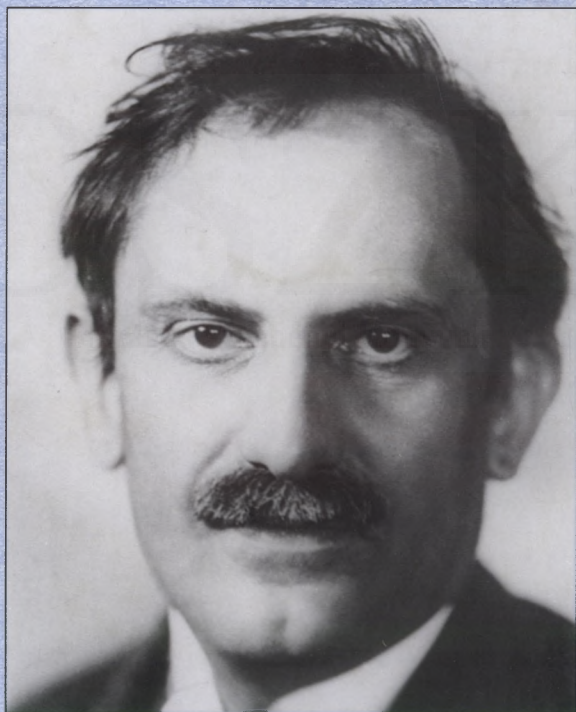

Sippos Lajos Új klasszikus felé:::

MC
141.910

Sipos Lajos
Új klasszicizmus
felé...

BABITS KISKÖNYVTÁR
Szerkeszti SIPOS LAJOS

1. Sipos Lajos: Új klasszicizmus felé...
Budapest, Hollósy Galéria, 2002.
2. Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből.
Basch Lóránt cikkei és tanulmányai. Szerk. Téglás János.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. Megjelenés előtt
3. Vilcsek Béla: A drámaíró Babits Mihály.
Megjelenés előtt
4. Buda Attila: A legutolsó Babits-regény: Elza pilóta.
Monográfia. Előkészületben

SIPOS LAJOS

ÚJ KLASSZICIZMUS FELÉ...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

BABITS KISKÖNYVTÁR

Szerkeszti SIPOS LAJOS

1. Sipos Lajos: Új klasszicizmus felé...Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.
2. Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből. Basch Lóránt cikkei és tanulmányai. Szerk. Téglás János. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. Megjelenés előtt
3. Vilcsek Béla: A drámaíró Babits Mihály. Megjelenés előtt
4. Buda Attila: A legutolsó Babits-regény: Elza pilóta. Monográfia. Előkészületben

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SIPOS LAJOS

ÚJ KLASSZICIZMUS FELÉ...

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Argumentum Kiadó
Budapest, 2002

Borító- és kötéstervező
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztő
FECSKE ANDRÁS

Szerkesztő
SIPOS BALÁZS

A címlapon Rónai Dénes 1931. május 17-e
előtt készült felvétele látható. A kép eredetije
az OSZK Kézirattárában van.

A könyv megjelenését támogatta
Újpest Önkormányzata és az N. J. Pro Homine Alapítvány

Országos Széchényi Könyvtár

© Sipos Lajos

ISSN 1589-2328
ISBN 963 446 241 3

IC 141.910

2003

A kiadásért felel Láng József,
az Argumentum Kiadó igazgatója

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme
Felelős vezető Roznai Zoltán

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM

Előszó helyett címszó: Babits Mihályról	9
VERSMODELLEK ÉS A KÖLTŐI PÁLYA	15
Új törekvések a századelő költészetében	17
A költői szerep keresése	22
A költő-lét tematizálása: Zrínyi Velencében	66
A babitsi szövegalkotás reprezentációja: Esti kérdés	72
A szerepvers új változata: A könnytelenek könnyei	78
A vers mint alkotói folyamat: A gyémántszóró asszony	85
A vers mint személyes sors és lételméleti probléma:	
Balázsolás	93
A vers mint korábbi szerephelyzetek újrainterpretációja:	
Jónás imája	98
PRÓZAFORMÁK	107
A prózaíró Babits	109
Karácsonyi Madonna.	
Megjegyzések Babits első novelláskönyvéhez	121
Mythológia	132
Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fia c. regényben	145
LEVÉL, SZÖVEG, ALKOTÁS	165
A levél mint műfaj	167
A levél mint irodalomtörténet: Babits Mihály levelezése	172
A költő-lét identifikációja és az új irodalom	181
Korszak- és státusváltás: egy fejezet Babits levelezéséből	190
Létformaváltás: Babits és a Békássyak	202
A Nyugat „csendes válsága“ 1923-ban	212
Móricz és Babits a Nyugat szerkesztőségében	223
A teleologikus és genetikus szöveggondozás	
Babits-szövegek alapján	233
 A könyvben szereplő írásokról	 245
Névmutató	247

ELŐSZÓ HELYETT CÍMSZÓ: BABITS MIHÁLYRÓL

Az 1883-ban született, ötévesen verset faragó, majd tizenöt évesen Julius Sturm- és Heinrich Heine-fordításokkal a helyi újságban, a Szekszárd és Vidékében jelentkező, az érettségi előtti két évben elbeszélést, regényt és drámát író Babits Mihály két lehetőség között választhatott. Folytathatta volna az irodalomban és filozófiában jártas királyi táblai bíró édesapja jogászai pályáját. És választhatta az érdeklődésének és hajlamainak jobban illő tanárit. A fiatalember az utóbbi mellett döntött, s 1901-ben beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészettudományi karára. Költő akart lenni.

Pályakezdése

„Sok zavart álommal, kevés műveltséggel, még kevesebb életismerettel” érkezett Budapestre, emlékezett vissza később. Bár valamikor „a nagy nemzeti költők” fordították figyelmét az irodalomra, ekkorra azonban már más volt az eszménye. A kortárs „hazafias” vagy „népies” költőket „megvetette”, „üres szónoklat”-nak, „útszé-li érzélgés”-nek tartotta az egész korszakbeli költészetet. Megváltozott világirodalmi érdeklődése is. Heine és általában a 19. századi német költészet vonzotta ekkor. 1901 és 1903 között írott versein, például a korai alkotások közül a *Tájképek* ciklus helyzetdal-darabjain, mindez még alig hagyott nyomot. A deklaratíve is megfogalmazott és a világirodalmi példákban megjelent verseszménye ellenére ekkor még nem „színek”-ből és „villogások”-ból, nem „fények”-ből és „zenék”-ből állt az alkotása. Műfajválasztása, nyelvszemlélete, a művek strukturálása, a lírai én pozíciója sokkal inkább az elutasított kortárs költőkhöz kapcsolta Babitsot.

1903 legvégén, 1904-ben új korszak kezdődött a költészetében. Locke, Hume, Spinoza, Schopenhauer, Nietzsche, a pszichológus James tanulmányozásával párhuzamosan 1903-ban *A lírikus epilógja*, 1904-ben *A Spinoza-szobor előtt*, 1905-ben és 1906-ban az *Anyám nevére*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből* és más alkotások jelzik, megváltozott a személyiségről vallott felfogása, s

egyre inkább a szövegformálásban, egy 1904 májusában kelt levelének szavai szerint: „a nyelv és a verselés újszerűségé”-ben, „hajlékonyságá”-ban, „színességé”-ben, tehát az új diskurzusban jelöli meg a költészet meghatározó vonását.

1906 februárjára pedig már össze is állít a legjobbnak érzett verseiből egy kvázi-kötetet, melyet el is küld Kosztolányinak, ekkortájt legfontosabb barátjának. Kosztolányi 1906. március 25-én, azaz másfél hónappal Ady *Új versek* c. kötetének megjelenése után, lelkes hangon köszönti Babitsot. „... ön maga egy új irány... – írja – Önnek a kezében nem csak köműveseszköz a nyelvünk, de maga is alkotás.”

Babits azonban, aki ekkor már gimnáziumi tanár (előbb Baján, azután Szegeden, 1908 szeptemberétől pedig Fogarason), barátai kérésére sem hajlandó verseit közölni (leszámítva a Magyar Szemle 1906. augusztusi számában megjelent költeményeit). Tudatosan robbantani akar a magyar költészetben, egyetlen, mindenképpen modern verseskötettel kíván a közönség elé lépni, pontosan úgy, amint korábban Komjáthy Jenő szerette volna. Ady verses-könyvének zajos sikere azonban elbizonytalanította. Ő a költészetet nemcsak újfajta, intellektualizált beszédnek gondolta, de mellőzni akarta a vallomásos formát, a mások által már kipróbált versmodelleket, a szimbolista vagy az impresszionista líraszerkezeteket. 1906-tól számítva éppen ezért még legalább két évig nem ad ki a kezéből gyakorlatilag semmit. Kosztolányinak változatlanul küldözgeti műveit, szegedi tanárként verseit (köztük a *Fekete országot*, a *Messze ... messze* címűt megmutatja az itt lakó Juhász Gyulának is). Nyilvános szereplésre azonban csak 1908 őszére vállalkozik. A *Holnap* antológiában. Az antológia, majd a Nyugat folyóiratban való gyors és látványos megjelenés-sorozat, a Nyugat vezérkarának segítségével 1909-ben és 1911-ben közreadott két kötet, a *Levelek Iris koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* – országos ismertséget biztosítanak neki.

Ebben a két kötetben Babits a verset elszakította a napi aktualitásoktól és a megélt élménytől. A tudat mélyén, az „erkölcsi emlékezet”-ben meglévő emlékeket hívta elő (fogalmazta meg teoretikusan is), ezek az emlékek azután lírai tárgygyá váltak, képzettársítással kiegészültek, feldúsultak más szövegekre, helyzetekre, történésekre való rájátszással és allúzióval. Az alkotás e folyamat eredményeként

mívesen megformált és „objektív” lett (*San Giorgio Maggiore, Zrínyi Velencében*), az életnek a lélekben hagyott, átalakult, filozófiai élményekkel gazdagodott lenyomatává vált (*A lírikus epilógja, Anyám nevére, Fekete ország*). Ennek a folyamatnak lett az eredménye az (Adyétól különböző) babitsi líraforma, melyet – hasznosítva-pontosítva T. S. Eliot részben önminősítő fogalmazását – Rába György tudatlírának nevezett.

Pályafordulata

A szépségközpontú babitsi verseszmény azonban hamarosan módosult. A Fogarásról Újpestre helyezését kísérő sajtópolémia, a társadalom radikalizálódása, az első világháború pusztítása, az erkölcsi imperativus filozófusának, Kantnak a tanulmányozása bizonyára egymást erősítve eredményezte, hogy – Thomas Mann-nal szólva – Babits az „egyéni síkról” a „szociális síkra” tért. A szenvedésben való osztozás kötelezőnek érzett parancsa közelebb vitte a közösség sebeihez, s ennek megfelelően a korszak verseiben teret kapott a társadalmi szolidaritás érzése is (Május *huszonhárom Rákospalotán, Húsvét előtt, Fortissimo, Zsoltár férfigangra*). Ez a folyamat az 1910-es évek legvégére fellazította a formákat, a központozás következtelenebbé és elnagyoltabbá válásával a szöveget közelítette az ún. belső beszédhez, megszorította a szabad ritmusú, 15-20 szótagra terjedő sorokból álló költeményeket és a rímtelen szabad verset. Egy másfajta poétikai rendszert alakított ki tehát magának a költő.

Ez a váltás, az ezt reprezentáló 1920-as kötet, a *Nyugtalanság völgye* mutatja: Babits ekkortájt nem kis mértékben osztja az expresszionista költők gondolkodásmódját.

Költészete 1920 után

Az új történelmi helyzetben, az 1920 utáni versekben, mindenneke előtt tematikus módosulás tapasztalható Babitsnál. Megsokasodtak a nemzettel és a társadalommal sorsközösséget vállaló alkotások (Petőfi *koszorúi, A gyémántszerő asszony, Cigány a siralomházban, Hazám!*), nyomot hagyott a személyes sors alakulása: Tanner Ilonával,

a később Török Sophie néven publikáló költőnővel kötött házassága és nehezen diagnosztizálható betegsége (Engesztelő *ajándék*, *Balázsolás*), módosultak az önszemléleti művei (Síremlék). Babits költészete ebben a szakaszban – az ekkor érlelődő líratörténeti tendenciák: az új népiesség, az új tárgyiasság és a klasszicizálódás áthasonlítása közben – egyetemes erkölcsi tartalommal telítődött. Mindebben pedig meghatározóvá vált az általános érvényűnek tételezett katolicizmus.

A katolicizmus (a katolicitás, a keresztény kultúrkör) már a *Recitativban* (1916) is megjelent. A *Nyugtalanság völgyében* Babits számára ehhez a jóság, az erkölcs, a megigazulás képzete társult, a *Sziget és tengerben* (1925) pedig mindez általánosabb tartalommal egészült ki: a „nemzeteken felülálló, egész világnak szóló ... igazság”-ot jelentette (*Örökké ég a felhők mögött*). A katolicizmus kínálta a bergsoni nyílt társadalom vízióját is, ahol az erkölcs átlépi a határokat; az ember közreműködésére is számító, az üdvözülést így biztosító élet lehetőségét (*Elbocsátott vad, Ősz és tavasz között*); a középkori himnuszokat lefordító és összeállító költőnek, az *Isteni színjáték* átültetését befejező, Dantéről tanulmányt író szerzőnek pedig újból és újból felmutatta az európai kultúra egyetemességét is. A katolicizmus ugyanakkor mást is prezentált. Az Ady halála után a Nyugat szerkesztésében való részvétellel, 1933 és 1941 között a szerkesztőséggel, a komoly anyagi támogatás fölött döntő Baumgarten-díj kurátorságával irodalmi vezér-szerepbe jutott Babitsnak a *Biblia* az önstilizáció lehetőségét is jelentette. Az irodalomért, az 1930-as években már az egész magyar társadalomért vállalt köteletségérzés és a katolicizmus példázatsora juttatta el az értéket óvó, a közösségre ügyelő szerzetes és próféta példájához (*A gazda bekeríti házát, Holt próféta a hegyen, Jónás könyve*). Ebben a folyamatban alakult ki Babits pályáján az esszéisztikus vers típusa. Az intellektuális költészetnek ez a változata a késő modernitás líratörténetének egyik viszonyítási pontja lett.

A sokműfajú szerző

Babits 1901-től folyamatosan kísérletezett a drámai műnemmel (ezzel kevesebb sikerrel) és a prózával is. Novellákat írt, ezek jó részét a Nyugat közölte, 1913-ban közreadta világirodalmi és lélektani olvasmányainak és fogarasi tartózkodásának helyszín-émlékeit mozgósító regényét, *A gólyakalifát*. 1916-tól dolgozott a *Kárvavár* c. regényén. 1919 júniusában, az aktuális politikától elhúzódva, a szilárd kontúrú 19. század végének történéseihez visszanyúlva írta meg regényét, a *Timár Virgil fiát*. Ezek a művek – a személyiség megoszlásra építő fantasztikus regény, a realista hagyományokat követő, a detektívregény eszköztárát is felvonultató társadalmi satíra, a lélektani regény, továbbá az 1933-ban elkészült utópisztius regénye, az *Elza pilóta*, leginkább azonban az angol, francia, német és orosz kortárs irodalomban variációiban kedvelté vált családregegy (generációs regény, nemzedékregény) műfajába tartozó *Halálfiái* – jelzik, Babitsot intenzíven érdekelte a regényforma lehetőségrendszere is.

Eközben, azaz pályája legelejétől – görög, római, német, francia, angol, olasz költők és prózaírók műveinek fordítása mellett – Babits teoretikusan is foglalkozott az irodalom problémáival. Esszéiben és tanulmányaiban felmérte a magyar irodalom előtörténetét (*Balassa, Petőfi és Arany*), értelmezte a kortárs törekvéseket (Futurizmus, *Ady, Ma, holnap, irodalom, Új klasszicizmus felé*), fiatalkori érdeklődését őrizve írt filozófiai traktátusokat (*Bergson filozófiája, Ágoston, Kant és az örök béke*), állást foglalt az irodalompolitikai vitákban (*A kettőszakadt irodalom*), 1920 után, főleg életének utolsó évtizedében, felemelte szavát a közgondolkodást foglalkoztató társadalmi ügyekben (*Elfogy a magyarság?, Nemzet és Európa, Tömeg és nemzet*). Ezekben az írásokban – mindenekelőtt pedig az 1936-ban megjelent könyvében, *Az európai irodalom történetében* – érintette a műalkotás elméleti kérdéseit, a mű és a valóság viszonyát, az irodalom történetiségét, a műfajok problémáit. Megállapításai sok esetben fontos adalékokat jelentenek a babitsi életmű szempontjából is. A regénytörténetre vonatkozó summázata például (az a megjegyzése, miszerint a 20. században ezek a művek „saját esztétikájukat és kritikájukat is tartalmazzák”) mindenképpen önminősítés.

Az utolsó években, az 1941-ben bekövetkezett halála előtti periódusban, a garatból vagy a légcső nyálmirigyeiből kiinduló daganattal (szövettanilag mirigyrákkal) küszködve, gégemetszést követő rádium- és röntgenbesugárzás közepette, „a halál pitvarában”, a második világháború előtt és első időszakában sokszorosan újraélte személyes sorsát, hazája és földrésze 20. századi tragédiáit. Tudta, amint az 1938-as *Madridi levél* című esszéjében olvasható, hogy egész Európa „kiszakadt... a kultúra életbiztosságából, s belezuhant a halál, az erőszak, a mindennapi veszélyek végletes modern barbárság viharos légkörébe”. De azt is pontosan tudta, írta ugyanitt, „hogy a szépség életszükséglet lesz, mihelyt valaki megismerte és megtöltötte vele életét...”

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**VERSMODELLEK ÉS A
KÖLTŐI PÁLYA**

ÚJ TÖREKVÉSEK A SZÁZADELŐ KÖLTÉSZETÉBEN

A változtatástól való ódzkodás és a korhoz igazodás igénye jellemezte az induló 20. század magyar gondolkodását. Rákosi Jenő például az általa szervezett és irányított Budapesti Hírlapban „a magyarság szent ügyét” kívánta szolgálni, mégpedig a „meglévő irodalmi anyag” újragondolásával, az „újszerű”, az „újnak látszó” elleni éles fellépéssel. Herczeg Ferenc pedig – a legnagyobb példányszámú „szépirodalmi hetilap”-ban, az Új Időkben – programszerűen és meghatározóan mindenekelőtt „a régi időkbeli örökölt nemzeti tőké”-t, a „faji sajátosságok”-at kívánta felmutatni.

A Hét és a Huszadik Század más célt tűzött maga elé. Az első, Kiss József „politikai és irodalmi szemlé”-je, miközben egyformán helyt adott különböző felfogású szerzőknek, az új, a polgári irodalom fóruma kívánt lenni. Az 1900. január 1-jén meginduló Huszadik Század, az egy évvel később megalakított Társadalomtudományi Társaság, az e két kezdeményezés mögé felsorakozó szociológusok, társadalomtudósok és politikusok, többek között Andrássy Gyula, Gratz Gusztáv és Jászi Oszkár pedig egyszerre kívánták a társadalom reformját, a kultúra és a tudomány korszerűsítését.

A nép-nemzeti hagyományok jegyében

Hiába vált nyilvánvalóvá már az előző század végén a nép-nemzeti irodalom ellehetetlenülése, a 20. század elején még sokan úgy gondolták, a művészet – és benne az irodalom – legfontosabb célja, témája, megkülönböztető jegye változatlanul a nemzeti eszme szolgálata. Ez a felfogás, mely alól – a közérzület meghatározó volta okán – a pályakezdő Ady és Bartók sem vonhatta ki magát, folytathatónak tűnt Oláh Gábor számára is. Oláh, aki a budapesti egyetemen a Nyugat majdani alkotóival együtt és egyszerre készült a költői pályára, s aki – akárcsak Babits és Kosztolányi – világhírré vágyott, a nép-nemzeti irányhoz kapcsolódott. Úgy gondolta, ez az eszmetörténeti, poétikai, sőt ritmikai és nyelvszemléleti hagyomány elégséges alap lesz a magyar költészet megújításához.

A Nyugat folyóirat és nemzedékei

Oláh Gábor társai a budapesti „királyi magyar tudományegyetem” bölcsészettudományi karán, tehát Babits Mihály, Balázs Béla, Bresztovszky Ernő, a Népszava majdani segédszerkesztője, György Oszkár, Baudelaire és Verlaine első fordítója, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, a jogász Mohácsi Jenő, a marxizmus iránt érdeklődő Vágó Béla, a korán elhunyt filozófus, Zalai Béla, nem osztották a nép-nemzeti irány esztétikai felfogását. Bresztovszky és Vágó az irodalom társadalmi küldetésében hittek. Kosztolányi elhárította a nemzeti eszme kizárólagosságát: úgy vélte, „a költőn ne legyen nemzeti ruha”, a költészet ne avassa tárgygyá a nemzeti eszmét. Babits és Juhász a látomásos Vörösmartyt és Arany Jánost tekintették elődjüknek, az akkor teljesen elfelejtett Komjáthy Jenő tiszteletére alapítottak társaságot, Baudelaire-hez, Theophile Gautier-hez, Poe-hoz, és – anélkül, hogy erről tudtak volna – sok vonatkozásban kortársaikhoz: Rilkéhez, Mandelstamhoz, Apollinaire-hez, T. S. Eliothoz hasonlóan gondolkodtak. Elvetették a művészet társadalmi hasznosságának elvét. A személyiség problémáit a korszak színvonalán értelmezték. Az egyén autonómiáját tartották fontosnak. A költészet igazi birodalmának a szépséget vallották. Úgy gondolták, ki kell tágítani a poézis határait. 1903 és 1905 között tervezve a jövőt, a maguk ízlése és gondolkozása szerint akartak új irodalmat teremteni.

A magyar költészet történetében az új korszakot azonban nem ők nyitották meg. 1906 februárjában kiadták Ady Endre kötetét, az *Új verseket*, 1908. január 1-jén pedig megjelent a *Nyugat*.

Az 1908 és 1941 között kiadott *Nyugat* lapjain azok léptek fel, akik már évek óta a magyar irodalom megújítását kívánták. Főszerkesztőként Ignotus (Veigelsberg Hugó) jegyezte a lapot. A folyóirat valódi irányítója Osvát Ernő lett. Osvát kritikusként és regényírónak indult, a szavakkal szembeni erkölcsi felelőssége azonban lehetetlenné tette számára az írást. Irodalmi ízlését, érzékenységét, szervezőkészségét a szerkesztőségekben kamatoztatta. Előbb A Hét irodalmi rovatánál dolgozott, majd a Magyar Génusz és a Figyelő szervezője volt. A *Nyugat* megindulásakor már mindenkit ismert, aki az új irodalom számára fontos lehetett. Fenyő Miksa,

Osvát mellett a másik szerkesztő, esszéista és kritikus, a Gyáriparosok Országos Egyesületének másodtitkára, majd ügyvezető igazgatója elsősorban a pénzügyi háttérrel gondoskodott. Hatvany Lajos regényíró és kritikus, az egyik leggazdagabb iparbárok fia, anyagi felelősséget vállalt a Nyugattal.

Az első évfolyam munkatársai között – rajtuk kívül – ott van Ady Endre, Balázs Béla, Csáth Géza, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Lukács György, Szini Gyula, az 1908. év két Osvát-felfedezettje: Babits és Móricz, továbbá Tóth Árpád és Schöpfung Aladár író, kritikus, műfordító, a folyóirat és a szerzők majdani irodalomtörténésze is.

A Nyugat az első pillanattól kezdve a támadások keresztjébe került. A konvencionális irodalomeszmény elutasítása, az új művészeti irányok és a nálunk ismeretlen kultúrák befogadása, minőségeszménye, az Ignatus-féle alkotói szabadság fogalma, a gondolkodástörténeti érdeklődés és nyitottság, a megnyilatkozó modern nemzet-szemlélet a lap ellen fordította a nép-nemzeti irányt, de még a korábbi miniszterelnököt, Tisza Istvánt is, aki a Nyugat ellensúlyozására külön lapot alapított, a Magyar Figyelőt.

Az 1914 és 1919 közötti években fokozódott a folyóirat elleni indulat. A Nyugat most sem hirdetett ideologikus programot, amint azt például ebben az időszakban az expresszionista lapok (a német Der Sturm és a Die Aktion, a Kassák féle A Tett és a MA tették), nem méltányolt és nem rekesztett ki stílustörekvéseket. Ebben a periódusban is az alapítók humanizmus-felfogása jellemezte a folyóirat-számokat, csak hogy a háborús események okán, a pusztítás láttán ez a humanizmus erőteljesen etikai és antimilitarista lett. A Nyugat, melynek meghatározó szerzője ekkor háborúellenes verseivel és tanulmányaival Babits lett, egyre inkább az értelmetlen harc ellen lépett fel, s – a Budapesti Hírlap, az Új Idők és más lapok hazafiatlanság-vádjaitól kísérvé – az európai kultúra egységének szószólója lett. A folyóirat a háború alatt és a forradalmak idején a béke, a ráció, az intellektualizmus, a szabadság, a korlátok nélküli élet értékfogalmai szerint szerveződött.

A Nyugat az 1920-as években politikai támadások közepette élt tovább. 1919 őszén és a következő év tavaszán tőle „kérték számon” a háború elvesztését és a két forradalmat, 1923-ban, a kormányzat

kulturális aspirációit kifejező Napkelethez kívánták kapcsolni nem egy szerzőjét, köztük magát Babitsot is. 1925-ben és később Ady emlékének őrzése okán támadták a folyóiratot. Nehezteltek rá a különböző avantgárd lapok szerzői is, elégtelennek minősítve az irántuk mutatott érdeklődést. Az 1920-as években azonban nem a nekilendülő, majd alábbhagyó támadások voltak a fontosak. Döntő volt a Nyugat második nemzedékének: Erdélyi Józsefnek, Szabó Lőrincnek, Illyés Gyulának, József Attilának és kortársaiknak az indulása, s Kassák sűrű szereplése az 1927 utáni időkben.

Az 1929-ben kezdődő évtized, a harmadik Nyugat-nemzedék: Képes Géza, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Rónay György, Márai Sándor, Szentkuthy Miklós és mások idősza volt. Ebben a korszakban a folyóirat, melyet 1929 és 1933 között Babits és Móricz, azután Babits és Gellért Oszkár, végül egyedül Babits jegyzett szerkesztőként, mindenképpen meghatározó irodalmi orgánum maradt. Így volt ez az első időszakban, amikor – Móricz befolyására – a próza jelentette a Nyugat vezérszólamát, és Babits idején is, amikor a műfordítás, a tanulmány, a széles körű világirodalmi tájékozódás minősítette a folyóiratot.

Az első nemzedék költészete

A Nyugat első nemzedéke sokféle líratörténeti kezdeményt jelent. Balázs Béla esztéta, író, filmszakember, a Bartók-opera, *A kékszakállú herceg vára* című alkotás szövegkönyvírója megkísérelte összeolvasztani a szecesszió, a szimbolizmus és a népköltészet hagyományait.

Az impresszionista költészet versszervező lehetőségeivel élt a nehéz sorsú költő, elbeszélő, kritikus Juhász Gyula. A budapesti egyetemen költőnek készülők között annakidején ő volt a legtekintélyesebb. 1899-ben verse jelent meg a Szegedi Naplóban, 1900-ban az ugyancsak szegedi Balázs Béla első műveiről tanulmányt szándékozott írni, 1904-ben episztolában köszöntötte Oláh Gábort, Négyesy László professzor szemináriumának pedig, annak a fórumnak, ahol az első Nyugat-generáció gyülekezett, nyolc szemeszteren át tagja, hat szemeszterben pedig a titkára volt. De nem csak itt volt meghatározó költői tekintélye. Nagyvárad tanárként fontos szerepe

volt *A Holnap* antológia megszervezésében, abban, hogy a modern irodalomban oly fontos 1908. évben Ady verseivel (és az övéivel) egy gyűjteményben jelent meg Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Miklós Jutka több alkotása. Ez a kiválóan szervező költő azonban végül perifériára szorult. Talán gyenge fizikuma, betegsége és melankóliára hajló természete, talán szerencsétlen életsorsa, vidéki élete okozta ezt. A Nyugat első nemzedékében benyomásokra, érzet-émlékekre építő versei (*Tiszai csönd*), reménytelen szerelmét, Sárvári Anna alakját idéző alkotásai (*Milyen volt, Anna örök*), társadalmi érdeklődését, a szegények iránti részvétét mutató művei (*Tápai lagzi, Tápai Krisztus*) egy jelentős költői pálya ígérétét jelzik.

Juhász Gyulához hasonlóan az impresszionizmus lehetőségeit próbálta a nemzedéktársaihoz képest későn indult Tóth Árpád. Szecessziós költőként kezdte pályáját, hamarosan azonban tüdőbetegsége, kiszolgáltatottsága, keserősége, általában az emberi magányosság lett különösen csengő verseinek alaptémája (*Meddő órán, Sóhaj, Kisvendéglő*). Ez a melankólia jelenik meg háborúellenes műveiben, köztük az *Elégia egy rekettyebokorhoz* címűben csakúgy, mint a feleségéhez írt *Esti sugárkoszorúban*, az Ady, Babits és Kosztolányi által is versben idézett külvárosi hangulatképben, a *Körúti hajnalban*. Ezek, továbbá a búcsúzó kötet, a *Lélektől lélekig* darabjai hangulatot őriznek a világról, olyan ember benyomásait, aki csontsoványra fogyva, nem perlekedve, hanem megnyugodva, az Úr döntését elfogadva készül a halálra.

Balázs Béla, Juhász Gyula és Tóth Árpád mellett a Nyugat első nemzedékében különös hely illeti meg Szép Ernőt, a dalforma megújítóját, avantgárd ihletésű hosszú versek szerzőjét és Dutka Ákost, a természetben otthonra lelt költőt.

A 20. század első két évtizedének azonban nem ők voltak a meghatározó szerzői. A líratörténet új útjait egy évtized alatt induló három költői pálya jelenti: Ady Endréé (*Új versek*, 1906), Babits Mihályé (*Levelek Irisz koszorújából*, 1909) és Kassák Lajosé (*Eposz Wagner maszkjában*, 1915).

A KÖLTŐI SZEREP KERESÉSE

„Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, hogy mi a költészet”

Babits Mihály 1883. november 26-án este hét órakor született Szekszárdon, a Séd patak partján, közel a Béla térhez, az akkori Szent László, a mai Babits Mihály utca 13. számú ház földszinti hálósobájában.¹

A Babits család históriája nem ezen a településen kezdődött.

Az első ismertős (Czeizel Endre levéltári adatai alapján) Babics [!] Mátyás armális, tehát előnév nélküli nemes ember volt, aki Ádám nevű gyermekével együtt a coborci szolgabíró előtt tanúkkal igazolta nemességét. Babics Ádám fia, Babics (I) János elhagyta Coborcot. Az ő utódai révén négyfelé ágazott a család. Az egyik ág, Babics (II) János, ügyvéd és földbirtokos, Győrben telepedett le. György a hevesi ág megalapítója lett. A harmadik ág öse Ferenc. Babics (I) János negyedik fia, József, Regölyön lett plébános. Babits [!] Ferenc (1715–1757) Vas megyében, Sárvártól nem messze, Váton vett magának házat, később azonban – feltehetően – Felsősegesdre költözött. Az ő fia Márton, a költő ükapja.²

Babits Márton (?–1783) asztalos céhmester fia, a költő dédapja, Babits (I) Mihály (1768–1830) Nagykanizsán született. A megye támogatásával elvégezte az orvosi egyetemet. Először Ausztriában praktizált, majd 1804-ben Szekszárdra költözött. 1817-ben Tolna megye főorvosává (korabeli elnevezéssel: főfizikussá) nevezték ki. Ekkortól igazgatta az akkoriban létesült szekszárdi Ferenc kórházat.³ Nagy vagyont gyűjtött: szőlőt, kaszálót, kukoricaföldet, házakat vásárolt. Tizenöt gyermeke közül négy fiú érte meg a felnőttkort, köztük a költő nagyapja, Babits (II) Mihály (1812–1872), aki a szekszárdi

¹ „most én vagyok a hang helyett...” Török Sophie Babits Mihályról, vál., szerk., utószót és a jegyzeteket írta TEGLÁS János, Bp., Palatinus Kiadó, 2000, 82.

² CZEIZEL Endre, *Költők, gének, titkok*, Bp. Galenus Kiadó, 2000, 123-124.

³ Babits (I) Mihály a megye tekintélyes emberei közé emelkedett. Erre utal az is, hogy id. Perczel Sándor, „akinek börzsönyi udvarházában Vörösmarty nevelősködött, tizedik gyermeke, Tódor Mihály keresztapjának hívta meg, és saját kezű feljegyzésében így nevezi: »Babits Mihály [!], kedves s leghűbb barátom, Nemes Tolna Vármegye fő és házi [!] orvosom.«” Vö.: CSÁNYI László, *Babits átváltozásai*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 43.

iskolában Garay János osztálytársa volt. Babits (II) Mihály és Balázsovits Erzsébet (1816–1894) házasságából született Babits (III) Mihály (1844–1898), a költő édesapja.⁴

Babits (III) Mihály a pécsi ciszterci gimnáziumban érettségizett. Miután Pesten jogi diplomát szerzett, visszatért Szekszárdra, aholis a királyi törvényszék törvényszéki bírójaként telekkönyvi, később a polgári, majd 1882-től a büntető ügyek „előadója” volt. A törvényszéki elnök, Sável Kálmán szerint „jeles szakképzettséggel párosult ügybuzgalmat és elismerésre méltó munkásságot fejtett ki.”⁵ Tagja, majd választmányi tagja lett a szekszárdi dalárdának, választmányi tagja volt a tamási olvasókörmek, a Szekszárdi Népbanknak. Versek is írt. Kitűnően hegedült. Szekszárdon barátaival együtt bemutatta Haydn *G-dúr kvartettjét*, Pécsen pedig, a filharmonikus társaság hegedűseként, részt vett Haydn *Teremtés* című oratóriumának előadásában. És „[...] fő-fő liberális ember volt – mondta róla a költő 1920-ban Szabó Lőrincnek –. Egészen az öreg Tisza-féle liberális gondolkörben élt, Zoláért nagyon rajongott, és imponált neki Zola erkölcsi bátorsága a Dreyfus-ügyben. Fő jellemvonása a becsületesség volt.”⁶

Babits (III) Mihály 1882. december 16-án feleségül vette Kelemen Aurórárt (1855–1945), Kelemen József (1828–1876) és Raácz Innocencia (1832–1912) lányát.

Kelemen József részt vett a szabadságharcban. A bukás után ügyvédi vizsgát tett. 1867-ben Szekszárdon járási szolgabíró, később törvényszéki bíró lett. Köztisztletnek örvendett a városban. A temetésen, amint erről a Tolnamegyei Közlöny hírt adott, nagy tömeg vett részt, a szekszárdi törvényszék pedig hosszú „résztvétírat”-ban fejezte ki együttérzését az özvegynek.⁷ Raácz Innocencia, vagy ahogyan a családban nevezték: Cenci néni, öt gyermeknek adott életet:

⁴ A Babits családra vonatkozó adatok: BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983; *A Babits család levelezése*, szerk., vál., a jegyzeteket írta BUDA Attila, Bp., Universitas Kiadó, 1996; CZEIZEL Endre, *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi-családi életének elemzése*, Kézirat, 2002.

⁵ BUDA Attila, i. m. 66-67.

⁶ BABITS Mihály, „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk., vál., a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz-Westermann Kiadó, 1997, 61.

⁷ *A Babits család levelezése*, i. m. 23.

Aurórának, majd Ákosnak (1856–1888), Ilonának (1863–1893), Ilona Klárának (1860–1943) és Imrének (1870–?).

Kelemen Auróra, Babits István emlékezete szerint, „sötéthajú, rózsás arcú leány [volt], ragyogó fekete szemekkel”. Jól zongorázott, szépen énekelt, tudott németül és franciául, könyv nélkül tudta a *Toldi szerelmét*, *A délibábok hőstét* és az *Anyegint*, „ének helyett – olvasható Babits 1935-ben kelt írásában, *A mai Vörösmartyban* – sokszor szavalgatta gyermekeinek a *Szép Ilonkát* és a *Merengőhöz* című ódát.”⁸

A Babits családban, a költő ősei között tehát többségben vannak a törekvő, vagyont gyarapító, a 19. századtól általában az értelmiségi pályák valamelyikén jeles eredményt felmutató emberek. Sokan közülük vonzódtak a művészetekhez, de legalábbis a kultúra valamelyik területéhez. A verset író, professzionálisan hegedülő, széles körben tájékozódó, sokat olvasó apa mellett a Babits-ágon ilyen a nagynéni, Babits Anna (1847–1915), aki aktívan részt vállalt Szekszárd kulturális életének szervezésében, amint erről a Tolnamegyei Közlöny többször is beszámolt, nőipar-kiállítást szervezett, ahol az általa rajzolt és himzett posztóterítő aranyérmeket nyert.⁹ Ilyen a költő édestestvére, a családra írásaiban is visszaemlékező Babits István (1895–1983), aki maga is írt verseket, meg fordított is német költőket, köztük Goethét és Heinét.¹⁰

Kelemen-ágon is fellelhetők a művészeteket művelő vagy tisztelő ősök. A családi legendárium közéjük sorolta az első magyar színtársulat igazgatóját, a drámaíró Kelemen Lászlót (1762–1814), meg a költő már emlegetett keresztapját, Kelemen Mihályt, aki szenvedélyesen gyűjtötte a könyveket, s „büszke volt hogy a teljes Jókai és Jósika megvolt neki” (idézte Babits Szabó Lőrincnek).¹¹ De őrizte az emlékezet Kelemen József (1790–1868) pécsi kanonok, majd nagyprépost alakját is, aki nagy mecénása volt az

⁸ BABITS István, *A Babits család származása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1978/4, 470–471; BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, II, 482.

⁹ *A Babits család levelezése*, i. m., 11–12.

¹⁰ Babits István – a vele 1973 őszén folytatott több beszélgetés alapján állítható – határozottan hitt a maga költőségében. Úgy gondolta, hogy a bátyja emléke szorítja ki őt az irodalomból.

¹¹ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 62.

irodalomnak, az ő pénzén tanult Vas Gereben, ő adta ki Baksay Sándor református püspök, író költő, műfordító első munkáját, Lucanus *Pharsalia* című művének fordítását. Ennek a nagybácsinak az emléke, akinek alakja részben megidéződik az *Anyám nagybátyja, régi pap* című versben is, különösen erősen élt a Babits családban: az ő portréja abban a szobában függött a falon, ahol Babits Mihály megszületett.

A családi előzmények (a genetikai hagyományozódás) azonban nem magyarázzák természetesen a költői lángelme születését. Czeizel Endre szerint a „kivételes költői talantum létrejöttét minimum két kromoszómahely génjeire” vissza lehet ugyan vezetni, s esetleges „együttes hatásuknak köszönhetők a költői géniuszságért felelős adottságok”, ezeket az adottságokat azonban a veleszületett jellemzők: a speciális mentális-, értelmi-, kreativitási- és motivációs meghatározottságok mellett a külső adottságok is befolyásolják: a család, az iskola, a kortárs csoportok és az általános társadalmi környezet.¹²

Babits Misi az „akácos Séd” partján álló családi házban, a külső körülményeket tekintve ideális helyzetben kezdett el cseperedni. A *régi kert* című versben megidézett udvar, az „árvácskavirág / a petúnia, muskátli, dhália és georginák”, a „zöld gyepe”, a „köhögős kút”, mely „szalma közt fázva telelt”, a kert végében álló „istálló” és „félszer”, a szomszédos alacsony nádfedeles ház, ahonnan az indián játékhoz a nádat ki lehetett húzni: ez a helyszín adta a gyermekkor külső keretét.¹³ Meg a szülői háztól fél óra járásra lévő szőlő és présház fenn a hegyen, a Bartinán. A kisgyerek és a felnőtt költő egyformán szerette azt a helyet is. A dombtetőről, ahol a Raacz-nagymama keresztet állíttatott, messzire lehetett látni.

A Séd parti egyemeletes szülői ház a nyugalmat, a rendet, a hagyományok őrzését sugalmazta. A legtágasabb földszinti helyiség a fogadószoba volt, faragott támlájú plüss garnitúrával, ébenszínű festett könyvespolccal, a baloldali ablaknál a nagymama, Cenci néni íróasztalával. A könyvespolcon ott voltak a Kelemen-nagyapa, a keresztapa, az apai nagyapa és az apa könyvei: latin klasszikusok régi kiadásai, a Szent István Társulat első kiadványai, az Újabb

¹² CZEIZEL Endre, *Költők, gének, titkok*, i. m., 233–236.

¹³ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, szövegg. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Századvég Kiadó, 1993, 256–257.

Magyar Nemzeti Könyvtár kötetei, köztük Cserei Mihály, Szalárdi János és Zrínyi Miklós munkái, meg „egypár editio princeps”, ahogyan Babits írta: Arany János, Kemény Zsigmond, Czuczor Gergely, Eötvös József könyvei, Petőfi Sándor műveinek 1848-as, selyemkötéses két kötete; különös kegyelet övezte itt a nagyapai iskolatárs, Garay János műveit, s az egykor a Szekszárd utcáin sétáló Vörösmarty munkáit.¹⁴

A gyermek-Babits ebben a házban három nő felügyelete alatt élt. A hétköznapiakat az anyai nagymama, Cenci néni kemény akarata szabta meg: miatta – olvasható Csányi Lászlónál – a „házban szigorú és keserű volt az élet”.¹⁵ Az anyai nagynéni, Kelemen Ilona Klára, vagy ahogyan a családban hívták (s ahogyan *A gólyakalifa* és a *Halálfi*ai egy-egy szereplőjének a nevében is megőrződött a familiáris megszólítása), a Nenne volt a másik pólus. Soha nem ment férjhez, energiáit teljesen nővére családjának áldozta; a házimunkák felügyelete és végzése, a szülő gondjai töltötték ki az életét, ugyanakkor megértő szeretettel vett részt unokaöccse életében, érdeklődéssel figyelve annak legelső irodalmi próbálkozásait is. Az anya, Kelemen Auróra Török Sophie-nak idillikus képet rajzolt a fiához fűződő kapcsolatáról. Ebben a változatban a mindig „nagyon akaratos” kisgyerek, akinek „mindig mindent meg kellett tenni, amit ő akart”, estelente, a vacsora után rendre az anyja ölébe hajtotta a fejét, s így aludt el.¹⁶

A felnőtt költő a gyermekkorából más emlékeket őrzött meg. Szorongásos álmai jutottak eszébe, az elalvástól való félelme, az a tény, miként próbálta az ágyba becsempészett tűvel magát szurkálni, nehogy elaludjék. Meg arra emlékezett, hogy négyévesen a versek foglalkoztatták, s maga is „verseket csinált”, ahogyan 1923-ban mondta, meg gúnyverseket fabrikált a nemszeretem ételek ellen, s ezeket „dúdolta”, „bömbölte”, amikor csak meglátta az ebédlőasztalon az általa „annyira gyűlölt” ennivalót. És a Lord nevű kutya jutott eszébe, akinek ki akarta „pödörni a bajuszát”, s aki erre „úgy megharapta a fejét” – mesélte Szabó Lőrincnek –, hogy „beteg lett”.

¹⁴ VENDEL–MOHAY Lajosné, „*Áll a régi ház még...*”, Szekszárd, 1983, 23–40.

¹⁵ CSÁNYI László, i. m., 86.

¹⁶ „*most én vagyok a hang helyetted...*”, i. m., 67.

Egy kényszer-képzet is gyötörte. Az ágya fölött egy történelmi metszet lógott, *Dezső hősi önfeláldozása a királyért*. Ezen a képen (vagy esetleg egy másikon) „volt egy sisakos, páncélos vitéz”, aki olyan volt, „mint egy kéményseprő. Prém, sisak, kacagány, tollak.” A kisgyermek mindezt kefének nézte, s mivel az „egész olyan szörnyű hatással volt rá”, a vitézt elnevezte Kefe Benkének, elhitetve magával, „hogyan él, és náluk lakik a kaminban”. Az otthoniak azzal rémítették ezután, hogy bedugják őt is a vitéz mellé. A gyermeki képzelet Kefe Benkéhez társított egy másik helyet is. A szőlőjük felé menve minden esetben elhaladtak agyagba beásott barlanglakások mellett. Az egyikben laktak, a másikban nem. A használaton kívül, félig beomlott üregekben kígyók tanyáztak. Úgy képzelte, „a Kefe Benke is ilyen helyeket kedvel.” S félt a rókák vonításától a szőlőben. Meg a kutyáktól is tartott; sokáig nem mert elmenni egyedül egy kutya mellett az utcán. És mindenekfölött „egy rettenetes, önmagát mindig folytató álom gyötörte” – mondta el 1923 decemberében a Magyarország című napilapban. *A gólyakalifában*, tette hozzá, a gyermekkor „rémei ébrednek föl.”¹⁷

*

A Babits család élete 1888 őszén megváltozott. Id. Babits Mihályt, több bírótársával együtt, október 29-étől szolgálattételre a budapesti királyi ítélőtáblához rendelték „kisegítő állás”-ba, az ítélőtáblán főlhalmozódott ügyek gyors befejezésére. A hivatalos beiktatás előtt bizonyára tájékozódott a fővárosban, október 30-án ugyanis már megvolt a lakás a Stáció (ma Baross) utca 40. szám alatt, ahová Kelemen Auróra két gyermekével, a bútorokkal, a gyermekekre felügyelő Vivi dadával (Wittmannéval) november 4-én már meg is érkezett. Valamiért azonban nem érezhették véglegesnek a pesti helyzetet, vagy más megfontolásból, az iskoláskorra ért fiukat 1889 szeptemberében a szekszárdi római katolikus elemibe iratták be. Innen azonban két heti iskolázás után a kis Misit átvitték a budapesti lakásukhoz közeli Mária utcai intézménybe.¹⁸

¹⁷ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 72, 116, 65-66, 116.

¹⁸ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 64-65.

A pesti évek mély nyomot hagytak a kis diákban. A gyermekkort is megidézõ vallomásokban rendre a Nemzeti Múzeum képtára tér vissza, különösen pedig egy kép, a *Néró felgyújtja Rómát* című alkotás. És többször idézi az *ÉN Újságomat*, melyet apja járatott neki, az első regényt, melyet életében olvasott, a *Mária és Tamást*, meg *A majomkirályt*. Meg egy mesedélután idéz többször a Vigadóból, ahol Pósa Lajos és Mikszáth Kálmán is szerepelt.¹⁹

A harmadik osztályban Babits Misi folyamatosan olvasó ember lett. És „valódi” költő. A családi kegyelet az 1891 előtti időből meg is őrzött két verset. Egy köszöntőt, melyet a nagyanyjának és a nagy-nénjének írt (s amelyik – Éder Zoltántól tudható – egy korabeli köszöntő-könyvecskéből kimásolt alkotás, megváltoztatott utolsó sorral). És egy másik (feltételezhetően saját) verset, melyet (valószínűleg) 1890 szeptemberében, tehát hétéves korában írt édesapjának.

Köszöntő

Eléd állok én jó apám,
S köszöntelek neved napján
Hidd el, szeretlek igazán.

Értem annyit fáradtál te,
Neved napja, hogy köszönt be,
Gyúljon a ház is örömrre.

Hidd el apám, én szeretlek,
Jobban szeretni senkinek,
Bárhogy próbálja, nem lehet.

S neved napja, hogy köszönt be,
Gyúlok én is nagy örömrre,
Apámat Isten Éltesse!²⁰

*

¹⁹ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 67–68.

²⁰ *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, s. a. r. ZSOLDOS Sándor, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, Bp, 1998, 10-11, 368

Idősebb Babits Mihály, a királyi tábla decentralizációja következtében, 1891. február 28-iki kinevezéssel Pécsre került ítélőtáblai bírónak. Bár hivatali esküjét csak május 5-én, az alakuló ülésen tette le, márciusban és áprilisban már Pécsen járt, lakást keresett a családnak, új iskolát a fiának.²¹ Az elemi iskola után a következő új intézmény, ahová 1892 őszén Babits Misi elkerült, a Széchenyi téren álló Zirc-Ciszteri Rend Pécsi Római Katolikus Főgimnázium (a mai Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnázium). Babits szellemi érlelődésére ez az intézmény volt meghatározóan nagy hatással.

A ciszterci rendnek akkor több elemi iskolája és négy gimnáziuma volt: az 1778-ban alapított egri, az 1813-ban átvett székesfehérvári és pécsi, meg az 1879-ben létrehozott bajai gimnázium. Ezekben az intézményekben a ciszterci pedagógia elvei érvényesültek. A tanárok magas fokú szellemiségre törekedtek, minden diák számára biztosították a tapasztalás lehetőségét, önképzőkört, színjátszókört, énekkart, sportkört szerveztek, sportolással és természetjárással növelték a diákok fizikai állóképességét. A rendi regulából következően keresték az egyes diákokkal való személyes beszélgetés alkalmait. Ugyanakkor toleranciára és hazafiságra neveltek. Nem egyszerűen biztosították a más valláshoz tartozók tanulását, de tudatosan, meggyőződésüket és hitüket tiszteletben tartva segítették őket (a bajai gimnáziumban volt például olyan év, amikor a hat érettségiző közül öt izraelita vallású volt). Az iskolákban a március 15-i és az október 6-i emlékünnepélyt minden évben megtartották. Nem is titkolt ellenszenvvel viseltettek a Habsburgok iránt, erősen ápolták az 1848-as hagyományokat. És – természetesen – része volt a nevelésnek a mindennapos reggeli diákmise, az évet indító és záró közös mise, a *Veni Sancte* és a *Te Deum*, az évente három, később öt kötelező gyónás és szentáldozás, meg az egyházi ünnepek megtartása is.

A pécsi gimnázium népszerű intézmény volt. 1893-ban, amikor a tizedik évének betöltése előtt Babits az iskola tanulója lett, minden osztályban nagyon sok diák tanult. Ők hetvenketten kezdték az első osztályt (az ötödikbe már csak ötvenegyen jártak, érettségit pedig mindössze harmincnégyen tettek).

²¹ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 70.

Az iskolában kiváló tanárok tanították.

Az alsó négy osztályban Babits osztályfőnöke Csokonay Zsigmond volt, a Filológiai Társulat tagja, utóbb az Egri Hírmondó tárcaírója. Ágh Timót volt a földrajz és természetrajz tanára, a Természet-tudományi Társulat, a Geológiai Társulat, a Néprajzi Társulat és a Pedagógiai Társulat tagja, több tankönyv szerzője, a Pécs geológiájáról és egy rajnai utazásról szóló munka írója. Az V-VIII. osztályban Bitter Illés volt az osztályfőnöke és német tanára, aki német tankönyveket és szótárakat szerkesztett.

Babits szempontjából különösen a magyar nyelv és irodalom két tanára lehetett fontos (akinek az emlékezete – minden bizonnyal – hatással volt a *Timár Virgil fia* című regény paptanár-alakjának megformálására). Az egyikük, dr. Mócs Szaniszló „aranylelkű, törekeny testű” ember volt (valamikori diákja, Gebhardt József szerint). Pálos iskoladrámákkal foglalkozott, tanulmányt írt a magyar igenevek történelmi változásairól, szabad óráiban a Mecseket járta, s az ilyen sétákra szívesen magával vitt egy-egy diákot. Őt váltotta Greksa Kázmér, aki a zágrábi egyetemről érkezett a pécsi ciszterci gimnáziumba tanítani. Maga is írt elbeszéléseket, fordított középkori latin himnuszokat, magyarra ültette át Lamartine és XIII. Leó pápa költeményeit. Ő lett az önképzőkör tanárelnöke is.²² „Sokat tudott – idézi – Tüskés Tibor és nyomában Belia György Gebhardt Józsefet – és sok volt benne a humor. Bennünket, hetedik, nyolcadikos diákokat úgy kezelt, mintha egyetemi hallgatók lettünk volna.” Ő is szívesen járta a Mecsek rengetegét. Ezekre a sétákra rendszerint diák-társat fogadott, akinek ilyenkor is ugyanolyan hévvel magyarázott, ahogyan azt az órákon tette.²³

Babits Mihály a gimnáziumban változó eredménnyel tanult. Elsőben – írja az egyetemi szakvizsgai folyamodványhoz mellékelt önéletrajzában – kedves tantárgya a latin volt, élvezettel skandálta

²² SIPOS Lajos, *Élet és irodalom. Babits életének színterei, környezetének alakításai a regényben* = BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, szövegg., jegyzetek, kísérő tanulmány SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 333–342.

²³ TÜSKÉS Tibor, *Triptichon. Irodalom, művészet, hagyomány*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 373–374; BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 115–121.

„a pattogó hexametereket”, fordította „a nehéz pensumokat”, olvasta a mitológiát és a római történelmet. Másodikosként, azaz tizenegy évesen, újságot szerkesztett, a Szekszárdi Szépirodalmi Lapokat, melybe ő maga egy tudományos fantasztikus regényt írt *Egy hering története* címmel (egy gépheringről, a hollandiai partokon volt heringhalászatról, a partra vetődött állatról). Harmadikban hanyagolta a tanulást. Ugyanakkor szenvedélyesen olvasott Vernét, Jókait és Vas Gerebent. Ekkor, 1896-ban, az ezredéves kiállításon folytatta az „első irodalmi beszélgetést”, amint Szabó Lőrincnek elmondta, mégpedig Kazár Emillel, az akkor 53 éves íróval és hírlapíróval Jókai *Rab Ráby* című regényéről. A negyedik gimnáziumban már „meglehetősen tudott franciául”, „megszállta a törekvés, tanulni kezdett”, s év végére kivívta az „osztályaranyat”.

Ötödikes volt, amikor 1898. május 12-én elveszítette édesapját. Az anya a három kisebb gyerekkel visszaköltözött Szekszárdra a Séd parti házba, legidősebb gyermekét azonban Pécssett hagyta a gimnázium befejezése céljából, kvartélyra Kelemen Mihály főtörzsorvosnál, a keresztpapánál, a Hunyadi utca 25. számú házban, kosztra pedig a szomszédban lakó rokonnál, Kelemen Mihály édestestvérénél, Kelemen Teklánál és férjénél, Buday Bélánál. Ez utóbbi családban barátira is akadt a leendő költő a nála négy évvel fiatalabb Buday Dezső személyében, aki a Szekszárdi Szépirodalmi Lapok első számában verset publikált (később regényt is írt, egy cikkét és egy versét a Nyugat is közölte).²⁴

A hatodik osztályban tanulmányi eredménye romlott. Németből, történelemből, mennyiségtanból „jó”-t, testnevelésből a neki mindig kijáró „elégséges”-t kapta. Ebben az évben azonban már határozottan jelentkeztek irodalmi hajlamai. Lázasan olvasta Petőfit, méginkább Aranyt, valamivel később Vörösmartyt. Fordított is. Az első munkája, mely Robur álnéven a Szekszárd és Vidékében 1898. szeptember 3-án megjelent nyomtatásban, Julius Sturm (1816–1896) német költő versének átültetése volt.

²⁴ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 5–6; 74; 6; Vö.: *Babits Mihály levelezése, 1890–1906*, i. m. 29, 387.

Enyém vagy

Ha két szép rózsza az enyém,
Két csillagot kívánok,

Oly nyájas az a csillag fény.
Nyájasok a világok.

A rózsák bájos ajkaid,
Róluk mi jó csók árad!

S lelkemben fényt két csillag hint,
Hűséges szép szempárad.

1898. szeptember 10-én, amikor ugyanebben az újságban egy Heine-fordítás volt olvasható Babitstól, a szerkesztőség, felfedve, ki rejtőzik a Robur álnév alatt, arra utalt, hogy a szerzőnek „több sikeres költeménye és fordítása jelent meg”.²⁵ Ezekből nem maradt fenn semmi, az azonban tudható, hogy 1900 nyarán, tehát a hetedik gimnázium elvégzése után egy szőke lányhoz *Első szerelem* címen versciklust írt. Nyolcadikos korából, az 1900–1901-es tanévből már több verse van. Ezeket a költeményeket később bemásolta egy könyv alakú kötetbe, aholis az 1900–1903 között írt verseknek utóbb összefoglaló címet is adott: *Troubadour-kor*. Ez a kötet, melyben külön ciklust alkotnak az 1903 és 1906, majd az 1909 és 1916 közötti versek, a borítón látható, mandolint pengető lányról az *Angyalos könyv* elnevezést kapta. Ebben olvasható a már emlegetett ciklusból az [*Érte emészt a szerelem...*] kezdetű vers.

²⁵ BABITS.: „*Engem nem látott senki még.*” *Babits-olvasókönyv*, szerk., vál., szöveget gond. SIPOS Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1999, I, 19–21.

Érte emészt a szerelem,
 Meglehet, hogy elemészt.
 Addig is már lelkemen
 Nem hagyott csak felerészt,
 Nem tudok már gondolkozni,
 Egyre oda tévedek:
 Óh azok a szőke fürtök,
 Óh azok a kék szemek!

Óh ha én átkarolhanám
 Gömbölyű hó nyakadat!
 Óh ha én megcsókolhatnám
 Piczi piros ajakad!
 Óh ha játszhatnék hajaddal!
 Sütne rám tekinteted!
 Óh azok a szőke fürtök!
 Óh azok a kék szemek!²⁶

Babits a hetedik és nyolcadik osztályban sem javított a tanulmányi eredményén. Oka lehetett ennek – többek között – az önképzőköri szerepvállalása is.

Az 1898–99-i tanév második félévében a Martialist (és – talán – másokat is) fordító hatodik gimnazista diák külön engedéllyel részt vehetett az önképzőkör munkájában. 1899. január 22-én Arany János versét, *Az egri leány* címűt szavalta, február 5-én *A szegény vándorló legényt*, 19-én a *Toldi* második énekét mondta el. Feltételezhetően szerepelt a későbbi üléseken is. Az 1899–1900. tanévben, már „rendes” tagként szavalattal, önálló pályázatokkal és műbírálatokkal is színre lépett. Október 1-jén a *Pázmány lovagot*, 29-én Garay János *Obsitosát*, november 26-án Cicero Catilina elleni első beszédének kezdő részletét mondta el, 1900. január 21-én a *Szép Ilonkát*, február 11-én egy Petőfi-verset, április 1-jén Kiss József egyik alkotását szavalta. Ősszel, 1899. október 15-én ő mondott véleményt egy szavalaról, 22-én bemutatta *Viszály a tanácsházán* című novelláját, január 23-án egy Goethe-fordításról

²⁶ A kéziratot Kelevéz Ágnes bocsátotta rendelkezésemre.

elmélkedett, február 25-én egy török korban játszódó novelláját, a *Kettétört pálca* című írását bírálták, március 18-án, az önképzőkör díszgyűlésén *Vázlatok egy nap történetéből* címmel olvasta föl az 1848-as ünnepre emlékező írását, április 22-én bírálta a későbbi regényíró és publicista, Surányi Miklós tanulmányát, az április 28-i rendkívüli ülésen elfogadták *Lajos-arany* című fordítását, egy nappal később pedig a *Bíró uram karácsonyestéje* című novelláját.

Az érettségi évében, 1900. szeptember 23-án, méltányolva az előző évi szereplését, az önképzőkör alelnökévé választották. Minden bizonnyal ő maga is ambicionálta a tisztséget: a szeptemberi–novemberi levelek tanúsága szerint a lehetőség, a választás és az alelnöki tevékenység fel-felbukkan a családi–baráti beszélgetésekben is. Az tudható, hogy már a megválasztását követő héten kedvezményes jegyeket szerzett az önképzőköri tagoknak a pécsi színház előadására, ő mondta el az október 6-i gyásznapi emlékező beszédet, a következő ülésen Vörösmarty nyelvezetéről értekezett, november 11-én elszavalta *A merengőhöz* című verset, 18-án mutatta be a *Pünkösdi róza* című elbeszélését, november 25-én két Arany-verset szavalt, december 9-én bírált egy értekezést a kuruc költészetről, január 27-én felolvasott *Mikes Kelemen leveleiről*, előadott két Arany-balladát, benyújtotta a már emlegetett Martialis–fordításokat. Február 3-án a korábban nagyon aktív alelnök csupán egy önképzőköri tag értekezését olvasta föl, 10-én nem jelent meg az ülésen, amiért – a jegyzőkönyv szerint – a tanárelnök, a neki nagyon fontos Greksa Kázmér, másokkal együtt, őt is megróttá, 17-én már csak aláírta a jegyzőkönyvet, március 3-án pedig benyújtotta lemondását, melyet másodszorra, 10-én az önképzőkör elfogadott, jegyzőkönyvi „sajnálátát” fejezve ki a „munkás és minden tekintetben kifogástalan alelnök távoztán”.²⁷

A gimnáziumi évek, a hatodik–hetedik–nyolcadik osztályban elért átlagosan rosszabb eredmény, a nyolcadik végén görögből, németből, mennyiségtanból, természettanból kapott „jó” és a testgyakorlásból szerzett „elégséges”, az 1901. június 20-a és 24-e közötti érettségien elért „jó rendű”-ség egyfelől, a Sturm-, Heine-, Goethe-,

²⁷ BUDA Attila, *Martialis egy pécsi gimnáziumban avagy Babits Mihály és a gyermekkor vége*, Irodalomtörténet, 2001/1, 72–96.

Martialis (és – esetleg – más) műfordítások, a szaporodó versek, novellák, értekezések, regény, a kedvezőtlen fogadtatás ellenére is állandósuló önképzőköri szavalatok másfelől sokat elárulnak Babits személyiségéről.

Szembetűnő koraérettsége, mégpedig a koraérettség tehetségzféra-specifikussága. Tehetsége nagyon korán megmutatkozott. Négyévesen írt verset, öregebb volt, mint a „fű, fa, füst” szóhármast gügyögő Weöres Sándor, de fiatalabb, mint az első rigmust megfogalmazó Petőfi és a gyermekként „versben beszélő” József Attila. Amikor a gimnáziumi önképzőkörben rátalált az irodalomra és a latin nyelvre, akkortól igazában teljesítményét és fejlődését az egyenetlenség, a diszszinkronia jellemezte. Bizonyos tárgyakat elhanyagolt, nem ambicionált, nem törekedett arra, hogy „praematurus” legyen, aminél az önképzőkör alelnöke nem adhatta volna alább, még kevésbé az intellektuális adottságokban a társai fölött lévő Babits, hanem megelégedett a „bene maturus” minősítéssel. Az utolsó két év közszerepléséből látszik, hogy az ismeretszerzésben, a szellemi tevékenységben az énkifejezés alkalmait kereste.²⁸ Nem adta fel a *szövegmondás* lehetőségét, ugyanakkor rátalált a *szövegalkatítás* örömére. Az az érzés erősödhetett meg benne, hogy fizikai gyengesége, testi ügyetlensége, az apa halála utáni magánya, az irodalmi alkotásban, a szóban oldható fel csupán. Ez a terület kínálta neki a speciális mentális, érzelmi és kreatív tulajdonságok kiélését.

„A lázas tanulás kora...”

Babits az érettségi előtt (a külvilág szemében) a jogi pályára készült. Erre rendelte édesapja emléke meg a családi hagyomány, ezen a területen érezhette volna leginkább a rokonok és az apai barátok pártfogó támogatását. És az ésszerűség is ezt kívánta volna. A jogot ugyanis Pécsen is el lehetett végezni, lakásra maradhatott volna keresztapjánál, Kelemen Mihály főtörzsorvosnál, és közel lett volna a családdhoz, az érte mindvégig túlságosan aggódó édesanyjához.

²⁸ A fogalomhasználatra vonatkozóan vö. CZEIZEL Endre, ERŐS Erika, *Számadás a tálentomról. A Karinthy család genetikai elemzése*, Bp., Corvina Kiadó, 1995, 93-10.

És volt még egy súlyos érv a jogászi pálya mellett. A jogászság, akár a bírói ágon, akár a közigazgatásban, „úri” foglalkozás volt. Az állam vagy a megye szolgálatában biztos volt az előmenetel, meg lehetett őrizni a család tekintélyét Szekszárdon, akár bíróként lépegetve előre, mint az apa, akár a vagyont gyarapítva, mint a dédapa.

Az önképzőkörben elért sikerek, az első megjelent műfordítások, az érettségi évében volt olvasmányai: Arany János „hatalmas költészete”, amint írta, Platon fordítása, Aiszhülosz utáni „vágyakozása”, Shakespeare, Goethe, Turgenyev és Thackeray, a „magasabb törvények tudása”-nak „szomjazása” a jogászi hagyománnyal való szembefordulásra ösztönözte. A család literátus hagyományait folytatva, a „hajlamainak” igazában megfelelő tanári pályára lépett.²⁹ Úgy gondolta, akárcsak Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Dezső, Benedek Marcell, György Oszkár, meg valamivel később Áprily Lajos, József Attila és mások, hogy ezen a polgári pályán mégiscsak az irodalom és a művészet világában él majd.

Ez mindenképpen nagy elhatározás volt a részéről. Nemcsak a hagyománnyal és a család várákozásával került szembe, hanem – Budapestre készülve – új környezetet is választott. A történelmi múltat sugalmazó Szekszárd és Pécs után a hirtelen metropolissá vált, építkezésekkel teleszabdalt, hagyomány nélküli nagyvárosba érkezett, a szokás- és kultúrkatolicizmusba beleszületett és abban felnőtt diák a vegyes etnikumú és vallású fővárosba ért, „Judapest”-re, ahogyan Lueger, Bécs „magyarfaló” polgármestere nevezte a várost (s ahogyan nevezette Babits majd a regényeiben egy-egy ellenszenves alakkal a települést).³⁰ És más hangulatú és értékrendű rokoni családba is jutott. Kelemen Imre, az az anyai nagybácsi, aki az Aréna (ma: Dózsa György) út 11. számú ház második emeleti lakásának cselédszobájába befogadta 1901 őszén a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemre beiratkozott unokaöccsét, kicsinyes és fukar ember volt. A negyedik kerületi járásbíróságon

²⁹ BABITS Mihály, *A szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajz impuruma* = BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 6-7.

³⁰ BABITS Mihály, *A gólyakalifa. Kártyavár*, s. a. r. ÉDER Zoltán és a Babits Kutatócsoport, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1997, 160; Babits Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 87.

(a mai Vörösmarty tér – Központi Vásárcsarnok és a Duna–Kiskörút között elterülő Belvárosban) dolgozott. Nővéreivel a kapcsolata nem volt felhőtlen. Az egyetemista rokont is inkább kötelező viszontszolgáltatásként vállalta: annakidején ugyanis id. Babits Mihály és Kelemen Auróra hasonlóképpen segítette őt.³¹

A leendő költőre váró személyzeti szoba maga is vigasztalan volt. Üres telekre nézett, az ablakból háztetőket, meg egy tűzfalat lehetett látni, ahová – amint ez olvasható a *Lichthof*, végleges címe szerint *A világosság udvara* című versben –

[...] lihegve jönnek meghűsülni
 az uccakölykök nyári délután,
 akik kiszedték a kerítés lévét
 s gazos tágon métázva gondtalan,
 kalap híján a nap fejükre tűzött [...]³²

Ez az üres telek később beépült. „Ahogyan emelkedtek a falak – írja Belia György –, úgy fogyott a fény a szűk szobában; nem sok idő múltán friss vakolat szaga csapta meg az [egyetemi hallgató] orrát, ha ablakot tárt, s hulladék bántó bűdössége kúszott föl szobájába a kútszerű udvar fenekéből [...]”³³

A rokonok csak a hideg szobát adták Babits Mihálynak. Kelemen Imre a tüzelőt már nem biztosította. A család ugyan rendszeresen küldött pénzt szénre és fára, a küldeményből azonban minden esetben könyv lett, s így a kis szoba lakója pontosan úgy fagyoskodott, mint a *Halálfi*ai Sátordy Imrusa.³⁴

A menzai vagy vendéglői étkezéseket, a könyvvásárlást, a tanulmányi kiadásokat az otthoni küldemények, meg az apa után járó, 1903 novemberéig folyósított, évi 130 forintos nevelési járulék, a

³¹ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 132; *A Babits család levelezése*, i. m., 27-28.

³² BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, i. m., 43.

³³ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 136.

³⁴ „Imrus tehát maradt a hideg szobában, télikabátba burkolózva, s még olvasás közben is fel és alá járt, hogy meg ne fagyjon; tekintete minden fordulónál a jégcsapos ablakra esvén, mely a köves bérudvarra nézett. Éhezett és fázott [...]” = BABITS Mihály, *Halálfi*ai, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972, 448-449.

Styrum-Lymburg-féle alapítvány évenkénti 100 forintja, a Kelemen József által alapított stipendium évi 50 forintja biztosította, amellelt, hogy állami alkalmazott árvájaként a jeles előmenetelű Babits eleve tandíjmentességet élvezett.³⁵

„Sok zavart álommal, kevés műveltséggel, még kevesebb életismerettel kerültem a pesti egyetemre – idézte 1901 őszét a Magyarország 1923. december 8-i számában a költő. – Katolicizmus-sal átitatott, de hitében hamar megtört lelkem – folytatta – kereste az új dogmát, melybe kapcsolódhatott [...] A lázas tanulás kora volt ez. Egyszerre kinyílt szemem körülézett az egész világban. Megdöbbenve ébredtem rá a magyar középosztály, az egész akkori magyar társadalom elmaradottságára. Ez a kor a magyar szellemi életnek nagy apálya volt.”³⁶

Mindez azonban csak az egyetemi évek alatt lassan felgyülemelő ítélet. A tanulmányok elején, 1901 őszén csupán tanulni akar, s a magyar nyelv és irodalom mellé a francia szakot választja, talán igazodva ahhoz a korhangulathoz is, amelyik a tradicionális görög és latin, valamint a magyar kultúra orientációja szempontjából fontos német nyelv és irodalom helyett a magyar–francia szakpárt tekintette korszerűnek. Ennek megfelelően Babits a magyar, az illendő latin és görög kollégiumok mellett az 1901–1902. tanévben hat francia előadást hallgatott, sok időt szentelt a francia – általában a modern – irodalom megismerésére. A negyedik félévben a francia kollégiumok azonban lassan ritkultak, s az ötödik félévben végleg eldőlt, a francia helyett a latin nyelvből és irodalomból szerez majd diplomát. Ennek megfelelően az alapvizsgát az ötödik félév végén, 1903. december 18-án már magyarból és latinból tette le. Zárthelyi dolgozatát magyar irodalomból írta „Mik az új és sajátos vonások Balassi lyrájában?” címmel. A dolgozatra Négyesy Lászlótól „dicséretes”-t kapott, a szóbeli vizsgán, a retorikai műfajokról, az antik retorika elméletirőiről, a humanistákról és a 16. századi történetirőkről felelve Négyesytől ugyancsak „dicséretes”-t érdemelt. Hasonlóképpen vizsgázott Szinnyi Józsefnél magyar

³⁵ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 137.

³⁶ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 117.

nyelvészetből és Bartal Antalnál latinból. A német fordítására Henrich Gusztáv „megfelelt”-et írt.³⁷

Az alapvizsga után Babits „belátta” – írta önéletrajzában –, hogy a „részletekbe vesző” tanulmányok helyett „mélyebb filozófiai alapot kell szereznie”. Ennek megfelelően Alexander Bernát és Pauler Ákos filozófiatörténeti óráit hallgatta, külön tanulmányozta „A XIX. század pesszimizmusá”-t, „A pozitív tudomány elmélete”-t, Spinoza, Hume, Herbert Spencer, Nietzsche, Mach filozófiáját, „A filozófia története a legújabb korban” című stúdiumra járt, megismerte William James ismeretelméleti lélektanát és a fenomenológia alapproblémáit. Tagja lett a Magyar Filozófiai Társaságnak, Pauler Ákos megbízásából (1905-ben) a Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben ismertette két amerikai folyóirat: The Monist és The American Journal of Psychology egy-egy évfolyamát.

Az egyetemen Babits, akárcsak a *Halálfi*ai egyetemistája, Sátordy Imrus, nem „az iskolás professzorok előadásai”-t hallgatta.³⁸ Az első és második félévben járt még Gyulai Pál kollégiumaira, a „Vitéz kis úr, Gyulai Pál” azonban, ahogyan Ady nevezte a professzort a *Harcos Gyulai Pál* című versében, nem vonzotta különösen. Beöthy Zsolt előadásait elkerülte: az MTA és a főrendiház tagját, a Kisfaludy Társaság titkárát, számos testület elnökét és díszelnökét nem tartotta sokra. Ugyanígy vélekedett Dézsi Lajosról is (akit majd a szege-di egyetem professzoraként elismerően idéz József Attila a *Curriculum vitae*jében). Önéletrajzi vallomása szerint a regénytörténetet előadó Bodnár Zsigmondhoz, a nyelvész Simonyi Zsigmondhoz, mindenekelőtt azonban Négyesy Lászlóhoz kötődött.

Négyesy, aki 35 éves korában lett az MTA levelező tagja, verstant és stílisztikát tanított. A „Magyar stílusgyakorlatok” című szemináriumát, melyet folyamatosan tartott, Babits mind a nyolc egyetemi félévben felvette. Az első szemeszterben nem szerzett osztályzatot, a második, harmadik, ötödik félévben „kitűnően dolgozott”, a negyedik félévben „Jelesen dolgozott, igen szorgalmas”, a hetedikben „Kitűnően dolgozott, igen szorgalmas”, a nyolcadikban „Kitűnő szorgalommal és sikerrel dolgozott” bejegyzést kapott.

³⁷ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 140.

³⁸ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 9; BABITS Mihály, *Halálfi*ai, i. m., 452

A szemináriumon, melynek hat féléven át Juhász Gyula volt a titkára, s amelyik 1903-tól a modern magyar irodalom egyik legfőbb fóruma lett, 1904 őszén már majdnem négyszáz beiratkozott hallgatóval, előre megállapított sorrendben történtek a dolgok. Mindig volt valaki, aki előadott vagy fordítást mutatott be, esetleg saját versét olvasta föl. Minden előadót felkért bíráló bírált. Az órákon, amint erre Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Mohácsi Jenő, Rédey Tivadar és mások is emlékeztek, bárki bármilyen véleményt megfogalmazhatott. Négyesy, bár „konzervatívabb” volt, mint a hallgatók, amint Juhász Gyula írta 1918-ban, s „nem mindig osztotta” felszólaló nézeteit, „a tehetséget megbecsülte”, és tisztelte azokat, akik „az irodalmi forradalom zászlóját bontogat”-ták.

Az eleinte pénteken, később csütörtök estén tartott szemináriumokon 1903-tól már nemcsak bölcsészek, hanem orvosok, mérnökök, jogászok is megjelentek. Kosztolányi 1933-ban így idézte föl a „Magyar stílusgyakorlatok” hallgatóságát: „Ezek az irodalmi tornákon seregszemlére vonult föl az akkori ifjuság, teljes számban és teljes fegyverzetben. Senki se hiányzott. Az előadóterem, a második emelet sarkában, zsúfolásig megtelt, s lépcsőzetesen emelkedő padokban érdekes fejek tűnődtek fel [...]

Kürtőkalapos világfiak jönnek ide, elefántcsontfogantyús sétabottal, széplelkek »merészen öltözködő« leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy haját viselnek és børsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a *Marseillaise* még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-Kávéházban Schmitt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szíznak [...]”

Babits először 1902. február 28-án szerepelt: Heine-fordításokat bíralt és bemutatott néhány saját fordítást is a *Lyrisches Intermezzo* és a *Die Heimkehr* ciklusból. A következő félévben Goethe-fordítással, az 1903–1904. tanévben Baudelaire-átültetéssel, később egy Taine-ről szóló előadással, majd Leconte de Lisle-, meg egy Poe-fordítással lépett föl. 1903 őszén – több más verssel együtt – *A Spinoza-szobor előtt* című versével szerepelt a szemináriumon. Kosztolányi előbb idézett írásában így emlékszik az eseményre: „Egy ilyen gyakorlaton egy égő szemű, barna arcú, szekszárdi

fiatalember olvassa fel verseit – köztük a Spinozáról szóló szonettjét is –, és fűszeres, új rímeit, ideges anapesztusait éppoly egyénien énekli, mint manapság: Babits Mihály. Ezeket a verseket a másik héten én bírálom. Akkor parázs vita támad. Fönn a *hegypárton* egy lobogó hajú, fekete ifjú egyszerre föl pattan, s rendkívül indulatosan kijelenti, hogy a költészet célja csupán a haladás, a társadalmi jólét előmozdítása s a közéleti bűnök, visszaélések ostromozása lehet, mire én odavetem, hogy a múzsa mégse szobalány, seprője sincs neki. A terem megzajdul. Tapsolnak és fütyülnek. Ez az indulatos ifjú Vágó Béla, a későbbi népbiztos [...]”³⁹

*

Azok a fiatalok, akiknek a Négyesy-féle stílusgyakorlatok fórumot teremtettek, különbözőképpen vélekedtek az irodalomról általában, egy valamiben azonban megegyeztek. Új utakra akarták terelni a magyar költészetet. Oláh Gábor, aki mindössze két évvel volt idősebb Babitsnál (s akit Beöthy Zsolt a fiatalok között a legtehetségesebbnek ítélt) az *Anyám, légy büszke* című verse szerint „új idők fiá”-nak, „Messiás”-nak gondolta magát, s egy másik verse, *Az én hírem* tanúsága alapján, legalábbis álmában, az egész világ dicsőségére vágyott. Vágó Béla, méginkább az 1882-es születésű Bresztovszky Ernő (aki 1904-től már a Népszava belső munkatársa lett), a költészetet „szociális tett”-nek kívánta. György Oszkár, Babits évfolyam-társa, Babitshoz hasonlóan, Baudelaire-t és a korabeli francia költészetet tekintette mintának. Kosztolányi határozottan kiállt amellett, hogy a költészetnek se szociológiai, se nemzeti funkciója ne legyen.⁴⁰

³⁹ A Négyesy-féle stílusgyakorlatokhoz: BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 146-151; JUHASZ Gyula, *Prózai írások 1918-1922*, szerk. GREZSA Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969, 46; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Négyesy László* = K. D., *Írók, festők, tudósok*, I-II, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958, I, 309-310; GREZSA Ferenc, *Juhász Gyula egyetemi évei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 23-24; KOSZTOLÁNYI Dezső, i. m. 311.

⁴⁰ OLÁH Gábor, *Vágta vaktában. Válogatott versek*, vál., szerk. TÓTH Endre, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980, 69-70, 20-21; BRESZTOVSZKY Ernő, *Új emberek új könyvei* c. cikkében, 1909. júl. 18-án, a *Levelek Iris koszorújából* c. kötet megjelenése után, a Népszavában ismételt a „szociális színezet” hiányát, „könyvtár arisztokratáság”-ot veti majd Babits szemére, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, i. h.

A stílusgyakorlatokon alakult kapcsolatok befolyásolták Babits költészettani gondolkodását.

A Heine- és Sturm-fordítások, a 17 évesen írott vers, az [*Érte emészt a szerelem*] kezdetű, meg az 1901 tavaszán írt *Epizódok*, az 1901 ősze és 1902 tavasza között készült *Egy tél Budapesten*-ciklus tizenkilenc darabja, az 1902 novemberéből–decemberéből való *Apotheózis*, az 1903 júliusában írt *Estefelé* (a *Tájképek* ciklusból) azt mutatják, hogy Babits teoretikusan elhárította ugyan magától a századvég élmény- és hangulatköltészetét, normaerősítő nyelvfilozófiáját, az idézett és nem idézett, mintegy háromszáz korai versével mégiscsak ehhez az írásmódhoz kapcsolódott. A György Oszkárral, Zalai Bélával, leginkább azonban Kosztolányi Dezsővel való személyes- és levél-eszmecserek közben azonban folyamatosan szűkült a verselméleti gondolkodása és a versteremtő gyakorlata közötti távolság.

Költészettani kérdésekről legelőször György Oszkárral cserélt eszmét. Vele az egyetemen már 1901 őszén találkozhatott. Nagy valószínűséggel valamelyik francia szakos órán történhetett ez, esetleg Becker Fülöp „Boileau élete és művei” főkéllégiumán, vagy a francia lektor, Tharaud „Le roman français au XIX.. siècle” című előadásán, esetleg ennek a két előadónak valamelyik szemináriumán. Nem zárható ki, hogy ezeken az órákon, ahol legfeljebb 15-20-an lehettek, derült ki közös érdeklődésük és ambíciójuk, a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon a költővé válás közös akarata aztán tovább oldhatta a mindig is nehezen barátkozó Babits tartózkodását. Kapcsolatuk elmélyülését mutatja az 1903 júliusa és 1904 augusztusa közötti időszakból fennmaradt, György Oszkár által írt hét levél és az iratokból kikövetkeztethető négy Babits-válasz, nem zárva ki természetesen azt sem, hogy ez a levélkapcsolat korábban indult és mennyiségben valójában gazdagabb is volt. A megmaradt és kikövetkeztethető levelekben az egyetemisták verseket és műfordításokat küldtek egymásnak, bírálták egymás műveit, beszámoltak olvasmányaikról, György Oszkár közös párizsi utat sürgetett, melyet Babits 1904 januárjában, akkor, amikor a francia szakot végképp leadta, s helyette fölvette a latint, már nem tartott időszérúnak a maga számára.⁴¹

⁴¹ SIPOS Lajos, *Babits Mihály és György Oszkár pályakezdése*, Árgus, 1995/6, 45-53.

Zalai Bélával később került kapcsolatba. Zalai 1900-ban kezdte meg tanulmányait a kolozsvári egyetem matematika–fizika szakán, majd Budapesten és Párizsban bölcsészeti tanulmányokat folytatott, 1906-ban filozófiai doktorátust szerzett (később – az 1910-es évek első felében – a szellemtudományok fiatal képviselőinek körét szervezte). Levelezésük 1904. május 18-a előtt kezdődött, 1904 őszén azonban lényegileg már véget is ért. Ebben a rövid, és Babits szempontjából meghatározóan fontos periódusban, Zalaival inkább olvasmányaikról tudósították egymást. Föltűnő, hogy ezekben a levelekben szó esik Bruno Wille *Offenbarungen des Wacholderbaumes* című, 1901-ben megjelent könyvéről, Nietzsche Wagner-tanulmányairól, Schmitt Jenő gnosztikus filozófiájáról és az 1901-ben Lipcsében kiadott német nyelvű Tolsztoj-monográfiáról, Huston Stewart Chamberlainról, Somló Bódog jogakadémiai tanárról, Jászi Oszkáról, Goethéről, Montaigne-ről, a 17–18. század fordulóján élt francia íróról és teológusról, Fénelonról, meg Babits távoli rokonáról, a később fontos Geiger (majd: Dienes) Valériáról, meg Kosztolányiról, meg magyar írókról s újságírókról. Mintha csak szellemi tűzijátékot produkáltak volna egymásnak a levélírók, bizonyítandó maguknak és a másiknak tájékozottságukat, határozott és karakteres véleményüket. A versekről nem esett szó. Zalai sokra becsülte egyetemista társa elméleti érzékenységét, a filozófia és a pszichológia iránti hajlandóságát, a verseit azonban nem igazán értékelte. És valójában elhárította (vagy csak rosszul értelmezte vagy ügyetlenül kezelte) Babits barátságot kínáló gesztusát.⁴²

1904 ősztől 1905-ig azután egészen 1911-ig, a levelek ritkulásaig Kosztolányi lett Babits legfőbb levelező-gondolkodó társa. Kosztolányi ugyanolyan határozottan akart nagy költő lenni, mint Oláh Gábor, Juhász Gyula, György Oszkár (és tőlük függetlenül az 1904 januárjától egy évet Párizsban töltő Ady, a Budapesti Napló tudósítója, ekkor *A fehér csönd*, a *Jehan Rictus strófáiból*, az *Egy ócska konflisban* és a *Párizsi jegyzetek* szerzője). Ugyanakkor benne, Babitsban, Zalai Bélához hasonlóan, erős volt a bölcséleti hajlandóság is.

⁴² Babits Mihály levelezése 1890-1906, i. m., 66-71, 92-94, 418-421, 423-424.

Babits és Kosztolányi első „hivatalos” találkozása a már emlegetett Spinoza-szonett bírálata volt. Kosztolányi, aki 1904 őszén már a Bácskai Hírlap munkatársa, 1905-ben pedig – Ady mellett – a Budapesti Napló „házi költője”, határozott esztétikai elvekkel rendelkezett. A versben ő is „a világ teljes átélésére és kifejezésére” törekedett, írta róla 1936-os nekrológiájában Babits, a „kifejezés eszközét mindketten a nyelvben keresték”, „erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá” akarták „átformálni” az irodalmat. Kosztolányi az „írói mesterség hőse”-ként (olvasható ugyanott) a nyelv és a verselés föltétlen újszerűségére törekedett, a „rím”-et „néha fontosabb”-nak tartotta, „mint a tartalmat”. Felfogására a klasszikus modernség költészetértelmezése, a parnasszista ideál, Theophile Gautier, Leconte de Lisle és Heredia volt hatással.⁴³ Babits mindehhez még valamit hozzákapcsolt. Úgy vélekedett, hogy a fentiekén túl az alkotásban valamilyen módon, áttételesen vagy kikövetkeztethetően benne kell lennie „az erkölcsi vagy értelmi igazolás”-nak is. Kosztolányi a Spinoza-szonett bírálatában éppen ezt kifogásolta. Azt nevezetesen, hogy a vers „tele” van „tömködve” gondolatokkal.⁴⁴

A „szellemi ikertestvérek”, ahogyan Kosztolányi írta magukról egy korai feljegyzésében, nem egészen azonosan képzeltek el tehát a magyar irodalom megújítását. A különbözésnél azonban erősebb volt a közös vágy, hogy a korszak divatos költőivel, az „etikai” és „nemzeti tartalmak”-at szólalomban kifejező Prém Józseffel, Jakab Ödönnel, Lampérth Gézával, Endrődi Sándorral, Kozma Andorral, Szabolcska Mihállyal és a Herczeg Ferenc-féle Új Időkkel szemben új poézist teremtsenek. Az 1904–1905-ben váltott levelekben éppen ezért már nem az olvasmányok felemlegetése a fontos. Kölcsönösen sürgetik egymást az újabb és újabb versek és műfordítások elküldésére, a bírálatokban pedig az egy-egy műről való véleménymondás gyakran költészetelméleti fejtegetésekbe torkollik. Ezekben a megjegyzésekben nincs semmiféle következetesség. Mindketten megengedték maguknak, hogy korábbi ítéleteiket bármikor visszavonják, láthatóan figyelembe vették a másik álláspontját, ugyanakkor

⁴³ BABITS Mihály, *Kosztolányi* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, i. m., II, 516–524.

⁴⁴ Vö.: KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962, 15.

élt bennük a különbözőzés vágya, őrizték szellemi-poétikai önállóságukat is. A „legjelentőségesebb Babits [!]” – ahogyan Kosztolányi 1904. december 29-én írta Juhász Gyulának, „aki már elhagyta” a vele egyszerre indulókat, amint Kosztolányi magának Babitsnak írta pontosan hét hónappal később –, ezekben a levelekben (meg a Juhász Gyulának küldött kártyákon) szavakba foglalta a maga verseszményét. Elhárította a szubjektív költészetet, azt a költemény-típust, melyben a költők „egyéni reakciójukat fejezték ki”, lelkesedést, dühöt, érzéki indulatot, beleértve „a régi görögök dyonisoszi költészetét”-t és Goethét is. A pusztán személyiségkifejezést, a költői „én” impresszionista „megragadását”-t, ahogyan Rába György nevezte ezt a verstípust, nem érezte korszerűnek. „A modern lírikus jellemvonása, hogy mikor költeni kezd, behunyja szemét”, azaz „objektív művész” akar lenni (írta Juhász Gyulának 1905. augusztus 3-a előtt). Babits, miközben Spinoza, Nietzsche, Schopenhauer, Pascal, Mach, Spencer, Kant, valamint Leconte de Lisle, Flaubert, Ibsen, Byron, Shakespeare, Verlaine, Mallarmé, Jean Moréas, Rimbaud, Paul Fort, Baudelaire és Vörösmarty, mindenekelőtt pedig Arany műveit olvassa, szövegről szövegre váltva, majd pedig vissza-visszatérve, azonközben folyamatosan az „objektív költészet” eszméjét közelíti, értelmezi, minősíti a maga számára. A „világ teljes átélésé”-re törekedve a „világegész”-hez képest keresi a „kifejező pozícióját”-t. Ez számára ismeretelméleti probléma, a „lényeg” meglétének vagy hiányának, megragadhatóságának vagy szavakba foglalhatatlanságának a kérdése.⁴⁵ Ugyanakkor esztétikai probléma is ez (megtalálható-e az esztétikai objektivitás magának az esztétikának a tárgyaiban), de legalább ennyire a kifejezés problémája is.

Babits egyetemi éveit, de még az időszak végén, 1904-ben és 1905-ben sem foglalkozott a gondolat és a nyelv általános viszonyrendszerével. Átvette a romantika filozófiáját és esztétikáját, szavakba foglalta a művész jogát az egyéni nyelvhasználatra, nem

⁴⁵ Vö.: BODNÁR György, *Kaffka Margit*, Bp., Balassi Kiadó, 2001, 85-102; *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 109-161; JUHÁSZ Gyula, *Összes művei. Levelezés I.*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 24; RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 50; *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 162.

tekintette a nyelvet az érzelmek és gondolatok egyszerű közvetítő közegének, nem gondolta, hogy a nyelv elemei az ideák vagy a dolgok egyszerű jelei, nem minősítette a nyelvet eszköznek. Legelső verseiben ennek ellenére, akárcsak a *Versek* és a *Még egyszer* Adyja, lényegében a kortárs költők nyelvén beszélt. Ugyanakkor másokkal együtt érzékelte, hogy a magyar későromantika nyelvhasználati módja, mely a klasszikus modernség korában, az 1850-es évek és az ő fellépésük közötti időben általában alig változott, semmiképpen sem őrizhető meg. Pontosabban: megújításra vár. Ez a megújítás – olvasható ki *Az irodalom halottjai* című 1910-es tanulmányának Komjáthy Jenőre vonatkozó részéből, valamint Babits (és Kosztolányi) Komjáthy iránti tiszteletéből – a versből a külső világ tényeit, a külső-tárgyi világra utaló referenciákat kivonja, megnöveli a „belső világ” „ragyogását”-nak, a „ragyogás” nyelvi érvényre jutásának a szerepét.⁴⁶

A versbeszédre vonatkozóan Babits az 1904-es, 1905-ös leveleiben nem található összefüggő fejtegetés. Az állandóan példaként emlegetett Arany Jánosra utalva azonban van egy nagyon fontos és általánosítható megállapítás a Juhász Gyulának küldött és 1904. augusztus 3-a előtt feladott levélben. Ebben írja Babits a barátjának: a *Halotti beszéd* óta „sok magyar nyelv” volt, a nagy költő azonban az előtte élők nyelvét nem használhatja, „saját” nyelvet kell teremtenie, mégpedig olyant, amelyik a „konvencionális magyar nyelv szempontjából” még akár „hibás” vagy „rossz” is lehet.⁴⁷

Az 1903-ig, majd az 1905 közepéig elkészült Babits-versek és az 1904-ből sorjázó levelek az 1899 és 1905 között megjelent Ady-versekhez és -újságcikkekhez képest érdekes eltérést mutatnak.

⁴⁶ BABITS Mihály, *Az irodalom halottjai* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 115-116.

⁴⁷ „Levelem pongyolasága ismét ultraaranyjánosi méreteket öltvén, sietek rátérni – Arany Jánosra. De csak két szó: meg ne ijedjen: csak Bauer Herbert ellenében, aki az Ön levele szerint azt mondá: „»jól tudott magyarul: ez az egész«” –, akarom megkockáztatni, hogy babonának tartom, mint hat apánk olyan jól tudott volna »magyarul«. »Magyarul« kétségtelen egy már meglevő nyelvet jelent – volt már sok magyar nyelv a HB. óta: de Arany apánk ezek egyikén sem írt két sort se igen (legfeljebb prózát). Honnan tudjuk hát, hogy jól tudott magyarul? Nem magyarul írt, hanem aranyul; új nyelvet csinált magának, mely bármely konvencionális magyar nyelv szempontjából bátran hibásnak, rossznak mondható.” = *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 163-164.

Ady ekkori cikkeiben (például a *Himfy dalaiban*, az *Egy cinikus ember meséiben*, az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* címűben) elvlasztja egymástól a köznapi-politikai valóságot, a műalkotás teremtés-folyamatát és önértékét. Ugyanekkor írt versei meghatározó részében (ilyen a *Kossuth halálának évfordulóján* és a *Dankó*) változtatás nélkül követi a 19. század középi versszervezés és versbeszéd gyakorlatát, az 1904-es, 1905-ös versek egyes darabjaiban aztán (például az *Egy ócska konflisban*, *A lelkek temetője*, *Az új vizeken járok*, a *Harc a Nagyúrral* címűben) „szavakat, szókapcsolatokat, képi vonatkozásokat kiemelt megszokott környezetükből” – amint Kenyeres Zoltán írta –, elvlasztotta egymástól a kifejezendő gondolatot és a kifejező képet, a kifejező képet önálló életre keltette, megnövelte a gondolat és a kép távolságát (ahogyan Horváth János fogalmazott), ellehetetlenítette a megfeleltetést és egymásra vonatkoztatást.⁴⁸

Babits leveleiben folyamatosan alakítja a versstruktúrára, a diktóra, a jelölő és a jelölt viszonyára vonatkozó elveit, s ezen alakítás közben, 1903-tól írja azokat a verseket, amelyek már az önálló líraforma jellegzetességeit mutatják. Ezek az alkotások (1903 végéről *A lírikus epilógja*, 1904-ből a *Helios*, az *In Horatium*, *A Spinoza-szobor előtt*, az *Óda a bűnöz*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, a *Recanati*, *A világosság udvara*, 1905-ből az *Aliscum éjhaju lánya*) azonban ekkor még nem jelennek meg nyomtatásban. Babits, aki az 1902 novemberében-decemberében írt *Levél* és az 1903 elejéről való műve, *A költészet katekizmusa* szerint erős közlési vággyal volt tele, nem adta közre a verseit. Hiába sürgette Kosztolányi 1904 júliusában, szeptemberében és 1905 februárjában az általa olvasott versek közreadását, hiába írta azt szeptemberben, hogy a versek közzététele Babitsnak „félíg-meddig kötelessége”, mert csak így lehet „a poklok mélységes fenekére, a gyeheña lángoló torkába” vetni a Beöthyket és Endrődiket, hiába kérte ugyanezt tőle Juhász Gyula és Mohácsi Jenő is. Babits nem adta oda egyetlen folyóiratnak sem a verseket.

⁴⁸ KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., Korona Kiadó, 1998, 21; HORVÁTH János *Ady s a legújabb magyar lyra*, Bp., Benkő Gyula cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1910, 34.

Nem érezte „kész”-nek az alkotásokat. „A színeket már látom – írta Kosztolányinak 1904. július 24-e előtt –, de nedves az ecsetem még nem elég sűrű rajta a festék.”⁴⁹ Nem vállalta tehát az igazi nyilvánosságot. Sem a bizonyára vele szemben mindig készséges Szekszárd és Vidékét, sem a Kosztolányi által fölkinált Budapesti Naplót, Ady, Bíró Lajos, Molnár Ferenc, Osvát Erő, Szép Ernő, rövidesen Csáth Géza lapját, sem A Hét című újságot, ahová Dutka Ákos, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi írt, sem a Nyugat előzmény-lapját, az Osvát szerkesztésében megjelenő Magyar Génuszt, ahová Kaffka Margit küldte a verseit. 1905 közepéig eredeti költeményei közül mindössze kettőt közöl: az *Indulót* (végleges címe szerint: *A zengő szobor dalát*) 1903-ban a Szekszárdon kiadott Garay János Nagy Képes Naptárában és 1904-ben az Új Században, meg *A tudomány* címűt, ugyancsak 1904-ben a Pápai Hírlapban.

*

A költészettani elvek tisztázódása–tisztázása–megfogalmazása közben, a versek írásával és műfordítással párhuzamosan, a közönség elé lépés mérlegelésének és elutasításának az idején Babits az egyetem hatodik–hetedik–nyolcadik félévében készítette a maga „szakvizsgálati dolgozatát”-t.

Választhatta volna az első évesen írt kollokviumi dolgozat, a *Tárgyas ragozás különböző személyű tárgyakkal* című munka továbbfejlesztését és benyújtását. Nemcsak a tanulmányra kapott „kitűnő” osztályzat ösztönözhetette volna erre, amint Mikesy Sándor szövegközlésében olvasható,⁵⁰ hanem a munkára hívó, professzori felszólítás, Simonyi Zsigmond inspirációja is, meg annak a lehetősége – írta később –, hogy esetleg „a régi Hunfalvy-szabály új, teljesebb és kielégítőbb formulázását” kísérheti meg. A „szakvizsgálati dolgozat” témájának kijelölésekor azonban további „kutatási gyümölcseit”

⁴⁹ Babits Mihály levelezése 1890–1906, i. m., 79, 119, 153; 119; 143; MOHÁCSI Jenő, *Első megjelenése Budapesten. Babits Mihály és a Tűz = Babits emlékönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, [Bp.], Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., [1941], 160–161; *Babits Mihály levelezése 1890–1906*, i. m., 87.

⁵⁰ MIKESY Sándor, *Babits Mihály kollokviumi dolgozata a tárgyas ragozásról. Tárgyas ragozás különböző személyű tárgyakkal*, Magyar Nyelv, 1949/1, 29–37.

még „nem tartotta annyira érettnek”, hogy „házi dolgozata tételül választhatta [...]” volna (írta a szakvizsgai folyamodáshoz kívánt önéletrajzában).⁵¹

Választhatta volna az öt féléven át hallgatott egyetemi magántanár, Bodnár Zsigmond valamelyik kedves témájának a kibontását vagy a cáfolatát is. Bodnár semmiképpen nem volt érdektelen ember. Sorsának alakulása is növelte személye iránt az érdeklődést: fölszentelt papként előbb a világegyház hivatalos álláspontját képviselte, az 1869-70-es első vatikáni zsinat után az egyházon belüli ellenzék oldalára állt, majd kilépett az egyházból, unitárius lett, az 1896-ban megjelent könyvét, *Az erkölcsi törvény alkalmazását* pedig egyetlen lehetséges „értője”-nek, az Úristennek dedikálta. Történelem-szemlélete is különleges volt. Nem fogadta el Hegel „abszolút szellem”-elvét sem, a természeti jelenségekben az abszolút eszme mozgásának visszatükröződését értékelte. A történelmet nem tekintette körforgásnak. Úgy gondolta, hogy a történelemben az „akció és reakció” korszakainak a változása valósul meg, s az írók gondolatvilágát, a formákat, a stílusirányzatokat is a kor szelleméből eredeztette.⁵²

Babits az 1902–1903. tanév mindkét félévében hallgatta Bodnár előadásait. Feltételezhetően a tavaszi félévben írta hozzá *Az orosz irodalom* című dolgozatát. Ebben – amint ezt Fráter Zoltán részletesen tárgyalta – a fiatal egyetemista professzorát követve az orosz irodalom alkotóit az „idealismus-realismus” ellentétpárja szerint osztályozta, vezető értéknek az „emberszeretet eszmé”-jét tekintette. Figyelemre méltó, hogy a dolgozat szerzője megpróbálta a 19. századi nagyokat (Puskint, Tolsztojt, Turgenyevet, Dosztojevszkijt, továbbá Baudelaire-t, Aranyt és Nietzsche-t) az előző év(ek)ben megjelent Csehov, Gorkij és Andrejev ismeretében és rájuk hivatkozva szemlélni.⁵³ Bodnár Zsigmond gondolatrendszeréből azonban – úgy tűnik – Babits a témakijelölés idején már kiábrándult. Lehet, hogy a történelem, az esztétika, a szociológia, az irodalomtörténet, a műfajtan fogalmainak keveredését érezte kifogásolhatónak,

⁵¹ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*”, i. m., 8.

⁵² Vö.: NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 287-295

⁵³ FRÁTER Zoltán, *Babits kallódó értekezése*, Irodalomtörténet, 1982/3, 656-660.

lehet, hogy más is közrejátszott, a tény, hogy ebből a dolgozatból, melyet Bodnár a szerző megkérdezése nélkül meg is jelentetett az Új Világ 1903. szeptember 30-i számában, szintén nem lett „szakvizsgálati dolgozat”.

Az 1901 szeptemberében elkezdett egyetemi tanulmányokat végül az *Arany János az 1877. év második felében* című „szakvizsgálati dolgozat”-tal zárta le.

Babits döntésének (feltételezhetően) költészetelméleti oka volt. Az 1903 végétől lassan sorjázó (s majd a *Levelek Iris koszorújából* című kötetbe is befoglalt) művek jelzik, miként formálódott az egyre inkább sajátos babitsi vers. Az Arany János iránti vonzalom erősödése meg arra utal, hogy az előbbi folyamat (talán) nem volt független ettől az önépítő törekvéstől, saját költészettani elveinek tisztázása (mintha) párhuzamosan haladt (volna) az irodalomtörténeti hagyomány (legalább részleges) birtokbavételével: a népnemzeti esztétika végleges elutasításával, a Szabolcska Mihály-féle programos naivság, Reviczky Gyula, Vajda János, Heltai Jenő, Makai Emil és (bizonyos vonatkozásban) Kiss József verseszményének elhárításával.⁵⁴ És még valamit jelzett Babits témaválasztása. Azt nevezetesen, hogy a „megtalált” Komjáthy Jenő mellett Arany János költészetéből nem a Riedl Frigyes, Lehr Albert és mások által kanonizált epikust, balladaköltőt vagy a „nemzeti ellenállás” énekesét érezte érvényesnek, hanem az 1877. év alkotóját, azt, aki legközelebb áll a „népnemzetivel szemben fellépő 20. századi modern lírá”-hoz.⁵⁵

Babits kéziratos hagyatékában található feljegyzésekből és az 1904 szeptemberétől írt levelekből biztosnak látszik: az egyetemi tanulmányai lezárására készülő ifjú költő Arany János életművének 1877. július 6-a és december 31-e közötti szakaszát kívánta értelmezni

⁵⁴ Reviczkyről 1911-ben egy recenzióban elutasítóan írt: őt magát „közepes műveltség”-űnek, verselését „elég szintelen”-nek nevezte, legfőbb érdemének „a népiesség ellen”-i küzdelmét mondta = BABITS Mihály, *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, szerk. FRATER Zoltán, Bp., Ferenczy Könyvkiadó, 1996, 135-137. Kiss Józsefet pedig így értékelte: „[...] amit a margitszigeti óriás, élete végén, divinációs erővel megsejtett, annak kifejezése az ő művészi keze formálja először a nyelv viszonyát, s nála járnak inaséveiket e nyelv jövőendő mes-tereit.” [Uo. 141.]

⁵⁵ Kafka Margit határhelyzetét értelmezve használja ezt a kifejezést Bodnár György. Vö.: BODNÁR György, *Kafka Margit*, i.m., 92.

(az *Epilógus*, a *Naturam furca expellas...*, a *Meddő órán*, a *Vörös Rébék*, az *Aisthesis* és más versek korszakát). Ehhez (talán ekkor) összeállította az Arany műveinek kronológiája című lajstromot. Az biztos, hogy 1904. szeptember 15-én írt levelében, melyben Kosztolányit olvasmányairól, a dekadenciáról vallott elveiről tudósítja, úgy ír, mintha már ekkor alakulna-formálódna az Arany Jánosról szóló dolgozat koncepciója⁵⁶; a november 17-én kelt iratából mindezenre az Arany Jánossal való foglalkozás ténye olvasható ki.⁵⁷ Az 1904. november 24-e és 1905 február vége közötti levelekben – a Kosztolányinak és Juhász Gyulának küldött értesítésekben – folyamatosan tudósítja barátait egy „készülő dolgozat”-ról, egy „nagy munká”-ról, „egy új és egyszerű irodalomtörténeti módszer”-ről, a „philo- és pszichologizálás”-ról. Annyi bizonyos, hogy 1905 márciusában elkészítette az *Arany János az 1877. év második félévében* című „szakvizsgálati dolgozat”-át. Azt a munkát, melyet – saját definíciója szerint – „pszicho-filológiai módszer”-rel formált meg.⁵⁸

A „szakvizsgálati dolgozat”-ot kedves tanára, Négyesy László „kitűnő” osztályzattal fogadta el. Négyesy jelölte ki aztán a szóbeli vizsga három magyar irodalmi tételét. Az elsőt és a harmadikat, „A lírai költemények fejtegetéseinek módszeréről” és „A magyar műfordítás történeté”-ről Babits szabadelőadásban már összefoglalta a „Stílusgyakorlatok” óráin, a második tétel, „Kisfaludy Sándor és Csokonai” a szóbeszéd tárgya lehetett a leendő költők között – Csokonai, a „nemes, nagy kultúrember”, „a vitézkötéstől és

⁵⁶ PIENTÁK Attila, *Babits Mihály egyetemi Arany dolgozatai* c. tanulmányában ezt valószínűsíti (Irodalomtörténet, 2001/2, 232).

⁵⁷ „Vannak ideáljaim, halottak, akiknek az életében, jellemében megtestesítve sejtem azt a tisztaságot, amelyre vágyakozom; ilyen szentjeim most: Spinoza, – Nietzsche – Arany [...] Arany az, akit a legjobban irigyelek a világon [...]” = *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 129-130.

⁵⁸ Pienták Attila rekonstrukciója szerint 1904 őszén elméletileg két Arany-dolgozat terve foglalkoztatta Babitsot: az *Arany, mint arisztokrata* című munka egyrészt, másrészt az *Arany János az 1877. év második felében* című szakdolgozat. Bár Babits az első bevezetésében azt a tanulmányt „Egy hosszabb, és szorosan filológikus dolgozat” melléktermékének nevezi (BABITS Mihály *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 788.), Pienták Attila úgy véli, nem tudható, „melyik tanulmány ötlete született meg először” (PIENTÁK Attila, *Babits Mihály egyetemi Arany dolgozatai*, i. m., 235.). Az Arany János költészetével való folyamatos foglalkozás szempontjából ennek, talán, nincs különös fontossága.

zsiros laposságoktól mentes magyar”, amint Kosztolányi írta 1907 augusztusában Juhász Gyulának, mindenképpen. A szóbeli feleletet is „kitűnő”-vel minősítette Négyesy. A magyar nyelvészetből „Helyesírásunk eredete és fejlődése” című dolgozatára és „Arany János nyelve” című szóbeli feleletére Simonyi Zsigmondtól egyaránt „kitűnő”-t kapott. Latinból és görögből az elnök, Bartal Antal vizsgáztatta. A „szakvizsgálat” 1905 májusában magyar nyelv és irodalomból és latin nyelv és irodalomból egyformán „kitűnő”, görög nyelv és irodalomból „jó” minősítéssel zárult.⁵⁹

A vizsgát követően elkezdődhetett a gyakorlóév.

*

A gyakorlóévre akkor mindig a tanárjelölt keresett magának helyet. Rendszerint az olyan vidéki gimnáziumok fogadtak szívesen egy esztendőre „ideiglenes h. tanár”-t, ahol valaki éppen betegszabadságon vagy külföldi tanulmányúton volt. Babits Traiber Vincének, a szegedi királyi tábla mellett működő főügyészseg vezetőjének, id. Babits Mihály táblabíró kollégájának a támogatásával a Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumba került. Állását 1905. szeptember 30-án foglalta el.

A bajai gimnázium ekkor élte a fénykorát. Közel ötezer kötetes tanári és ifjúsági könyvtára volt, gazdag fizikai szertárral, meteorológiai észlelő állomással, régiségtárral, tornateremmel, rajzteremmel rendelkezett, az iskolának ének- és zenekara is volt. 1904-től Werner Adolf (a későbbi tartományfőnök) igazgatta az intézményt. Magyar–görög–művészettörténet szakos volt, „szerény, szelíd ember”, írta róla Külley Lea, esztétikai tanulmányok és könyvek szerzője, köztisztvisletben álló személy. Beiktatásakor a rend hagyományainak a folytatását, a „vallásos és hazafias nevelést” nevezte meg legfontosabb célként. A tantestület is jeles személyekből állt. Az iskolai önképzőkört dr. Horvát Vince házfőnök vezette, a fizikát „a szemléltetés és a kísérletezés megszállottja”, Székely Károly tanította. A történelmet a művelődéstörténeti tanulmányokat publikáló, legendásan függetlenségpárti Ledniczky Ipoly prelegálta, itt tanított

⁵⁹ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 207-208.

dr. Molnár Samu Pál kánonjogi doktor, a Kapisztrán Jánosról könyvet író Bölcskey Ödön, a földrajz-természettan tanára, Palotai Ireneusz János, akit a Babits család néhány napra vendégül is látott Szekszárdon. És tagja volt a bajai ciszterci gimnáziumnak dr. Dombi Márk magyar-latin-filozófia szakos paptanár is.⁶⁰

Babitsnak a család Baján is rokoni kapcsolatok révén szerzett lakást. Engel (Engler) Rozália dédmama bajai leszármazottja volt az a Szuper Mihály nyugalmazott honvéd százados, aki házába fogadta az új helyettes tanárt.

A ház egyholdnyi telken épült, az utcai fronton mintegy negyeholdnyi rózsakert illatozott. A kaputól az épületig kora nyártól késő őszig virágzó rózsalugas alatt lehetett eljutni. Ez a ház (és a kert, mely Babits képzeletében később hatalmasra növekedve a *Hatholdas rózsakert* című regényhez adott néhány helyszín-elemet) Baja egyik kedvelt társasági találkozópontra volt. A társaságot Szuper Mihályné, Ilka néni szervezte. Általában délután öt órakor fogadta a vendégeket, és aki akkor odament, mindig találhatott öt-hat cisztert is. A vendégek beszélgettek, esetleg téáztak, néhányan átmentek a szomszéd szobába egy kis kártyapartira. A paptanárok közül csak dr. Dombi Márk nem vett részt a kártyacsatákban. Rendszerint „szelíd mosollyal támasztotta a cserépkályhát, kutatott a könyvespolcon” – olvasható Külley Leánál –, segített a házi feladattal birkózó kisebbik gyerekeknek. Babitscsal hamar megbarátkozott. Pascalt és Szent Ágostont ajánlotta neki olvasmányul.

A költőt Ilka néni vette pártfogásba. Szükség volt erre, ugyanis – emlékeznek a bajai év tanúi – Babits egyetlen mozgó, csetlebotlott a hétköznapi életben. A rendház refektóriumában a közös ebédeken például rendre kiloccsantotta a levest, leette a ruháját, külsejével nem törődött, „a ruhakeféről és egyéb tisztasági szerekről – írta visszaemlékezésében Palotai Ireneusz János – igen könnyen megfeledkezett”. Ha vendégek voltak, „mielőtt a szobába

⁶⁰ BELIA György, *Babits Mihály tanulóiévei*, i. m., 209-220; BABITS Mihály, „Engem nem látott senki még”, i. m., I, 66-70; ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966, 7-20; KÜLLEY Lea, „...lengve int búcsút a kert...”, Szekszárd, Babits Kiadó, 1990, 74; BÁLINT László, *A bajai III. Béla Gimnázium*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989.

lépett volna, halkan, kimért ütemben hármat koppantott az ajtón – idézi Wzentek Irén –, majd lassan kinyitotta azt, bedugva a fejét bekukucskált, aztán szó nélkül bejött, és leült a székre. Ha idegen volt a társaságban, ő sohasem mutatkozott be. Ilka néni intézte el ezt is helyette. – Miska, üljön le – szokta mondani Babitsnak, a vendégeknek pedig, akik nem ismerték őt, ezt: – Babits Miska, úgyis ismeritek.” Ilka néni a társaságban „félszeg, modortalan és balkezes” költőt, amint Palotai Ireneusz János írta, ki akarta házasi-tani, úgy gondolta, hogy Wzentek Irénnel, a költőnél „kissé idősebb, erélyesebb, jó modorú és jó családból való feleséggel simít és farag rajta”. Siettetni is akarta a terv megvalósulását. Rávette szobaurát, ma albérlőnek mondanánk, hogy látogassa meg a néhány nap óta betegeskedő lányt. „Hogy a látogatás úgy esett-e meg, ahogyan azt a *Hatholdas rózsakert* előadja (vagyishogy a »beteg« félreérthetetlen utalásokat tett bizonyos dolgokra) – írja Belia György –, azt nem lehet már megállapítani; az bizonyos csak, hogy Babits ijedten, menekülésszerűen hagyta el Baját [...]”.⁶¹

A gyors távozásnak más oka is volt.

A tanártársak, akik „csodákat meséltek róla”, tudásáról „a legnagyobb elismeréssel és bámulattal szóltak”, abban is megegyeztek, hogy nem volt tanárnak való. „Nem tudott leereszkedni a gyermeki lélekhez – írta Palotai Ireneusz János –, s egyáltalán nem tudott fegyelmet tartani: órái tanítványainak fegyelmezésére irányuló törekvésekkel teltek el. Sajnos, ez sohasem sikerült neki! Órái alatt rendetlenkedő, lármázó tanítványait hangos szavaival igyekezett túllicitálni, s ezért mindig valósággal kifáradva, kimerülve lépett ki az osztályból. A fegyelem hiányának tulajdonítható, hogy kevés eredményt tudott felmutatni.” A diákok sem őrizték meg jó emlékezetét. Egyikük, Ruppert Miklós, kopott külsejére, az osztály egyharmadát megbuktató szigorúságára, a havonta íratott latin fordítandók hihetetlen bonyolultságára emlékezett. Egy másik diákja, Udvardi-Heckenshoffer Lázár száraz,

⁶¹ CZEIZEL Endre, *Babits Mihály családfájának (rokonságának) és szerelmi csalá-di életének elemzése*; kézirat, i. m.; KÜLLEY Lea, i. m., 59, 74-89, 105-129; BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 232.

kissé rideg egyéniségét emlegette, igaz, hozzátette: „pár hónap múlva már figyelték előadásait a rómaiak életéről”.⁶²

A távozásban bizonyára szerepet játszott a gyakorló évet lezáró pedagógiai vizsga is. Erre a vizsgára, bármennyire emlegette is Kosztolányinak küldött februári levelében, nyilvánvalóan nem tudott rendesen felkészülni. Akadályozták ebben az iskolai munka hétköznapijai: a II. osztályban tartandó latin és magyar, a VI.-ban sorra kerülő latin órákra való készülés, a heti 16 órához tartozó dolgozatok javítása, a szinte kéthetente egymásra következő tanári születés- és névnapokon való részvétel. De egyre több időt igényelt az irodalom is. Olaszból fordított, György Oszkár javaslatára Baudelaire-átköltésen gondolkozott, foglalkoztatta őt Mohácsi Jenő új folyóiratterve.⁶³ Kosztolányi, aki 1906. június 1-jétől a Budapesti Napló „belmunkatársa” és a versrovat vezetője lett, egyre határozottabban kért tőle verseket. Babits az állandó sürgetést már nem tudta elhárítani. A magyar irodalom programos megújítására készülő Kosztolányi, aki 1905-től kendőzetlenül kicsinyellte az egykori társakat: György Oszkárt, Juhász Gyulát, Mohácsi Jenőt, s igazában csak magát és Babitsot tartotta alkalmasnak a „robbantás”-ra, egyre határozottabban kívánta barátja kilépését a közönség elé. Az „émelyítő Ady”, a „kiálthatatlanul üres poesur”, a Mohácsival egy szinten emlegetett „gyöngye legényke” helyett várta Babits megjelenését. A bajai gyakorló éves tanár az állandó sürgetésre válaszul 1906. március 25-e előtt egy valóságos verscsomagot, egy „majdnem kötet”-et küldött el barátjának. Ebben a csomagban 20 vers és 4, már olvasott versre való címszerű utalás volt. Ott volt a szövegegyüttesben az 1904-es *Szalmacséplés*, a *Strófák a wartburgi dalnokversenyből*, a *Recanati*, 1905 első feléből az *Aliscum éjhajú lánya*, decemberből *A halál automobilon*, 1906-ból a *Régi szálloda*, a *Tüzek*, a *Paris*, az *Anyám névnapjára* [!] is. Demonstrálandó (talán), hogy a szerző a műcsoportot a valóságban szövegegyüttesnek tekinti,

⁶² BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 239-242.

⁶³ *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 199; ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, i. m., 8-9; BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 228-229; *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 160.

Babits azt ajánlotta Kosztolányinak, hogy „előhangnak pedig olvassa el a *Vile potabis* címűt”.⁶⁴ A következőt:

Szerény borral kínállak íme
nem Szekszárd régi lángbora:
ennek világosabb a színe
és szelídebb a mámora
de mégsem altató, butító
s nem durva főleg, s nem hamis
s vélvén, baráti körben itt jó
olykornap ily olcsóbb bor is.

Kertem bizony már járta féreg
pár talán még most is benne rág:
de rohadjon a régi kéreg:
adott új vesszőt – új világ!
új vesszőt, mely bár fája vérez
lombja rozsdátlan kihajt;
új vesszőt, amely meg sem érez
most semmi férget, semmi bajt!

Új vesszőt, melynek bár gyümölcse
savanyúbb a tavalyinál
elég hogy kádamat betöltse
és nektek enyhülést kínál,
ha szátok ízét ronda karcos
rontá vagy édeskés barack –
s nekem erőt új kapaharchoz
veletek, gyűjtövény, tarack!⁶⁵

Az iskolai feladatok és kudarcok, a társadalmi kötelezettségek, a sokasodó irodalmi események elvonták Babits figyelmét a pedagógiai záróvizsgára való készüléstől. Ennek meg is lett az eredménye.

Az 1906. május 15-én volt záróvizsga csúfos kudarc volt. A

⁶⁴ Babits Mihály levelezése 1890-1906, i. m., 191, 202-234.

⁶⁵ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, i. m., 153.

vizsgán zárthelyi dolgozatul „A klasszikus nyelvek tanításának jelentősége” című tételt kapta. Pauer Imre, a filozófia professzora erre „dicséretes”-t adott. A szóbelin ugyancsak ő kérdezte. Négy tételből állt a vizsga ezen része: ismertetnie kellett Kant művét, *A tiszta ész kritikáját*; össze kellett foglalnia a tudat problémáját; be kellett mutatnia a constans deductio módszerét; és taglalnia kellett a bizonyítás elméletét; a szóbeli vizsga eredménye „jó” volt. A pedagógiából Fináczy Ernő professzor, az elnök kérdezte. A szóbeli tételek a következők voltak: „A Toldi tárgyalása a IV. osztályban”; „Cicero: De oratore”; „Quintilianus”. Ez a rész nagyon nem sikerült. Fináczy „még elégséges”-t adott a feleletére, azaz gyöngé elégségest, tehát majdnem elégtelent.⁶⁶

A vizsga után a Ciszterci Rend Bajai Katolikus Főgimnáziumában Babits tudomására hozták, „hogya a Rend a következő tanévben nem tart igényt szolgálataira [...] A nem várt hír lesújtotta [...] lesújtotta és megbénította [...]”

A hetek kifolytak a keze alól – folytatta Külley Lea –, múlt a nyár, múlt a szünidő tétlenül. Végül augusztus 11-i kelettel kérvényt nyújtott be a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy nevezzék ki az ország akármelyik gimnáziumába.” Mindenekelőtt Szabadkára szeretett volna kerülni. Abba a gimnáziumba, ahol Kosztolányi édesapja volt az igazgató.⁶⁷

*

1906 augusztusában és szeptemberében végül nem lett olyan tragikus a költő sorsa, mint amilyennek az augusztus 11-én kelt folyamodvány alapján várni lehetett. Az igaz, hogy Kosztolányi édesapjának sem volt módja elintézni, hogy az általa vezetett gimnáziumba a szabadkai törvényhatósági bizottság ne a helyi születésű és előnyösen ismert Richter Nándort válassza meg magyar–latin szakos tanárnak a folyamodó Babits Mihály helyett. 1906 augusztus második

⁶⁶ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, i. m., 248.

⁶⁷ KÜLLEY Lea, „...lengve int búcsút a kert...”, i. m., 140-143; a szabadkai gimnáziumba való áthelyezés ügyében Babits 1906. szeptember 20-án külön kérvényt írt Bezerédy Istvánhoz, „Szabadka város főispánjához”. Vö.: *Babits Mihály levelezése 1890-1906*, i. m., 276-278.

felében a Magyar Szemlében azonban („a Babits-számban”, ahogyan Kosztolányi írta) csak Babitstól hoztak verset: itt jelent meg a *Spinoza*, *A vérivó leányok*, a *Tájkép*, a *Márciusi reggelen*, a *Napszálltakor* és Poe *Harangok* című versének fordítása. „Mindenütt elragadtatással beszélnek önről” – írja Kosztolányi Dezső és Hegedűs-Bite Gyula augusztus 18-a után a költőnek. Úgy látszik Babits is erőre kapott, mert néhány nappal később levélben fordult Juhász Gyulához: „[...]felteszem Önhöz a kérdést, amely engem most rendkívül ingerel, – feltétlen válaszát várva: Mit gondol: meg lenne-e alapítható, rövid időn belül, mai tehetségeinkkel egy egészen sajátos jelleggel bíró (minden más nemzet modern lyrájától különböző) modern magyar lyra? [...] Kétségtelen, hogy egy kiváló modern Magyar Költő már van; s kétségtelen, hogy az ő versei nem hasonlítanak sem az eddigi magyar költők egyikének, sem bármely modern külföldi lyrikusnak verseihez. Nagy egyéniség ő s nagy egyénisége akkor tűnik fel leginkább, ha utánozza Puskint vagy Herediát. – Engedje meg kifejeznem azt a hitemet, hogy Kosztolányi Árkádok alattjával, Örültjével, Fastijával, Magyar Szonettjeivel meg van alapítva a modern magyar lyra. Ha hozzáveszem ehhez Önnek oly igaz és szép verseit, mint a Maris – s tán az én csekély, de mégis kétségtelenül némi tehetségem és tanulmányom: lehetetlen, hogy ne lássak elég erőt arra, hogy lassan, de biztosan némi átalakulást és fellendülést” Ebből a levélből vagy levélfogalmazványból, amelyikben a gondolatmenet itt megszakad, nyilvánvaló, hogy Babits ekkor a „modern magyar lyrá”-ba nem számítja be Adyt (akinek *Új versek* című kötetét Szini Gyula, Fenyő Miksa, Bíró Lajos, Neményi Erzsébet, Fülep Lajos és Ignótus egybehangzó lelkesedéssel köszöntötte), feltételezhetően fenntartva az 1906. február 21–22-i levelében foglaltakat Ady „modoros”-ságáról, „forma-slampett”-ségéről, felróva neki a „minden kapcsolat, keménység, ekonomia” hiányát. De beveszi a Kosztolányi előző levelében egyszerűen „agyalágyult”-nak mondott Juhászt. És ebből a levélből kitetszik: az önsajnálatra különben hajlamos költőben nincs semmiféle magábaroskadás. Ebből a levélből a magabiztosság sugárzik.⁶⁸

⁶⁸ I. m., 270-271, 275-276; 194; 191; 193-199.

Ezzel a magabiztossággal érkezett Babits a szegedi főreáliskolába 1906. október 3-án a latin nyelv tanítására, helyettes tanári minőségben.

Az állást valószínűleg Vajda Ödönnek, a befolyásos zirci apátnak köszönhette, aki – feltételezhetően a család kérésére – Platz Bonifác szegedi tankerületi főigazgató közbenjárását kérte. A ciszterci rendbe tartozó főigazgató a főapáti kérésre kreálta a főreáliskolába a kért magyar–német szakos állás helyett a magyar–latin státust. Ebben az iskolatípusban ugyanis, ahová műszaki stúdiumokra készülő diákok jártak, a latint csak délutáni különórákon tanulták a tanulók az 5–8. osztályban. A tanítást más szegedi gimnáziumokban dolgozó tanárok végezték, akiknek a munkája Babits odaérkezésével feleslegessé vált.

A költő átvette az 5–6–7–8. osztályokban a latint, az 5. osztályban tanította a magyart, a 6. osztályban a magyar nyelv és irodalom tanítása mellett osztályfőnök is lett; és az iskola ifjúsági könyvtára felsőbb osztálybeli csoportjának az irányítását is rábízták.

Kollégái között – amint az édesanyjának írt október végi levélből és Apró Ferenc könyvéből tudható – itt is kiváló emberek voltak. Az igazgató, Homor István, természettan–mennyiségtan szakosként az országban a legelsők között végzett kísérleteket Röntgen-sugárral. Csonka Ferenc a műegyetemi tanársegédséget cserélte föl a főreáliskolai tanári állásra. Paprikavegyész volt, írta a költő, „kizárólag paprikafajok vegyelemzésével” foglalkozott, „s ebben egész Európában specialista”. Kis Lajos „történelemtanár s alapos tudós és író” volt. Bérci Ede volt a tornatanár, „egy félbemaradt zseni – írta Babits –, alapvizsgálója van matematikából és tanít is számtant, de irtózik vizsgáit letenni”. A Tisza Szálló kávéházában a fiatal tanárok asztalánál ismerkedett meg két másik szegedi kollégával: Borosnyai Károllyal és Kún Józseffel. Borosnyai a szegedi állami főgimnáziumban tanított, közeli barátságba került a költővel; fontosabb volt a Kún Józseffel való kapcsolata. Kún a budapesti műegyetem gépészmérnöki karán szerzett diplomát, majd Szegedre került, az állami fa- és fémipari szakiskolában a gépészet tanára lett. Verseket írt. Az Új Időkben, A Hétben és a Szegedi Naplóban publikált, s Babits útját is A Hét felé próbálta egyengetni, a szerkesztő Kiss József ugyanis nagybátyja volt. Érdekelte a festészet, az alföldi

festők képeit és népi fazekasmunkákat gyűjtött. Ő maga – írta Apró Ferenc – „hagyományos hangolását, viszonylag szűk témakörű (táj, család, én), parnasszien költészete”-t művelt, elméletileg nem lehetett túlságosan érzékeny, nem gondolt a költészet megújítására, de kitűnő kvalitásérzékkal rendelkezett, s azonnal felismerte Babitsban a kivételesen nagy költőt. Bensőséges kapcsolat alakult ki közöttük. Halála után, 1912 júliusában az akkor már országosan ismert költő így írt róla a Nyugat-ban: „Barátom volt ő, mikor én még senkise voltam és ő már valaki. Az idősebb barát elnézésével és szeretetével vigasztalt fiatalos és oktan kétségbeeséseimben [...] Szent dolog volt neki a művészet [...] Minden szépnek valódi rajongója volt.”⁶⁹

Szegeden Babits számára Juhász Gyula baráti kapcsolatai voltak a legfontosabbak.

A helyi illetőségű Juhász „vitte el” Babitsot a Szeged és Vidéke szerkesztőségébe is.

Ezt a lapot 1902 áprilisában alapította Balassa Ármin. Függetlenség párti, polgári demokratikus, liberális, szabadgondolkodó, sok kérdésben radikális álláspontot közvetítő újság volt. Juhász Gyula 1903 nyaratól a lap belső munkatársa, 1918-ig itt jelent meg legtöbb írása. Az 1906-ban Máramarosszigeten helyettes tanár Juhász karácsonyra és újévre érkezett haza Szegedre, s bizonyára ekkor mutatta be barátját a szerkesztőségben. Babits nem volt teljesen ismeretlen a főszerkesztő-tulajdonos előtt. A lap 1906 áprilisában már közölte két fordítását: Nietzsche *A hét pecsét* című írásának és *Délen* című versének átültetését. 1907 januárjától aztán 1908 márciusáig folyamatosan jelen van a Szeged és Vidékében. 1907 májusig hét műfordítása jön, verseket is publikál, színi kritikákat és kulturális vezércikkeket ír, 1908. február 9-én a lap közreadja egyetlen ekkor készült novelláját, az *Este az utcasarkon* című művét.

A lapban – itt-tartózkodása alatt – mindössze három verse volt olvasható. 1907. június 6-án másodközlésben a *Találka előtt*, december 25-én *A halál automobilon*, 1908. január 26-án *A nagy szobában*.

⁶⁹ ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, i. m., 21-27; *Babits Mihály levelezése 1890 - 1906*, i. m., 286-290; APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, Szeged, Somogyi Könyvtár, 1983; BABITS Mihály, *Kun József*, Nyugat, 1912. júl. 1, 66.

Juhász Gyula és a kortársak visszaemlékezéseiből, Apró Ferenc könyvéből ezzel szemben a folyamatosan verset író, a Vitéz utca 16. számú házban volt földszinti albérleti szobájában a verseket legközvetlenebb barátainak felolvasó költő képe maradt fenn. Így biztos, hogy ekkor készült a *Húnyt szemmel*, a *Theosophikus ének* második darabja, az *Indus*, *A templom! Röpkül*, az *Örök folyosó*, a *Sírsírs*, A Holnapban való megjelenés után Babits nevét hirhedtté tevő *Fekete ország*, a *Mozgófénykép* és a *Messze..., messze...* De az sem kizárt, hogy a költő távozása után a Szeged és Vidékében megjelent öt vers (*Keresztény*, *Turáni induló*, *Tisza hídján*, *Olvadás*, az 1903-as *Csak én – végleges* címe szerint *A lírikus epilógja*) vagy itt fogant, vagy itt nyerte el végleges formáját.

A Szeged és Vidékében, Juhász Gyula javaslatára, 1907 márciusában megkapta a „kritikusi zsöllyé”-t, azaz belső munkatársként a lap hivatalos színikritikusa lett. A megbízatás, valamilyen oknál fogva, mindössze három hétig tartott. Ez alatt az idő alatt tizenegy előadást nézett meg Babits, minden darabról az előadást követően azonnal megírta a bírálatot, melyet az újság következő száma hozott is. A cikkekben – *Az arany ember* színpadi változatáról, Csiky Gergely *Cifra nyomorúságáról*, Herczeg Ferenc *A dolovai nábob leányáról*, Molnár Ferenc *Az ördög* című darabjáról, a budapesti Thália Színpad vendéjátékáról és más előadásokról szólva – fogalmazta meg Babits a maga színházeszményét. A kritikákban elutasította a sablonos megoldásokat, a hatásvadászó külsőségeket, az írói szövegek megrövidítését, azt kívánta, hogy az előadás minden esetben magát az irodalmat népszerűsítse, az ifjúsági előadástól pedig azt várta, hogy alakítsa az ifjúság ízlését, s segítsen az iskolának a nevelésben.⁷⁰

Az iskola és a nevelés problémáját érintette a Szeged és Vidékében 1908. március 3-án megjelent vezércikkében, az *Erkölc és iskolában* is. Ennek az írásnak ágasbogas előtörténete és végzetes következménye van.

Az 1906 októberében „helyettes tanár”-ként alkalmazott Babits Mihályról a főreáliskolában a tanárok is, a diákok is nagyon hamar

⁷⁰ APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, i. m., 81-88; JUHÁSZ Gyula, *Babits Szegeden*, Nyugat, 1924. ápr.

elismerően vélekedtek. A munkáját is sikeresnek ítélték, s ennek alapján az igazgató, Homor István december 31-én ezt írta: „Alapos készségű, pontos és lelkiismeretes tanár. Eredményes a tanítása, szoros a fegyelmezési ügyessége. Magaviselete kifogástalan. Rendes tanári kinevezésre a legmelegebben ajánlom.” Ez az általános elégedettség jelenhetett meg abban is, hogy a tantestület egyhangúlag őt ajánlotta az oktatásügyi miniszter által biztosított külföldi ösztöndíjra. Az ösztöndíjra ajánlás minden esetben a tanári kar döntéskörébe tartozott, a miniszter valójában csak elfogadta az iskola által ajánlott, nagy reményekre jogosító kezdő tanár kérvényét. Babits esetében a formális elfogadás mindenképpen indokolt lett volna önmagában is, hiszen a folyamodó egyrészt „a magyar és francia irodalom kölcsönhatásának bővebb ismeretét” kívánta hasznosítani a reáliskolai irodalomtanításban, kutatni akarta a magyar és francia irodalom kapcsolatait,⁷¹ általában olyan történeti és pedagógiai vizsgálatokat kívánt végezni, amelyeket az 1920-as évek legvégén, az 1930-as évek legelején valósítottak meg a Franciaországba érkező magyarországi tanárok.⁷²

Babits azonban az ösztöndíjat nem kapta meg. Apró Ferenc és Éder Zoltán adatai alapján valószínűsíthető, hogy ennek általános kultúrpolitikai okai voltak.

Ebben az időszakban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a középiskolai ügyosztály vezetője, Barkóczy Sándor minden erővel érvényesíteni kívánta a katolikus szervezetek vezető szerepét. Ennek érdekében 1909-ben a tankerületekben „megvitattatta”, „miként domborítható ki bizonyos tantárgyakban a valláserkölcsei érzület”, akkor alakult meg a Mária-kongregáció, szervezeti keretet adva a klérus befolyásának. 1907-ben ennek a szellemi offenzívának előjeleként Barkóczy előnyben részesítette a katolikus tanárokat a kinevezéseknél és a segélyek, az ösztöndíjak odaítélésénél. A polgári radikális újságok ezért 1907-ben (de még

⁷¹ ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, i. m., 35-36; APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, i. m., 92-94.

⁷² [Id.] Dr. SIPOS Lajos, *Az élő, idegen nyelvek tanításának szerepe a reáliskolai nevelőoktatásban = A hatvani m. kir. állami reáliskola értesítője*, közléteszi SZILVÁSY János, Hatvan, Végh és Paláthy Könyvnyomdája, 1930, 10-16.

Babits Újpestre helyezésekor is) támadták a minisztériumot és személy szerint Barkóczyt, kérve a tanárok esetében a vallás szerinti megkülönböztetés megszüntetését. Apró Ferenc feltételezi, hogy lecsillapítandó a politikai vihart, az ösztöndíjak odaítélésénél szándékosan csökkentették a katolikus tanárok számát, s ennek következtében a költő elesett a külföldi tanulmányút lehetőségétől.

Nem lehet kizárni azt sem, hogy e meggondolás következtében maradt el 1907 augusztusában–szeptemberében a „rendes tanári” kinevezés, s maradt meg Babits – immár a harmadik tanévre is – változatlanul 1600 korona (azaz 800 forintos) éves illetménnyel a lehető legalacsonyabb beosztásban, gyakorló éves tanári fizetéssel a főreáliskola tanári karában.

A Barkóczy-ellenes hadjáratban részt vett a Szeged és Vidéke is, amelyik nemcsak átvette a budapesti újságok támadásait, de július 14-én maga is szót emelt a tanárok vallási hovatartozásának feltűntetése ellen.

Ugyanebben a lapban 1908. február 23-án névtelen cikk jelent meg arról, hogy a szegedi középiskolások éjszakai szórakozóhelyekre járnak és erősen italoznak. Szele Róbert tankerületi főigazgató, Barkóczy kegyeltje, három nappal később valótlannak nevezte az újság információit. A főigazgató írására válaszul a Szeged és Vidéke március 3-i számának első oldalán jelent meg Babits tanulmánya, az *Erkölc és iskola*. A főreáliskola helyettes tanára ebben az írásában elutasítja az akkori pedagógiai gyakorlatot, amelyik a tanár és a diák közötti távolságra épül, s legfőbb elve, hogy a tanárt ne háborgassák. Helytelennek ítéli azt az elképzelést, hogy a tanár, ha „erkölcsileg elemzi a történelmet és az írók műveit, erősen fegyelmez és rendőrködik”, akkor képes befolyásolni a gyermekek erkölcsi fejlődését. Az iskolának, írja, biztosítania kell a tanulók egymásra hatását, és biztosítania kell azt is, hogy a tanárok valóban tudják formálni a diákot. Ehhez azonban meg kell ismerni a tanulók „nemes lelké”-t, és le kell mondani a megtorláson alapuló fegyelmezésről.⁷³

Ebben a gondolatrendszerben a legsúlyosabb nem a főigazgatóval való látszólagos szembenállás volt, hanem az, hogy nem esett

⁷³ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., I. 27-30.

szó azokról a szervezeti formákról és kezdeményezésekről, melyekkel a kultuskormányzat éppen akkor kívánta hatékonyabbá tenni az oktatásügy egészét. Nem elképzelhetetlen, hogy ennek következtében, esetleg az igazgató és a tankerületi főigazgató közötti előzetes egyeztetés alapján, 1908. április 14-én Homor István hivatalosan előterjesztette javaslatát: „Babics [!] Mihály latin nyelvi h. tanárnak valamely gimnáziumhoz való áthelyezése kívánatos. Babics igen művelt, alapos készűtségű, tudós tanár, de reáliskolai latin nyelv tanításában eredményt elérni még hosszú évek során lesz csak képes [...] Ha a tanárban változás nem történik, a tanár is, tanítványok is az eredménytelenség folytán elvesztik önbizalmukat, lassanként csökkenni fog a tanítványok száma, s hovatovább be kell szüntetni résztvevők híján a latin nyelvi tanfolyamot.”⁷⁴

Ezt az iratot Babits ekkor még nem látta. 1908 márciusában egyik beteg kollégájától átvett egy érettségiző osztályt, áprilisban ugyanettől a tanártól két osztály tanítását adták neki. Május 23-án elbírálták a magyar, német és matematika írásbeli dolgozatokat, június 14-én megállapították az ideiglenes érdemjegyeket, június 16-ától majd minden napra jutott valamilyen iskolai feladat, a szóbeli érettségi utolsó napján, valószínűleg 27-én elkészült az érettségizőkkel közös osztályfénykép.

A Budapesti Közlöny pedig 1908. július 23-án közölte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 78 915 sz. rendeletét, melynek alapján Babits Mihályt, a szegedi főreáliskola helyettes tanárát kinevezték a fogarasi gimnáziumba „rendes tanár”-nak.

Babits, aki maga is csak a hivatalos lapból értesült a döntésről, még aznap tudósította Juhász Gyulát: „Értesítelek, amiről én is most kaptam értesítést, hogy kineveztek Fogarasra rendes tanárnak. Ez a rettenetes hír különben is rossz kedélyállapotomban annyira levert, hogy vigasztalásra van szükségem [...] Úgy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült [...] Minden kilátásom, minden reményem egyszerre elveszett.”⁷⁵

*

⁷⁴ APRÓ Ferenc, *Babits Szegeden*, i. m., 123-124.

⁷⁵ *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 172.

Az 1908. év második fele, a Fogarason eltöltött időszak, a júliusi reménytelenség ellenére döntő lett Babits pályáján. 1908 szeptemberében megjelent Nagyváradon *A Holnap* antológia (melyben az 1908 február 12-e óta itt tanító Juhász Gyula „szervezte be” Babits Mihályt), Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka verseinek gyűjteménye. November 19-én Osvát levélben kérte „összes műveit” a Nyugat számára. 1909 májusában a folyóirat kiadásában megjelent első verseskötete a *Levelek Iris koszorújából*. Ez a gyűjtemény az „egy éve még majdnem teljesen ismeretlen” Babitsot (amint a szegedi jó barát, Kun József írta május 31-i levelében) a magyar irodalom „nagyreményű büszkeségé”-vé tette.⁷⁶

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

⁷⁶ BABITS Mihály, „Engem nem látott senki még.”, i. m., I. 157.

A KÖLTŐ-LÉT TEMATIZÁLÁSA: ZRÍNYI VELENCÉBEN

Babits Mihály, a korábbi szegedi főreáliskolai „helyettes tanár” 1908. augusztus 27-én, egy előbb betervezett itáliai út után érkezett meg az akkori Magyarország délkeleti csücskébe, Fogarasra mint az itteni gimnáziumba helyezett, kinevezett „rendes tanár”.

Olaszországban a táj, a kék ég, a „zöld” és „enyhén gömbölyű” dombok, a középkori városok, a kedves emberek és kedves utcák vonzották. Az úton „nagy kedvvel, lelkesedéssel” olvasta, tanulmányozta Dantét, mérlegelte magában az *Isteni színjáték* lefordításának a gondolatát, járt Velencében és Firenzében, megjárta „egy kis karajt a szép Itáliából”, megvette Carducci, D’Annunzio, Coleridge, Emerson költeményeit, olvasott pszichológusokat, írt verseket (az *Új leoninusokat* és az *Itáliát* azonnal el is küldte Juhász Gyulának).⁷⁷ Fogarason más élmények várták. A „zord havasok gyűrűjében” élő város, a település közepén terpeszkedő „kövér” és „kedélyes” várral egyrészt Erdély történetét idézte: Apafi Mihályt, „aki ebben a várban ült, ivott, dorbézolt végtelen éjeken át”, Béli Pált, aki a tömlöcrácsot rázva zsoltárokat énekelt reggeltől estig, Mayláth István vajdát, akit a török álnok csellel fogott el itt. Fogaras másrészt a századelő világát tárta Babits elé. Három nép: a magyarok, a szászok, a románok közös életét. A magyarok főként hivatalnokok voltak, megyei urak, ittak és kártyáztak, a közeli rétekre vadászni jártak. A szászok túristaegyletet alapítottak, a távolabbi hegyekbe is elmerészkedtek, dalárdát szerveztek. A környékbeli falvakban többnyire románok laktak. Házaikon nem volt kémény. Ajtó-ablak résén és a tető szalmáján tódult ki a füst.⁷⁸ Gyerekeik ebből a világból kerültek be a Mikszáth Kálmán képviselő úr erős közbenjárására felépült fogarasi gimnáziumba tanulni.⁷⁹

⁷⁷ *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, i. m., 173-175.

⁷⁸ BABITS Mihály, *Fogaras*, Pesti Napló, 1937. dec.25. = B. M., *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 555-560.

⁷⁹ Mikszáth Kálmán a fogarasi kerület képviselőjeként „kijárta” a városnak a gimnázium létesítését és az új híd megépítését. = PRAZNOVSZKY Mihály, *Mikszáth Kálmán*, Bp., Elektra Kiadóház, 1999, 95.

Babits, a naivan „Európa hívő”, minden sovinizmus ellensége, a kultúra őre, esetleg papja, amint magát több ekkori versében és nyilatkozatában mondta,⁸⁰ úgy képzelte, azért érkezett ide, hogy a szegényeket segítse „kiemelkedni egészségtelen, puliszkás életük-ből”, azt gondolta, „civilizátor” lesz itt, mint egy „ifjú római valami távoli provincicában.”⁸¹

*

1908 őszén ugyanakkor az is nyilvánvaló lett Babits számára, hogy Budapesttől távol nem lehet belőle filozófus, mint egyetemista társából, Zalai Bélából, inspiráló közeg nélkül nem művelheti a pszichológiát, nem kapcsolhatja össze a neki kedves két stúdiumot, a lélektant és a filológiát, nem készíthet doktori disszertációt Aranyról. Ehelyett – költő lesz. Sok minden terelte a poézis felé. Az 1905-től lassan, de mégis folyamatosan megjelenő versek. A teoretikusan sok vonatkozásban már kidolgozott poétikai modell (mely szerint a költő az emberi tudat mélyén lévő „összefüggő képszalag”-ból kiemel valamit, ez a valami aztán emlékeket-képeket vonz, kiegészül az „erkölcsi emlékezet”-tel, s a költemény így a tudat belső mozgása, e mozgás szavakba foglalása lesz).⁸² 1908 őszén Babits Mihályt a

⁸⁰ *Fogaras* című esszéjében ezt írta román tanítványairól: „Mi hozza e gyermekeket ide? S mi lesz belőlük, ha elhagyják az iskolát? Magyarokat nevelek vagy ellenséget? Kultúrát osztok-e vagy fegyvert? [...] Engem tekintettek ellenségüknek s véres magyar sovinizstának, holott nem volt nálam naivabbul Európa hívő s nagyobb megvetője minden sovinizmusnak és vadmagyarságnak.” I. h., 559-560. 1923 decemberében adott nyilatkozatában a tanári tevékenységére általában is a „lámpás” metaforát használta. Ezt mondta a Magyarország riporterének: „Én végigjártam az egész országot mint tanár. Voltam Baján, Szegeden, Fogarason. A magyarság aludt körülöttem, de én ébren voltam. Kis lámpásnak éreztem magamat, mely a sötétségben ég.” = BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”, i. m., 117.

⁸¹ BABITS Mihály, *Fogaras*, i. h. 559.

⁸² Babits Mihály Kosztolányi Dezsőnek, 1904. november 17.: „Az ember azt képelné, hogy valahol, ott lenn, folyamának a mélyén [...] egész csöndben mégis képek alszanak, képek bizony, végig, megszakítatlanul, a két partnak a folytonos képei, és a felhőknek is, – talán a napnak is! – Istenem: a napnak! – képei a világnak úsznak ott a mélyen, talán fürödnek, csakhogy nem látszanak, mert a felszín zavaros – de ők lenn vannak és nem zavarosak [...] mint a sárközi pásztortüllök, amelyekre egy egész <élet> emberi élettörténet van vésve képekben – ilyen folytonos képedénye, és sehol sem csempe, – egy képszalag képezi életem alaprétégét, csak azért nem látszó, mert minden más rajt nyugszik [nyújtózik:] egy nyúló és összefüggő képszalagon [...]” = Babits Mihály *levelezése 1890-1906*, i. m., 128; RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, i. m., 47-72.

költészet felé sodorta. A *Holnap* antológia zajos sikere és a Nyugat meghívása is.⁸³ A véglegesen elfogadott költőszerep külső bizonyítéka a szeptembertől decemberig készülő versek sokasága: a *San Giorgio Maggiore*,⁸⁴ a *Vásár*, a *Városvég*, a *Zrínyi Velencében*, a *Darutörpeharc* és a *Sugár*; az első Babits-kötet, az 1909-ben kiadott *Levelek Iris koszorújából*. Belső bizonyítéka pedig a *Zinyi Velencében*, melynek központi gondolata a költőség és a költővé válás folyamata.

Babitsot ez a kérdés már gimnazista kora óta foglalkoztatta. 1903-ban, egyik legkorábbi versében, *A lírikus epilógjában* ezt filozófiai-esztétikai problémaként: a megismerés, az önmegismerés, a kifejezés lehetőségeként-lehetetlenségeként élte meg. A *Zrínyi Velencében* című versben mindez a magyar költészet története felől közelítődik, mégpedig úgy, hogy az egészbe belejátszik a világ és a haza viszonya, felrémlik a Kölcsey óta hagyományos kiszolgáltatottság-tudat is.

A személyes sors, a történelem és a költői szerep lehetősége és minősége kapcsolódik össze a vers időszerkezetében.

Mindjárt az első strófában. A fő információ itt a címben megjelölt személyre, Zrínyire vonatkozik („Szent Márk dicső terén.../valaha réges-rég egy másik bús magyar, /... tiport hatalmasan...”). A szakaszt alkotó egyetlen sokszorosan összetett, némileg túlterhelt, a szükséges grammatikai jelekkel nem is pontosan elhatárolt mondatban három beékelés van. Ebből kettő eltávolít a címben adott szituációtól, s a verset mondó személyre, a lírai énre vonatkozik.

⁸³ Kemény Simon ezt írta Nyugatban 1908 október 1-jén: „[...] ezeknek apjuk, anyjuk, nagypapjuk, mindenük: Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevésebbé. De neki is.” Herczeg Ferenc az Új Idők 1908. október 25-i számában így vélekedett: „Ezek tuladyendrészik magát Ady Endrét.” Lukács György a Huszadik Század 1908. november 1-jén ezt írta: „Babits Mihály ritmusában megszólal valami, amit nálunk még nem lehetett hallani; valami vad gazdagság, a látások izzó részegsége és az érzések mélységes, komplikált és mégis töretlen primitivitása.” Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap 1908. december 20-i számában „Apolló fenegyerekei”-nek, „hisztérisz zsenik”-nek, „francia növendékek”-nek, a „mi világunk”-tól „idegen”-nek mondta *A Holnap* költőit. Osvát Ernő ezzel szemben november 19-én a következőt írta Babitsnak: „Tisztelt uram, kérem, küldje el nekem összes műveit. Híve Osvát Ernő” = BABITS Mihály, „Engem nem látott senki még”, i. m., I, 130-132.

⁸⁴ A *San Giorgio Maggiore* az itáli benyomásokat őrzi, a többi vers háttérében már fogarasi tapasztalat van.

Az elsőbe foglalt információ a személyiség pillanatnyi státusát minősíti („mélán tapostam”), a második a minőségét, céltételezését adja („költő”). Ez a második közlés azonban pontosan úgy vonatkozik Zrínyire, mint a lírai énrre. A harmadik beékelő mondat pedig kizárólag a címben megjelölt személyre érvényes. A vers-szervező szituációban így rémlik fel egy konkrét tér-idő emlék – saját velencei útja 1908 augusztusában –, így rakódik rá erre egy intellektuális élménysor – a magyar történelem két évszázadaé, a két Zrínyié. Az intellektuális élmény mondattani megszerveződése a beékelte minőségjelzős mondatban feltűnő lírai én konkrét terét és idejét háttérbe szorítja, előkészíti a múltidézés kiteljesedését, a felidézőhöz kapcsolható konkrét időből átvezet a történelmi időbe. A konkrét és a történelmi idő közötti kapcsolat azonban felfedi a központi problémát, a költő-lét kérdését. A vers hátralevő részében a címben megjelenített Zrínyi Miklóstra összpontosul a figyelem. Homogén marad a térszerkezet. A költemény színhelye végig „Szent Márk dicső tere”, márvánnyal és „ős ívek”-kel, felhőkkel, lagúnával és „piarc”-cal. Az emlékezés történelmi ideje azonban önmagához képest ismét absztraktabb lesz. A zárlatban, az utolsó szakaszban megjelenített „angyalok”, „harc”, „Alderán” nem illik bele a vers történés- és motívumrendszerébe. Ez a *Szigeti veszedelem* utolsó részének, az angyalok és az ördögök harcának az emlékképe, a tanár Babits Mihály valóságos iskolai magyarázata a fogarasi gimnáziumban, a vers előhívó élménye, amint erről a költő személyesen beszélt barátjának, Szilas Vilmos filozófusnak egyik kései találkozásuk alkalmával. Az elképzelhető-valószínűsíthető, de mégiscsak kontúrtalan történelmi idő így megy át egy műalkotás fikciós idejébe. Így „devalválódik” a felütésben az első szakasz első sorában megjelenített, hitelesítő funkciót ellátó jelenlét a beszélő és a beszédhelyzet megnevezése.

A vers időszerkezete mindenekelőtt a történelemre irányítja az olvasó figyelmét. Az alkotásban négy évszázad, négyféle kor- és szerepértelmezés jelenik meg. Legelőbb a hadvezér Zrínyié, a 16. századé (az utolsó szakaszban); ez a periódus Krisztus bajnokát, a pogány török ellenében helytálló „athleta Christi”-t tekintette eszménynek. De részletesebben a költő Zrínyi Miklós célértelmezése kap teret. Mégpedig szóismétléssel kiemelt, állító vagy tagadó formában

ötször előforduló, szembeállított „már – még nem” állapotban. A „már” státus („tudta”) a 17. századi költő vershelyzet szerinti tudását és személyiségét idézi: a tanulmányait éppen csak bevégzett Zrínyiét, aki európai körútra indul, bejárja Velencét és Rómát, tapasztalatokat gyűjt, mindenekelőtt azonban sütkérezik a kontinens megmentőjének tekintett dédapa dicsőségében.⁸⁵ A megidézett fiatal Zrínyi „még nem tudta”, amit a csatamezőket megtapasztalt hadvezér, a *Szigeti veszedelem*, a *Török áfium* írója, a politikában csalódott férfi majd tudni fog („rosszban foghyatatlan a világ”, hona árva). Ez a kétféle tudás és kétféle személyiség azonban nem válik el élesen. A második állapot tetten érhető már a felütésben, rávetül az elsőre, a Velencében megforduló ifjú emlékeire („méltoőbb költő”, „ki tudta mit akar”). A vers harmadik időszelete a 19. század. Ez a hűséget és ragaszkodást alapértéknek tekintő *Szózat*ra való rájátszásban manifesztálódik („élni és halni kell; mely ápol s eltakar”). A vers negyedik időszelete a megírás jelene, a 20. század. A lírai énnak az előző századok biztos és határozott értéktudatával szemben két jellegzetesség van. Az egyik a nem pontosan körülírt költőstátus, a másik a „mélán tapostam” módhatározós szószerkezetből sugárzó kontemplatív lét.

Az alkotás gondolai centrumában a költőstátus meghatározása áll. A költőségnek itt négy attribútuma van: az odüsszeuszi kíváncsiság, a tudatosság, a hősiesség, a hazához való kötődés. A négy tulajdonság már az első szakaszban megjelenik, a második szakaszban a tudatosság és hősiesség, a harmadikban és negyedikben a hazaszeretet fogalmazódik meg.

A költőség és hazafiság ilyenfajta összekapcsolása, a hazafiság ilyen értelmű szerepeltetése – a krízishelyzeteket leszámítva – nem jelenik meg Babits munkáiban. Pályája elején meg éppen nem tekintette ezt az érzést versbe kívánczónak, költőséget meghatározónak. Ekkor is, később is visszariadt attól, hogy a haza iránti szeretet vagy bármilyen érzés közvetlenül, áttétel nélkül, intellektuális tartalom híján jelenjék meg verseiben. A költőség és hazafiság ilyen mértékű összekapcsolásának tehát a *Zrínyi Velencében* című versben feltétlenül más oka van.

⁸⁵ KOVÁCS Sándor Iván, *Zrínyi-tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1979, 42-44.

1901-től – amint volt róla szó – Babits tudatosan készül arra, vagy tudós, vagy költő lesz. A költőségre vonatkozóan 1904-től határozott elképzelése van. És mivel jövőendő olvasóit abban a körben reméli, melybe apja, nagyapja, dédapja tartozott, nem volt egészen kedvére, hogy *A Holnap* s benne a *Fekete ország* nyomában Ady mellé állították, „elrettentő példának citálták”, érthetetlenségét emlegették, amint írta ekkor egyik barátjának; modernségét csupán a váratlanságban, a meghökkentésben érezték.⁸⁶ Talán elképzelhető, hogy a *Zrínyi Velencében* című versben, programosan vagy anélkül, egyrészt realizálta a maga poétikai elképzelését (az emlékezet ilyenfajta működtetésével, rájátszással, intellektuális rétegzéssel, a nyelv bravúros használatával, például a nyelvjárási „piarc” beépítésével,⁸⁷ bonyolult mondat szerkesztéssel), másrészt felvonultatott hagyományosnak tekintett eszmetörténeti és költészettani jellegzetességeket, s ez utóbbiak más és más rendszerbe állításával dokumentálta a modern költészet és a történeti értékek összekapcsolásának lehetőségét. Lehet, hogy ezt reprezentálta a személyesség és az intellektuális tartalom összefoglalásával, a hazaszeretet, a megismerésre törekvés, az állhatatosság és a költőség összekapcsolásával, a 19. század második felétől különösen népszerű szonett-forma, a tizenkettes-tizenhármass jambusi sorok felhasználásával, a költővé válás személyes ambíciójának történeti távlatba állításával.

⁸⁶ Babits Mihály Juhász Gyulának, 1908. szeptember 23-24-én = *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, i. m., 178.

⁸⁷ J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, Bp., Akadémia Kiadó, 1965, 22.

A BABITSI SZÖVEGALKOTÁS REPREZENTÁCIÓJA: ESTI KÉRDÉS

1909. december 9-én jelent meg Az Újságban Babits majdani második kötetének, a *Herceg, hátha megjön a tél is!* című gyűjteménynek fontos alkotása, a szinte napok alatt antológia-darabbá⁸⁸ lett *Esti kérdés*.

A vers nem eligazítás a világ dolgaiban, nem kapcsolja össze a személyes létet a transzcendens távlattal, ahogyan a középkorban kívánták. Nem közérdekű, nyilvános beszéd a szöveg, a szerző nem teljesíti be azt a várakozást, melyet a nemzeti irodalom a 19. században kanonizált, nem lesz itt és most képviselője a nemzeti közösségnek, amelynek nyelvét használva, kulturális értékeit mozgósítva teremt esztétikai viszonyt a világgal. Az *Esti kérdés* „nem személyes beszédhangzás, hanem a szintaxis teremtette alakzat, olyan – személytől függetlenedő – poéticitás, amely a nyelv használati értelemben elgondolt lényegén keresztül tárul föl előttünk”.⁸⁹ Erre utal a szöveg felépítése, a szövegalkotás módja.

A költemény narratív váza mindössze ennyi: „Midőn az est... a földet eltakarja ... olyankor bárhol járj a nagy világban... arra fogsz gondolni... ez a sok szépség mind mire való?” A kommunikatív közlés, ami egy versben a szöveg grammatikai szintjén megmarad rendszerint az elsődleges, tehát a denotációs jelentéstartományban, és semmiképpen nem metaforizálódik, itt a várakozással szemben már az alapformában is sugalmaz másodlagos, azaz konnotációs jelentést. „Az est... eltakarja” predikatív viszony, az alany és az állítmány együttese, a beszélt nyelv normarendszere szerint nem illik egymáshoz. E két szó összekapcsolódása önkéntelenül is

⁸⁸ Elek Artur az 1911-ben a Nyugat kiadásában megjelent *Ujabb magyar költők. Lyrai anthológia 1890-1910* című gyűjteményben a *Sugár*, az *Aestati hiems*, a *Danaidák* és a *Két nővér* mellett az *Esti kérdést* szerepeltette Babbitstól.

⁸⁹ Kulcsár-Szabó Ernő a késő modernitásban érvényesülő költői szerepfelfogást: a közösségi vallomástevé, a szó különleges státusráa építő költői gyakorlatot és a nyelvhasználat elsődleges szempontjait érvényesítő megoldásokat szembeállítva minősíti az utóbbiakat az itt idézett szavakkal. Vö.: KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945-1991*, Bp., Argumentum Kiadó, 1993, 56.

ráirányítja a figyelmet az „est” jelentésgazdagságra. A szó kommunikatív szerepe a „napszak”, a „nap vége” jelentés közvetítése. A másodlagos jelentés, amelyik előlegzi a poétikai funkciót, az „elmúlás”, a „világosság-sötétség”, az „élet-halál” asszociációs kört kapcsolja ide. A predikatív viszony szövegkörnyezete, „Az est... bársonytakaró... eltakarja” teljes metafora pedig még erősebben figyelmeztet: a befogadói érdeklődésnek azonnal a konnotációs szintet kell faggatnia. Azt, amelyik az előzetes várakozás szerint az élet alapkérdéseire, az ontológiai problémákra vonatkozik majd.

A korszak és Babits ismeretében egy ilyenfajta várakozás semmiképpen nem indokolatlan. Abban az évtizedben, melyben a költő pályája indult, alapvetően megváltozott a világkép mindhárom szférája: a természeti-kozmosz, az individuális-ösztöni és a társadalmi-szociális. Babits figyelmét ezek a változások nem kerülték el. Az *Újszövetség*, Szent Ágoston, a filozófiai szinten megélt katolicizmus, Locke, Hume, Spinoza, Schopenhauer, Spencer, Nietzsche, Emerson, Goethe, továbbá William James és Freud olvasása, valamint a szociáldemokrácia elmélete iránt fellebbanó átmeneti érdeklődés az élet alapkérdéseire, a „Mi a világ?”, „Mi vagyok én?” lételvi összefüggésekre, a világképváltás módozataira fordította a költő figyelmét. Ebben az intellektuális szituációban, a gondolkodás eme stádiumában találkozott Babits Fogarason a kortárs francia filozófus, Bergson műveivel. Bergson nagy hatással volt a költőre. A fogarasi tanár tanulmányt írt róla a Nyugatban, értelmezte az élettendületre, az élővilág kialakulására, a párhuzamos fejlődésre, az emberi társadalmak szerveződésére vonatkozó gondolatait, leginkább azonban az időre, az önkéntelen és teremtmény emlékezetre vonatkozó eszméi ragadták meg. Elfogadta, hogy az ember idejében mindig benne van a személyes múlt, az ősök világa, az egész múltat hordozó jelen időhöz pedig minden pillanat hozzátesz valamit, mégpedig úgy, hogy az élőlény ideje az emlékezetben összekapcsolódó pillanatok együttese lesz.⁹⁰ Ebben a szellemi légkörben született az *Esti kérdés*.

Babits nem 1909-ben kezdte írni a költeményt. Az első 12 sor nem Fogarason, hanem korábban, feltehetőleg Szegeden készült.

⁹⁰ BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat, 1910. júl. 16. = B. M., Esszék, tanulmányok, I. m., I. 136-156.

Erről a töredékről akkor nem tudta, hogyan fejezi be, „mi jön ki belőle”. Amikor 1909-ben munkába fogta a korábbi versrészt, a 12 sort 53-ra növelte, a narratív vázban összefoglalható közlés elemeit kiegészítette, összekapcsolta, átformálta, természeti, individuális, történelmi és filozófiai képasszociációkkal, utalásokkal dúsította. A mű így bonyolult beszéd-folyam eredménye is lett.

Az alkotás legszembevetőbb vonása maga a beszéd-folyam, az 53 soron át tartó, egyetlen mondatból álló szövegszervezés.

Az első 12 sorban az „est”, a „bársonytakaró”, a „dajka” motívumok az éjszaka közeledtét idézik. E rész vezérmotívuma a „bársonytakaró”. Egyrészt rokonértelmű szóval is illetődik, „lepel”-nek mondatik, egészen pontosan négyszer, a rész utolsó három sorára pedig, ahol szimmetrikus helyzetben jön elő, minden szót magához vonz, másrészt magához kapcsolja a „dajka”-képzetet, mégpedig úgy, hogy átveszi a „dajka” gesztusrendszerét, s a részlet lehetséges logikai alanyának, az „est”-nek vagy a „dajká”-nak nem hagy semmiféle grammatikai funkciót. Az éjszaka közeledte azonban nem az élővilág elcsitulása vagy a lírai én nyugodalma, mint Csokonai költeményében, *Az estvében*, hanem a természeti világ legkisebb részeinek: a fűszálnak, a virágnak, a lepkeének a háborítatlansága. A háborítatlanság eme óhajtása a kis részek bonyolultságát egyre kiteljesedőbben mutatja. A „fűszál” csupáncsak megneveződik. A „virágok” mint egész helyett a birtokos jelzős szintagma csak egy részre figyel, ez a „virágok szirma”, mégis már egy gazdagabb életet, bonyolultabb szerkezetet idéz. A „hímes lepke”, az állatvilág reprezentációja kétsornyi terjedelemben nemcsak részleteiben és minőségében van jelen, de színteljességében, sorsteljességében is; a felidéző három főnév – „lepke”, „szárny”, „zománc” – három jelzős szintagmában jön elő, úgy, hogy e három alaptaghoz összesen négy meghatározó tag társul. A figyelem az „est”-ről, a „bársonytakaró”-ról, a „dajká”-ról az élő természetre fordul. Mégpedig a leghétköznapibbnak gondolt élőlények bonyolultságát idézve fel.

A második rész, az „olyankor” szóval induló 13. sortól a 34. sorig, a természet általánosságából az általánosnak tűnő emberi világba, valójában a költő személyes sorsára fordítja a befogadó figyelmét. Az ókori retorikáktól számítva szabályosnak mondott

nyelvi szerkezetben, a beszélő vagy megszólított egyes szám második személyű szerepeltetésével. A fiatal Babits Mihály lírájában azonban szokatlan módon. Nála az első két kötetben inkább „álarcos” versek jelennek meg,⁹¹ esetleg egy konkrétumhoz, egy gondolathoz, egy névhez kapcsolódó asszociációk alkotják a művet. Itt pedig minden a költő személyes sorsának egy-egy állomását idézi: „a barna bús szoba”, a „kávéház”, az utcai gázláng a szegedi tanár emléke, a „domb”, az „eb”, a „lusta hold” feltételezhetően a szekszárdi gyermekkor vagy a bajai gyakorlóéves tanár miliője, a „hajó”, a „vonat”, az „idegen város”, az 1908-as és 1909-es itáliai kirándulásból rémlik föl, az alkonyok a budapesti tartózkodásra emlékeztetnek, de az is lehet, hogy ezek a foszlányok vagy legalábbis egy részük a kisgyermek legelső lakáskörnyezetből való emlékei, egy paraván rajzolt képei, metszetek, rézkarcok darabjai, az emlékezet összekapcsoló pillanatai, a tudat mozgása, az emlékek feltolulása.⁹²

A 35. sorban, az „ott”-tal induló harmadik részben a természeti környezet és a személyes világ egybekapcsolódik. A természeti környezetet a nagy formák jelentik: a víz, a domb, a tenger, a felhők, a nap, a hold. A személyes világot, az alakított emberi vidéket az érzékelt természet és az emlékek. Ebben a részben van e körmondatyszerűen ritmikus felépítésű, 53 soros mondat grammatikai és logikai centruma.⁹³ A grammatikai főmondat – „mégis csak arra fogsz gondolni gyáván” – önmagában semmi érdemít nem tartalmaz. Szerkezetileg kapcsolódik a nyitó időhatározói mellékmondatához („Midőn az est...”), az időhatározói mellékmondat fölé rendelt megengedő mellékmondatokhoz („olyankor bárhol járj a nagyvilágban...”), a lényegi közlést azonban rábízza a logikailag tárgyi – formailag határozói – mellékmondatra („ez a sok szépség mind mire való?”). Ez utóbbi mondatot követő 15 sor az élet értelmét taglalja. A természeti környezetből indít – felemlgetve a „selymes víz”-et, a „dombok”-at, a „lombok”-at, a „holdak”-at –, a

⁹¹ Rába György nevezi így a versek egyik csoportját. Vö.: RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, i. m., 173-208.

⁹² RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, i. m., 318.

⁹³ Vö.: J. SOLTESZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, i.m., 180-180.

környezetet alakító ember munkájának eredményeit – a vetés gesztusát, a lámpákat –, a kultúra emlékeit – például a Danaidákat, a görög mitológia egyik történetét, a férjgyilkos asszonyokat, bűnhődésüket, a görög ember túlvilágképzetét⁹⁴ – és az „idő”-t, a „tér” mellett a filozófia egyik alapkérdését – többek között Bergson központi problémáját is – csak azért, hogy az utolsó két sorban visszatérjen a természet leg-egyszerűbb produktumához, az *Esti kérdés* nyitó részében feltűnő fűszálhoz. A verset záró 15 sor, a kérdészuhatag részletezése a grammatikai főmondathoz közvetlenül kapcsolódó mellékmondatnak. Egészében mindegyik kérdő mondat, s mert van olyan sor, melyben nem egy, de több valódi kérdés van, igazában 15-nél több szerkesztett, elkülönített kérdésnek kellene következnie. Babits azonban itt a mondat szerkesztéssel is növeli az alkotás feszültségét. Nemcsak nem zárja le egy főmondattal a verset, amint az a klasszikus körmondatok esetében kötelező, ahogy Vörösmarty tette *A Gutenberg-albumba* című versében, hanem kérdéssorozatba futtatja a művet, mint ahogy a romantikus tirádák esetében megfigyelhető.

Ez az 53 soros mondat nem követi sem a klasszikus, sem a barokk körmondat, sem a romantikus tiráda szabályait. Nem „szabályos” hosszú mondat. A narratív vázat körül folyó alá- és mellérendelések a szecessziós korszak ornamentikáját, díszítését utánzó mondatindák, mondat-szövevények. Mintha a költőt ebben az 1909-es évben, *A Danaidák* és az *Esti kérdés* időszakában (akárcsak később, a *Húsvét előtt* című költeményben) a nyelvteremtés és nyelvújítás különleges lehetőségeit izgatták volna. Nem egyszerűen normasértő és innovatív volt az általa használt beszédmód, nem „a késő romantika nálunk még mindig érvényben lévő szóhasználati és képteremtési egyezményeit mondta fel,⁹⁵ mint a pályakezdő Ady, nem a magyar kultúra eredeti karakterét kereste,⁹⁶

⁹⁴ Babits a fogarasi három évben, „amikor csakis a könyvekben élt”-e ki magát, tanulmányozta a görög irodalmat, „Swinburne s más angol költők lázas, izzó görög hangulatát”-t Nietzsche görög tárgyú írásait. Vö.: BABITS Mihály „*Engem nem látott senki még.*”, i. m., I, 160.

⁹⁵ Vö.: KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., Korona Kiadó, 1988. 21.

⁹⁶ Vö.: POMOGÁTS Béla, *A tárgyas költészettől a mitologizmusig*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 61-74.

mint Balázs Béla (aki az 1911-es *A vándor énekel* című kötetét a hasonló zenei ambíciójú Kodály Zoltánnak ajánlotta).⁹⁷ Babits a nagyobb nyelvi egység, a mondat teherbírását tette próbára.

A műalkotás grammatikai szintjét jelentő összes többi vonatkozás ehhez képest másodlagos. A vers sodrását felerősítő alliteráció, a szókincs különböző rétegeinek keverése, az alakzatok sorjáztatása némiképp háttérbe szorul. E vegyes rímképletű, 10 és 11 szótagos jambusi sorokból épülő, szakaszokra nem bomló vers legfőbb jellegzetességeit nem ők jelentik.

⁹⁷ Vö.: KODÁLY Zoltán, *Utam a zenéhez*, Bp., Zeneműkiadó, 1969, 45-47.

A SZEREPEK ÚJ VÁLTOZATA: A KÖNNYTELENEK KÖNNYEI

Az első világháború különleges élményekkel szembesítette Babits Mihályt. Tapasztalta, miként éledt fel a kötelezőnek hitt történelmi szerepfolytonosság tudata még a Békássy Ferenc típusú szellemi emberekben is,⁹⁸ miként „hatotta át” Európa-szerte „a legjobb szándékú embereket is [...] a vérgőz”, hogyan lett hirtelen minden hadviselő államban a „patriotizmusból irredentizmus”.⁹⁹ Az események a Nyugat-táborát is megosztották. A folyóirat 1914. augusztus 16-iki szeptember 1-jei kettős számában Ignotus a *Háború* című cikkében a harcot a „szerb, román vagy orosz fenyegetés”-re hivatkozva az Osztrák–Magyar Birodalom „népei” háborújának nevezte. Babits ugyanebben a lapszámban, a *Gyermekek és a háború* című írásában kétségbeesését írta meg a „lelkes döbbenetű tömeg” láttán, szeptemberben a *Fiatal katona*, októberben a *Miatyánk* című versben, 1915 augusztusában pedig a frontra érkezése utáni harmadik napon hősi halált halt Békássy Ferenc sorsát felidézve foglalta szavakba az értelmetlen pusztulás közös emberi tapasztalatát. Ezt megtette az etikai konzekvenciák levonásával és általánosításával, ideologikus megfontolások mérlegelésével, versekben is: a *Húsvét előttben*, a *Fortissimóban*, a *Zsoltár gyermekhangra* és a *Zsoltár férfihangra* című alkotásokban éppúgy, mint az *Ágoston*, a *Leibniz mint hazafi*, a *veszedelmes világ-nézet* és a *Kant és az örök béke* című esszéikben-tanulmányokban.

Az 1918–1919-es történelmi események, az etikus világ eljövételének a reménye, az igazság diadalába vetett hit (Thomas Mann önjellemzésének szavait ismételve) a metafizikai-egyéni síkról a szociális sík felé történő mozdulásra készítette Babitsot is. Ezt mutatja szerepvállalása 1918 novemberétől 1919 májusáig, mutatja *Az igazi haza. Cikk a Szózatról* című írása februárból, a

⁹⁸ Békássy Ferenc, aki ekkor Cambridge-ben tanult, a háború hírére hazatért, s önkéntesnek jelentkezett.

⁹⁹ ZWEIG, Stefan, *Búcsú a tegnaptól*, ford. MÉSZÁROS Károly, Bp., Anonymus Kiadó, 1945, 237.

Magyar költő kilencszáztizenkilencben című tanulmánya a Nyugat 1919 novemberi számából.¹⁰⁰ A „szociális sík” felé mozdulást és a költői szerepértelmezés szándéktalan újraértelmezését jelzi az 1920 áprilisában készült és az április 15-iki – május 15-iki kettős számban megjelent vers, *A könnytelenek könnyei*.

Ez az alkotás a felvállalt költői szerep, az élmény és az alkotás szempontjából kínál érdekes tanulságokat.

Babits, megélve 1919. augusztus 1-jén a proletárdiktatúra bukását, három nappal később a felvonuló román csapatok Budapestre érkezését, november 24-én a nemzeti koncentráció kormányának a megalakulását, 1920. március 1-jén Horthy Miklós kormányzóvá választását, osztozott a nemzettel a háborút lezáró békekötéstől való félelemben és a hozzákapcsolt naiv reményekben is. Hitt abban (ő is), hogy az 1919 januárja óta már ülésező békekonzferencián az 1920. január 14-én benyújtott magyar elképzeléseknek és érveknek helyt fognak adni, s a győztesek – alapul véve az Egyesült Államok elnökének, Woodrow Wilsonnak a békekoncepcióját – hagyják érvényesülni a népek önrendelkezési jogát, tiszteletben tartják a történelmi hagyományokat s a gazdasági alapérdekeket.¹⁰¹ A nemzeti tragédiaként várt békekötés és a lelkek legmélyén valamilyen csodában való kétségbeesett hit egyformán színezte ezt az időszakot. Babits egyéni sorsában is végigélte 1918 ősztől számítva a veszélyeztetettség különböző fokozatait: elvesztette egyetemi katedráját, kizárták a Petőfi és a Kisfaludy Társaságból, megvonták tanári nyugdíját, Bécsből gyalázkodó levelekben vetette szemére Szamuely Tibor népbiztos felesége, Szilágyi Jolán „árulását” ugyanúgy, mint ahogyan egy hónappal később, 1920 januárjában vagy februárjában egy „ismeretlen” is megtette, aki a „keresztény, magyar és úri érzés”-t kérte számon rajta.¹⁰²

¹⁰⁰ Vö.: SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976.

¹⁰¹ Vö.: GERGELY Jenő, IZSÁK Lajos, *A huszadik század története*, Bp., Pannonica Kiadó, 2000, 17-19; SALAMON Konrád, *Forradalom, proletárdiktatúra, ellenforradalom = A magyar államiság ezeréve*, szerk. Gergely Jenő, Izsák Lajos, Bp., Eötvös Kiadó, 2001, 157-170.

¹⁰² Vö. BABITS Mihály, „Engem nem látott senki még”, i. m., I, 357-359, 360.

A költő 1920 januárja és áprilisa között a nemzeti tragédia árnyékában, az űzött személyes életében azt hihette: a magyarság ugyanúgy a lét és a nemlét határára sodródott, mint ahogy 1836-ban, a reformországgyűlés berekesztésekor, vagy 1849-ben, a világosi fegyverletétel után. Ebben a veszélyhelyzetben pedig – emlékezhetett a neki mindig kedves Vörösmartyra és Tompára – a nemzet biztatást vár és kíván költőjétől. Babits elfogadta ezt a történelmi felszólítást. *A könnytelenek könnyei* így hármas ihletésű. Egyrészt: az adott történelmi helyzet lenyomata. Másrészt: a lírai közlésviszony „én-mi” változása, személyes sorsának beszüremkedése, az antimilitarista mozgalmak felemlegetése, az 1918 őszétől 1920-ig terjedő korszak kétféle lírai alapszituációját: a személyes tragédia expresszív kifejezését és a közösség nevében szólást egyszerre megjeleníti; a meghasadt költői „én” ekkor jellegzetes két lehetősége egyformán manifesztálódik itt. Harmadrészt: a történelmi analógia, a magatartás azonos lehetősége folytán inspirálta Babitsot az elődök művészete: a *Szózat* versformája, jellegzetes fordulatai, a nemzethalál és a sírként megnyíló föld romantikus képzete, valamint a *Madár, fiaihoz* három kulcsszava: az „ültök”, „ajak”, „madarak”. Így vált *A könnytelenek könnyei* a lírai ihlet szempontjából is különössé; egyszerre volt a nemzet sorsát kifejező élményvers és más műalkotásoktól inspirált szerepvers.

A könnytelenek könnyeiben azonban – természetesen – Babits nem egyszerűen újraélte Vörösmarty és Tompa élet- és történelmi helyzetét. Náluk reménytelenebbnek látta akkor a nemzet sorsát, és ezért nem fejezhette ki a *Szózatban* megjelent „vagy-vagy” szintű hitet, s nem ismételhette meg Tompa bizakodását sem. Ennek megfelelően a szavak és egyes mozzanatok átvétele ellenére sem didaktikus, nyugodt allegóriát vagy ódát írt, hanem szabadabb asszociációjú, látomásos, szóismétléssel, paralelizmussal, főnevek és melléknevek kötőszó nélküli halmozásával, kérdésekkel, felkiáltásokkal jellemezhető rapszodiát. Ezt a vers szerkezete, a versmenet és a képrendezési viszony reprezentálja legjobban. A vers tengelyében Babits egész költészetét végigkísérő, először esztétikai, később etikai tartalommal telítődő nagy kérdés áll: a cselekvés kantiánus erkölcsi imperatívusza és a szituáció, a személyiség konfliktusa, a „cél kényszerének és a reá való alkalmatlanságnak, az elhivatottságnak és

kijátszottságának” az ellentéte.¹⁰³ A probléma megfogalmazásában azonban ebben az alkotásban mégis van valami különleges. A szavak önállósulása, a szavak és a tett távolsága, a szavak virtuális hatása itt bemutatott, részletezett állapot, olyan, amely kitölti a vers első harmadát, kétpólusúvá változtatja a verskezdetet. Az így alakuló verskezdetben az egyik oldalra kerülnek „szavak”, a másikra az „én”, amelyikből csupán később válik ki a – költő. A nagyobb fény a szavakra vetül: a jelzők is („mondattalan” „gyötrő”), a szimbolikus kép is („dermedt madarak”, „hadsereg”, „kasba szorult raj”) a szavakra vonatkoznak, s a vers – a szavak önálló hatalmát hangsúlyozandó – nem önmegszólítással, hanem a szavakra vonatkozó valódi felszólítással-kérdéssel indul. Az ösöknék felelősséggel tartozás (József Attila-i, Illyés Gyula-i) gondolata itt nem evidencia: kétséggel, bizonytalansággal telt. A kétkedés azonban a versben nem erősödik fel. A költemény második részében – a 6–12. szakaszban – az idő a költői képrendezés elve. Az idősíkok szabályosan váltják egymást: többszörös „jelen-múlt” váltás érvényesül. A két idősíki azonban a szövegben nem válik szét élesen. A múltat, a háborút a jelen vesztesége érzékelteti, a jelen pedig nemcsak kauzálisan kapcsolódik a múlthoz, hanem annál erősebben: térben és időben – az olasz karsztokig, az omszki hadifogolytáborig, az egyes embertől a kozmikus végtelenségig, a csillagokig tágítva a keretet – a múlt következményeit, szenvedéseit tanúsítja. A múlt és jelen másként különül el. A múlt: kikényszerített cselekvés. A jelen: méltatlanul súlyos szenvedés. *A könnytelenek könnyeit* záró öt szakasz képkonvenciói a jelenhez térnek megint: ezt jelzik a romantikus sírnemzethalál képzet, a Kölcséyt, Berzsenyit idéző kép- és gondolatallúziók, s a történelmi pillanat rendkívüliségét demonstráló, ellentéteken alapuló versépítkezés is.

A történelmi pillanat reprezentációjának a szándéka *A könnytelenek könnyeiben* az 1920-ban megjelent *Nyugtalanság völgye*-kötet és a mögé vonható, 1917–1920 közötti időszak általános problémájával, a költészetről vallott felfogás újragondolásával

¹⁰³ PÓR Péter, Babits Mihály: *Zsoltár férőhangra = Vita a Nyugatról*, szerk. KAB-DEBŐ Lóránt, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművészeti Propaganda Iroda közös kiadása, 1973, 109.

együtt jelent meg. Itt a költői szereppel való azonosulás nem marad a vers háttérében. Ennek minden stációja ott szerepel a költemény menetében is: az első részben a bizonytalanság, az utolsóban a bizonyosság. A bizonytalanságot (erről volt szó) a szavak és az azoktól elszakított „én”-re osztás jelentette. Az „én” vagy eltűnik teljesen, vagy a vétekvállalásnak a későbbi Radnótira emlékeztető módján – a szenvedés közösségében oldódik föl. A sírjában álló nemzet, s az „öröklő káröröm”-mel megjelenített más népek látványa oldja föl a személyiség konfliktusát: az „én” először megnevezi magát (16. szakasz), majd megszünteti a nyitó rész kettősségét (a szavak és a költő) dualizmusát: vállalja a kifejezés, a megnevezés gyötrelmét, s elutasítja a korai versekben szavakba foglalt esztétikai programját.

A *Nyugtalanság völgye* 1919 után írt darabjaiban, a magyar költészetben 1912 után elkezdődött stílusfordulat kiteljesítéseként, a poétikai változás eredményeként új szövegmodell alakult ki. A háborús évek politikai-társadalmi eseményeitől „megzavart lélek” és a világlíra recepciójától, a babitsi költészet belső változásától is „megzavart formák” valami új felé mutattak: egyrészt felerősödtek az egyéni kétségbeesés hangjai,¹⁰⁴ másrészt azonban a háborúellenes

¹⁰⁴ Ezt mutatja a versfogalmazványok között található következő töredék is, amelyik (valószínűleg) *A könnytelenek könyvei* valamelyik részletének első-fogalmazványa, esetleg egy olyan strófa, amelyet Babits végül kihagyott. A következő:

Szók, régi kiszáradt tengerek alja, ti
Felejtett könyvek alja, ti gondolat
Kegyetlen izgatói, ti ha szótalán
Tudnám zenémnek önteni gyógvizét.

Az itt szavakba foglalt gondolatokat Babits az ekkortájt írt szövegekben azonos vagy közel azonos módon fejezte ki. Az *Ady* című, kéziratban hagyott versében így írt:

Mint gyászoljalak, hogyan dicsérjelek
Ha kölcsön nem veszem a te szavadat?
Hogyan dicsérheti a napot a rét, berek,
Erdők, rőt ormok, puszták és tengerek
Ha nem avval a sugárral amelyet
A Nap ad nekik, maga a nap?

Egy Adyról szóló megemlékezés fogalmazványában pedig ez olvasható: „Ó istenem, ha az ő szavaival dicsérhetném – mint ahogy a hegyek, mezők és tengerek dicsérik a Napot azzal a fénnel, amit maga a Nap adott nekik! Csak így lehetne dicsérni igazán!” Vö.: SIPOS Lajos, *Babits Mihály és a forradalmak kora*, i. m., 124-125.

versek és a *Zsoltár férfihangra* után – érezhetőbbé vált, hogy Babits a magyar közösség tényleges sebeitől már nem akar elszakadni: a közös sorsot és az abban élő ember érzéseit akarta közvetíteni. A „Jövő” iránti felelősség, a kor közvetlenebb kifejezésének igénye szabta meg útját.¹⁰⁵ A vers – a költő szavait némileg átalakítva – a mikrokozmosz belső tájainak változásaihoz idomult.

Az a líramodell,¹⁰⁶ amelyet (másokkal együtt) *A könnytelenek könnyei* is reprezentál, jelzi a költő versteremtésének sajátos jegyeit, e versteremtés változásának irányát, a Nyugat folyóirat törekvéseihez is igazodó és attól különböző jellegzetességeit. Legelőbb a tárgyi valóság vonatkozásában. A tárgyi valóság itt nem a századelő divatos költőinél megtapasztalt történeti-szociológiai világot jelenti. A tárgyi valóság a Babits-versben azoknak az egyenrangú-egyenértékű rétegeknek az egyike, amelyek (a történelmi, művelődéstörténeti, költészettörténeti, filozófiai, nyelvi-grammatikai rétegekkel együtt) a vers szervező elvét jelentik.

A könnytelenek könnyeiben – és az 1920 után következő versek jelentős részében: a *Petőfi koszorúban*, a *Gyémántszóró asszonyban*, a *Politikában*, az *Ősz és tavasz közöttben*, a *Balázsolásban* és másutt – megnő a valóság-referencialitás mértéke. Meghatározóbb, mint a legelső alkotásokban, de sohasem több, mint egyetlen mozzanat a verset szervező-teremtő inspirációk között.

*

¹⁰⁵ 1923. március 16-án a Nyugatban, az *Egy új költő* című cikkében, Szabó Lőrinc *Föld, erdő, Isten* című kötetéről ezt írta: „Itt eszközei még az impresszionizmus eszközeivel rokonok. Másutt a mondanivaló maga is egészen nyíltan értelmi, majdnem azt lehetne modnani: politikai és világnézeti kritika, merész, szabad, higgadt és rokonszenves, bár racionalizmusában kissé tévoly a magyar közösség tényleges sebeitől és érzéseitől.”

¹⁰⁶ Vö.: KERESZTURY Dezső, *Örökség. Magyar író-arc képek*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1970, 399-407; NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1970, 700-717; KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 268-276.

Az 1920 áprilisában készült, akkor az aktuális közhangulat és közérzés legmegfelelőbb reprezentációjaként olvasott vers¹⁰⁷ poétikai szempontból tévesztett alkotás. Valóban megismétli a Herder által szavakba foglalt, a reformkorban Kölcseynél is, másoknál is fölbukkant nemzethalál-eszmét, a „retorikus kifejtése túlságosan tétel”, elhasznált exmetaforák és közhelyes allegóriák jellemzik, amint Rába György írta.¹⁰⁸ Az előbb körvonalazott versalakító tényezők miatt azonban a szöveg mégis fontos (talán) a babitsi versalakulás szempontjából. Akkor is, ha a líratörténetben természetesen azok a meghatározóan számottevő alkotások, amelyek (akkor és később) a Babits-líra önértelmezéséhez, a lírai én újraalkotásához, a líraiság természetrajzához jelentenek újabb és újabb adalékokat.

¹⁰⁷ György Oszkár ezt írta Babitsnak 1920 áprilisában: „[...] elragadtatással olvastam a Nyugatban a Könnytelenek könnyeit. Nagyon szeretem a verseidet, de ez különösen tetszett [...]” SIPOS Lajos, „*Engem nem látott senki még*”, i. m., I, 373.

¹⁰⁸ RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, i. m., 561-562.

A VERS MINT ALKOTÓI FOLYAMAT: A GYÉMÁNTSZÓRÓ ASSZONY

1924 januárjában, feltehetően a hónap legelején, a Nyugat szerkesztősége nevében Gellért Oszkár kérte fel Babits Mihályt a februári Móricz-émlékszámban való közreműködésre. Babits a levél kézhezvételekor még nem döntött, tanulmányt, visszaemlékezést vagy verset küld, ahhoz azonban nem férhetett kétség: valamilyen módon részt vesz a köszöntésben.¹⁰⁹

Az OszK Babits Archívumában pontosan nyomon követhető az a folyamat, amelyiknek a végén, 1924. február 16-án a folyóiratban első közleményként megjelent az üdvözlő vers, *A gyémántsóró asszony*, Móricz Zsigmondnak szóló ajánlással.

A költemény nem „fejben” készült és nem csak a végleges változatában került papírra, mint a *Húsvét előtt*, nem egyetlen lélegzetre született, mint a *Balázsolás*. A kéziratok szerint¹¹⁰ a költő hosszasán birkózott a témával.

A legelső változat deklaratív is kapcsolódott a megrendeléshez: ebben a variációban név szerint is feltűnik Móricz Zsigmond.

Ragyogj aki fény vagy
Bizony, Móricz Zsigmond, szükség van a fényre
vetni amaz örült asszony utjai elébe,
tántorgóvá tette nem vélt, nem várt vesztesége

azt se tudja már hogy lába merre lép
jobbra is, balra is árok, meredék
s minden lépten szórja kincsét erejét.

¹⁰⁹ Babits Mihály Gellért Oszkárnak. PIM, V. 3195/599

¹¹⁰ Köszönettel tartozom Kelevéz Ágnesnek, aki rendelkezésemre bocsátotta az OszK Kézirattárából a FOND III/1855/210, 11/1, 2, 3, 4 és az 1969/4 jelű lapokat. Ezek alapján némileg másként alakul a vers keletkezéstörténete, mint ahogy az GÁL István írásában olvasható (*Babits ódái Adyhoz és Móriczhoz*, Forrás 1974/3.).

Gyémántja és gyöngye gurul szerteséjjel:
 ő csináltvirággal, üvegyöngyfüzérrel
 ékesíti magát, míg a csillagtalan éjjel

A feltételezhető második változatban Móricz neve elmarad.

A vad Idők útján, a történet éjén
 Egy örült asszony fut a meredék szélén
 (Kell a fény, kell a fény.)
 Óh mennyit aggódtunk, testvér, miatta
 S néztük hogy fut szörnyű partokon eszelősen

S ki gyémántokat hagyott el, csináltvirág-
 s üveggömbfüzért aggat magára

melyek gáncsolják lábait. Kialudt
 lámpása. – Mégis valami ragyog még útja elé.

Nem a csináltvirág s üveggömb ragyog,
 hanem az a gyémánt amit elhagyott.

Ragyogj, gyémánt ragyogj! Szükség van a ragyogásra!
 Kincsek a parton, kincsek az utfelen, ragyogjatok mind, mind.

Míg diadalút lesz a kálváriából
 és sebei rózsáknak tetszenek a fényben.

Óh titokzatos fény! nem várt glória!
 Diadalut lesz így a kálvária
 Míg a sebnek is rózsává kell világosulnia.

A valószínűsíthető harmadik variációban megjelenik a költészet, a művészet mint segítő-támogató funkció.

Minden vers egy csoda. Ilyen csodának
 fényét vetem vak útaid elé,
 mert tántorgóvá tett a kin, a bánat

hogy azt se tudod már lábad merre lép
 jobbra vagy balra? szakadékba? sárba?
 és minden lépten szórod kincsedet
 S míg gyémántokat vesztegetsz dobálva
 magadat dörén ékesítgeted
 üveggyöngy- és csináltvirág-füzérrel,
 amely láncként gáncsolja lépteid.

Ki lámpás vagy, ragyogj! Szükség van a fényre,
 vetni amaz örült asszony utjai elébe
 mivel tántorgóvá verte vakító [szörnyű] vesztesége

Óh hány fiat vesztett! Mennyi vagyonát
 Dúlták fel a durva idegen katonák
 idegenné zárták fele legjobb [fele] [legjobb] otthonát.

S azt se tudja már hogy lába merre lép
 jobbra is, balra is árok, meredék,
 jár és örült módra szórja maradt kincsét
 s minden lépten... erejét

S míg gyémántját gyöngyét így dobálja széllyel
 ékeskedik csináltvirág- s üveggömb-füzérrel
 mely gáncsot vet lábainak, ahogy küzd a széllal

Lámpása a szélben, hagyta, kialudt;
 sötétben, vad partok szélén iszonyú az ut

És van ennek a versnek (a piszkozatrészletek mellett) már teljesnek
 tűnő Babits-kézirata is, címmel, rendezett szakaszokkal, viszonylag
 kevés húzással.

A gyémántsóró asszony

(Móricz Zsigmondnak)

Bizony, Móricz Zsigmond, szükség van a fényre,
vetni amaz örült asszony utjai elébe,
Kit tántorgóvá vakított [tette nem vélt, nem várt] vesztesége.

Óh hány fiat vesztett! mennyi vagyonát
taposták szét talpas, süket katonák!
idegenné zárták tőle legjobb otthonát.

S azt se tudja már hogy lába merre lép:
jobbra is, balra is árok, meredék.
S minden lépten szórja, veszti kincsét, erejét.

S míg gyémántját, gyöngyét így dobálja széllyel,
ékeskedik csináltvirág: s üveggömbfüzérrel,
mely gáncsot vet lábainak, ahogy küzd a széllal.

Lámpása a szélben, hagyta, kialudt:
Vak tátongó partok szélén fut és egyre fut-
Mégis fény ragyogja be, [ragyog elébe] s nem sötét az ut.

Nem a csináltvirág, s üveggömb ragyog
hanem az a gyémánt amit elhagyott
még az árokba is utána ragyog!

Bizony Móricz Zsigmond szükség van a fényre,
Vetni szegény örült asszony utjai elébe.
Mert anyánk ő, s nincsen mérték [?] annyi vesztesége

A végleges változat – Móricz nevének szövegből való kiemelésével – a Nyugat 1924. február 16-i számában volt olvasható.

A Gyémántsóró asszony

Móricz Zsigmondnak

Éjszaka ez, testvér!... szükség van a fényre,
vetni amaz örült asszony utjai elébe:
kit tántorgóvá vakított szörnyű vesztesége.

Óh hány fiat vesztett! mennyi vagyonát
taposták szét talpas, süket katonák!
idegenné zárták tőle legjobb otthonát.

S azt se tudja már hogy lába merre lép:
jobbra is, balra is árok, meredék
s minden lépten szórja, veszi kincsét, erejét.

S míg gyémántját gyöngyét így hullatja széllyel,
ékeskedik csináltvirág – s üveggömbfűzérrel,
mely gáncsot vet lábainak, ahogy küzd a széllel.

Lámpása a szélben – hagyta – kialudt:
vak tátongó mélység szélén fut és egyre fut –
mégis fény ragyogja be, s nem sötét az ut.

Nem a csináltvirág s üveggömb ragyog,
hanem az a gyémánt amit elhagyott:
még az árokba is utána ragyog!

Ragyogj, gyémánt, ragyogj! szükség van a fényre,
szegény örült asszony utjai elébe,
mert anyánk ő s a mienk minden vesztesége.^{III}

*

^{III} Ezt a szöveget Babits később (a kötetekben való újraközlés során) még néhány helyen megváltoztatta. Az első szakasz 2. sorában „utjai”-t „útjai”-ra módosította, a második strófa első, a harmadik szakasz ötödik szava után vesszőt tett; a negyedik szakasz első sora így alakult: „S míg gyémántját, gyöngyöt így hullatja széjjel”; az ötödik strófában elhagyott, a hatodikban kitett egy vesszőt („A szélben-“, a „gyémánt, amit”); ugyanebben összevonta az utolsó két szót („utá-naragyog!”); a legutolsó strófában két helyen javított: az „elébe”, és „a mienk” helyen „elébe;” és „a miénk” került. (KELEVÉZ Ágnes, *Babits Mihály összegyűjtött versei* i. m., 287-288.

A vers minden variációjában szövegszervező elvként megmarad és egyre gazdagabban bontakozik ki az asszony-haza és az út-élet azonosítás. Ez is, amaz is egy-egy gondolat-, érzés- és képcsoportot idéz fel.¹¹²

A címszereplőhöz, a fájdalmában megőrült asszonyhoz (logikailag okként és okozatként) a „talpas, süket katonák”, az „idegehné zárt otthon”-ok, továbbá az „éjszaka”, a „szél”, a „tántorgó mélység”, az „árok”, a „meredék”, a „gyémánt” és az „üveggyöngy” képzele társul. A zárlatban feltűnő „anyánk ő” kapcsolatban a befogadó maga is részesévé válik a tragédiának. Egyrészt azért, mert eddigre elhalványul, hogy a felütésben felbukkanó „mi”-ben a megszólító és megszólított vonódik csak össze. Másrészt azért, mert a kortársakban az asszony-haza zonosítást nemcsak a világ- és magyar irodalmi hagyomány emléke idézi fel, hanem feltehetőleg erősíti az 1920-as évek elején feltűnő képzőművészeti alkotások sugalma is. A trianoni békekötés után ugyanis majd minden magyar városban megjelentek szobrok, színes nyomatok, amelyek valamilyen formában a békediktátum okozta tragédiát kívánták ébre tartani. A szobrok és nyomatok gyakran szimbolikus nőalakban fogalmazták meg Magyarországot, félreérthetetlenül, kompozíciós eszközökkel utalva a környező államok fennhatósága alá került magyar területekre. A „nőalak-haza” összekapcsolása a kortársaknak így evidencia lett. Csupán a szimbolikus alak minősége volt különböző. A szobrok általában a katona-lét jelvényeit hordozták. Páncélban, karddal mutatták Hungária-anyát. Erőt sugároztak. Babits versében a „gyémántszóró asszony” alapmeghatározottsága a veszteség és a veszteségből következő örület. A pusztá tragédia.

Az asszony-haza azonosítás a címben megjelenített szimbolikus alakhoz és képrendszeréhez kapcsolja az út-élet azonosítást. Az „út” a Kr.e. 8–7. századtól, az *Út és erény* könyvétől Arany János *Epilógusán* át Buzatti *Tatárpuszta* című regényéig magát az életet jelenti. A *gyémántszóró asszonyban* is ez a funkciója. Itt az ember-út-éjszaka-veszély elemekből a befogadóban épül fel az egységes kép.

¹¹² A képzelet teremtette alak címmé változtatása nem idegen máskor sem Babitstól. Erre példa az ugyancsak 1924-es vers, *A vén kötél táncos*, meg az 1929-es *Istenek halnak, az ember él* kötetéből *A mandarin réme* is (vö.: J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, i. m., 283.

Nemcsak azért, mert az ilyen típusú, jellegében a szimbolikus képszerkezetekhez közel eső képben sok sejtető és szuggeráló elem van, hanem azért, mert a rész-jelentések a szövegkörnyezetben fel erősödnek, átívelik a hiátusokat, konnotációs jelentéssel telítődnek.

A költemény lírai hőse a felütésben és a zárlatban, részben megegyező két szakaszban, a kikényszerített és folyamatos helyváltoztatás állapotában jelenik meg. A hős kényszeres vagy akaratlan cselekvésére a páratlan szakaszokban van utalás. Az elsőben általában esik szó az útról, az úton levésről, a harmadikban a hős lép, az ötödikben – fokozó értékű szóismétléssel kifejezve – fut, a hetedikben megint úton van, azt sugalmazva, a helyzetváltoztatás nem ér véget, a lépés és futás változik, a lírai hős erejének végső felör lödéséig, az idők végezetéig tart. És ez maga az élet.

Az úton-léthez sokminden kapcsolódik. Az információk általában a páros szakaszokban jelennek meg. A másodikban konkretizálódik az örület eredményező veszteség, a negyedikben megfogalmazódik az örület okozta értékvesztés, a hatodikban – némileg megbontva az alkotás szerkezetét – a mindentudó lírai én kommentárja olvasható, a másodikban közölt információ magyarázó megismétlése. Az „út” képzethez így nem a valahová érkezés jelentése társul, mint Dante művében vagy általában a romantikusoknál, vagy mint Babits előző korszakában a *Nyugtalanság völgye* darabjaiban, a *Régi friss reggeleim*, a *Szaladva fájó talpakon* és a *Csak a dalra* című alkotásokban, mégcsak nem is a választás, mint Vörösmarty és Petőfi néhány művében, nem a megélt élet, mint az idézett kínai versekben és Aranynál, hanem kizárólag a szenvedés, a reménytelen, indokolatlanul kimért élet-harc és a következmények elviselése.

A vers hőséhez a sötétség és világosság konkrét és átvitt motívumai kapcsolódnak. A felütésben a sötétség az éjszaka-állapotban, a fény ennek ellentétéként, ellensúlyozásaként, a tragédia elhárításának egyetlen lehetőségeként jelenik meg. Ebben a strófában a sötétség a látásvesztésben egyrészt a lírai hős sorsa lesz, másrészt a környezet állandó jellemzője marad. Az alkotást összefogó motívumhálóban hol a hősre vonatkozik – a harmadik szakaszban –, hol a környezetre érvényes, akár a harmadik és ötödik strófában. A „fény” mint szükségesség megneveződik a legelső sorban, a harmadik

szakaszban – kimondatlanul – hozzákapcsolódik a világosságot adó „kincs” fogalmához, a negyedikben megkettőződik, a „gyémánt”, a „gyöngy” meg az „üveggömbfűzér” ellentétében, a hatodikban és a hetedikben vitális, emocionális és etikai értékeket jelentő „fény” a „gyémánt” képpen sűrűsödik. Legelőbb négy fogalom – gyémánt, gyöngy, csináltvirág, üveggömbfűzér – egyikeként, aztán a hamis – a csináltvirág és az üveggömb – ellentéteként, végül a „gyémánt” és a „fény” teljes azonosságában. A motívumok rendszerében a vers így az „éjszaká”-ból, a „fény”-be tart. A veszteség elvállalásából a veszteség átvállalásába. A szimbolikus Hungária-asszonytól a rokonlelkek könnyítő közösségébe.

A gyémántszóró asszony a háború alatti és utáni protestáló versekhez – többek között a *Petőfi koszorú*hoz, a *Gazda bekeríti házát* címűhöz, a *Hazám*hoz – hasonlóan jelzi a költő módosuló viszonyát a verselési rendszerekhez is. 1913-ig általában időmértékes ritmusban szólnak a Babits-versek. Leggyakrabban jambusi sorokban. Ugyanakkor megjelenik költészetében a trocheusi forma, esetleg a jambusi és trocheusi keverése, továbbá feltűnik a hagyományos alak fellazítása, a szabadabb ritmus is. Az első világháború után, párhuzamosan Erdélyi József és az új népiesek törekvéseivel, Babits művei között megszorodnak az ütemhangsúlyos alkotások. *A gyémántszóró asszony* is ilyen. A strófák háromsorosak, akárcsak a 16. század költőinél, mindekelelt Balassinál. A sorok négyüteműek, pontosan úgy, mint a 15. század legvégén és a 16. században. Az eltérés „csak” annyi, hogy míg a korai magyar felező tizenkettesek a maguk 3//3-as vagy 4//2-es állandó tagolásukkal rendszerint nyugalmat árasztottak, esetlegesen az epikus beszámoló nyelvi megformálását jelentették, addig itt az egyenetlen tagolás a különbözőzéssel, a ritmikai diszharmonióval is kifejezi a lírai hős drámáját.

A nehezen alakuló költeményben ritmus-történeti emlékek felidézésével így erősödik föla két képkonvenció jelentése is.

A VERS MINT SZEMÉLYES SORS ÉS LÉTÉLMÉLETI PROBLÉMA: BALÁZSOLÁS

1937. augusztus 15-én jelent meg a Pesti Naplóban Babits Mihály verse, a *Balázsolás*.

A balázsolás vagy Balázs-áldás a magyar nyelvterületen, különösen a Dunántúlon, a Csallóközben, az Ipoly és Nyitra környékén Szent Balázs vértanú nevéhez és napjához, február 3-ához kapcsolódó szertatás és népszokás volt. Ezen a napon a katolikus templomokban Szent Balázsra, Kis-Ázsia és Sebasta püspökére emlékeztek, akit a keresztényüldözések idején, Diocletianus uralkodása alatt kegyetlenül megkínoztak, s aki lefejeztetése előtt Istentől azt a kegyelmet kérte, hogy a torokbajban vagy más betegségben hozzá fordulókat meggyógyulhassanak. A 14 segítő szent közé emelt Balázs ünnepén, az évszázadok alatt kialakult hagyományokat követve, a csecsemőket és a kisgyerekeket rendre bemutatták a szekszárdi templomokban is: álluk alá keresztben gyertyát tettek, imát mondtak fölöttük, almát szenteltek. Úgy tartották, az imát követő áldás megóv a torokgyíktól, a szentelt alma pedig eltávolít minden lehetséges torokfájást.¹¹³

A balázsolás, a Balázs-áldás emléke feltételezhetően 1937 első felében villant be Babits emlékezetébe. A költő, aki 1924 végétől küszködött különböző betegségekkel – sokízületi gyulladással, epebántalmakkal, szívizomgyulladással, kínzó fejfájással, fáradékonysággal –,¹¹⁴ 1935. január 2-án, egy húsz adásból álló rádiósorozat felvétele közben tapasztalta, gégeje „szűkül”, levegője „egyre fogy”, „tüdeje zihál”, valami „fojtogatja” a torkát.¹¹⁵

¹¹³ BALASSA Iván, *Magyar néprajz*, Bp. Corvina Kiadó, 1982, 604-606; *Az egyház szentjei*, szerk. KÜHÁR Flóris, SZUNYOGH X. Ferenc, RADÓ Polikárp, Bp., Palladis R. T. Kiadása, 1940, 102; TÁTRAI Zsuzsanna, KARÁCSONY MOLNÁR Erika, *Jeles napok, ünnepi szokások*, Planetás Kiadó, 1997, 42-46.

¹¹⁴ SZÁLLÁSI Árpád, *Babits Mihály belgyógyászati kórtörténete*, kézirat, 2002.

¹¹⁵ Török Sophie ezt jegyezte fel ezen a napon: „M. előadása Bp. II. hullámhosszon Iliászról M. rosszul és sipolva lélekzett, sietéstől, vagy bronchitisből. Ildikó, aki hallgatta a rádiót, itthon avval fogadta: drága apukám, ugy sajnáltalak, hogy olyan nehezen lélekzettél.” (TÖRÖK Sophie, *Naptára 1921-1941*, s. a. r., szerk. PAPP Zoltán, kézirat, 2002.)

1937. április 17-én az orvosi vizsgálat minden kétséget kizáróan gégére nehezedő daganatot állapított meg, melyet – annak nagy kiterjedése miatt – nem lehetett eltávolítani; és a vizsgálatot végző orvosok a műtét mellett döntöttek. A műtetre 1938. február 10-én került sor, elvégzésére egy híres német professzort, akkor az isztambuli egyetem tanszékvezetőjét, Rudolf Nissent kérték fel.¹¹⁶

*

A *Balázsolás*ban ennek megfelelően egyszerre jelenik meg a szenvedés ténye, a szenvedés okára, milyenségére, az elviselés lehetőségére¹¹⁷ és módozataira vonatkozó gondolatsor, a keresztény középkor és Dosztojevszkij századának morálfilozófiai eszméje, a bizakodás, a halálra készülés és a haláltól való félelem. Mégpedig a katolikus szertartásrendbe tartozó imák poétikai alapformájában.

Ezeknek az imáknak, a közbenjárást kérő *Angyali üdvözlék*nek éppúgy, mint *Dávid király bűnbánati zsoltárának* és a segítő szentekhez szóló könyörgéseknek nyelvi alapformája az „én-te” viszony kifejezésében, a megszólításban megvalósuló nyomatékosított kérdés. Hatszor hangzik fel ez a szövegben, a „segíts” formulában, mégpedig egymától számítva egyre csökkenő közökkel, az 1., a 20., a 22., a 43. és az 51. soran, abban a sűrűsödésben, ahogy a könyörgőt elragadja a dikció heve. Az imaforma, a könyörgésforma nyomatékosítására szolgál – a „segíts” szinonimájának tekinthető „védj” mellett – a „sokat tudás” és a „tévelygés” szerepekben való szétosztása is. Az első Sebasta egykori püspökét jellemzi. A Szent Balázsban koncentrálnak ismeret és közbenjáró hatalom kifejezése átfogja az alkotást. A felütésben könyörgés- és segítségvárás jelzi a megszólított szakrális erejét, a 13. sorban a meghallgatás és a megóvás mutatja készségét és lehetőségeit. A megbocsátás reménye fogja át a 17-32. sor közötti passzusokat. A végső tudást, az Isten közelségéből fakadó teljesebb megértést a vers zárata tartalmazza. Az *Úr imájában* feltűnő „legyen meg a te

¹¹⁶ GYENES György, *Babits Mihály daganatos betegsége*, kézirat, 2002.

¹¹⁷ Vö.: NÉMETH G. Béla, *A szenvedés verse. Balázsolás* = N. G. B., *Babits, a szabadító*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 142; RÓNAY László, *Szentek az irodalomban*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 2002, 12-18.

akaraton kívánását és elfogadását, az életről és a halálról való döntést Istenre hárítja. Ebben a végső gesztusban benne van a hitbéli kereszténység iránt élete utolsó időszakában megnövekedett érdeklődés és vágy – erről a folyamatról a *Jónás imája* kapcsán részletebben esik majd szó –, de benne van kicsit életének áttekintése, summája is. Ez az élet a szertartásokat kísérő külső jegyek felfogásával és rögzítésével kezdődött: a tél közepére jutó Balázsnap, az oltár, a diákul elmondott szöveg emlékével. Aztán a „félszáz év” háládatlanságával, a „magasabb szellemek” iránti közönnyel, az emberre kimért szenvedés taglalásával folytatódott. S az Istennek való kiszolgáltatottság beismerésével, a külső erők döntésének elfogadásával ért véget.

A gyermekkor tudatlansága, a tévelygés, valamint a megértés, beismerés, elfogadás ellentétes mondatformákban, eltérő versbeszédben jelenik meg.

Az első 51 sor az ismétlődő felszólításoké. A legelső kérés a felütésben olvasható. Egy felszólító-óhajtó mondatban, melyet a költő két vesszővel tördel szét. Ugyanezzel a mondat szerkesztéssel, ennek nyomatékosított formájával hangzik fel a 19-20. sorban a második kérés. Csakhogy itt nem két állítmányú alárendelt mondat szerkezet van, hanem látszólag lazább mondatfűzér, egymás mellé rendelt három mondat; ez a szerkezet a szöveg sodrásában mégis erőteljesebben fejezi ki a könyörgést: a mondattagok állítmányai között gondolati kapcsolódás, fokozás van („ne bánd”, „védj”, „segíts”), a kétsoros mondat élére rakott indulatszó, az „óh” pedig előre figyelmeztet a felszólításra-felkiáltásra. A „segíts” harmadszor nem az indításban, hanem a részlezárásban szólal meg. Mégpedig olyan határozói mellékmondatban – a 33. sorban –, mely egyszerre tartozhat az előző körhöz („mosolyogj rajtam, csak segíts! / Mert orv betegség öldös...”), és tekinthető a 44. sorban lévő befejezés, segítségül hívás gondolati előzményének is, pontosan úgy, mint az 51. sor élére helyezett felszólítás, mely egyszerre lehetne az előző alárendelt mondat („Te ismered... a fulladás / csatáját és rémületét”) hátravetett főmondata és a következő alárendelés nyitánya is.

A záró rész, az 51. sorban lévő utolsó könyörgés utáni passzus („Te már mindent tudsz... azt is, hogy nem is/ olyan nagy dolog a

halál”) mondatformálása egészen más. A dikció, a hanghordozás tagoltabbá, tisztábbá válik. Ez a lecsendesülés azonban már a 44. sorban elkezdődik. A még egyszer feltörő segélykérést leszámítva valódi felkiáltással (felszólítással, óhajtással) már nem találkozunk. A rész „grammatikai hőse” a címzett, Sebasta püspöke. A 44. sortól kezdődő, igazában az 51. sorban induló utolsó részben a megszólító helyét így veszi át a megszólított, a tudatlanság és bizonytalanság megélőjét a tudás és a bizonyosság hordozója. És így vált a többszörös alárendeléseket, beékeléseket, mondatzétszakításokat megvalósító szöveg zárásában uralkodóvá egyetlen mondattípus, a tárgyi alárendelés ősi változatának csendesülő ismétlése.

A *Balázsolás* ritmusa – Hegel általánosan érvényes gondolatát idézve – „visszhangozza... a képzetek (a költői gondolat) menetét és karakterét”¹¹⁸. Egyszerűbben szólva: követi a vers feszültségócait, módosítva a tizenkettes és nyolcsa jambusi sorok dinamikáját.

A költemény nagyobb részében a ritmus a klasszikus hagyományok szerint alakul. Azaz az emelkedő jambusok mellett helyettesítő, közömbös spondeusokat és pirrichiusokat sorjáztat csak. Mint például a következő részben:

◡ – | ◡ – | ◡ ◡ | ◡ – | – – | ◡ – |
 „fölem hajolva ahogy ott térdeltem az
 – – | ◡ – | ◡ – | ◡ – |
 oltár előtt, kegyes szokás”...

Az ilyen típusú sorokban a jambusok pattogása felgyorsítja a verset. A segítségért könyörgő részekben a ritmus módosul, nem homogén, nem szabályos. A felütésben spondeusokkal lelassul, ugyanakkor egy ereszkedő versláb, egy trocheus beiktatásával némileg „szabálytalan” is lesz:

– – | ◡ – | – ◡ | – – | – – | ◡ – |
 „Szépen könyörgök, segíts rajtam, Szent Balázs!”

¹¹⁸ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *Esztétika*, vál. ZOLTAI Dénes, ford. TANDORI Dezső, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1974, 126.

A kétsoros második felszólításban, a tizenkettesben négy spondeus van, a nyolcas azonban tiszta jambusokból áll

– ∪ | – – | – – | – – | – – | ∪ – |
 „Óh ne bánd csúf gondatlanságom, védj ma is

∪ – | ∪ – | ∪ – | ∪ – |
 segíts, Sebasta püspöke!”

A harmadszorra megismételt segítségkérés, minthogy a felszólítás hátravetődik, még zaklatottabb lüktetésű. Az utolsó és utolsó előtti mondatokban rendszertelenül követik egymást a lassító és a gyorsító verslábak, a lendület így hol lelassul, hol pattogóvá válik. Ugyanez tapasztalható a felszólítást közvetlenül tartalmazó részben:

– ∪ | – – | – – | ∪ – | ∪ – | ∪ – |
 „mintha sejtettem volna már...Segíts, Balázs!”

A feszültséggócokban eszerint a ritmikai feszültséget mindig szabályos ritmus ellensúlyozza.

Ezt a ritmust azonban a *Balázsolás*ban sohasem erősíti a rím. Pedig az arab, a zsidó és az észak-afrikai költészetből az európai irodalomba bekerült nyelvi lehetőség kezdetben Babits számára is vonzó volt. 1912 környékén azonban a világköltészetben csökkent a rím becsülete. Marinetti, az expresszionisták és T. S. Eliot poétikai érvekkel foglalt állást a rímekkel szemben. Babits velük egy időben, tőlük teljesen függetlenül módosította a ritmusfokozás eme lehetőségéről vallott felfogását. Az *Ősz és tavasz között*, az *Ezerkilencszáznegyven* című versekben, a *Jónás könyvében* és a *Jónás imájában*, a *Balázsolást* megelőző alkotásokban és az utána következő művek eme csoportjában azonban újra él ezzel a lehetőséggel. Ő is úgy érezte bizonyára, ahogy T. S. Eliot. Ott kell alkalmazni, ahol különlegesen szükség van rá. Ahol a rímnek külön jelentése lehet.¹¹⁹

¹¹⁹ ELIOT, Thomas Stearns, *A költészet zenéje* = E., T. S., *Káosz a rendben*, Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 315-331; LÁSZLÓ Zsigmond, *A rím varázsa*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 469-486; SZEPESE Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat Kiadó, 1981, 102-104; VAJDA András, *Petőfi rímei* = V. A., *Költészet és retorika*, Bp., Universitas Kiadó, 1998, 37-49.

A VERS MINT KORÁBBI SZEREPHELYZETEK ÚJRAINTERPRETÁCIÓJA: JÓNÁS IMÁJA

1938 februárjában, a gégemetszést megelőző időben merült fel Babits Mihályban a Jónás-história feldolgozásának a terve.

Ennek a klasszikus novella-történetnek az ókorban három alapváltozata született meg. Az első a kispróféták gyűjteményében található héber nyelvű szöveg. Ebben Jahve azt parancsolja Jóna ben Amittajnak, hogy menjen Ninivébe, szólítsa fel a várost bűnbánatra. Jóna Tarsisban hajóra száll, menekülni próbál. Vihar támad a tengeren, társai tengerbe vetik, hogy megmeneküljenek. Egy nagy hal bekapja, három nap múlva partra köpi. Jóna ekkor elmegy Ninivébe, ostromozza a várost, majd a falakon kívül, egy növény árnyékában várja a pusztulást. Jahve megbocsát a bűnbánó városnak, Jónát pedig megint engesztelhetetlen haragja miatt. A Jónás-névhez kapcsolódó másik történet szerint Kr. e. a 8. században élt Jónás Samaria uralkodójának, Jeroboámnak megjövendölte: ha szírekkel háborúba keveredik, birodalma határait északon Emáig, délen a Holt-tengerig kiterjesztheti. Ez a történet bekerült a héber történetírók munkáiba. Amikor Josephus Flavius Kr. u. a hetedik-nyolcadik évtizedben megírta *A zsidók történetét*, szükségesnek gondolta, hogy mindent felderítsen, ami „erről a prófétáról olvasható volt. A könyvben aztán Jónás története másképp alakult. Itt azért kell elmennie Ninivébe, kihirdetni, a város hamarosan elveszti hatalmát, mert a nép és a király „megvetette Istent és a törvényt, bálványképeket imádozt, és esztelen idegen szokásokra adta a fejét [...]”. Ebben a változatban is megvan a feladat elől való menekülés, a tengeri vihar, a vízbe hajított Jónás, aki az öt elnyelő cethal gyomrából „három nap és három éjjel után” a tengerpartra került. „Miután Istenhez imádkozott – olvasható –, elment Ninive városába, felállt egy emelvényre, ahonnan mindenki jól hallhatta, és hirdette, hogy hamarosan elvesztik Ázsia uralmát. Aztán hazament.” A harmadik feldolgozás, az ószövetségi textus, melynek harmadik és negyedik része a Josephus Flaviusnál előforduló, az itt idézett mondatba foglalt eseményeket bontja ki. Ebben a részben nem az

engedetlen, hanem az Istennel, az isteni döntéssel elégedetlen próféta a központi alak, aki annak ellenére kéri a niniveiek megbüntetését, hogy azok „megtértek az ő gonosz útjukról”.¹²⁰ Az ószövetségi változatban a szövegszervezésben ugyanakkor van valami különleges is. Itt „nem a próféta beszél egyes szám első személyben, hanem az ismeretlen szerző, akit egy jóval korábban élt Jónással azonosítottak [...] az író arra vállalkozott [tehát], hogy megértesse a zsidó néppel: nem ő Isten egyetlen kiválasztottja.”¹²¹

Amikor Babits 1938 júliusában és augusztusában, a betegség-fenyegetés árnyékában ugyan, de életének utolsó nyugodt, békességes két hónapjában, az esztergomi pihenés időszakában hozzákezdett a próféta történetének lirico-epikai adaptációjához, valójában egy folyamatosan alakított, a régiségben szakrális tartalommal telítődött, majd újratelítődött történetet dolgozott fel, egy olyan, három változatban is megvolt szövegegyüttest, amelynek ószövetségi változatában a szövegstrukturáló elv a három szövegmondó: a beszélő, az Úr és Jónás nézőpont- és perspektíva-változtatása volt.¹²²

*

A *Jónás imájában*, a Tükör című folyóiratban 1939. december 12-én megjelent versben, a beszédhelyzet homogén, személyessé vált, a lírai én a vallomást tevő pozíciójában jelenik meg, ugyanúgy a költő létállapotához közelítve a verstárgyat, amint az a *Balázsolásban*, a

¹²⁰ KOMORÓCZY Géza, *Jónás könyve = Világirodalmi lexikon*, főszerk. KIRÁLY István, szerk. SZERDAHELYI István, Bp., Akadémiai Kiadó, VI, 739-740; FLAVIUS, Josephus, *A zsidók története*, ford. RÉVAY József, Bp., Európa Könyvkiadó, 1980, 216-217; *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Bp., Brit és Külföldi Biblia Társulat kiadása, 1930, 775-776.

¹²¹ RÓNAY László, *Konok próféta a hegyen. A Jónás könyve* = R. L., *Társunk az irodalom*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, 62.

¹²² A *Jónás könyve* az értelmezők szellemi szituáltságától függően más és más megvilágításba került. Bóka László az Illyés Gyula szerkesztésében 1941-ben megjelent *Babits emlékkönyvben* a „holtáig helytálló, a békén szenvedő, az igazság győzelmében rendületlenül hívó, az Istenben elpihenő költő” művét dicsérte (i. m., 63.). Lukács György ugyanekkor a Moszkvában kiadott Új Hanganban a művet nyílt politikai állásfoglalásnak, az egész életút látványos megtagadásának, késői rádöbbenésnek tekintette, annak beismerésének, miszerint „igazi költői nagyság prófétai elemek nélkül nincs és nem is lehet.” (L. Gy., *Babits Mihály vallomásai* = L. Gy., *Magyar irodalom – magyar kultúra*, szerk. és vál. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, Bp., Gondolat Kiadó, 1970, 263.)

Talán a vízözönben és az Egy verses levélre. Reményik Sándornak című alkotásban megjelent. A *Jónás imája* éppen ezért nem a *Jónás* könyvének egyszerű lezárása. Hozzáfűzi az előző történethez a címbe emelt névhez kapcsolódó eseménytörténet. Eltávolítja ugyanakkor ettől a lírai alkotást jellemző-minősítő egyenes beszéd. És még valami eltávolítja az *imát* és a *könyvet* egymástól. Az *ima*-forma mögött megjelenő személyessé váló hitbeli és filozófiai meggyőződés.

*

Az *Ó- és az Újszövetség*hez,¹²³ a szokáskatolicizmushoz és a dogmakereszténységhez való viszony s e viszony változása végigkísérte Babits egész életét. A gyermek számára ez személyeket és eseményeket jelentett. A kanonok nagybácsikat, a kurdi plébánián eltöltött nyári szünidőket, a vasárnaponkénti tempomjárást, az egyházi ünnepekkel tarkított évet. Az egyetemista, aki filozófiailag kívánta megalapozni világszemléletét, eltávolodott a készen kapott eszményektől. Új dogmát keresett, írta egy helyütt, „rajongó szocialista” lett,¹²⁴ pesti tanársága idején közeli kapcsolatba került Szabó Ervinnel, a Fővárosi Könyvtár vezetőjével, Marx műveinek kiadójával, a szociáldemokrácia magyar teoretikusával, s ezenközben (1902 és 1917 között) az istenhit, a *Biblia* versszervező elvként, motívumként ritkán fordul elő műveiben. Az első világháború végefelé azonban megszorognak azok az alkotások, melyekben az Isten valamilyen jelentést kap. Először rejtőzködő és közömbös, mint a *Zsoltár gyermekhangra* című versben, az 1920-as kötetben, a *Nyugtalanság* völgyében manifesztálódik: büntet és megalázatosít,

¹²³ Az *Ó- és Újszövetség*hez kapcsolódó irodalmi viszonyáról a következőt írja világirodalom történetében: „Az Ószövetség idegen számomra. A Mózes barbár regéiben, a család és az üzlet patriarchális kapcsolataiban, a szerelmi könyvek sűrű érzékeségében, a Jób embertelen türelmében, a próféták dühkitöréseiben, az Istennel való nemzeti viszonyban, a *Prédikátor* cinikus szkepticizmusában egy magába vonult fajnak zárt és füledt levegőjét érzem [...] Egészen másképp van az Újszövetséggel. Ha ezt fölnyitom, azonnal otthon vagyok. Tiszta, friss levegő áramlik belőle, minden szava nekem szól, mintha csak tegnap írták volna.” BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 85.

¹²⁴ *Írók vallomásai: Babits Mihály*, Magyarország, 1923. december 8. = B. M., „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”, i. m., 117.

később – közel húsz költeményben¹²⁵ – egyre fontosabb poétikai szerephez jut, strukturáló elv, a gondolkodás tárgya és célja lesz. Az 1925-ben megjelent *Sziget és tenger* című kötetben a katolicitás – elfogadó vallomás: „Én katolikus vagyok – hangzik fel az *Örökkék ég a felhők mögött* hitvallásában –, azaz hiszek a nemzeteken felülálló ... katolikus igazságban.”¹²⁶ Az 1930-as években pedig azok a gesztusok sokasodnak, amelyek valamiképpen jelzik, Babits nem a műalkotásokban közvetített katolikus kultúra, az úgynevezett értékkereszténység iránt fogékony csak, de – kitérőkkel és kételyekkel ugyan – egyre inkább vonzódik a hitelvekhez, a dogma-kereszténységhez is. Erre utal sok minden. A haldokló Kosztolányinak Isten létét firtató szavaira mondott válasza: „Az már nem a mi dolgunk!”¹²⁷ A felvett Balázs-áldás. Egészségének drasztikus romlása idején tett életgyónása és az utolsó kenet felvétele. A kultúrkereszténység és a dogma-kereszténység iránti folyamatos érdeklődést és érdeklődéshullámozást jelzi a Jónás-történet feldolgozása is.

Babits az 1920-as évek elejétől a kanti kötelelőesetika szellemében érezte a magyar irodalom érdekében a kiállás közvetlen szükségességét is. Ehhez a bibliai szövegek a tanúságtevés emblema-rendszerét kínálták a költőnek. Márk evangéliumában például a magvető példázata azét az emberét, aki „az ígét hinti”, függetlenül attól, minden mag kicsírázik-e. Dániel próféta könyvében azét, akit a hit – a küldetés, a szerep – megóvott az oroszlanoktól is. Jeremiás sorsában végigélhette, ha az Úr valakit „prófétának rendelt”, akkor mindenképpen mennie kell.¹²⁸ Jónás históriájában pedig megtapasztalhatta az isteni és az emberi lépték összemérhetetlenségét, az isteni akarat feltétlen igazságát és érvényesülését. Ez a kérdés, a tanúságtevés problémája, lehetősége és kötelessége – a *Vers az apostolokról*, a *Dániel éneke*, a *Holt próféta a hegyen*, a *Jónás*

¹²⁵ A *Nyugtalanág völgye* utáni időkből például a következők: *Örökkék ég a felhők mögött*, *Bogárkák jó haláláért*, *Vers az apostolokról*, *Ádáz kutyám*, *Psychoanalysis Christiana*, *Dávid éneke*, *A magyarok Istenéhez*, *Isten gyertyája*, *Holt próféta a hegyen*, *Az Isten és ördög...*, *Az elbocsátott vad*, *Intelem a vezeklésre*, *Balázsolás*, *Eucharistia*, *Talán a vízőzön* stb.

¹²⁶ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, i. m., 276.

¹²⁷ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984, 72.

¹²⁸ *Szent Biblia*, i. m., II, 41-42, I, 751, 639.

könyve tanúsága szerint – 1924-től 1938-ig, alkotóereje legutolsó fellobbanásáig foglalkoztatta Babitsot. Az újból és újból elővett példázatokban a költő megfogalmazhatta önnön sorsát, önmaga stilizációját. Pontosan úgy, mint a *Mag a hó alatt* Adyja, a *Gyökér* és a *Kortárs útlevelére* Radnótija.

A *Jónás imája* ebben az összefüggésben a babitsi életmű (és nem az életút vagy az életelvek) egyik összefoglalása és kulcsverse lett.

Már az alkotás külső formáját tekintve is az. A költemény szakozatlan, jambusi sorokból áll, akár az *Esti kérdés*. Tökéletesen szabályosnak tűnik a versegész lejtése. Az utolsó teljes versláb, egyetlen sort leszámíva, mindig teljes jambus, a sorok belsejében azonban előfordulnak helyettesítő pirrichiusok, sőt ereszkedő lejtésű trocheusok is. Jellemzően babitsi azonban ez a „szabályos” vers. Nemcsak az emelkedő és ereszkedő lábak egymásmellettségében, hanem az öt- és hatlábú jambusi sorok váltogatásában, egy 13 szótagos sor beépítésében, főleg abban, hogy a teljes ötös és a csonka hatos jambusi sorok elhelyezésének még külön jelentése is van: a teljes és a csonka sorok majdnem pontosan megfelezik a költeményt. Az első 12 sor homogén, mégpedig nyolc sor pedánsan csak jambusokból és spondeusokból áll; ebben a részben a két versláb aránya majdnem 90 százalék. A vers második felében, a 14 sorban koncentrálódik minden soreltérés: a sorok fele csonka, a jambusok és spondeusok aránya éppen csak „szabályos”, azaz 74 százalék. A szabályosság és szabálytalanság az első részhez a viszonylagos nyugalom, a másodikhoz az abszolút nyugtalanság képzetét kapcsolja.

A 12. sornál mutatózó törést erősíti az áthajlás funkcióváltása is. Az a jelenség, hogy a mondathatár nem esik egybe a verssor végével, s a sorhatár kettévág összetartozó szószerkezeteket, a romantika korában már általánosan felhasznált lehetőség volt. Igazán fontossá Babits pályáján a *Nyugtalanság völgye* korszakában lett, meghatározó, gyakori mondattani eljárás a *Jónás könyvében* vált.¹²⁹ Az áthajlás, a ritmikai és az értelmi egységek elkülönülése a *Jónás imája* egészében különös feszültséget idéz elő. Csak éppen nem egyformán történik mindez. Az első 12 sorban – a „klasszikus” alapformákat számítva – mindössze három ilyen megoldás van.

¹²⁹ J. SOLTÉSZ Katalin, *Babits Mihály költői nyelve*, i. m., 254-257.

Ezek közül két esetben a sorvég birtokos jelzős szintagmát válszt el („patakom / sodrának”, „verseim/csücskére”), egyszer egy tulajdon-ságjelzős szerkezetet vág ketté („elszakadt / sövényt”). A második rész, a 14 sor lényegesen zaklatottabb. Kilenc áthajlás fogja át az egész szövegrészt, mégpedig a legteljesebb tarkaságban. A sorvég elszakít itt időhatározós szintagmát, számjelzős szerkezetet, minőségjelzős szintagmát, módhatározós kapcsolódást, s a zárásban a sorvég eltávolítja egymástól a predikatív viszony két tagját is („hatalmak / engedik”). A 19-20. sor időhatározói mellékmondata pedig az alaptag és a meghatározó tag közti távolságot mérhetetlenül megnövelve, a feszültséget pattanásig feszítve választ el egy jelzővel és segédszóval megnövelt tárgyias szerkezetet („meg-talájam, /a régi hangot”).

A rímrendszer, a külső forma harmadik eleme minőségi vagy rendszerbeli eltérésekkel nem megosztja, hanem homogenitásával, az egésze érvényesnek érzett sodró lendületével a megszakíthatatlanság érzését, az egyívű imaforma érzetét erősíti. Mégpedig nem úgy, mint az *Esti kérdésben* (a *Strófák a warburgi dalnokversenyből* és a *Szonettek* című alkotásokban meg másutt), ahol a zuhatagszerű folyamatosságot több szótagos, játékos tiszta rímek adják. A *Jónás imájában*, ahol Babits deklaratív is Isten ajándékának tekinti a rímet, még csak nem is az alliterációk rendszere kelti ezt az érzést. Hanem a páros rímeket alkotó tiszta asszonáncok, a magyar költészet sajátos lehetősége, olyan sorvégi szótagok összecsengése, ahol a magánhangzók megegyeznek, a záró mássalhangzók vagy azonosak, vagy egymás zöngés-zöngétlen párjai, vagy azonos helyen képződnek.

A rímrendszer, a sorlejtés és az áthajlások együttesen tehát nem azonos módon tagolják a *Jónás imáját*. Az első a folytonosság, az azonosság, az egység érzetét kelti, az utóbbi kettő azt erősíti, a költemény első 12 sora az egyik, a következő 14 a másik összefüggő rész. Ezt a kétféleséget mutatja a költemény időszerkezete és motívumrendszere is.

Az első részben a vezérszólamot a *Jónás könyvében*, a három beszédshituációban megjelenő, ott azonosítás nélkül maradt beszélő megnevezése adja. A beszélő, a lírai én, a hangsúlyosan egyes szám első személyű alak itt a múlt-jelen-jövő együttesében minősíti önmagát. Egy történeti folyamat végeredményeként

rögzíti a jelent („tétova, céltalan, parttalan” [vagyok], „hordom régi sok hiú szavam”), ideidézi a múltat („Hozzám... hűtlen lettek a szavak”), feltételes módban, de ideképzei a jövőt („Óh bár adna a Gazda...”). A jelenben sűrűsödő múltat és jövőndőt, a kezdetet és a véget, az 1903-as költeményből, *A lírikus epilógjából* kölcsönvett és megfordított kifejezéssel: az alfát és az ómegát itt a „Gazda” és a „patak” képzetet kapcsolja össze.

A „Gazda” mint egy vers lehetséges perszónája – többek között – 1924-ben, az *Ádáz kutyám* című költeményben jelent meg nagy erővel. Ebben az alkotásban az „égi gazda” kiismerhetetlen, egyszerre gondoskodó és büntető; a beszélő és közte csak a „hív imádás együgyű szála” a kapocs. Más a helyzet a *Jónás imájában*. A „Gazda” itt nem Jónás korrigáló felettes énje, nem kiismerhetetlen, rejtőzködő, félelmes Isten. A „Gazda”, a szó középkori tartalmából is őrizve valamit, a gondoskodás megtestesítője, főképp azonban az életet előhívó, majd elvevő Teremtő, a létezés végső oka, a művészet forrása és magyarázata is. Jónás, ellentétben a *Jónás könyvének* hőisével, nem is tesz kísérletet rá, hogy megértse. A gondoskodásra szoruló, feladatát elvégzett próféta pusztán csak kér, vár, remél, elfogad.

A „patak” (máshol és más formában a „forrás”, a „folyó”, a „tenger”) a költészet sokszor használt emblémája. Jelenthet távol-ságot, ismeretlen messzeséget, az élet és a halál elválasztását, konkrét, megnevezett formákban művelődéstörténeti képzeteket is. A *Jónás imájában* feltűnő „patak”-kép, mely egy kifejtett teljes hasonlat azonosító elemeként jelenik meg, legalább három jelentésréteget reprezentál. Látványként egyekapcsolva 12 sort megőriz a versben elsődleges, természeti attribútumokat („ár”, „sodor”, „meder”, „tenger felé tart”). Másrészt a „patak – tenger” összekapcsolásával felidézi a kezdetet és a véget, a születéstől a halálig tartó idő képzetét. Harmadrészt – felhasználva a „patak” és a „beszéd-folyam” vizuálisan és gondolatilag azonosítható vagy rokonítható elemeit – hangulatában jellemzi a maga költészettörténetét, a pálya kezdetét, a „beszélő” és a „szavak” harmóniáját, az összhang felbomlását, a reményt és a vágyat, hogy a harmónia a „Gazda” segítségével folytán még helyreáll.

A költemény második fele a 13. sortól a 26-ig tartó rész. Az előzővel összekapcsolja a „Gazda”-motívum, a „patak” asszociációs

körébe tartozó, tengert idéző „hal” és „Cethal” képe, az itt is, ott is feltűnő hasonlatindítás. Ennek a résznek a vezérszólamát azonban nem a költőséghez, a költészethez kapcsoló viszony jelenti. Itt a szenvedés, a vállalás problémája van a középpontban.

A szenvedés a *Jónás könyvéből* megismert konkrétumok és a beszélő sorsát idéző általánosságok együttesében jelenik meg. A kétféle szenvedés a részt átfogó képcsoportban kapcsolódik össze. Ebben az egyik réteg – a tenger, a cethal, az égi, a ninivei hatalmak – vizualizálja, felerősíti, érvényesíti a másikat, a betegség okozta kínokat, a közeli halál tudatát. A versben megjelenő beszélő története azonban a zárásban a *Jónás könyvében* megteremtett lírai-epikai hős históriája fölé nő. Jónás a babitsi történésben pusztán tudomásul vette az Úr döntését, „és ... hallgatott”. A *Jónás imájában* ő maga mondja el sorsát, amint a cím ígéri, de nem a szenvedés elhárítását kívánja vagy az Úr döntését várja, mint a *Balázsolás* lírai éneke, hanem mélyen átértzett, változatlanul gondolt küldetését akarja teljesíteni. Ezenközben mintha a szenvedő ember státusánál fontosabbnak tűnne az írástudó státusa! Leglábbis erre lehet következtetni a „szöveg” jelentését hordozó fogalmak változásából. A címbe „ima”, az 1. és 4. sorban „szavak”, „szavam”, a 9-ben „rim” olvasható; a zárásban az általánosabb jelentésű hangról, szavakról, szólásról, beszélésről van szó.

Talán ez a (lehetséges mondattani értelmezés révén még különleges grammatikai tanulságot is kínáló) költemény legfontosabb gondolati jellegzetessége.

*

A kifejezés lehetősége, érvényessége, a beszélő és a szavak viszonya tehát a *Jónás imája* című alkotás alapproblémája. A vers zárlatában a lírai alany a beszéddel lesz azonos, a lét maga helyettesítődik be a beszéddel, a létezés addig tart csak, amíg „a régi hang” megvan, a szavak „hibátlan hadsorban” állnak. A beszéd-képesség azonban nem a beszélő sajátja. A „Gazda” ajándéka a beszéd. A költő pozíciójából számítva az élet a beszéd (a nyelv), mindez pedig a tárgyi világon kívüli, transzcendens távlatban értelmezhető csak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

PRÓZAFORMÁK

A PRÓZAÍRÓ BABITS

Amikor 1901 őszén Babits Mihály kevés műveltséggel és sok zavart álommal, amint maga írta később, beiratkozott a pesti egyetem bölcsészettudományi karára, három stúdiumcsoport tanulmányozásába kezdett. Búvárlotta a költészet históriáját. Vizsgálta a drámai műnem alakulását. Legrészletesebben azonban a regénytörténettel foglalkozott.¹

Úgy tűnhetik, az irodalom általános megújítására programosan készülő fiatalember ekkor még nem döntött a majdan művelendő műnemeket illetően. Akárcsak a kezdő irodalmárok általában, ő is keresgélt a műfajok között, s lehet, hogy Goethehez hasonlóan, ő is „kívülről” várta a „sajátos ösztönzés”-t és az „alkalmat”.² De természetesen lehetséges az is, hogy a regényműfaj iránti megkülönböztetett érdeklődésben más is szerepet játszott. Valószínű, hogy egyetemre kerülése pillanatában a költészetre vonatkozóan határozottabb, originálisabb elképzelése volt annál, amit neki Gyulai Pál és Beöthy Zsolt kínálhatott, s ezért a maga líramodelljét eleve intuitíve, önmagából építkezve kívánta kialakítani. Lehet, hogy a próza-poétikáról ilyen elképzelései nem voltak. 18 éves kora előtti élményei alapján ugyanis ilyenek nem is igen lehettek. A kisgimnazistaként olvasott Verne-, Vas Gereben- és Jókai-könyvek, majd a később megismert egy-egy Kemény Zsigmond-, Turgenyev- és Thackeray-regény és a Zoláról vett híradás csak arra volt elég, hogy a 12 éves diákot egy fantasztikus mű írására inspirálja, a 15 éveset egy zolai naturalista alkotás elkészítésére ösztönözze, a 17 éves fiatalembert pedig a Hunyadi-házról szóló történeti regény írására készítse.³ Az érettségi előtti közvetlen olvasmányok esetleg fölkelthették Babits érdeklődését a műfaj lehetőségei iránt is.

¹ BELIA György, *Babits Mihály tanulóévei*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 142-208.

² Goethe Schillemek. Idézi: LUKÁCS György, *Adalékok az esztétika történetéhez*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1972, I, 311.

³ BABITS Mihály, [*Önéletrajz a gyermek- és ifjúkor éveiből*], Szabó Lőrinc lejegyzésében = B. M., „Itt a halk és komoly beszéd ideje.” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, Bp., szerk., vál. a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta TÉGLÁS János, Celldömölk, Pauz-Westermann Kiadó, 1997, 68-76.

Éppen ezért talán elképzelhető, hogy a majdani regények megalkotása előtt intenzívebben kívánta megismerni a műfaj lehetőségeit is.

Erre a feltételezhető törekvésre utal a fiatal egyetemista kitartó ragaszkodása a regénytörténetet előadó Bodnár Zsigmondhoz. Bodnár ideológus irodalomtörténész volt. Nem állt meg a tények egyszerű felsorolásánál, hanem a társadalom és az irodalom fejlődését egységes teóriába próbálta meg összefoglalni. Elképzelése szerint az emberiség történetét az eszmeváltozás irányítja; ez az eszmeváltozás az akció-reakció elv alapján hoz létre korszakokat, s e korszakoknak megfelelően hol az idealizmus, hol a realizmus határozza meg a művészet állapotát. A fogalomrendszert a 20 éves Babits átvette, s ennek fölhasználásával próbálta meg 1903-ban rendszerezni orosz irodalmi olvasmányait.⁴ Az idealista – meglehetősen realista – nagyon realista – realista és idealista terminus technicusokkal összefoglalt 19. századi orosz regényirodalom-interpretáció azonban pár hónappal később már magát a szerzőt sem elégítette ki. Lehet, hogy belátta: Bodnár teóriája nemcsak azért nem alkalmas a regénypoétikai vizsgálatokhoz, mert elegyíti a történelem, az esztétika és a műfajtörténet szempontjait, hanem azért sem, mert a regényírókat nem szépírói gyakorlatukban taglalja, hanem morális-gondolkodói voltukban értelmezi. De valószínűbbnek látszik egy másik gondolat. Az is elképzelhető, hogy a művészetet már ekkor is az élet fölé rendelő Babits érzekelte: a hagyományos realista regény minél jobb utánpótlása a valóságnak a szó arisztotelészi értelmében, annál inkább utánpótlása platonai értelemben: azaz árnykép, hitvány változat, hamisítvány.⁵ Nem elképzelhetetlen, hogy Babits ennek nyomán döntött: el kell szakadnia magától a valóságtól és el kell szakadnia a realista regény hagyományaitól is, ha a magyar próza gyökeres megújítására is gondol.⁶ Mindenesetre a végzés előtti utolsó évben már nem járt Bodnár Zsigmondhoz. Lemondott az orosz nyelv megtanulásáról, s ezzel az orosz irodalom

⁴ Babits kallódó értekezése, közli FRÁTER Zoltán, Irodalomtörténet, 1982/3, 656-660.

⁵ SUKENICK, Ronald, *Tizenkét kompozíciótani kitérő*, Helikon, 1998/1-3, 147-148.

⁶ BABITS Mihály, *Az irodalom elmélete* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, összegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, I, 629.

áttétel nélküli megismeréséről. S általában is elfordította figyelmét a 19. századi (balzaci, champfleuryi, zolai, flaubert-i, tolsztoji) prózáról.

Ezt a döntést segítette több „kívülről” jövő ösztönzés is. Kosztolányi leveleiben felhangzó, a szakadatlanul születő Babits-novellákat elutasító szólam mellett ide kell számítani a verseket fogadó nagyobb rokonszenvet, az 1908-as antológiában, *A Holnapban* Babits jelentkezését kísérő általános lelkesedést, a Nyugat szervezői részéről a tanulmányíró iránt az első pillanattól megnyilvánuló készítő érdeklődést.

Az irodalom nyilvánossága elé még alighogy kilépett költő azonban nem adta föl prózai terveit sem. Változatlanul originális prózamodell megteremtésére törekedett 1909-től a Nyugatban megjelent kisepikai alkotásaiban és az 1913-ban itt közölt regényében, *A golyafiában*. Ezek a novellák – a *Tél*, a *Karácsonyi Madonna*, az *Éliás testvér hiteles története*, a *Dekameronból* vett *Mese* és a *Novella az emberi húsról és csontokról* című – jelzik, hogy nem követte a neki kedves Anatole France példáját, nem járta sem Csáth Géza, sem Móricz és Kaffka, sem Kosztolányi útját. Mivel belülről akarta megismerni a régi kor összes szellemi áramlatait, ezért kisepikájában mindenekelőtt a múlthoz fordult. Thomas Mann előtt az emberiség mítoszi korszakához kapcsolódott. Nietzsche és a szecesszió nyomán, Jungot és Kerényi Károlyt megelőzve különös vonzalommal és sokféle inspirációval a görög világba merült. A preraffaeliták, főleg Rosetti módján vonzotta Dante, akárcsak Gulácsy Lajost, Juhász Gyulát, Mandelstamot, Bulgakovot és másokat.

Elfordult a megjelenítő kortárs magyar világ műbe emelésétől és a 19. századi népszerű kisepikai formáktól is. Egyrészt Poe-tól és E. T. A. Hoffmantól is inspiráltnak, de a funkcionáltatásban tőlük különbözve helyet adott a novellákban a fantasztikumnak és az irracionalitásnak. Másrészt Tinjanov és mások elméleti megfontolásait megelőzve átértelmezte az élettény, az irodalmi tény és a fikció viszonyát. Harmadrészt pedig, érzékelve, hogy a regény lírizálódásával párhuzamosan az objektív idő szubjektívvá válik, a szerkezet pedig egyre inkább a külső történés helyett belső történésre épül,⁷ a művekben az időszerkesztés különleges változatait

⁷ POSZLER György, *Filozófia és műfajelmélet*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1988, 108-130.

realizálta. Viszonylagossá tette a novellaidőt. Általánossá transzformált múltban vagy jelenben, a konkrét és általános idő ütköztetésében, „lebegtetett idő”-ben alakította történeteit.

Ennél jelentősebb fordulatot valósított meg a nagyepikában. A magyar regényirodalom 1911-ig jórészt nem európaiságával, intellektuális erejével, az érzelmi ábrázolás mélységével vagy éppen szubtilitásával hatott, hanem a cselekvés gazdagságával „tündökölt”.⁸ Babits ezt nem érezte korszerűnek. A novellapoétika formálásával párhuzamosan éppen ezért új módon fogott a regényíráshoz. Nem mellőzve Browning és főleg Meredith olvasásának tapasztalatait, hasznosítva a Bergson időelméletéből sugárzó inspirációt, kialakította a maga regényelméletét, melyet többé-kevésbé következetesen érvényesített minden regényében, némi kiegyensúlyozatlansággal realizált regényszerkezeteiben. Ez az elmélet az akkor alakuló világirodalom törekvéseivel párhuzamosan nemcsak az esszéisztikusságra való törekvéssel és a líraivá tevés általános tendenciájával jellemezhető, hanem – többek között – egy világkép közvetítésének bölcséleti igényével, az időszerkezet átalakításával és reflektáltságával, a konstrukció úgynevezett homlokzati és látens rétegének megváltoztatásával.

A bölcséleti igény és ambíció Babits egész pályájának általános jellemzője volt. Ez nem abban tetőzött, hogy esetleg felmerült benne a filozófia-tudomány választásának lehetősége, hanem abban, hogy másodéves egyetemista korától pontosan érzekelte: a 20. században nem egyszerűen meg kell próbálni értelmezni a maga számára a világkép-változás következményeit, hanem mindennek a műalkotás világában is meg kell jelennie. A versekben ez a toposzok, emblematis utalások, allúziók és konvencionális szimbólumok feldúsulásával történt. A prózában leglátványosabban a világképi elemek közül az individuális szféra középpontba állításával, a természeti és szociális szféra hátrébb vont, de érzékelhető érvényesítésével jelent meg.

Babits nagyepikai alkotásaiban éppen ezért az „én” külső és belső életét mint lételméleti problémát tekintette. Nyilvánvaló volt

⁸ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 388-405.

számára: az egyén és a közösség már nem szemlélhető szerves egységként. A 19. század közepétől bekövetkező változások szét-törrik a „Minden Egész”-t. Az „én” alapélményévé válhat a teljes szkepszis, a személyiség belső megújítására való törekvés, továbbra is részese lehet a transzcendencia elvű világmagyarázatnak, megőrizheti a maga számára a felvilágosodás korában célulvű racionális világértelmezését. De az is elképzelhető, hogy az ember tudatosítja magában a személyiség megkettőződésének pszichológiai, esetleg szociológiai vonatkozásait, s ezt a kettősséget nem egyszerűen észreveszi, hanem ennek a tudásnak a birtokában él. Ez az alakteremtés és éntudatosítás, mely Platon gondolatrendjére megy vissza és csak távolról őrzi a német romantika hasonló törekvéseit, Babits prózájában fontos helyet látszik elfoglalni.⁹ Erre az alakkettőződésre épül *A gólyakalifa*, ez a szervező eleve a *Timár Virgil fiának* (itt az amor sanctus és az amor profanus revelálja a főhős sorsában a kétféle „én”-t); ez a kettőződés a *Halálfiaiban* Rácz Nelli sorsában a kompozíció meghatározó mozzanata lett; a *Kártyavárban* ez a kettősség Partos Kálmán és a környezet konfrontációjában jelenik meg, az *Elza pilótában* pedig a kor kínálta élet és az ideális elvonulás ellentétében, az erre való vágyakozásban. Ha némileg egyszerűsítve Hegel kategóriájával kellene leírni mindezt, akkor (a hangsúlyeltolódásokat regisztrálva) talán a következő sémával jellemezhető a pálya: *A gólyakalifa*, a *Kártyavár* és az *Elza pilóta* jobbra a személyes és az elidegenedett „én” regénye, a *Timár Virgil fia* inkább a személyesé, a *Halálfiaiban* pedig a hangsúly az általános „én” felé tolódik el.

Babits átalakította a művek időszerkezetét is. A 19. századi regényformációk belső ideje általában lineáris és folyamatos volt. Domináns befogadói érzésnek az előrehaladás és a megszakítatlanság érzete tűnhetett. *A gólyakalifától* az *Elza pilótáig* tartó regénysorban a szerző tömb-, centrális és általános időszerkesztéssel dolgozott.

⁹ Uo., 630.

¹⁰ Vö. ODORICS Ferenc, *A gólyakalifák története = Tanulmánygyűjtemény az ELTE XX. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke által hirdetett hallgatói pályázatra beadott dolgozatokból*, szerk. SIPOS Lajos, Bp., ELTE BTK kiadása, 1985, 135-146.

A kisregények rendszerint két, a nagyregények általában négy időpilléren nyugsznak. Az előbbiekből véve a példákat: *A gólyakalifa* Táborny Elemér 16 éves korából emel ki 1 hetet és a 23. évéből 2-3 hónapot. A *Timár Virgil fia* Vágner Pista és a pap szemé-lyessé váló viszonyának kezdetét részletezi és az elválásuk előtti időt eleveníti meg. A *Halálfi* első változata, mely a Pesti Naplóban jelent meg 1921 végén, 1922 elején, s amely szabályos kisregény, szintén napokat és elsuhanó éveket kapcsol össze. A kisregényekben a két párhuzamos időtömb köré centrikusan kapcsolódó időutalásokból alakul ki az alakok egész históriája. A két tagolt időszakaszt általánossá transzponált idő kapcsolja össze. Ez azonban itt nem a kontúrtalanná tett történelmi idő, mint a novel-lákban, hanem egymásba csúsztatott korszakaszok összegződése. Az 1922-es *Halálfi*ban az összecúsztatás a fejezetcímekben is jelen van. A többiben pedig a szöveg alig észrevehető strukturáló elve marad.

A babitsi nagypróza korszerűségét jellemzi a kompozícióit befolyásoló motívumrendszer kidolgozása és funkcionáltatása. A motívum különböző fajtái már természetesen a homéroszi művekben is megtalálhatók. Miután Goethe tudatosította ezek meglétét, a 19. századi szerzők már programosan fölhasználták az ismétlődő szerkezetekben rejlő szövegszervező lehetőséget. Balzac és Tolsztoj talán érzékelhetőbben, Flaubert, főleg az *Érzelmek iskolájában*, rejtettebben.¹¹ A 20. század elején, amikor az írás mint aktus része lett az életnek, a regény az utánzatból az életet megvilá-gosító adalékká vált,¹² ezek az ismétlődések megalkotják a szűzsét mint a motívumok komplex hálóját, hordozóivá lesznek az alkotás értékszerkezetének, a mű világképének, a szerző és a megformált alakok világértelmezésének, a világkép-változásnak.¹³

Babits Mihály nagyepikája a motívumszerkezetek szempont-jából sokkal kidolgozottabb, homogénebb, mint ahogy az az első pillanatban elgondolható.

¹¹ BALASSA Péter, *A színeváltozás*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 49-206.

¹² SUKENICK, Ronald, *Tizenkét kompozíciótani kitérő*, i. h.

¹³ A módszerre vonatkozóan lásd: VERESS András, *Az ismétlődés vizsgálatának szintjei és szempontjai* = *Az ismétlődés a művészetben*, szerk. VERESS András és HORVÁTH Iván, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 19-42.

Mindenekelőtt fontosak az egész életműben vagy annak egy szakaszában fölbukkanó, struktúráképző főmotívumok. Ilyennek tekinthető (többek között) a tágasság és bezártság archetipikus azonosítása a szabadsággal és a rabsággal, a hinduk szent könyvében, a *Bhagavad Gitában* fontos elvnek, a „csönd”-nek és a vele ellentétes „lárma”-nak összekapcsolása a harmóniával és a diszharmóniával, a „tudás”, a „nem tudás”, a „tudásra törekvés” kapcsolódása más értékekkel.

A legkonvencionálisabb ezek közül a tágasságnak és a bezártságnak jelentéshordozó szerepet szuggerálni. A *gólyakalifában* ennek viszonylag egyszerűbb változatával találkozhatunk. A történet itt általában szűk, behatárolt helyen zajlik. A konkrét tér három esetben tágul ki. Elemér első tudatos álmában, az asztalosinas szökésekor és Táborny utazása alatt. Mindhárom esetben a tér kinyitását valóságos vagy viszonylagos zárás követi. A metaforikus és absztrakt terek esetében is ugyanez a folyamat zajlik. Azt az érzést erősíti ez, hogy a szabadság csupán időleges és látszólagos, minden esetben ennek megvalósulását bezáródás követi. A díjnok életében ez még látványosabban van így. Az ő sorsában az igazi nyitás a kirakatok mögötti könyvekben van elrejtve.¹⁴

A tér metaforikus jelentést hordoz a *Timár Virgil fiában* is. Mivel azonban ehhez itt a Babits gondolkodásában magasabb rendű attribútumok (a *Nyugtalanság* völgyében és *Sziget és tengerben* is hasonló értéktartalmat hordozó) „csend” és „lárma” kapcsolódnak, ezért a tér jelentéstartalma éppen ellenkező lesz. Itt ugyanis a bezárt térhez minden esetben a „csönd” társul. Ilyen értelemben a cella, Vágner Lina szobája, Bögöziék lakása nem a korlátozás és gátlás, hanem az önkifejezés, önkiteljesítés terrénuma lesz. Az elsőben a könyvek, az imazsámoly, a breviárium, Aquinói Szent Tamás *Summája*, a másodikban s Stirling-ház mocskától élesen elütő rend és tisztaság, a harmadikban a kedvesség biztosítja ezt. A *gólyakalifában* külön szereplő „csönd” és bezárt tér így kapcsolódik egybe itt. És természetesen ugyanígy funkciót kap a tér a *Halálfiában* is. A folyóiratbeli és a végleges változathól pusztán egyetlen példát

¹⁴ Vö.: ODORICS Ferenc, *A gólyakalifák története*, i. m., 143.

hozva azonban nyilvánvaló: az újraírás és kiteljesítés e motívum felhasználásában is változást hozott. 1922-ben a Gádorosra visszatért Nelli gondolataiban felrémlettek a korábbi választások. Az egyik lehetőség volt: „Nyugodni és csöndesen maradni!” A biztonságot kiérdemelni. A másik lehetőség a „taposómalom” elhagyása, a „vadonba menekvés”. Ehhez a szabadság halvány képzete és a teljes bizonytalanság tagozódik. A „csönd” a családdal és a nyugalommal *A gólyakalifában* hiánytalanul érték. Az 1922-es *Halálfiában* a „csönd”-höz a nyugalom társul csak; Sátordy Nelli őket a család elutasítása után mint relatív értékeket tekinti. A teljes család nélkül a lakás bezárt tere, a nyugalom, a csönd igazában csak jobb híján való menedék. A végleges regényben a szoba zártsága a Gádorosra visszatérő Nellinek másként jelenik meg. Miután nem sokkal korábban Hintáss Gyulára várva egy szobában a bezártság börtönményét élte végig, szülei városában a diéelosztás vitája elől menekül ide. A körülhatárolt tér védelmet nyújt a konfliktusokkal szemben, de végleges magányra ítéltség érzetét is felkelti. Mintegy előre jelzi: a sötét és hűvös szoba zárja el majd az asszonyt a továbbiakban minden boldogságtól és a világtól.¹⁵

A regények értékrendszerében összekötő főmotívumként az egyik központi helyet foglalta el a tudás. Ebben a tényben nyilvánvalóan sok minden benne van. Benne van az egzakt tudományok iránt élete végéig különös vonzalmat mutató szerző személyes érdeklődése; a Röntgen-szenzációt műben is hasznosító író gesztusa; annak előérzete, hogy az ismeretek egyre rövidebb idő alatt megduplázódása minden vonatkozásban meghatározza majd a társadalmak és az egyének életét is. De feltehetőleg szerepet játszik a motívum centrálissá válásában az a felismerés is, miszerint a tudás átnyújtása, vonzóvá tétele a következő generáció befolyásolásának,

¹⁵ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 10-11, 21-22, 37-42; BABITS Mihály, *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* = B. M., *A gólyakalifa, Kártyavár, Timár Virgil fia, Elza pilóta*, szerk. és a jegyzeteket írta BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 476-478, 486-487; BABITS Mihály, *Halálfiak. A regény első változata. Megjelent a Pesti Naplóban 66 folytatásban*, szerk. és a szöveget gond. TÉGLÁS János, Bp., 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola, 1981, 254-256; BABITS Mihály, *Halálfiak*, s. a. r. BELIA György, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1972, 284.

a jövő alakításának is fontos eszköze. Amint ezt Thomas Mann, Musil, Kosztolányi és Ottlik regényvilága is jelzi.

Ezért lesz Babits nagyepikájában fontos a tudás birtokosa.

A *gólyakalifában* ez a funkció Darvas tanár úrra oszthatik. Némileg hasonlóan ahhoz, ahogy az *Aranysárkányban* történik, ő az, aki segíthet az életben való eligazodásban, a minden megértésére irányuló törekvésben. Hasonlóan és felhőtlenül birtokosa a tudománynak Timár Virgil is. Neki magának ez egyszerre hétköznapi foglalatosság és vasárnapi öröm. De nemcsak ebben a funkcióban van jelen a tudomány. Már *A gólyakalifában* is hozzákapszolódtott a tanuláshoz, a tudás megszerzéséhez a pótcselekvés és menekvés képze, a hallgató vagy megnyilatkozni képtelen tudományhoz a boldogtalanság asszociációja. És megjelent már itt is az élet élvezése utáni vágy mint tudás is. Ez utóbbi, mely ismeretelméleti szempontból természetesen nem minősül tudásnak, a *Timár Virgil fiában* a pap ellenpólusaként teremtett Vitányi Vilmos esetében alakszervező elv lett. Az újságíró önkomentárjaiban, belső monológjaiban és az írói reflexiókban feltárul ennek a tudásnak minden jellegzetessége. A befogadásra való készség, az érték megléte egyfelől, az elsajátításra vonatkozó akarat és kitartás, valamint az önmagán túlmutatás hiánya másfelől. Ebben a személyiségben „ötvenen túl” már csak az élvezetek megszerzésének vágya az egyetlen mozgató erő.¹⁶

A *Halálfiában* is középponti érték a tudás. A történet elején Hintáss Gyulának, a falusi molnár fiának ez a társadalmi emelkedést biztosítja, a vagyont vesztett Rácz-fiúnak, akárcsak a *Színek és évek* világában, az eredeti társadalmi szituációjuktól való nem nagyon távolra kerülést segíti. A regény kifejeletében azonban a tudás-átadás hármas tagozódásában és értékösszekapcsoló, szövegszervező funkciójában jelenik meg, három lehetséges nevelői attitűdben.

Legelőbb a feleség nélkül maradt Sátorczy Miskában ébredt föl a pedagógus. Liberális elveinek megfelelően, a maga értékrendje szerint végezte munkáját. Edzette fiát, de tisztelte személyiségét, s

¹⁶ BABITS Mihály, *A gólyakalifa* = B. M., *A gólyakalifa. Kártyavár*, s. a. r. ÉDER Zoltán, Babits Kutatócsoport, Bp., História Litteraria Alapítvány, Korona Kiadó, 1997, 61-65; BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 61-67.

már a kisgyermek szemében úszó titkok után sem fürkészett. Ez a nevelés, amely a regényben nem igazán hatásos, szorosan kapcsolódik az erkölcsőhöz, az erényhez és az ész kontrolljához. A másik tudásforrás a *Halálfiaiban* Hintáss Gyula. Harsány, önmagát ajánló-fitogtató, erkölcsileg relativizáló. A szenvedély, az ösztönök szabadjára engedése jellemzi őt. Megrontó Szokrateszként értelmezi saját magát, így értelmeződik a szerzői kommentárban is. A harmadik nevelő az Erdővárra került Sátordy Imre. A tudást és az ösztönt, a racionális eszméket és az értelmetlen tradíciókat akarja együtt átlátni. Ehhez a pedagógiai hitvalláshoz párosul a Rend, a Komoly Munka, a Kötelesség, a Bölcsesség és a harmóniára törekvés.

Csak a tudást tekintő Sátordy, csak a szenvedély jogát hangoztató Hintáss, s az emberi kettősséget, a kétféle „én”-t kiegyenlíteni akaró Imre. Nemcsak a tudás-nevelés lehetőségét reprezentálják ők, de láncszerűen felidézve az értékeket jelzik a mű világképi felépülését is.¹⁷

És ugyanígy minősítik az egész életmű tudatosan megkomponált jellegét a közvetlen struktúráképző mellékmotívumok és az egyszerű motivikus szerkezetek is.

A babitsi próza igazi lényegét azonban legjobban a korszakos *Halálfiai* mutatja.

A regényt megjelenésekor értetlenség és udvarias csönd fogadta. Az első olvasók közül csupán a filozófus Szilasi Vilmos ismerte föl az alkotás jelentőségét, az ugyanazon évben megjelent Heidegger traktátussal, a *Sein und Zeittel* állítva egy sorba a művet. Szilasi leveleiben a *Halálfiai* meghatározóan új értékeit dicsérte: a bölcséleti igényt, az esszéista portrérajzoló művészetet, a hősök saját idejét (az idő relativizálását, azaz a konkrét időfolyamat általánossá tévését), a próza Szent Ágoston-i (s hozzátehetjük: flaubert-i) ritmusát.¹⁸

Szilasi értékítélete azonban, Kolozsvári Grandpierre Emil értelmezését nem számítva, majdhogynem társtalan maradt. Pedig Szilasi megjegyzése már akkor ráirányíthatta volna a közfigyelmet a *Halálfiaiban* megjelenő világértelmezésre is. Ennek itt egymásra

¹⁷ BABITS Mihály, *Halálfiai*, i. m., 10, 285, 713-717.

¹⁸ *Babits-Szilasi levelezés*, összeáll., közreadja és a bevezetőt írta GÁL István, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművészeti Propaganda Iroda közös kiadványa, é. n., 111-115.

épülően jól elkülöníthető rétegei vannak. Az első minden bizonnyal az individuális emberre érvényes. Az ember, eszerint saját időben él, „saját volta van”; ez az ő „legszemélyesebb tulajdonsága, ami által jellemezhető”; de ez egyben elmúlásának gyökere is. Ez a legszemélyesebb élet tesz mindenkit a halál fiává.¹⁹ Ezen az időkorláton belül (Babits általános felfogásából következően) az ember kettős lény. Ez a kettősség itt jelenik meg legrészletesebben. Itt ugyanis nem egyszerűen biológiai-filozófiai princípium ez, de a gondolkodást, a mentalitást, a választást, a lelkeséget is át- meg átszövő tény.

Az általános emberi rétegre ráépül az európai és a speciálisan magyar értékminőség. Az európaiat a *Halálfiak*ban a Schapringerek képviselik. Ők azok, akik életvezetésükben, tájékozódásukban, toleranciában, irodalmi műveltségükben, egy szoba berendezésében, sőt a képek falra tételében is a korszerűséget, a szabadságot jelentik. Ők emelik „az élet és a Kor csúcsaira” Imrust is. A magyar mint kvalitás a regényben sokrétűen van jelen. Ott van Sándor Mihály differenciált liberalizmusában, melynek legfőbb jellemzője az ember és az érték egyedi megítélése.²⁰ Ott van Döme 48-aságában: az ekkorra már szolammá vált, a következő nemzedék számára pátoaszát vesztett hazafiságban. Ott van Hintász túlzott szabadelvűségében, a következő generáció érzékeltetett etikai hanyatlásában.

A *Halálfiak*ban realizálódó társadalom- és életértelmezés a maga teremtett világában nemcsak legfontosabb megjelenítése a századforduló gondolkodástörténetének, de kiegészítése, kiteljesítése is annak. Ebben nem Szekfű Gyula korértelmezése visszhangzik, hanem ugyanazokat az élményeket megélt, sok esetben ugyanazokat a statisztikákat, forrásokat fölhasznált író teremtett világa jelenik meg. Az a liberalizmus, amelyik ezeken a lapokon hangot kapott, egyrészt bizonyos pontokon éppen Szekfű következtetéseivel ellentétes ítéletekhez érkezett, másrészt jóval tágabb is volt az eszmerendszer akkori általános európai formájánál.

Ez a világ- és helyzetelemzés a *Halálfiak*ban részletesen kidolgozott szimbólumrendszerben jelent meg. A rendszer, mely Babits

¹⁹ Uo., 115.

²⁰ NÉMETH G. Béla, *Babits, a szabadító*, Bp. Tankönyvkiadó, 1987, 60.

szerint csak a dantei igényű alkotások jellemzője,²¹ mindig is a teremtet világ egyetemességét hangsúlyozza. Erre utal itt Hintáss Gyulának az ördöggel való azonosítása, környezetének és áldozatainak a keresztény moralitások szellemében való értelmezése, s erre utal például Hintássné és Sátordyné egybekapcsolása Ráhellé és Leával, Jákob két feleségével; erre utal az erkölcsi fogalmak allegorizáló, nagybetűs kiemelése, a regény egész mitológiai szisztémája. A motivikus ismétlésként feltűnő megnevezések, az általuk megpendített értékkombinációk az alkotás érvényességét tárgítják ki, pontosan úgy, ahogy ez például Bulgakov művében, a *Mester és Margarita*-ban is megtapasztható. A világképteremtés,-értelmezés,-közvetítés a kidolgozott motívumszerkezet (valamint a többszörös, többsíkú lejtárszás mint regényszervező elv), a korszakhoz és személyek pszichológiájához igazodó korábrázolás,²² a *Halálfiat* az európai regény prousti megújításának fontos alkotásává teszi.

Sem a *Halálfiat*, sem Babits más regénye, kisregénye, novellája mindezek ellenére sohasem lett igazán népszerű. A maga korában Móricz regényei, Kosztolányi, Kassák, Szabó Dezső művei, Márai Sándor alkotásai kerültek elébe. Az 1970-es években a magyar próza kopernikuszi fordulata valamilyen formában azonban bizonyára hasznosította a babitsi tapasztalatokat. Még akkor is, ha maguk a szerzők minderről viszonylag kevészer tettek is említést.

²¹ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., II, 256.

²² SIPOS Lajos, *Adatok a Halálfiat geneziséhez*, *Literatúra*, 1979/1, 54-72.

KARÁCSONYI MADONNA MEGJEGYZÉSEK BABITS ELSŐ NOVELLÁSKÖNYVÉHEZ

A Tanácsköztársaság bukását követő első időben, közvetlenül a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című tanulmány megjelenése után Babits nem számított arra, hogy önálló verseskötettel léphet az olvasók elé. 1920 legelején ezért új műfajokban jelentkezett: egy novelláskönyvvel, egy műfordítás-kötettel, egy erotikus verseket tartalmazó gyűjteménnyel és az *Isteni színjáték* fordításával.

A négy könyv közül legfontosabb a *Karácsonyi Madonna* című kötet volt. Ebben Babits korábbi novellái legjavát gyűjtötte egybe. Ezek a novellák – a művek megjelenésétől számítva – tíz év termését jelentik. Az első két írást, a *Telet* és a *Karácsonyi Madonnát* 1909-ben közölte a *Nyugat*; az *Éliás testvér hiteles története* és a *Mese a Dekameronból* 1910-ben, a *Huszdik, huszadik század* 1911-ben, a *Novella az emberi húsról és csontról* 1913-ban, a *Szerелеm* 1914-ben jelent meg. Az *Odüsszeusz és a szirének*, a *Drága élet*, *Az angyal*, a *Mythológia* és egy jelenet, melyben Babits Kazinczy életének egyik epizódját dolgozta föl, 1916 és 1918 között került az olvasók elé.

Babits négy írás esetében jelezte, hogy a művek korábban készültek el. A *Karácsonyi Madonna* alá a keletkezés éveként 1907-et, a *Télhez* és a *Huszdik, huszadik századhoz* 1908-t, a *Szerелеm*hez pedig 1912-t írt.

A költő önéletrajzaiból azonban kiviláglik, hogy Babits nem 1907-ben kezdett el foglalkozni prózaírással. Első alkotásai sorában, azok között a művek között, amelyekről már érdemesnek tartotta, hogy Szabó Lőrinc is tudomást szerezzen, egyformán voltak versek és prózai kísérletek.²³ Az epika változatlanul vonzotta egyetemista korában is. Akárcsak Ady, ő is állandóan próbálkozott epikai alkotásokkal: 1904-ben például „szatirikus novellácskái”-ról és egy „Dialektikai regény” munkálatairól számolt be Kosztolányinak, 1905-ben pedig arról írt, hogy egy „társadalmi regény terve

²³ Vö.: BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje*”, i. m. 68-76.

foglalkoztatja”.²⁴ Az 1905 októberében Kosztolányinak küldött leveléből az is kiderült, hogy ekkor egy „byronikus beszély”-be akart belekezdeni „a renaissance korából”; „a beszély tartalmát Boccacciónak egyik novellájából” szándékozott meríteni, de a történet lélektani háttérét meg akarta változtatni. Könnyen lehetséges, hogy ez a novella (a forrást, a feldolgozás módját vagy talán a témát tekintve is) a *Mese a Dekameronból* előképe, első változata volt már.

Ugyanígy föltételezhető, hogy 1907-re elkészült a *Karácsonyi Madonna* más darabja is. Babitsnak ekkorra mindenképpen több befejezett novellája volt. Erre lehet következtetni Kosztolányi 1908-ban kelt leveléből, amelyben általában mondott ítéletet Babits prózájáról, valamint Kun Józsefnek, a költő egykori barátjának ugyanezen év végén küldött értesítéséből is.²⁵

A felsorolt tények alapján két lehetőség látszik valószínűnek. Az egyik: Babits a *Karácsonyi Madonnában* olvasható alkotásokat talán korábban írta, s a megjelenés időpontja vagy a közölt dátum csak a végleges változat szempontjából ad eligazítást. Ugyanígy lehetséges azonban az is, hogy a költő, akárcsak legelső verseivel tette, első novelláit sem engedte kinyomtatni; ezeket az írásokat vagy megsemmisítette, vagy teljesen átdolgozta. Akár így van, akár úgy, az mindenképpen valószínűnek tetszik, hogy a *Karácsonyi Madonna* nem egyszerűen tíz év termését reprezentálja. Babits ebben a kötetben azokat a novellákat válogatta össze, amelyeket (egy nagyobb anyagból szedve) összegyűjtésre, megőrzésre méltónak talált.

A kötet belső struktúrája is ilyen tudatos írói szándékot tükröz. Nem az 1920-as élettől akart elfordulni Babits ezekben a novellákban, amint azt Kuncz Aladár föltételezte, nem a „sok összevisszaság, láрма, mimika és kifestettség” riasztotta el a költő képzeletét.²⁶ A magyar élethez közelebb eső írások (például a már megjelent *György, a favágó*) kihagyásával, az antik-bibliás-gótikus-reneszánsz-modern

²⁴ *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 10, 79, 104.

²⁵ I. m., 167, 302.

²⁶ A *Karácsonyi Madonna* fogadtatásáról: CSÁSZÁR Elemér, *Magyar Múza*, 1920, febr. 15; KUNCZ Aladár, *Nyugat*, 1920/11-12, 636-638; SZINI Gyula, *Nyugat*, 1920/5-6, 322-323.

világ megidézésével saját kultúrateremtő feladatát kívánta bizonyítani. Azt erősítette ezzel magamentőn, hogy a politikába belekeveredett költő igazi területe az irodalom. E mellett érvelt a Dantefordítással, a *Pávatollakkal* és az *Eratóval* is. Mindhárom mű előszavában vagy összeállításában a művészet különleges jogait, sérthetetlenségét, területenkívüliségét hangoztatta.²⁷

A *Karácsonyi Madonna*, az *Erato* és a *Purgatórium* megjelenetésében a köznapok történéseitől való eltávolodás mellett valószínűleg anyagi szempontok is közrejátszottak. Az állás és nyugdíj nélkül maradt, a pénzügyi nehézségektől mindig betegesen irtózó költő 1919 végén, 1920 elején nehéz helyzetbe került. „Szobája fűtetlen volt – jegyezte meg róla Keresztury Dezső –: ágyba bújva, dermedt kézzel írta munkáit...” A könyvekért felajánlott tiszteletdíjra tehát nagy szüksége volt.²⁸ Könnyen elképzelhető, hogy az *Erató*t kiadó bécsi Hellas Verlag, a *Pávatollakat* és a *Karácsonyi Madonnát* megrendelő Táltos tudatosan akart a költőn segíteni a nehéz helyzetben. A Táltos esetében ennek a segítségnek még személyes-baráti oka is lehetett.²⁹

Az 1920-ban megjelent négy könyv közül – ismételjük – a *Karácsonyi Madonna* a legfontosabb. Babits, aki 1904 és 1908 között (levelei tanúsága szerint) Anatole France, Maeterlinck, Hofmannsthal, Verlaine, Mallarmé, Leconte de Lisle műveit olvasta, Baudelaire, Liliencoron, Meredith, Poe, Richépih, Rosetti, Swinburne és Wilde alkotásait fordította, ebben a könyvében a kor európai irodalmi eszményeihez vonzódott. Amint erről önéletrajzi vallomásaiban, a *Keresztül-kasul az életemen* című munkájában írt, megvetette a konzervatív művészetet és új magyar irodalmat akart teremteni. Ennek megfelelően, prózáíróként, nem Jókai és Mikszáth epikus hagyományait kívánta folytatni, hanem az európai kisepika

²⁷ B. M., *Pávatollak. Műfordítások*, Bp., Táltos Kiadó, 1920, 5-6; KERESZTURY Dezső, *Előszó az Erato második kiadásához*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 5-6.

²⁸ I. h., 5.

²⁹ A kiadó vezetője ekkor Farkas László volt, az az egykor fiatal irodalmár, akit Kosztolányi egy Juhásznak írt 1905-ös levelében „tisztelt barátja”-ként említett, s aki így – közvetve – tanúja volt Babits, Juhász, Kosztolányi együttes indulásának is. Vö.: *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, i. m., 107.

akkor hagyományos helyzeteit, megoldásait vette át. Ő is a múlthoz fordult, a nietzschei–dionüszoszi görögséghez, a misztikus közép-korhoz, a Burckhardtnál, Merezs kovszkijnál, Gobineau-nál, Muthernél megismerhető reneszánszhoz.³⁰ Első novelláiban azonban nemcsak az ábrázolásra kiszemelt múltat kölcsönözte európai kortársaitól és elődeitől. Mivel ekkor még saját művészi modellel nem rendelkezett, ezért az alkotás egyéb mozzanataiban is megpróbálta őket utánozni.³¹ Esztétikai felfogásának megfelelően azonban nem másolni akart, hanem teremteni is. Az emberi lélek örök vágya hajtotta őt a mindig újra (írta Kosztolányinak), s ezért ezekben a történetekben valami sohanemvoltat is próbált: az átlagosnál alaposabb lélektani szempontú ábrázolásra törekedett, s (sok író társához, közöttük az ekkor induló Kaffka Margithoz hasonlóan) „roppant lélektanivá” igyekezett tenni a történeteket.³²

Ezt az írói szándékot a századvégén különösen fejlődésnek indult pszichológia önmagában is indokolta már. A pszichológia ugyanis, amelyről Kant még azt hihette, hogy sosem lesz egzakt tudomány, az 1870-es évektől kezdődően rövid idő alatt igazi kísérleti diszciplína lett. Spencer evolúciós tana, Wundt laboratóriumi kísérletei, William Jamesnek a tudatra vonatkozó következtetései, a módszerek általános fejlődése és az 1900 után közvetlenül megjelent könyvek jól mutatták ezt. Babitsot azonban novelláíróként mégsem ilyen értelemben vonzotta a lélektan. Figyelemmel kísérte ugyan a tudomány legújabb eredményeit, össze akarta kapcsolni kedves tárgyát, a filológiát a pszichológiával, a lélektani kutatásokat azonban (természetesen) nem közvetlenül kívánta követni vagy illusztrálni. Ez a tudomány – csakúgy, mint bármilyen más tudományos elmélet vagy felfedezés – inkább csak ürügyet szolgáltatott az írónak az alkotásra. Mégpedig többféleképpen. Elsősorban úgy, hogy olyan epikai helyzetek leírását kínálta, amelyek a tudományos érdeklődés

³⁰ I. m., 104.

³¹ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, s. a. r. BELIA György, Bp., Magyar Helikon, 281.

³² Vö.: KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén, Juhász Gyula, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső ifjúkori barátsága*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1962; BATA Imre, *Babits és a magyar irodalomtörténet*, doktori értekezés, kézirat, Debrecen, 1959.

és a nyomában járó vulgár-pszichológia révén váltak közismertté, másodsorban pedig úgy, hogy a már földolgozott történetek újrainterpretálására serkentette az író. Az elsőre jó példa ebből a kötetből a *Drága élet*, a másodikra az *Odüsszeusz és a szirének* és a *Mese a Dekameronból*.

A *Drága élet*, amely a freudi pszichológia intézményes magyarországi térhódítása,³³ 1913 után keletkezett, egy magatartás és egy érzelem lélektani elemzését végzi el. A külső történet itt viszonylag egyszerű. Van Leberghe, a Franciaország-szerte jól ismert író beteg lett. Felesége „valósággal önfeláldozással ápolta”, „életét adta volna, hogy segíthessen urán”. Hasonlóképpen éreztek leányai is. A betegség azonban nehéz kötelességet rótt a családra. Egy indiai herceg segítségével – súlyos anyagi áldozatok árán – különleges gyógyszerhez jutottak. Az orvosság meghosszabbította a beteg pusztá életét. Az ily módon meghosszabbított élettel azonban az író nem tudott mit kezdeni: nem alkotott, a kapott rövid élet-határidő megbénította képzeletét. A gyógyszer beszerzése pedig egyre elviselhetetlenebb terheket jelentett a családnak: fölemésztette megtakarított pénzüket, a feleség hozományát, el kellett hagyniuk régi lakásukat, régi környezetüket, a lányoknak munkát kellett vállalniuk. A történet elején még az életét is feláldozni kész asszony leányaival együtt lassan az író halálát kezdte kívánni. Az asszony számára egy álom tudatosította az igazi érzéseket: azt álmodta, hogy együtt utaznak férjével, s a száguldó vonatban egy nyitott ajtó előtt állnak. „Egy gyenge ujjlökés – álmodta tovább az asszony –, és férje kalimpálva bukik le véresen az útra, és ő egyszerre valami rettenetes megkönnyebbülést érez...” Az élet, amely az álmokat folytatta, csak egyféleképpen érhetett véget: a lányok is az apjuk ellen fordultak, s az egyik, Claire egy pisztollyal lelőtte a beteget. A történet, amely jól példázhatná Babits filozófiai érdeklődését is, Freud hamar népszerűvé vált tételeit ismételte meg: az ellenkező

³³ 1913-ban alakult a pszichoanalitikusok magyarországi csoportja (az alakuló kongresszus egyetlen, nem pszichológus résztvevője Ignótus volt), 1915-ben jelent meg magyarul Freud *Három tanulmány a szexualitás köréből* és *Öt előadás a pszichoanalízisről* című műre, 1918-ban pedig nálunk is kiadták a *Totem és tabu* című könyvét.

nemű szülő iránti szeretet, a családi érzés mélyén látens formában élő indulatokat, a társadalmi konvenciók miatt elnyomásra ítélt, a tudatalatti rétegekbe szorított érzelmeket és végül az álmot, amelynek lényege, ahogy ezt Freud megfogalmazta, egy lappangó vágy teljesülése. Ezek a pszichológiából átvett motívumok a novellában akár írói közlés, akár belső monológ formájában jelennek meg, akár a történés részét képezik – csupán a leírásra kiszemelt terület határait tágítják.

A kor lélektani ismeretei szerint valóságosabb, igazabb és újszerűbb magyarázatra való törekvés vezette Babitsot akkor, amikor Lisetta de ca' Quirino boccacciói históriáját és Odüsszeusz történetét dolgozta át. Az elsőben (a *Karácsonyi Madonna* más darabjaihoz hasonlóan) a vallásos érzés mélyén lappangó erotikus vágyat írta le. Az eredeti pajzán meséből itt semmi sem maradt: a fiatalasszony, aki a vallásban találta meg a földön keresett vigaszt, Babits novellájában minden érzését a túlvilághoz, a szentekhez és Krisztushoz kapcsolta, egész életében várta és kereste azt a pillanatot, amikor lelkében „a vallás és a szerelem” ölelkezhet. Nem a vágy hajtotta őt, mint Boccaccio figuráit nemegyszer, hanem a hit ereje. Babits Odüsszeusz sorsában is az ókori forrástól eltérő magyarázatot talált. Az ókori hőst szerinte nem a megismerés utáni sóvárgás űzte el otthonról, amint azt Dante is hirdette, hanem egy tisztázatlan, megmagyarázhatatlan vágy, a szirének tudatalatti emléke. Homérosz eposza – pontosan a tizenkettedik ének vonatkozó része – ehhez a megoldáshoz nem szolgáltatott adalékot. Ahhoz, hogy Babits a mindent mozgó tudásvágyat a szirének énekével, emlékével helyettesíthesse, meg kellett változtatnia az eredeti anyagot. Egyrészt valamilyen módon érthetővé kellett tennie a szirének vonzerejét, másrészt pedig érzékeltetnie kellett azt, hogy Odüsszeuszban legyőzhetetlen vágy támadt az ismeretlen világ iránt. A művészi-lélektani cél érdekében a költő újraserkesztette az egész jelenetet. Először a szirének életét írta le. Sorsukat azzal emelte meg, hogy bennük – akár a *Karácsonyi Madonna* más darabjaiban: *Az angyalban*, a *Novella az emberi húsról és csontokról* című történetben, a *Dekameronból* vett *Mesében* – összekapcsolta az isteni, mítoszi világot az emberi léttel, a véges emberi életet a végtelenséggel. A végtelenséget az óceán zenéje érzékeltette a

novella nyitó jelentében. Az óceán zenéje ugyanis az „idők elejétől fogva” tart, betölti a mindenséget; ez a zene nemcsak a hajósokat ejti rabul, hanem átrendezi a természetet, előcsalja a csillagokat is. Ez a misztikus, mindenhova elérő zene kísértette a sziréneket. A szirének világában a földi és az égi, a valóságos és az éteri örömek töltenek be mindent. Odüsszeusz, aki valamit hallott-látott ebből a világból, ettől már nem tud szabadulni később sem. Ezután akár hajón ül, akár Ithaka partján állt, akár Pénélopét ölelte – mindig a szirének énekét hallotta. „... éneket hallott, egészen tisztán hallotta ... És újra érezte a régi megbánást, hogy maga kötöztette meg magát.”

A lélektanivá tevés fiatalosan naiv szándékától ösztönözve Babits nem elégedett meg a pszichológia által föltárt területek rögtöni művészi birtokbavételével és a régi történetek újrainterpretálásával, hanem (a tudomány általános fejlődésének inspirációjára) fantasztikus történeteket is írt, mégpedig olyanokat, amelyekben (lehet, hogy véletlenül) a fantasztikus, a misztikus és a tudományos elemek keveredése nyomán egymás mellé kerültek a pszichológia tudományos nyelvére is lefordítható részek. Jó példa erre a *Novella az emberi húsról és a csontról* két bekezdése. Ebben az alkotásban a főhős, Lovagh – aki előtt egyszer elsötétül a világ, máskor meg szinte a dolgok mélyébe lát – színházba ment. Itt, miután kedvére gyönyörködött a fődetlen vállak szépségében, aztán pedig az első rész szín pompás szcénájában, különös dolog történt vele. „A színpad szélső részei elsötétültek, a szép és már-már szinte meztelen test átvilágodott, keresztül süttött rajta a fény, húsa áttetszővé vált, és különös kemény, szögletes, sötétszürke vonalak kezdtek átütni rajta. A hús egyre finomodott, olvadt... Végre már csak úgy terjengett a váz körül, mint árnyék a magva körül; s a váz vékony és visszataszító vonalai mind élesebben piskosodtak ki a közepéből.

Lovagh azonnal megismerte a Röntgen-ábra vonalait. Még homályos volt a rajz, de már láthatta a szép vállakon és mellen keresztül a háromszögű lapockákat és a bordák abroncsos skatulyáját... S amint felnézett Lovagh, im a szép fejen keresztül megjelent a vigyorgó koponya csúf álkapcaival, mintha bizonyos pornográf képeket a fény felé tartasz, a legszebb toiletteken át- meg átláthatod a legpörébb csupasztságot...”

Ebben a részletben a századelő vízió divatja, a remegő atmoszférát megjelenítő impresszionista technika és a Röntgenszenzáció felhasználása mellett a korszak népszerű pszichológiai formulái: (szaknyelven szólva) az élettelenülés és a kóros szexuális asszociációk is megjelentek. Egy-egy érzés vagy magatartás lélektanának elemzése és a hitelesebb magyarázatra való törekvés mellett Babits különleges lélektani érdeklődését ezek az apró momentumok is jól mutatják.

A *Karácsonyi Madonna* darabjai a korhangulat visszaadására és a pszichológiai háttér elmélyítésére mutató szándék mellett a valóság és az álom, a konkrét és az absztrakt, a szubjektív és az objektív közti határok elmosásával az írónak a misztikus iránti hajlandóságát is jelezték. Az ekkor fordított *Infernó*ból áradó közép-koriség és az 1911-ben írt *Laodameia* transzcendenciája találkozott ezekben a novellákban a Maeterlinck, Verhaeren, Rilke, Claudel írásaiban is föllelhető misztikus korérzéssel. A fiatal Babits, amint egyik levele is tanúsítja, pontosan megérezte korának a fantasztikus és misztikus után sóvárgó kívánságát: ő is megvetette az „ortodox realizmus”-t, a természet pusztá utánczását, a fantasztikus után vágyott és azt próbálta meg le is írni.³⁴ Evvel a szándékával – akárcsak a leírás tárgyának megválasztásával – a kortárs írók nyomdokaiba kívánt lépni. Kuncz Aladár és Rába György ebben a vonatkozásban egybehangzóan Anatole France hatását fedezték föl Babits novelláiban, elképzelhető azonban az is, hogy a saját művészi modelljét kereső íróra hatással voltak a középkor után újjáéledő misztikus novella akkor népszerű mesterei, E. T. A. Hoffman és E. A. Poe is. Ez utóbbi befolyása különösen valószínűnek látszik. Erre lehet következtetni abból, hogy a levelezésében oly sokat emlegetett Poe-t *Az európai irodalom történetében* értékeli,³⁵ de erre mutatnak azok az egyezések is, amelyek Poe és Babits novelláiban a környezet rajzában és a művek hangulatában egyaránt föllelhetők. Babits hősei ugyanis, akárcsak Poe alakjai, szintén a homályból lépnek elő (*Tél*), a valóságos eseményeket félelmes képekben látják

³⁴ Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése, i. m., 29-34.

³⁵ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Európa Könyvkiadó-Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957, 378-379.

(*Éliás testvér*), életüket és sorsukat irracionális erők irányítják. Ezek az alakok arc nélküli emberek. Nem cselekedetekkel jellemzi őket az író, amint az Boccaccio megkívánta, hanem csupán egy vonásukat sejdíti meg: kíváncsiságukat (*Karácsonyi Madonna*), egy-egy személy vagy jelenség iránti indokolatlan rajongásukat (*Tél*). A hősök elmosódó karakterének megfelelően a tér és az idő határai is viszonylagossá válnak. Első pillanatra úgy tűnhetik, mintha a novellák pontosan meghatározható időben játszódnának: *Az angyal* például a történelem előtti korban, a *Karácsonyi Madonna* a 13. században, a *Drága élet* pedig a 19–20. század fordulóján. A cselekmény ideje azonban – a látszat ellenére – sohasem konkrét idő. Akár szerzői elbeszélésként, akár „Ich Erzählung”-formában, akár személye és a tárgy között distanciát teremtve mondja el Babits a történeteket, jól érződik, hogy a novellák ideje általánossá transzformált múlt vagy jelen.

Babits novelláinak harmadik vonása a kettős feszültség, amely egyrészt a valószerű környezetben élő-mozgó hősök és a fantasztikus-misztikus elemek, másrészt a novellák háttérében megjelenő (sajátosan értelmezhető) valóság és az irracionalitás között van. Az irracionális és racionális Babits műveiben sohasem úgy találkozott, mint másutt, például Poe elbeszéléseiben. A költő általában nem az egész novellát építette a fantasztikus ötletre, hanem megelégedett azzal, hogy meghatározott helyen fölhasznált egyetlen fantasztikus momentumot. Ez a fantasztikum, amely lehet egy titokzatos orvosság, egy látomás vagy testet ölthet a hős eredetében, az egész valóságosága folytán élesebben különül el a történettől, mint általában az ilyen típusú novellákban lenni szokott. Az irracionális és racionális közti távolságot Babits még fokozta is: a teljesen fiktív cselekmény helyett (amelyre ebben a kötetben a *Tél*, a későbbiekben pedig az 1920-as *A torony árnyéka* lehet jó példa) olyan eseménysort választott, amelyben a részletek valóságosságához a háttér valóságosága is társult. Ez a háttérvalóság sokféle lehet. Lehet pusztán fokozott nyelvi realitás (mint – későbbi példát hozva – a *Dzsoni, a tengerész* esetében), lehet történeti (*Karácsonyi Madonna*), lehet mítoszi (*Az angyal*) vagy egy másik alkotásban már korábban testet öltött művészi átírás „valósága” is (*Odüsszeusz és a szirének, Mese a Dekameronból*). A realitásnak ez a fajtája érezhetően arra szolgált,

hogy – az „időtlenség” ellentétéként – az emberiség korszakait belülről végigélni akaró Babits az érzésben és az atmoszférában még pontosabban tudja reprodukálni magának „a régi kor összes szellemi árnyalatait”.³⁶ A Dante-fordítással párhuzamosan készülő-megjelenő novellákban ezek a háttérrel adó elmosódó tények az emberiség mitikus-misztikus múltjához és a Babits által csodált (fantasztikus) középkorhoz kapcsolódtak. Az *angyalban* ezek a sejtető utalások a héber mitológiából valók. A valódi történet, amely a megáradt folyóval, az átkelni akaró Azáziellel, a révészekkel és Azáziel gyermekeivel: Náhorral és Háránnal az általánossá transzformált múltban játszódik, a helyszínre utaló (és a cselekmény idejét általában jelölő) mozzanatok révén a bibliai időkhöz kötődik. Náhor – vagy ahogy a mitológiában inkább előfordul: Nákhor – és Hárán, a testvérek küzdelme, a földi nőkkel kötött házasság emlegetése ezt a történetet azonban a legtávolabbi mítoszi múlthoz: az ősapák korához kapcsolja. A megáradt folyó, a sáros ruha, a mocsár, a révészek, a felgyújtott karám részletvalósága, a főhős mitikus eredete és a háttér így különös, sajátos kapcsolatba kerültek egymással. A mítoszi háttér, amely az eredeti helyén az egészből kiszakítva, önállóan csupán a hitre tarthat igényt, itt arra szolgál, hogy kiemelje az egyetlen művön belül szervezett saját világ nem teljesen fiktív jellegét. A *Karácsonyi Madonna* esetében is hasonló novellaépítés figyelhető meg. Itt a történethez (karácsony éjjelén Arthur lovag bemászik a templomba), az ehhez társuló látomáshoz (a templomban megjelenik Mária, a gyermek Jézus és az angyalok serege) Babits kétszáz évnyi időközből válogat tényeket. A középkori misztikus eseménysorba így került be Abelard mester, a 12. századi szerelmi história hőse, a Nagy Lajos által az aacheni székesegyház mellett a Szent Erzsébet tiszteletére épített kápolna, a híres magyar zarándokhely (ez magyarázza Bor és Kádár vitéz jelenlétét és Magyarország védasszonyának emlegetését³⁷), továbbá így került a novellába annak az ablaknak a leírása, amelyen az árpádházi szent a rózsák között látható (ezt az ablakot törte be Arthur

³⁶ BABITS Mihály, *Irodalmi problémák*, Bp., Nyugat Kiadó, 1917, 212.

³⁷ Benedek Marcell a történet főhősét, Magyarország emlegetése miatt, magyarnak tartja, a cselekményt színhelyét pedig Magyarországon jelöli meg. = BENEDEK Marcell, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1968, 93.

lovag a csákányával). Babits ezeknek a háttérbe vonható adatoknak a segítségével – ismételjük – a misztikus elem és a rész-letek realitása között meglevő ellentétet egy sajátos feszültséget hozó momentummal egészítette ki. Ilyen vagy olyan mértékben ez a kétős feszültség majd minden novellában megtalálható.

*

Ezek a novellák azonban, annak ellenére, hogy Babits bennük a korszerűbb európai hagyományt követte, nem váltak – a szó köznapiságában – közismert, iskolát teremtő alkotásokká. „Valamivel messzebbre objektiválva ugyanarról” tettek vallomást – írta róluk Schöpflin Aladár 1931-ben –, mint a Babits-versek. Nem a cervantesi váratlan eseményt mondták el, sem közvetlenül, sem közvetve nem épültek „az életben meglevő ellentmondásokra”, amint ezt Sklovszkij kívánja a műfajtól, nem a teljesebb epikus hagyományt követték, amelyre Kosztolányi adott példát az *Adonis ünnepén* című, 1904-ben megjelent novellájában és az 1908-as kötetben. Nem vallottak ezek a művek igazi epikus alkatra. Kosztolányi ezért írta 1908-ban Babitsnak barátja verseit magasztaló levelében: költeményeidet „nem is merem összehasonlítani prózáddal”.³⁸

³⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály, a novellairó*, Nyugat, 1931. aug. 1; SKLOVSKIJ, Viktor Boriszovics, *A széppróza, Vélemények és fejezetek*, ford. LÁNYI Sarolta, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1963, 129; KOSZTOLÁNYI Dezső, *Elbeszélések*, s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Magyar Helikon, 1965, 1097-1101; *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, i. m. 167.

MYTHOLÓGIA

A *Mythológia*, a Karácsonyi Madonna nyitó elbeszélése, amely a Nyugat 1918 decemberi számában jelent meg, megőrizte a pályakezdő novellák sajátosságait: a lélektani árnyalásra való törekvést, a korhangulat visszaadásának igényét és a misztikusságot. Ugyanakkor ebben az alkotásban új vonások is feltűntek. Nagyobb szerepet kapott itt a cselekménnyel történő jellemzés, az érzés és korhangulat visszaadása mellett kicsendült az írásból az egyéni és társadalmi aktualitás: a háborúellenesség is.

A kritikusok egy része azonban másként vélekedett. A novellának Schöpflin által emlegetett hármasköréből (a realitás szférájából, a fantasztikum világából és a metafizikai lényeket tartalmazó harmadik rétegből) csupán a legfelsőt érezték döntőnek. Azt hangoztatták, hogy a *Mythológiában* a legfelsőbb rétegben manifesztálódó érzelem, a gyermek utáni vágy kapott kizárólag hangot.³⁹

A kritikusok e vélemény megfogalmazásában Babits életének külső vonatkozásait értékelték elsősorban. A költő nem sokkal a mű megjelenése előtt vált meg a tanári pályától, és ekkor jutott túl az emberi életút felén is. Ebben a helyzetben egy történetben, amely egy sebesült fiú megtalálását, ápolását, az iránta érzett szeretetet és a fiú elvesztése miatti fájdalmat írta le – így képzeltek – csupán a gyermek, az utód utáni sóvárgás juthatott kifejezésre. Ezt a föltételezést, a mű és az élet ilyen kapcsolatát (úgy hitték) megerősítette a következő évben megjelenő *Timár Virgil fia* problematikája is.

A gyermek utáni vágy, mint motívum, a *Mythológiában* valószínűleg nem tekinthető kizárólagos inspiráló élménynek. Az elbeszélés ilyen vonatkozásai feltehetően valamit mégis jeleznek. Azt, hogy a korábbi fiktív, a különböző korok hangulatát visszaadni akaró, a világirodalmi példákat követő művek után Babitsnak ez az alkotása az önkifejezésnek közvetlenebb formája is. Ez azonban több volt, mint egyetlen érzelem megfogalmazása. Az író hőseinek

³⁹ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály, a novellairó*, i. m., 171-173; KARDOS Pál, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1972, 285, 295-297.

megformálásához általában sem csupán a képzeletét, olvasmányait mozgósította, hanem saját életéből, érzéseiből, helyzeteiből is fölhasználta (nyersanyagként) bizonyos motívumokat.⁴⁰ S még ennél is tovább ment. Úgy alakította az elbeszélést, hogy abban az önarcképfestés szándéka mellett áttételesen a történelmi korszak: az első világháború végének a problémája is megjelent.

Elképzelhető, hogy Babits novellisztikájának régebbi céljaihoz csupán később, a *Mythológia* írása közben, a fabuláris szint elképzelése után, a szüzsé kialakítása közben társult ez a szándék. Lehetséges, hogy a választott anyag adta meg erre nemcsak az alkalmat, hanem az inspirációt is. Akárhogy is volt, egy dolog ezáltal bizonyossá vált: 1918 végére, ha későbben is, mint lírájában, Babits prózaművészetén belül is megkezdődött az élettények, a kulturális élményekben megtestesült és tárgyiasult világ és a műalkotás viszonyának újrendezése.

Erre az újrendezésre a *Mythológiához* forrásul választott Héraklész-mondakör jó alkalmat kínált. Az író ebben a szerteágazó témában találhatott volna anyagot az egyszerű újraértelmezéshez, ugyanúgy találhatott volna azonban anyagot egy nagyobb igényű, a görög mitológiát és annak nietzschei interpretációját összefűző mű megírásához is. Babits azonban nem így járt el. A Héraklész-mondáknak egyes elszigetelt epizódjait építette egységes műalkotássá. A részek kiválogatásában nyilvánvalóan határozott írói szándék érvényesült, olyan, amely egy vagy több sajátos cél érdekében kívánta egybe rendezni a szálakat.

A történetben ugyanis Babits a mondának egymástól távol eső elemeit fogta keretbe.⁴¹ Az elbeszélés gerincét Héraklész negyedik munkája szolgáltatta. Babits e munka históriájából valójában kevés motívumot vett át: a helyszínt, a Pholosz kentaur szerepeltetését, a kentaurok csatáját és Pholosz halálát. A helyszínt, amely a dolgok természeténél fogva a mítoszban csak jelzésszerűen szerepelt,

⁴⁰ BABITS Mihály, *Indiszkreció az irodalomban* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, i. m., II, 166-170; Uő., *Halálfiái*, i. m., 579.

⁴¹ GRAVES, Robert, *A görög mítoszok*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1970, II, 126-325; TRENCSENYI WALDAPFEL Imre, *Mitológia*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 188-200.

megőrizte és a történet fontos részévé tette, az epizódok rendjét azonban már átalakította: megváltoztatta Pholosz és Héraklész találkozását, a kentaurok harcának jellegét, teljesen más befejezéssel látta el a történetet, a históriába pedig új epizódokat és motívumokat épített be.⁴² A *Mythológiában* a legjelentősebb változtatás a negyedik munka elemeinek és Hülász sorsának összekapcsolása volt. Hülász az eredeti történetben igen rövid időre bukkant csak föl. Az egyik változat szerint az Argonauták históriájában, a tizenegyedik munkát végző Héraklész kedves apródja volt ő, az a fiatal fiú, aki – míg Héraklész Müszia partján evezőt faragott – egy felbukkanó szarvas nyomába eredet. A szarvast üzve egyre beljebb hatolt az erdőbe, kifáradt, amikor azonban inni akart a forrás vizéből, egy nimfa magához vonta, rabul ejtette a fiút. Héraklész, elkészülvén az evezővel, egy darabig még kiáltozott apródja után, amikor azonban nem kapott választ, folytatta útját a Heszperidák kertje felé.

Graves összefoglalásában máshol is feltűnik Hülász alakja. Eszerint a görög forrásokban utalás van arra is, hogy Héraklész Hülással, Ioláossal és Eurüsztheusszal férfiszerelemben élt; de akár így, akár amúgy adták elő az ókori szerzők a történetet, Hülász mindegyikükénél a Héraklész-mondakör jelentéktelen szereplője volt. Nem olyan, aki akár itt, akár a történet más helyén lényegesen befolyásolhatta volna az istenek közé emelkedő hős sorsát. A *Mythológiában* viszont Hülász fontos szerepet kapott. Hogy ezt az új epikai funkciót betölthesse, Babitsnak új alakot, más egyéniséget kellett faragnia belőle. Mindenekelőtt passzivitását kellett megváltoztatnia. Ennek érdekében a szarvasüzést és a forrásjelenetet ki kellett hagynia a történetből. Ezeket a motívumokat Babits csupán sejtető előreutalás⁴³ formájában őrizte meg: az erdőben fölbukkant nimfára – egy béresfiú történetében – Hülász emlékezett, az embereket elrabolni képes „testetlen asszonyi erők” hatalmára pedig egy kommentáló mondatban maga a szerző utalt. Az eredeti

⁴² A cselekmény, epizód, motívum elkülönítésére vonatkozóan: WELLEK, René–WARREN, Austin, *Az irodalom elmélete*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1972, 329.

⁴³ Vö.: LÄMMERT, Eberhard, *Az előreutalások = Strukturalizmus* szerk. HANKISS Elemér, Bp., Európa Könyvkiadó, é.n., II, 185-206

mondai Hülász története tehát itt személytelenné vált, konkrét eseménysorból az erdő életét jellemző irracionális általánossággá tompult. Babits Hülásza semmiképpen nem passzív alak. Ellenkezőleg. Az aktivitás és önálló cselekvés szabja meg jellemét. Az író sejteti, hogy a fiú sebesülése az erümanthoszi Kannal vívott harcának következménye volt. Erre utal „rongyokban letépve” maradt ruhája, combján és vállán kapott sebe, s a félelmetes vad nyomát őrzi az erdő is, amely „szerte még volt törve néhány lépésnyi kis területben”, meg a föld is, amely „zúzva és taposva” jelezte a lefolyt harc hevességét. A novella folyamán sem ennek a jelenetnek, sem az ifjú erejének és bátorságának a jellemzésben semmilyen funkció nem jutott. Babits ugyanis csupán egyetlen domináns vonással: a nimfák iránt érzett irracionális vonzalom bemutatásával jellemezte a továbbiakban hősét. Ezt a vonzalmat Hülász aktív vágya, akarása táplálta. Ez az akarás irányította őt a nimfák világa felé, ez szabott irányt az ifjú életének. Hülász akarása-keresése hozott közel Héraklészhez egy olyan miliőt, amelyből meg akart szabadulni; ez oldotta számára emberi sorssá azt, amit a sejtelmes, megelevenedett erdő is képviselt: az irracionalitás világát. Az eredeti mítoszi történetet, amely a főhős köré épült, Babits ezen az úton kétpólusú históriává változtatta át. Az egyik oldalon maradt Héraklész; benne és vele nagyobb hangsúlyt kaptak az emberi törekvések; a másik oldalon Hülász így megformált alakjához pedig Babits nagy erővel társíthatta a kiszámíthatatlan, misztikus eseményeket és momentumokat. Héraklész esetében a szerzőt a közismert mitológiai történet korlátozta; Hülász életében azonban akadálytalanul érvényesíthette művészi célját: megalkothatta Héraklész ellenpontját.

Babits a *Mythológia* írása közben tehát nem újraköltött egy történetet, hanem – egy antik görög mondanakör néhány motívumát fölhasználva – teljesen új művet alkotott. Mégpedig úgy, hogy bizonyára más művészi alkotások inspiráló hatásának is teret adott. Hülász portréjához talán fölhasználta René Ménard hasonló című képét, Héraklész és Pholosz, Khiron és a novellát lezáró csaták bemutatásánál pedig minden bizonnyal gondolt Böcklin festményeire: a *Triton és Nereida*, a *Kentaur a kovácsműhelyben* és a *Kentaurok harca* című alkotásokra is. Ezt a lehetőséget – Erdélyi

Ildikó tanulmánya szerint – megerősíti az életrajz néhány adata is.⁴⁴

Azok a szerzők, akik a *Mythológiáról* külön is írtak – Schöpflin Aladár, Benedek Marcell, Erdélyi Ildikó, Kardos Pál és Rába György –, rendre kitértek az elbeszélés pszichológiai hátterére is. Schöpflin e kérdéssel általánosságban foglalkozott, Benedek Marcell és Rába György szűkítette a kört (az első „a költői nagyság tudata alatt rejtőző félelem”-ről, az utóbbi az erős egyéniség magányát feloldani képes pedagógiai szenvedélyről írt), Erdélyi és Kardos azonban már csupán egyetlen lélektani momentumot emelt ki. Szerintük (Kardos Pál gondolatmenetét idézve) a *Mythológia* szubjektív lírai gyökerét Babits apai vágyában, Komjáthy Aladárhoz fűződő kapcsolatában és e barátság megszakadásától való félelmében kell keresni.⁴⁵

Az életrajzi impulzusok kutatását a *Mythológiában* előforduló mélylélektani mozzanatok kétségtelenül indokolják. A műben azonban az említetteknel több hasonló gondolat fellelhető mind Héraklész, mind Hülász tekintetében. Lehetne például beszélni Hülásznak az apától való megszabadulás vágyáról,⁴⁶ az ösztönös én és a felettes én állandó konfrontációjáról, a személyiség kiteljesítésének igényéről, az animális lét és a magasabb léletről való vágyakozásról, szembenállásáról is. Mindezek ellenére azonban talán nem lenne szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani e mű kapcsán a lélektani helyzetek funkciójának. Általában sem, konkrétan sem. Általában talán azért nem, mert bár Babits pszichológiai szemlélete 1913 után mindenképpen alakult még, s a korábbi Fechner-, Wundt- és William James-féle irányzatot a korszerűbb látásmód is befolyásolta, s a lélektan mégsem volt olyan szenzáció ekkor már a költőnek, mint pályája kezdetén. Konkrétan egyetlen érzelmre, a Komjáthy Aladárhoz fűződő barátságra, az utód iránti vágyra meg talán azért nem lenne célszerű építeni, mert a filológia

⁴⁴ ERDÉLYI Ildikó, *Mythológia. Egy Babits-novella elemzése*, Studia Litteraria, 1970, 53-61. (Erdélyi Ildikó az idézett festményeknek, az ókori forrásoknak és Oscar Wilde *Charmines*ének döntő szerepet tulajdonított e novella keletkezésében. Valószínűbbnek tűnik, hogy az irodalmi és képzőművészeti feldolgozások csupán a megőrző emlékezet révén befolyásolták egy-egy jelenetben a leírást, a novellát magát azonban nem készítették elő és nem érezték

⁴⁵ KARDOS Pál, *Babits Mihály*, i. m., 285.

⁴⁶ Erre Rába György hívta fel a figyelmemet.

adatai ezt a megközelítést semmiképpen nem támogatják. Babits és Komjáthy barátságát ugyanis – Komjáthy Aladár jó barátja: Babits István, a költő testvére szerint – semmi nem árnyékolta be.⁴⁷ Sőt, a közös olaszországi út emléke, a költészet szeretete és Babitsnak a matematika iránti – éppen Komjáthy hatására tovább alakuló – érdeklődése állandóan erősítette, megújította ezt a barátságot. Valami olyan feszültség, ami az elbeszélésben Héraklész és Hülász között kialakult, 1920 után Babits és Szabó Lőrinc kapcsolatában jelent meg. Ez a kapcsolat azonban a korábban publikált *Mythológia* háttérét nem befolyásolhatta, még akkor sem, ha Szabó Lőrinc néhány sora alapján esetleg fel is lehetne fedni az elbeszélésben leírthoz hasonló lélektani helyzetet és az 1920 utáni Babits–Szabó Lőrinc barátságban analógiára csábító pontokat is.

A felsoroltak alapján valószínűnek látszik, hogy a *Mythológiában* nem a lélektani háttér vizsgálata az elsődleges. S ezért talán szükségtelen lenne túlhangsúlyozni azt, hogy akár ebben a műben, akár más, akkortájt készült alkotásokban a (*A gólyakalifában* vagy a *Nagy Sándor öregkorában*), akár Babits irodalomelméleti nézeteiben milyen arányban vannak jelent Kant *Antropológiájának*, Schopenhauernek, Hildebrandtnak vagy Freudnak a gondolatai.

A *Mythológiának* bizonyára nem ez a leglényegesebb problémája.

Az elbeszélés szerkezeti arányai – akár mennyiségi adatok alapján is – azt mutatják, hogy nem a mítoszi hős és az ifjú kapcsolata, barátsága s ennek megszakadása áll a mű középpontjában. Ha ugyanis egy pillanatra eltekintünk a babitsi ötös beosztástól és narratív elemek alapján különítjük el az egyes epizódokat (s az író által másodiknak és harmadiknak jelzett részt egy epizódnak tekintjük), akkor a mintegy ezer soros mű arányosan négy kisebb történetre bomlik. Az első 110 sor a főhős múltját, a második rész, 358 sor, Héraklész és Hülász találkozását, a harmadik, 149 soros epizód Pholosz és Héraklész együttlétét, a negyedik, 381 sornyi rész a kentaurok orgiáját és csatáját írja le. Ebben a beosztásban mintha az látszanék leginkább relevánsnak, hogy a mű igazi témája. Héraklésznek és a rá leselkedő, az animális lét felé taszító irracionális

⁴⁷ Babits István személyes közlése.

erőknek küzdelme, az ösztönéletből kinövő, az ösztönök hatalmát levető ember és az ősi mítoszi környezet csatája.

Ahhoz, hogy Babits ezt az alapgondolatot maradéktalanul közvetíteni tudja, a görög világból az apolloni derűt és nyugalmat, az ember és a természet harmóniáját teljesen száműznie kellett; növelnie kellett a világ misztikus és irracionális vonásait, kiszámíthatatlanságát, sejtelmességét, az ember és a természet, az ember és a mitológiai lények kapcsolatában bizonyítania kellett a teljes egybeolvadás mellett a kiszolgáltatottságot, a veszélyeket és az állandó harcot is.

Babits ezt a természet irracionalitásának hangsúlyozásával érte el. A természet a *Mythológiában* különös életet él. Asszony-termesztet, asszony-erdő ez, ahogy Schöpfung nevezte, az enyhet adó anyatermeszettel szemben nyugtalanító, veszélyekkel teli, kiszámíthatatlan. Babits nem naturalista részletességgel, nem a *Télben* tapasztalt impresszionista módszerrel írta le a környezetét, szimbolista összbenyomás fölkeltésére sem törekedett; a természet nála nem az emberi hangulatot őrzi, nem az emberi akaratot, lelki-állapotot képviseli. A történet java részében a környezet csak ismétlődő utalásokban van jelen. Ezek a gyakran egyetlen névszóból álló utalások pedig csak jelezhetik a vidéket, de igazán életre nem kelthetik azt. Csak a helyszínt határozzák meg: a sűrű erdőt, a szikkadó talajt, amin az állatok surrannak, a forrást, mellette a pázsitot, a szirtek között a barlangot, a barlang egyik végénél pedig a napsütötte és azúr tengerből előtűnő karéjt. Az elbeszélésben – ezt leszámítva – a sötétség uralkodik. A történet belső ritmusát megadó napszakok váltakozása úgy alakul, hogy a sorsfordító események este és éjjel játszódnak le. Esténként és éjjel beszélgettek a szereplők, este vesztette el Héraklész a fiút, keresésére meg éjjel indult, éjszaka zajlott a kentaurok csatája is. Éjjel pedig természetesen sötétség vonja be az erdőt. Ezt a sötétséget a megrakott tűz, a bokrok között leselkedő állatok szeme, a parázs, a hold és a csillagok fénye csak alig törheti meg. Ezek a fények nem hatolnak be a fák közé, az erdő feketéjébe. A hold legföljebb a tisztásokat világíthatná be, az a vöröses fény azonban, ami ilyenkor elárasztja a vidéket, az erdőből semmit sem mutat meg.

Az este és éjjel játszódo cselekményt két helyen szakítja meg az írás: a harmadik és a negyedik rész elején. Babits ezekben a bekezdésekben az idő múlását akarja érzékeltetni, és ezért – az előzőkhöz képest – zsúfolja az eseményeket. Mindkét alkalommal teljesebben rajzolja meg a környezetet is. Nem pusztá jelzéseket alkalmaz, hanem az élő, változó természetet írja le: bemutatja az eső csobogását, a hegyről lefutó pizskosszürke patakokat, a felhőket, a madarakat, a domb hajlását, a szülőház felé vezető lejtőt, leír egy barátságosabb helyet; a hegy lábánál pedig, ott, ahol sekélyedni látszik az erdő, az úthajlás után az alji legelőkön felvillantja a nemrég volt emberi élet nyomait is. A negyedik részben szintén többet ír le Babits a természetből: először egy szabad tisztást, azután a zengő bérceket, az erdőt, a sakálók üvöltését, különös ugatásokat, vonításokat, madárvijjogást.

A környezet azonban igazán két alkalommal elevenedik meg az elbeszélés folyamán. Akkor, amikor a két történet: Héraklész és Hülász sorsa és a kentaurok orgiája a fordulóponthoz érkezik el. Ezeken a pontokon a természet nem marad meg háttérnek, a cselekvés színhelyének, hanem a történet fő eleme lesz. Egybeolvad az emberekkel, antropomorffá válik. A nap férfinapként jelenik meg, a dombok hajlásaiban erős és mégis lágy nősténycsípők emléke kísért, a gyenge felhőkben asszonyi ruhák ezüst fodrai lobognak, a szellő pedig különös bódító nőstény illatokat röpít. Az expresszionista azonosító funkciót betöltő férfinap képhez hasonlatokban és metaforákban fűzi Babits a tájelemeket, de nem akar megértetni, magyarázni, részletezni, értelmezni, hangulatot kelteni. A mítoszi ősellenséget, a legmagasabb rendű élet két változatát: a férfit és a nőt oldja föl így a környezet rajzában.

Még inkább érezhető ez a sajátos tájfunkció akkor, amikor Héraklész és Hülász visszatér az erdőbe. Az előbb még néma Hülász vágyképeiben megjelenő erotikus asszony-természet most leplezetlenebbül mutatja magát: most igazán buja volt az erdő, a napfoltok is úgy vetődtek, inogtak, lengtek szerte titkosan, mint messzi táncok visszfényei, a fák paráznán hajladoztak, a levegő meleg fürdőként áramlott, a vadak seregestül surrantak szét, elfojtott kacagás zengett a domb körül. A jelzésekből összeálló képből itt rettenetes, nőstény erdő lett. A kentaurok orgiájában a természet

nem az elveszejtő asszonyiságot képviselte. A környezet itt is a történetet „folytatta”, teljesítette ki; az animális ösztönökben rejlő veszélyt mutatta meg.

Babits az erdő irracionális voltára más módon is utalt. Ezzel kezdte és ezzel végezte a történetet. A novella elején a jellemzésben, a történet végén pedig az útját folytató Héraklész gondolatainak leírásában érzékeltette ezt. A *Mythológia* kezdetén, a főhős bemutatása, fizikai megjelenítése során nem törekedett a teljességre. Héraklészből, azt mutatta be, ami őt a természethez kapcsolta. Az első sorokban az olvasó ezért csak az Erümanthosz sűrűjében óvatos léptekkel haladó hőst „látja”, akinek bőrcsizmái alig adtak hangot a szikkadó talajon, és aki kémlelő szemével, neszre is figyelő fülével mint valami rettenetes vad ment a zsákmány után. Babits itt a készenlétben, a veszélyben, a kiszolgáltatottságban a környezet és az ember kapcsolatának lényeges vonását mutatja be.

A történet végén nem kevésbé érezzük az erdő kiszámíthatatlanságát. Héraklész számára az erdő ellenség maradt, amelyen úrrá kell lenni. Egyedül van itt a hős, az egész erdő ellenében, az erdő ellen kell mennie, a derű közepette sem szabad elfeledkeznie arról, hogy éberén és vigyázva kell élni itt. Az elbeszélés végén, amikor a klasszikus szabályok szerint nemcsak lezár, hanem kezd is egy történetet az író, az ember és a világ kapcsolata azonos maradt.

A természet, a környezet, a táj – ezek szerint – a *Mythológiában* nem egyformán van jelen. A tulajdonképpeni történés idején rendkívül elnagyolt jelzésekből áll, az írói elbeszélés pihentető és előkészítő fázisaiban – „nappal, este – éjszaka, napok múlnak” formulával jelezhető szerkezet harmadik részében – életszerűbb, a történet csúcspontjain pedig átveszi a szereplők funkcióit: él, lélegzik, „viselkedik” és mutatja azt a veszélyt, amellyel Hülász és Héraklész éppen birkózik.

Ebben az irracionális erdőben meg kellett változtatnia az írónak a Héraklész-monda kínálta anyag jellegét. A görög mitológia ugyanis a cselekedetek okát igen gyakran az istenek haragjával, bosszújával magyarázza, az érzelmek keletkezését, funkcionálását egyszerűen nem írja le. Babits viszont – már korai novelláiban tetten érhető ez a szándék – a cselekedetek rugóira, a tettek lélektani okára összpontosította inkább a figyelmét. A világ akkor lehet nála irracionális,

ha működés közben is az marad. Ezt a *Mythológiában* az író kétféleképpen valósította meg. Egyrészt átvette az eredeti történet megmagyarázhatatlan elemeit: Megara és gyermekei megölését, és ezt az emlékezés révén jelenvalóvá tette (ezen az úton a rejtélyes múlt állandóan bejátszik a történetbe), másrészt pedig Hülász históriájában azt mutatta be, hogyan lesznek úrrá az emberen kiszámíthatatlan, nem emberi erők.

A múlt, a jelen és a jövő Héraklész sorsában egy fejlődés-novella általános ívét írja le. Ez a fejlődés az animális létből az emberi élet felé tart. Héraklész a történet elején kizárólag az animális világhoz kötődő vonásaira volt büszke. Erős és ügyes erdei állathoz hasonlított, éles szemmel, gyors lábbal, erős és ügyes kézzel rendelkezett, s ereje miatt az emberek és állatok fölött érezte magát. Éles szeme meglátta a rejtező madarat, észrevette a bokrok alatt surranó zajok okozóit, füle meg tudta különböztetni az elvegyült zengésekben az üldöző és üldözött hangját. Az embereket lenézte. Mérhetetlenül maga alatt valónak ítélte őket. A Hülásszal való találkozás után humanizálódott, ebben a barátságban kiteljesült. Egyre gyakrabban emlegette az emberi vonásokat, az ember választásának jelentőségét („az ember maga választja az életet” – mondta), a szülőkhöz tartozás erkölcsi vonatkozásait. Hülász elvesztését pedig, ha az erdei vegetáció világból vett képpel is, de mégis az emberi közösség utáni vágy szavaival siratta el: „az ember olyan – gondolta magában –, mint az erdei növény, amely mindig a szomszéd növény felé tapogat szálaival”. Az életnek nincs értelme, célja egyedül. Héraklész ezután a jelenet után már nem az állati világhoz tartozóként vagy istenként, félistenként jelent meg maga előtt sem, hanem – a kentaurok szavában, saját gondolataiban, a leírásban – mindig emberhez tartozás vonásai hangsúlyozódtak. Az ember megvetését a kentauroknak hagyta („Erősek vagyunk, mint a barlangi oroszlán – mondta Khiron – gyorsabbak a vad paripánál, s bölcsőbbek mint az ember”), ő maga pedig egyre inkább eltávolodott világuktól. Az orgia közepén azonban a percnyi örömöknek engedve egy pillanatra újból visszazuhant ebbe a miliőbe. A sötét Természet kéje, amely megelevenedett a kentaurok tagjaiban, elfeledtette Héraklészsel előző gondolatait. Bölcsőbbek a percnek élők, mint az ember, ismételte meg most ő maga kétszer is

Khiron szavait, és belevetette magát a kentaurok orgiájába. Amikor azonban a harc kitört, és Héraklész látta a kentaurok igazi énjét, egy pillanat alatt kijózanodott: iszonyú elégedetlen volt önmagával, hogy köztük van, az eltékozolt idő, az elvégzetlen munka hívta, rádöbrentette ember voltára. Ezért hagyta ott korábbi társait.

Az ösztönök hatalmát lezáró Héraklésznek – Hülász életében – végig kellett élnie az ellenkező irányba, az ösztönéletbe vezető sorsot is. Hülász ugyanis nem választhatta meg a saját útját, amint azt Héraklész és az ember általában teheti. Homályos, maga előtt sem tisztázott kalandokra vágyott, s miután eszébe jutott az otthoni történet a béresfiúról és a nimfákról, gondolatban összekapcsolta elképzelt kalandjait és a „Természet éhes szüzeit”. Az erdőben magányos, barangoló Hülász rövid idő múlva mindenben a nimfákat látta már. Leírta testüket, tagjaikat, mozdulataikat, és mivel a nimfáknak megvolt az erejük, hogy titkos formákat öltsenek és betöltsék az egész természetet, hamarosan mohó és perzselő vágyak formájában körülvették a fiút. Egy új ént alakított ki Hülászban a sóvárgás. Ebben a sóvárgásban azonban csupán a vegetatív ösztönök uralkodtak el. Az emberi érzések – a családi és a baráti közösség szépsége – vesztettek jelentőségükből. A nagy ellenséges nősténység, amely Héraklészből a nagy Dühöt kicsalta, végleg elragadta Hülászt. A sebesülésből fölápolt fiú nem emelkedhetett az irracionális erők fölé, mert nem lerázni akarta őket, hanem ellenkezőleg: kereste a velük való találkozást, vágyott utánuk.

Babits a *Mythológiában* az emberi és az irracionális-misztikus erők közti összezsapást nemcsak azzal éreztette, hogy az emlékezés múlt idejével leírt első részben összefoglalta Héraklész küzdelmét saját megmagyarázhatatlan lelkével, a továbbiakban pedig bemutatta a hős csatáját a dionüszoszi természettel, a Hülász-varázssal és a kentaurokkal. Az író a novella szerkesztésével is az ember és a rajta kívül álló, számára érthetetlen erők harcára irányította a figyelmet. Egy általánosító mondattal előre jelezte, a történet végén pedig ugyanezzel a mondattal – visszautalásként – összefoglalta azt a cselekményen túlmutató gondolatot, amelyet kifejezni akart. „Az élet – írta mindjárt az első oldalon – csupa küzdelem... senki sem engedheti át magát a gondtalan gyönyörűségnek. Résen kell lenni minden pillanatban. Ki olyan erős, hogy törbe ne csálhatnák?” A

történet végén – következtetésként – ugyanez a gondolat ismétlődik meg. Héraklész, zárja le Babits az elbeszélést: „éberen vigyázva ment a derű között; ismerte már a derút. Ki olyan erős, hogy titkos hatalmak törbe ne csálhatnák?” Ez az előre- és visszautalás a történetről terelte el az olvasó figyelmét (pontosan úgy, ahogyan azt Goethe Homérosznál megfigyelte), a konkrét mítoszi históriától eltávolodva emberi-logikai tapasztalatként fogalmazta meg: az emberre önmagában, környezetében és más emberekben meglevő, nem teljesen megismerhető, de legyűrhető veszélyek leselkednek.

Ezek a veszélyek pedig harcban a legvalóságosabbak. Az elbeszélést záró legutolsó jelenetben, a kentaurok csatájában egyesül a korábban életre keltett természeti, emberi és isteni világ. Az utolsó oldalon ugyanis az irracionálisra növesztett természet is beavatkozott a kentaurok harcába. A harc »kiáradt az erdőbe – írta Babits –, fölcsapott a magas levegőbe. A madarak kétségbeesetten visongtak, a fák összeverődtek a viadal szelében, ijedt és megvadult állatok rohantak ki a sűrűből. És más állatok meg berohantak a harc-ba! Nagy véres állatok, csíkos, foltos lények, apró szörnyetegek, gorgók és khimérák. A kentaurok sügyébe haraptak, nyakukba csimpaszkodtak, összefogóztak egy testté a nagy gomolyaggal. És még a bogarak is harcolni szálltak, iszonyú felhőkben, párolgó sebek, a kifordult bendők gőze fölött. És a nap is harcolni szállott, vérvörös paizzsal. Minden harcolt már, a Természet harcolt, az istenek harcoltak.«

Az irracionális természet, amely Hülászt rabul ejtette, most a teljes pusztítást végezte el. Héraklésznak, aki legyőzte a lelkében élő indulatot, aki ellenállt a természet csábításának, aki az elbeszélés egész menetében fokozatosan humanizálódott – a legvégén az öldöklésen is túl kellett emelkednie. „Neki más harcai voltak; Őrá cél és munka várt.” „... ő ember volt: neki semmi köze sem volt az egészhez.”

Az öldöklés tagadásában Babits két, árulkodón jellegzetes kifejezést használt: a harcot „iszonyú sodor”-nak nevezte, Héraklész kívülmaradását pedig kiszakadásként írta le. Ez a kép Babits legismertebb háborúellenes versének, a *Húsvét előtt*nek sokszor ismételt kontrasztja volt.

A *Mythológiában* ezek szerint Babits már nem csupán egy konstruált korhangulatot akart megfogalmazni, nem egyszerűen a hitelesebb lélektani ábrázolással kísérletezett, hanem alkalmat talált arra, hogy prózai alkotás keretei között megismételjen egy korábbi versben már megjelenített kontrasztot is.

Ez a gondolat-befogadás, gondolat-áramlás a korai novellák sorsát lezáró *Mythológia* egyik jellegzetessége lett.

SZÖVEGÉPÍTÉS ÉS SZÖVEGALKOTÁS A TIMÁR VIRGIL FIA CÍMŰ REGÉNYBEN

A *Timár Virgil fia* Babits legnépszerűbb, legtöbb kiadást megélt regénye. Kosztolányi (1922-ben, a Nyugatban megjelent kritikájában) a szerző legjobb prózai írásaként köszöntötte a művet. Benedek Marcell, Keresztury Dezső, Rába György, Szerb Antal tanulmányaikban a szerkezet zártságát, a mű esztétikai koherenciáját hangoztatták. Bóka László az elkerülhetetlen szellemi magányosság művészi megfogalmazását dicsérte.⁴⁸

Az alkotás keletkezéstörténete alapján nyilvánvaló: a regény szövegszervezésében Babits *A golyakalifához*, majd a *Kártyavár*hoz és a *Halálfi*aihoz képest más utat járt. Az említett alkotásokban mindig volt valamilyen centrális életélmény vagy gondolkodás-élmény, melyet Babits (amint erről a *Teremtő indiszkréció*ban, *Az indiszkréció az irodalomban* és *A hazugságok paradicsomában* írt⁴⁹) átítatott belső víziójával, melyet belső képzeletével újrarajzolt. Az ilyen módon érvényesülő „élmény” szövegindukáló volt *A golyakalifában*, a *Kártyavár*ban, a *Halálfi*aiban és az *Elza pilótában*: az elsőben a valóságos pszichológiai tudás és a nagyepikai alkotás összekapcsolhatóságának a lehetősége volt a szöveggeneráló, a másodikban az újmódon alakuló nagyváros történés- és szemantikai környezete és a detektívregény lehetőségrendszerének a kipróbálása izgatta Babits fantáziáját, a *Halálfi*aiban egy hirtelen lesüllyedt és visszavonhatatlanul múlttá vált világ és a történelem belső logikájának, e logika működésének vagy éppen „nem működésé”-nek a mechanizmusa foglalkoztatta; az *Elza pilótában* a centrális gondolkodásélmény az emberi lényeg viselkedésváltozása, potenciális és virtuális átalakulása volt a kanti „örök béke” állapotából az „örök harc”

⁴⁸ BENEDEK Marcell, *Babits Mihály*, i. m., 76-79; KERESZTURY Dezső, *Babits Mihály* = K. D., *Örökség*, Bp., Magvető Kiadó, 1970, 431-435; RÁBA György, *Babits Mihály*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1983, 186-192; BÓKA László, *Babits Mihály* = B. L., *A magyar irodalom története a két világháború között*, Bp., Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1960, 42.

⁴⁹ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., II, 166-169, 320-326.

állapotába jutott emberiség életében. A *Timár Virgil fiában* nincs ilyen centrális élmény vagy gondolkodásélmény.⁵⁰ A szöveg központjában a szerző személyes életéhez nem kapcsolódó probléma: a mindent kitöltő Isten-élmény megélése, ennek az élménynek a fokozatos háttérbe-kerülése, majd a benne való újbóli teljes feloldódás jelenik meg. A legteljesebben ontológiai jellegű tehát az alkotás. Azt sugalmazza, hogy az emberi lényeg egyetlen autentikus lehetősége a hitnek mint dogmának, szokásnak és történelemnek a megélése.

Ezt sugalmazza a szöveg fabuláris szintje.

A történet már a felütésben a totális szellemi-etikai beállítódás egyetlen üdvözítő voltára utal. Babits ezt a jellemzőmód megválasztásával szuggerálja. A refektóriumban ebédelő szerzeteseket egy-egy mimikai vagy pantomim mozzanattal, egy-egy ismétlődő, minősítő megjegyzéssel a mindentudó író külső pozíciójából vezeti be a történetbe. Lesinkszky Ipolyt, a „vastag történettanár”-t „szokásos csámcsogása”, az „álta alá kötött szálvéta” csücskének furcsa tánca, valamint később „vörös tokája” minősíti. Szádi Márkot, a gyomorbeteg hittanárt csontos, sovány természetével és falánkságával mutatta be az író, a „világias érzelmű” Szoboszlai Timótról a bemutató megjegyzésben elmondta: a Budapesti Hírlapba temetkezve ebédel, mintha éppen vendéglőben enne. A névtelenségben hagyott többiek is az étkezéshez kapcsolódva kerültek be a történetbe.⁵¹ A rendházban élők és az idelátogatók, itt dolgozók világiságát – ugyancsak írói közlésben – a magyar középosztály legtipikusabb időtöltése, a délutánba nyúló ebéd, az utána következő kvaterkázás és a kártya mutatja igazán.

Timár Virgilt az író már azzal is kiemelte környezetéből, hogy – róla szólva – megcserélte a nézőpontot. A maga pozíciójából csak ennyit mondott a paptanárról: „Lentebb ül, szerényen a tiszteletre méltó Timár Virgil.” A valódi történetbe-vezetést átruházta az „atyai szemű, gyermekképű, ezüstös hajú”, „galambszívű”, tapintatos

⁵⁰ Sötér István másként vélekedik. A következőket írta: „A személyes élmény megélése vagy hiánya: Babits prózájának alapkérdése ez a költői »ihletettség« párjaként. Babits prózaíróként is csak a személyes tapasztalat folytán tud jelentőset alkotni.” = S. I., *Babits Mihály, a regényíró*, Új Írás, 1983/11, 68.

⁵¹ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 7-8.

házfőnökre, dr. Horváth Vincére. Ezzel a felcserélt nézőponttal nemcsak eltávolította Timárt a többiek világától, hanem a házfőnök szellemi-etikai értékkörnyezetébe kapcsolva a pap szellemi-etikai lényegére irányította a befogadó figyelmét. Három szóval jelölte meg a címbe emelt pozícióját: a házfőnök-igazgató szeretet-körébe vonja, „legjobb tanár”-nak, „igazi szerzetes”-nek minősíti. A két-féle jellemzés mód váltogatása az első jelenet során előlegzi a központi témán átderengő mélyebb konfliktust, az eszményi szeretetet és célokat követő-valló Timár és a világi szempontokat előnyben részesítők ellentétét.

A jellemzésbeli kötöttség a történetben végig megmarad. A rendtársakat mindig a világi örömhöz való viszonyuk, gesztusaik jellemzik. Timárt gondolatai, eszméi, erkölcsi és transzcendentális céljai jelenítik meg. Timár ugyanis mindenkifölött „igazi szerzetes”. A házfőnök-igazgató minősítő ítélete után ezt bizonyítja-erősíti a szobája is. A szobában imazsámoly volt az imádsághoz, íróasztal a munkához, karosszékek a beszélgetéshez (itt ül majd a vasárnap délutánokon Vágner Pista). Az életeszményre utaló, azokat szolgáló bútorok mellett itt „kedvelt latin szentjei” vették körül a papot: „a költő Ambrus, a filozóf Ágoston, a szellemes urbánus Jeromos”, a könyvespolcon Aquinói Tamás művei, a földön „a bollandisták néhány óriás, fólió kötete” volt.⁵² Ebben a zárt világban – a túlvilági tökéletesség halvány másaként – fokozottan érvényesült a pontosan ismétlődő rend: reggel mise, délelőtt tanítás, utána ebéd, azután olvasás, fél hatkor séta a szőlőhegyen, vasárnap (a később részletezendő) Vergilius, nyaranta pedig utazások. Timár „világtól elszokott csigaéleté”-ben csak a vallásnak és a tanításnak jutott hely. Egész életét ez a két dolog foglalta el. Másról, az „élet”-ről nem voltak fogalmai. Papként a külvilágot „isteni közvetítéssel” ismerte meg. Az asszonyok csupán a vallás révén léteztek számára. A hagiográfia nőalakjai, Raffael madonnái, Botticelli angyalai, Crivelli szüzei nem a maguk földi valóságát, hanem az áldozatot, a küldetést, a nem evilági szépséget képviselték Timár Virgil szemében.

⁵² I. m., 10-11.

Babits Timár „finom, érzékeny magányosságá”-nak leírásában az első két részben két alkalommal is kitért a pap személyiségének másik fontos vonására, a tanári munka szeretetére. Az író ezt a mozzanatot lassan és tartózkodóan bontakoztatta ki. Nem ő maga utalt rá, hanem előbb két kívülállóval: Horváth Vincével és Szádi Márkkal fogalmaztatta meg. Timár tanári mivoltának eszmei lényegét azonban maga a paptanár öntötte szavakba. Az első önminősítő belső beszédében a vezetésre-tanításra szoruló diákokra gondolva általánosságban fogalmazta meg a fiatalok „külön rendeltetésé”-t. Aztán Vágner Pistára, kedves tanítványára koncentrálva már az ő „maga külön élete”-ről elmélkedett. A harmadik belső beszédében a fiúhoz kapcsolódó tanári szeretet személyes tartalmára gondolt, azokra a „lélekdarabok”-ra, „amiket neki adott”, a Goethe szerinti lélek-fajfenntartásra, a maga jövőjére, arra, miként fog majd tovább élni tanítványában.⁵³

A tanítványok iránti általános szeretet így változik át Timárban egyetlen diák iránt megnyilvánuló személyes szeretetté. Ez a lassan mozduló folyamat külső inspirációra bontakozik ki. Timár a maga zárt, tökéletes rendű, teljes harmóniát adó világából a tanítványok meglátogatását kívánó minisztériumi leirat miatt lép ki: ekkor megy el legkedvesebb diákjához, a rossz hírű anyjával együtt élő Vágner Pistához. Ez az elhatározás – Babits ezt nagyon finoman érezteti – eleinte nem ígér semmi jót. Timár a cellájában és az iskolában volt elemében. Különben elveszítette külső és belső biztonságát. Éppen ezért került a szokatlan helyzeteket, elhárította a látogatókat is. Ha gondolatait lefoglalták az élet ügyei, „lelke szárnyai” azonnal „megbénultak”. Vágner Pista inspirált-elhatározott meglátogatásával a paptanárnak túl kellett lépnie a maga megszokott keretein. Egy kétes, szegény család sorsának a megismerése olyan helyzetet teremthet, gondolhatott rá Timár, amelyik lehetetlenné teszi csupán a lélekkel való foglalkozást. A látogatónak – legalább gondolatban – meg kell osztania tanítványa problémáit, már azzal is, hogy pusztán tudomást szerez róluk. Ez pedig – Timár ezt megérezte – megváltoztathatja addigi életét, kiráncigálhatja őt magát a korábban védettnek és véglegesnek gondolt világából. A pap élete már a látogatás gondolatára

⁵³ Uo. 110.

is megváltozott. Előjöttek az „ifjúság kísértetei”, az „ösi [...] ellenség”, az Asszony is. Ez a látogatás alapjában fenyegette bölcsességgel megépített, hitre, etikára, de egyben illúziórendszerre támaszkodó egész életét. Ugyanakkor azonban Timár akarta is ezt a látogatást. Ember volt, nemcsak a magányt kívánta, emberi természete vagy valami hagyományos belső vágy is ösztönözhetette. Virgil atyának ezzel a látogatással része lehetett a kalandban, megélhette az evilágisággal való konfrontációt, megismerhette a bűnt, az amor sanctus után az amor profanus lehetőségét is.⁵⁴

A látogatás igazolta a szerzetes szavakba nem foglalt félelmeit. Már a környezet is fölkavaró, megrázó élményt nyújtott. A Stirlingház, ahol Vágner Pistáék laktak, a külváros legszegényebb részén volt. A málladozó épületben mindenütt szegénység, nyomor volt látható. Ebben a házban – tagadva a környezet piszkát és alig észrevehetően tagadva Pista anyjának, a vármegyeszerzte volt híres kurtizán életének a tisztátanságát – Vágner Lina a fiával egyszerű, tiszta rendezett lakásban élt. Timárt ebben a miliőben számára ismeretlen dolgok árasztották el: a szegénység, az asszony korábbi életének emléke, Pista apjának titokzatos története, valamilyen neki írt levél emlegetése, az asszony betegsége, halálra készülése, fia előtt mutatott színjátéka. A nyomor és a szenvedés látványa fokozatosan megváltoztatta a papot. Az asszony haláltusája, cinikusságán is átütő szeretete, különös, de kétségtelen lelki tisztasága megzavarta a szerzetest. Timárban a tanítvány iránt érzett személytelen szeretet lassan majdnem apai szeretetté változott. Ebben az új érzelemben a tanár új célt talált. Tökéletesen föloldódott, odahagyta korábbi életvitelét, az ég helyett földi célra fordította tekintetét. Szinte észrevétlenül kötötte a sorsát egy gyerekemberhez. Vágner Pista először csak a papi kötelező szeretet-érzését ébresztette föl benne, aztán a valakihez tartozás

⁵⁴ Az első változatban, az úgynevezett összövegben, Timár Virgil és Vágner Lina találkozásában is felsejlik valami a pap esetében az asszony iránti érdeklődés-lehetőségéből. Vö.: SIPOS Lajos, *Babits Mihály: Timár Virgil fia. Szövegváltozat, kézirat, keletkezéstörténet*, Új Dunatáj, 2000/3.

örömét, majd a birtoklás élvezetét kínálta neki.⁵⁵

A pap élete ezen a ponton megváltozott. Miután Bögöziéknél elrendezte Vágner Pista sorsát, teljesen feloldódott a szeretetben és a ragaszkodásban. Nem érdekelték már korábbi olvasmányai, elnázta a gyerekeket az iskolában, az embereket az utcán, a hancúrozó rókákat a szőlőben, a fákat és a virágokat. Csak a fiúról tudott beszélni, egyetlen szempontja maradt az olvasásban is, az nevezetesen, hogyan fog majd minderről beszámolni Pistának, miként fognak minderről szót váltani. Minél jobban elmerült ebben a szeretetben, annál többet veszített régi énjéből. Lassan hozzá nem méltó érzelmek is zavarták Egyre növekvő ellenszenvvel és féltékenységgel hallgatta a fiú elbeszéléseit Bögöziékről, vetélytársat látott az ügyvéd lányában, Emmuskában, félt attól, hogy az első szerelem majd elrabolja tőle a fiút. A szeretetért már-már csalásra is vállalkozott. Amikor megtapasztalta, hogy betegsége idején a diák fokozott tapintattal bánik vele, később többször betegnek tettei magát, csak azért, hogy ezt a külön szeretetet kicsiholja a másiktól.

Vágner Pista Timár növekvő ragaszkodását előbb örömmel és büszkeséggel fogadja. Hamarosan azonban nyilvánvaló lett: egyre inkább szűk lesz neki az a kör, amelyet Timár megrajzolhat és

⁵⁵ A legelső szöveg-feljegyzésben Timár, belső beszédben, ezt így foglalta szavakba: „mert úgy képzelte hogy Pista az ő életének mintegy folytatója lesz: amit ő gyűjtött, ez a gyermek készen és korán megkapva, majd új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni. Igen, igen! Pista mégis csak az akinek az ő ösztöne érezte, kiválasztotta, és nem hiába pazarolta reá minden szeretetét. Az elvetett mag bőven fog teremni. Aki most büszkesége a Rendnek amely nevelte, a nemes magyar fajnak amelynek rejtett mélyéből származott, a Tudománynak amelynek szolgálatába adja magát ... talán az egyháznak... de legnagyobb büszkesége neki! És naiv tanárlelke messze ábrándokba merült; elképzelte növendékét mint híres embert ... mint egy tudóst ... egy büszke életrajznak szerény zugában az ő szegény nevét ...” (Vö.: SIPOS Lajos, *Babits Mihály: Timár Virgil fia. Szövegváltozat, kézirat, keletkezéstörténet*, i. m., 50.) ; az összövegben (a teljes mű első fogalmazvány-részletében) ugyanez a rész így alakul: „Boldog volt, mert úgy képzelte hogy Pista az ő életének mintegy folytatása lesz: amit ő gyűjtött, ez a gyermek, készen és korán megkapva, majd új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni.” (Vö.: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 143) ; a szerző által véglegesnek tekintett részben ez olvasható: „S Timár látta a fiát; folytatóját; múlt az idő s a tanítvány egyre többet ígért... Amit ő gyűjtött, azt ez a gyermek készen és korán megkapva, új és nagyszerű célokra fogja értékesíteni. A tudomány embere lesz talán: büszkesége a rendnek, mely nevelte, az egész hazának...” (I. m., 47-48.)

bevilágíthat. Kettejük eltávolodását először az olvasmányok megválogatása mutatta, növelte ezt a fiú hitbéli elbizonytalanodása, végül betetézte Vitányi Vilmos könyvének olvasása, a titkokban végrehajtott tett dacos vállalása. Ez az esemény rádöbbsentette a papot önmagát kiforgató szeretetére, az így elkövetett státus-váltás következményére.

Timár Virgil és Vágner Pista útja azonban nem akkor és nem úgy vált el, ahogy azt a pap csendesülő, bízó, lemondásra kész szeretetével elképzelte. Váratlanul megjelent Vitányi Vilmos, a fiú vér szerinti apja, akit Vágner Lina tudósított halála előtt addig nem is sejtett gyermekéről. Vágner Pistának (vagy ahogyan a keresztlevélből kiderült: Vilmosnak) a korlátozó és őt a saját képére és hasonlatosságára alakítani kívánó Timár Virgil és a messzi világot, a várost fölfedni tudó, egyszer már dacosan vállalt Vitányi között kellett választania. A fiú közelebb érezte magához Vitányit. Nemcsak azért, mert a társaságában a „Város” és a „Nők” ígérete kísértett, hanem azért, mert új apja a hódító szabadgondolkodás és liberalizmus embere volt. Annak a rétegnek volt ő a képviselője, amelynek üzenetét az akkortájt frissen olvasott Ady-versek is elhozták már. Timárnak a fiú döntését nem volt nehéz elfogadnia. A tanári jubileumán felé áradó szeretet visszafordította őt elhagyott könyveihez, a barátságban ért apró kudarcok visz-szafordították a hiánytalanul megélhető és megélendő szerzetesi hithez. A hit megvilágosította előtte saját helyzetét: nem élheti meg másban saját kiteljesedését, nem vetítheti bele senkibe saját céljait.⁵⁶ Timár rájön, hogy az egyetlen, „igazi szerelem”, amiért élnie érdemes, az „Isten szerelme”. A pap így jutott vissza a számára létező egyetlen világba. Ebben a világban visszajutott kedvelt szent-jeihez, köztük a legkedvesebbhez: Ágostonhoz, és visszatért vasárnapi olvasmányaihoz: Vergiliushoz, az isteni Váteszhez.

A ciszterci tanár sorsában, a fabuláris szinten így lett szövegszervező elv a valóság és a metafizikum, a besúlykolódott alázat és az emberi lázadás ütközése, a megélt, az elveszett és az újra megtalált hit problémája.

⁵⁶ RÓNAY György, *A regény és az élet. Bevezetés a 19-20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Táltos Kiadó, 1947, 302..

A valóság és a metafizikum ütközése kitetszik a fabula és a szűzsé kontroverziójából is.

A regény fabulája egyszerűen összefoglalható. Eszerint egy Sót nevű kisváros ciszterci gimnáziumában az egyik tanár, Timár Virgil osztályába járó diákról, Vágner Pistáról kiderül törvénytelen származása. Az anya halála előtt értesíti a természetes apát, egy budapesti újságíró, aki elviszi magával az érettségi előtt álló fiát, nem hagyva, hogy az osztályfőnök egy helybeli ügyvéd segítségével az érettségihez, az egyetemhez, esetleg a rendbe való belépéshez segítse a diákot.

A szöveg jelentéstartományát a Timár Virgil alakjához kapcsolt olvasmányokkal, gesztusokkal, szokásokkal, Timár belső beszédével Babits jóval tágabbra vonta. A szűzsé elemek révén különleges jelentéstartalmat társított az író a szöveghez.

A „ciszterciták refektórium”⁵⁷ mint helymegjelölés (valamint egy oldallal később a „mizerikordiánusok”-ra és a „ferencesek”-re való utalás) például elhelyezi magát a történetet az 1500 éves szerzetesrendi hagyományok között. A Szent Bernát által felvirágoztatott rend Magyarországon is az előkelő rendek egyike volt. A rend tagjai a 12. század óta élnek itt, történelmük majdnem ugyanúgy kapcsolódik az ország történetéhez, mint a bencéseké. „[...] gazdag földjeik” voltak – olvasható a regényben – „s pincéikben kitűnő boraik”, a birtokok jövedelme azonban a 19. században már a gimnáziumok, az általuk szervezett népiskolák és plébániák fenntartására és felvirágoztatására szolgált. A ciszterciek híresen szigorú középiskolaiba járni nem egyszerűen elhatározás és lehetőség volt, hanem a jövőben egy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozást is jelentett. Az iskolák ugyanakkor modern intézmények voltak. A tanárok (és a diákok) nemcsak Rákosi Jenő konzervatív napilapját, a „Budapesti Hírlap”-ot olvasták, de bekerülhetett ide például „egy zsidó írónak a műve is, szellemes cikkek és aforizmák, szabad és szkeptikus hangon írott könyv”-e, bekerülhetek ide „Ady versei”, „melyeket nagy örömmel és lelkesedéssel olvasott akkortájt” mindenki, aki érdeklődött az irodalom iránt.⁵⁸

⁵⁷ A következő oldalakon idézőjelben jelennek meg azok a nevek, fogalmak, utalások, amelyek a szöveg másodlagos jelentését képezik.

⁵⁸ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 11, 47-48, 51, 52-54.

Ennek a nyitottságnak természetesen megvoltak a határai is. Az itt tanítók például általában nem rokonszenveztek a „szabadkőműves hatalom”-mal, nem kívánták az állami élet világiasítását.⁵⁹ Sokukat szokásaik – az „artikulátlan kvaterkás diskurzusok”, a „ramslicsaták” és a „kibicelés” – a magyar középosztályhoz kapcsolták, de ehhez a körhöz csatolta a szerzetestanárokat a közéleti szereplés is. Ugyanakkor adva volt a rendházban a Timár Virgil féle élet lehetősége is. Az előző világ ellenpontjaként kapcsolódott be a történetbe egy másik világ. Ebben a másik világban a napi olvasmányok közé tartozott Szent Ambrus, Miláno püspöke, a jelentős prózaíró és papköltő, az egyházi és politikai harcok résztvevője, az egyházi rend alakítója, meg Szent Ágoston, Hippó püspöke, a valamikor bűnökben élt, aztán megigazult ember, a *Vallomás*ok szerzője, meg Szent Jeromos, az *Újszövetség* és a zsolnárfordítások revizora, meg Aquinói Szent Tamás, a skolasztikus filozófia megalapítója, ide tartoztak Jean Bolland jezsuita szerzetes és követői, a bollandisták, a szentek életének a kutatói. Az elsők jelentették Timár olvasmányait, az utolsók pedig az életértelmezés párhuzamait. A szentek példáiból építette fel a pap a maga életeszmenyét. A Krisztushoz való feltétlen hűség parancsát a hajdani Szent Ágnes életéből vette (aki elutasította pogány kérőjét, majd nyilvánosházba hurcolták, máglyahalára ítélték, s amikor a tűz sem ártott neki, lefejezték); az Istentől vezérelt okosságra a későbbi Sienai Szent Katalin jelentette a példát (aki hároméves böjtölés, imádkozás és virrasztás után rávette IX. Gergely pápát az Avignonból való visszatérésre). Az „élet és a Szerelem nagy misztérium”-ait is a szentek életéből ismerte meg. Az asszonyt, ezt a „kétértelmű lényt”, amelyik „szentségre és mocsokra egyformán született”, részint „a gyermek Ágnes” és az „okos Katalin” példájából rakta össze, részint Lukianosz kurtizánjai és Remete Szent Pált megkísértő asszonyállatok alapján képzelte el. A kísértő asszonyok nem a szóból, hanem a képből kerültek Timár gondolataiba. Hieronymus Bosch, Tiepolo, Fra Angelico, id. Peter Brueghel, Matthias Grünewald által megfestett kísértők voltak ők. De még Vágner Pistát is olvasmány-párhuzamok alapján értelmezte. Tertulliánnak képzelte el őt

⁵⁹ Uo., 32.

szívesen, a pogány családban született ifjúnak, aki a keresztség felvétele után a keresztény tanítás védelmezője, majd a keresztény próza megteremtője lett.⁶⁰

Timár belső beszéde (a befogadó beazonosító tevékenysége révén) így egészíti ki a 19-20. század fordulóján lejátszódó történetet a kétely nélkül megélt, filozófiai szintre emelt, történelmi folyamatként feltáruuló kereszténységgel. A „történeti kereszténység”-et jelenti Vergilius, a középkori hagyomány szerint a Jézus Krisztus születését megjövendölő író a Kr. e. első századból, Szent Ágnes a 3-4. évszázadból, a 4.-ben élt Szent Ilona és Szent Ambrus, a 4-5. évszázadból Szent Jeromos és Szent Ágoston, az 5.-ből Szent Elek, a 13. századból Aquinói Szent Tamás, a 13-15. századból és a későbbi időkből azok a festők, akik a hagiográfia egy-egy jelenetét választották témául, értelmezték a maguk számára.

A történetében megélt, filozófiai szintre emelt, kétely nélküli kereszténység⁶¹, a metafizikus szint ugyanakkor megjelenik a szövegben a vallás mindennapos megvallásában, a civilek és a pap eltérő természetű kitételeiben. A diákok, ha meglátják a fekete-fehér ruhás cisztercieket messziről, a szerzetesek gúnynevét mondják, „szarkák”-at emlegetnek. Ők is, a szőlőkből jövő kapások is, meg a Stirling-ház lakói is a hívek kötelező üdvözlésével fordulnak a paphoz, de nem a populáris magyar változattal, a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszöntéssel, hanem a latin megfelelővel, annak teljes vagy rövid formájával. A diákok naponta misével kezdik az iskolát, vásár- és ünnepnapon azonban mindenki templomba megy; az „első harangozás” figyelmezteti a híveket a templomba indulás idejére, a harmadik harangozás, az ún. beharangozás meg a szertartás kezdetét jelenti. A szertartáshoz tartozik a „gyónás” kötelezettsége, a „gyónószer”, a katolikus hívő életéhez pedig a szentségek felvétele. Természetesnek veszik a Stirling-házban, hogy a beteg asszonyhoz

⁶⁰ Minderről részletesen a *Timár Virgil fia* kritikai kiadásának jegyzetanyagában. Vö.: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 262-273.

⁶¹ A metafizikus szintre vonatkozóan: BACSÓ Béla, *Művészet és gondolkodás*, Pompeji, 1990/3, 91-98; SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Mitosz és történetmondás* = SZ. M. M., „A regény, amint írja önmagát.” *Elbeszélő művek vizsgálata*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 34-57.

a pap elhozza az utolsó kenetet, a haldoklónak kiszolgáltatható-kiszolgáltató szentséget, a szent útravalót. Ugyanígy része a regényvilágon belüli civil életnek az angyali üdvözletre szóló harang, a reggeli, a déli, az esti harangszó, a felszólítás arra, hogy reggel és délben kétszer-kétszer, este pedig háromszor imádkozza el a hívő katolikus az „Üdvöz légy, Mária...” kezdetű imát, este pedig tegye hozzá még a „Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy...” kezdetű könyörgést.

Timár gondolkodásában a metafizikai lényeg nem csak ezen a gyakorlati szinten van jelen, de jelen van mint hit-példa és mint filozófia is. Hit-példaként a Stirling-ház pizskában rémlik föl a papnak – Szent Magdolna bevillanó emlékezetével, Jézus megbocsátó tekintetével. Filozófiai problémaként Isten, a hit és a személyes életprogram probléma-együttesében merül föl előtte akkor, amikor „a negyvenedik év felé járt”, s krízis-helyzetet élt át. Olyan érzése volt, hogy az „imái nem segítettek rajta”; hogy az „Isten nem válaszolt neki”; hogy a néma Isten, a Deus absconditus, a választ nem mondó Isten már nem elégíti ki; hogy szüksége lenne az Önmagát feltáró, a megnyilatkozó Istenre, a Deus revelatus, a Deus incarnatus bizonyosságételére. Ezen a ponton az olvasó a katolikus teológia egyik központi kérdését éli meg Timár töprengésében, az Isten-lényeg problémáját.

Más irányba tágítja utalásaival, példáival és belső beszédével⁶² a szöveget Vitányi Vilmos.

Vitányi a „Harmadik rész”-ben jelenik meg. Őt is a környezete minősíti először. Itt, mintegy előlegezve a Timárral való összecsapást, minden a felesleges fényűzést demonstrálja: a „fürdőszoba toilettaszta”, az ebédlő, a tükör, a „spaléta”, a bevágódó „fénykések”. Itt az „Élet”, a „Pipere”, a „Luxus” a fontos. A belső beszédben megjelenő utalások csak a személyes életre, az érvényesülésre, az élvezetekre vonatkoznak. Az ő gondolkozása nem ér túl a személyes történetén. Az apja idéződik föl az emlékezetében, a „Kaftános zsidó” és a „péntekesti gyertyafény” (az első csillag feljövételével kezdődő ünnep, a családfő által elmondott ima). Ezen túl a szkeptikus francia

⁶² A belső beszédre vonatkozóan: KÁLMÁN C. György, *Az irodalom mint beszéd-aktus – fejezet az irodalomelmélet történetéből*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.

gondolkodók jutnak az eszébe: Renan és Antaole France, a kétellyel teli hit és a kétely nélküli istentagadás szószólói. A Timár belső beszédében feltűnő, széles körű általános tudás helyett Vitányi mindig ambícióinak alárendelt személyes rész-tudást, kiforgatott, meghamisított, visszájára fordított ál-tudást mozgósít. Jól mutatja ezt a készülődése, az, hogy a fejében előre összeszedi a Szent Ágostontól vett, a rá váró helyzetben felhasználhatónak gondolt, esetleg kétértelmű vagy frivol idézeteket, bízva abban, hogy az apaszerep eljátszása közben majd ezeket fogja előszedni. Legpontosabban az első citátuma jelzi az álságosságot. A szerzetes cellájába belépő Vitányi, meglátva az asztalon heverő *Vallomásokat*, a maga Adeodatusát emlegeti. Mindezt pedig egy latin mondattal vezeti be: „Nihil errare non est humanum” – mondja a legnagyobb természetességgel, holott Szent Jeromos mondása éppen ellenkezőleg van: „Errare humanum est.” Vitányi végig így kapcsol a szövegbe idézeteket. „Pazarul” szórja a latin mondatokat⁵³: idézi (hibásan) Paracelsust, Ovidius VII. énekét, mégpedig többes számban, Timárt is belevonva abba a körbe, amelyikbe ő tartozik;⁶³ idézi Horatius 2. epodusának kezdő sorát, Chestertont, a neokatolikusokat, egy francia szólást az anya évente tizenkétszer tisztátalan voltáról, a phaidroszi idillt és sok más egyebet.

Ezt a történetet azonban nemcsak Timár és Vitányi utalásai és belső beszéde, hanem a szövegmondó utalásrendszere is tágítja.

Azokon a pontokon ugyanis, amikor minden kétséget kizáróan ő szólal meg, a szöveg külön távlatot kap. Ezt a külön perspektívát jelzik bizonyos szóalakok. A nyitó jelenetben például Bogár Szaniszlót „lelkes pedagóg”-ként emlegeti. A jelzős szintagma alaptagja a történés idején már csak a passzív szóképzletben volt meg. Ez a forma a 18. század végén és a 19. század elején szokásos formulája nyelvünknek, ekkor volt divatban a görög és a latin nevekben és

⁵³ „Videmus meliora” – az *Átváltozások* VII. énekében előforduló mondat átalakítása. A gyermekgyilkos Medeia ott így beszél: „Video proboque meliora, deteriora sequor” („Látom és helyeslem a jobbat, mégis a rosszabbakat követem.”) Vitányi itt többes számot használ, mintegy azt szuggerálva, hogy ő is, Timár is néha a rosszabbat teszik, miközben pedig tudják, hogy mi a jó. Vö.: RIMÓCZY-HAMAR Márta, *Babits Mihály–Virgil–Vergilius*, Új Dunatáj, 1999 június; Uő.: *Babits–Virgil és Vitányi Vilmos szeretet-értelmezése*, BÁR, 1999/2.

köszavakban az eredeti végződés elhagyása, Horatius helyett a Horác, pedagógus helyett a pedagóg forma alkalmazása.

A kulturális utalások is a szövegmondó perspektíva-tágítását valósítják meg. Ez történik a szöveg elején akkor, amikor a szerző kommentálja a tanár Timár Virgil viselkedését (s Goethét idézi a „lélek fajfenntartása”-ról), amikor a mindig azonos időben sétára induló paptanár kapcsán Kantra hivatkozik, az ő pontosan ismétlődő königsbergi sétáira; amikor a papról szólva „a nagy katolikus költő”-re utal, aki ezt a kort már az „életünk közepén” túli időnek nevezi, de akkoris ez történik, amikor Vitányi vonzalmát részletezve a fiatal lányok és fiúk iránt az Ödipusz-komplexumról szól.

A perspektíva-tágítást jelzik a szerzővel azonos tudású szövegmondó egyéb kijelentései is. A szövegmondó például „bénító abouliá”-ról beszél, „az akaratnak hirtelen tehetetlenségé”-ről akkor, amikor Timár Vágner Pistát felviszi a rendházba; ezt a fogalmat Babits Moravcsik Ernő Emil 1916-ban megjelent *Elmekór-és gyógytan* című munkájában olvashatta, a fogalom ugyanis akkor jelent meg először a magyar és a francia nyelvű szakirodalomban (aboulie formában). Egy másik helyen ez áll: „Egyetlenegy szó van az agyában, egy szó, mely lápiszkóként égeti velejét”. Az itt megjelenő „lapis” is orvosi szakszó, a salétromsavas ezüstnitrát kristálya, mely a fehérjékkal mohón lép vegyületbe, ezért a 20. század elején általánosan sebek égetésére használták.

A fabula értelmét – mindezek mellett – más szövegekre való utalás, rájátszás, a más szövegek és a *Timár Virgil fia* közötti intertextuális kapcsolatok rendszere és megvalósulása jelzi.

Ez a mű ugyanis, Bahtyinnal szólva, szintén „más szövegek bekebelezésével és transzformációjával” jött létre.⁶⁴

A regény előszövege, pretextusa szűkebb értelemben Vergilius *Aeneise*⁶⁵ és Szent Ágoston *Vallomások* című munkája, tágabb értelemben intencionált és nem intencionált pretextusa és intertextusa a *Biblia*, a hagiográfia jól körülhatárolható része, Szent Ágoston több

⁶⁴ BAHTYIN, Mihail Mihajlovics, *A szó esztétikája*, vál, ford. KÖNCZÖL Csaba Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1976, 148.

⁶⁵ Vö.: BÁRDOS László, *Az „indiszkreció-ankét”, rövid összefoglalásban = A Nyugat-jelenség (1908-1998)*. Szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus Kiadó, 1998, 187-188.

írása, mindaz, amit a szerző ebből a szövegüniverzumból a megismerés, a befogadás, a gondolkodás, az átlényegítés szintjén bensővé tett.

Feltűnik a szövegben a legegyszerűbb intertextuális alakzat, a szövegátvétel, Vergilius eposzára, az eposz egyik helyére való utalás.

Az első rész végén ez olvasható: „A vásárnapot Timár úgy szokta megülni, hogy félbehagyta rendes tanulmányait és valamely költő műveit vette elő. Többnyire Vergilius volt ez, az isteni *vates*, akiről Virgilünk azt szokta tréfásan mondani, hogy az ő védőszentje. Szerette ezt az ünnepi és gyengéd énekest, aki a klasszikus művészet minden pompájával már majdnem keresztény tud lenni, s a Történet nagy suhanása mögött meglátja a természet csöndes szépségeit, megérzi a tárgyak néma könnyeit, leírja a gyermekek vidám ugrálását.”⁶⁶ Ebben a passzusban látszólag Timár nézőpontjából rendeződnek sorba az ítéletek. Valójában azonban – a modalításban, az általánosításban érhető ez tetten – a történetmondó értékítélete jut itt érvényre, mégpedig úgy, hogy a paptanár világához kapcsolja Vergiliust. A „tárgyak néma könnyei”-nek a felidézésével, poétikai–retorikai allúzióval emlékezetbe hoz egy másik szöveget, az *Aeneist*, pontosabban annak első énekét, a trójai háborúból menekülő Aeneas sorsát, aki Karthagóba érkezve „könnyezve” nézi az épülő templomot, aholis bronzba vésve láthatja Trója történetét. Ez a hely ugyanakkor Didó életére is utal. Az I. énekben volt találkozásukra, amikor Aeneas uralkodás közben látja a királynőt, a hős és a királynő fellobbanó szerelmére, meg a IV. énekre, Didó halálára, bekapcsolva a *Timár Virgil fiába* a pretextus egészét, Didó teljes történetét, akit hűségeskü köt megholt férje emlékéhez, aki azonban ezt megszegi, beleszeret Aeneasba, s miután a hős elhagyja, bánatában önkezeléssel vet véget az életének. Ha az olvasó a Harold Bloom által „interolvasás”-nak nevezett módon olvas, akkor, bontakozó babitsi történetre rávetítheti a bevégzett vergiliusit, a befogadás folyamatában – az író sugalmazó intenciójára – dekódolhat egy életsorsot az esküjét megszegő királynőről, akit az esküszegés kikényszerített önfeladásba vitt. Mindezt

⁶⁶ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i. m., 36.

pedig akkor teheti meg, amikor Timár Virgil és Vágner Pista kapcsolata érkezik el ahhoz a ponthoz, ahol a szerzetes készül megszegni a maga fogadalmát. Nagyon fontos, hogy a pap itt és most nem véletlenül nyitja ki Vergilius művét és nem akárhol olvas bele a szövegbe. „A negyedik könyvet lapozta föl mostan – olvasható a regény már idézett helyén –, az utolsó sorokat, ahol szinte kívülről tudta már: ahol az elhagyott Didó halálát írja le.”

Az a hely, amelyet a paptanár kikeres magának, Lakatos István műfordításában így hangzik:

„Ekkor a nagy Júnó e tusán, e halál-viadalmon
Megkönyörült, s az Olympusról Írist odaküldte,
Hogy szövevényeiből testének a lelket eloldja.
Mert nem bűneiért, de nem is sors-szabta halállal,
Ámde időnap előtt pusztult a szegény, esze vesztve:
Így nem nyírta le szőke haját s a fejét sem ítélte
Styxbeli Orcusnak Próserpina még adománnyul
Hát millió színben szikrázva a nap sugarától
Száll is a mennyből, sáfrányszárnyon, a harmatos Íris,
És feje mellé áll: „Én ezt most Dísnek ajánlom,
Égi parancs utasít, s téged kibogozlak e testből.”
Szól, s egy fürtöt a jobbja lemetsz: tüstént elenyészett
Tagjaiból a meleg, s tovaszállott lelke a légben.”⁶⁷

Babitsnál ez a szöveg átalakul. Így: „Íris mint egy bibliai angyal, leszáll az Olympról

Mille trahens varios adverso sole colores
devolat

és megszabadítja a szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincséből.

Iris a szívárvány – gondolta – az istenek tarkaruhájú heroldja, aki az enyhülést hirdeti

a zivatar után, ugyanaz a hírnök, akit a bibliai Isten is
elküldött a vízözön után Noéhoz...”

A vergiliusi jelenetből Babits regényében igazában új jelenet

⁶⁷ VERGILIUS, Publius, *Aenaeis*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1965, 87-88.

képződik. Az idézet szerzői elbeszéléssel indul (az Olympról és Írisről). Ehhez kapcsolódik a latin szövegrész mint a szerzetes által elolvasott textus (magyarul: „Hát millió színben szikrázva a nap-sugarától / Száll is a mennyből”). Majd folytatódik a szerzői szólam, amelyik előbb az *Aeneis*ből való idézet közvetlen szövegkörnyezetének parafrázisa („és megszabadítja a szerelemnek e szegény áldozatát a test bilincseiből”), utóbb pedig leplezetlen szerzői képzetkapcsolás (Íriszről és Noé galambjáról). Az eposzból kilépő szövegpárhuzam révén itt bekapcsolódik a *Timár Virgil fiába* a *Biblia*. Az eposzban visszalapozó pap most nem ezt a szálát építi tovább, hanem kikeresi az Ascaniusra, Aeneas fiára vonatkozó részeket: a IV. ének 156-157. sorát, a vadászatra induló Didót és Aeneast elkísérő, „lángvemhes paripáján azt is amazt is” előző, örömmel nyargalászó fiúról, majd a II. ének 724. sorát, az apja kezét megfogó, „apró kis lépteivel” atyja nyomában loholó gyerek képét, meg „a többi helyet is – olvasható Babitsnál –, ahol Aeneas kis fiáról van szó.”⁶⁸

A vergiliusi szöveghely egyszerű felidézése, egy allúzióval a szenvedés-képzet bekapcsolása, egy sugalmazó intencióval a pre-textus egészének a felvillantása, három megválogatott, lerövidített, más szövegösszefüggésbe tett, tendenciózusan kikeresett részlet, Vergilius művének ilyen „bekebelezése” előrevetíti Timár lehetséges sorsát. Ha ő is megszegi örök fogadalmát, azaz Isten kizárólagos szeretetét felcseréli vagy kiegészíti egy halandó szeretetével, akkor rá is a halál vár, sugalmazza a szöveg, legalábbis üdvösségteológiai értelemben.

Timár Virgil történetét igazában csak az előbb felvillantott *Biblia*, meg a hagiográfia, a Szent Ágoston-szövegekkel létesíthető–létesülő intertextuális kapcsolatok értelmezhetik. E szöveghely-párhuzamok nélkül a pap érzelem-, hit-, gondolkodás- és filozófiai rendszere és személyes sorsának alakulása megmagyarázhatatlan. Egész élet-története a bizonyíték erre.

A szerzetes képzeletét már kisgyerekként is a szentek, ezek a „rejtelmes lények” ragadták meg. Tizennégyévesen a már idézett

⁶⁸ RIMÓCZY-HAMAR Márta, *Babits-Virgil és Vitányi Vilmos szeretetértelmezése*, i. m., 57.

„szent és hős leányok”, később Szent Elek és Remete Szent Antal életszentsége vonzotta. Teológusként és papként kétely nélkül élte meg a maga szerzetesi állapotát. Ennek következtében a szövegben a gondolkodást meghatározó vagy minősítő példaként, értéktulajdonítási lehetőségként, analógiás elmarasztalásként kizárólag ebből a körből való magyarázatok, utalások tűnnek föl.

Vitányi Vilmos is „patrológiai tudása”-val, főleg „az Augustinus életéből” vett részletekkel, bibliai helyek idézésével kívánja megnyerni a pap bizalmát. Az ő „tudása” azonban az ágostoni élet „pikáns mozzanatai”-ra, a célirányosan összekeresett citátumokra, bibliai közhelyekre szorítkozik. Amikor például valamikori kedvesével kapcsolatban „lasciva puellá”-t, azaz „kacér leány”-t emleget és bűnbánó Magdolnára hivatkozik, akkor természetesen nem vesz tudomást arról, hogy a bibliai hagyomány igazában három Mária Magdolnát fog egybe: a Genezáreti tó melletti Magdalából való asszonyt, akiből Jézus hét démonot űzött ki (Lk 8,2), s aki követte az Urat a keresztfeszítéskor és a sírbatételnél (Mt 27,619), a betániai Lázár testvérét, aki kenettel kente Jézus lábait könnyeivel öntözte, hajával törölte és megkente drága kenettel (Lk 7,36-50). Vitányi nem csak a distinkciókat nem teszi meg, hanem hozzávetőleges tájékozottságában a valamikori szeretőjét, a gyermekét egyedül felnevelő anyát azonosítja az általa egynek gondolt Magdolnával. Ez a párhuzam azonban felületes és nem igaz.

A bibliai helyekkel értelmezhető életstratégia a szöveg elején csak Timár Virgilt jellemzi. A házfőnököt, Horvát Vincét nem számítva csak ő éli igazában a szerzetesek életét. Hűséges örökfogadalmához üdvösségtéológiai–lelki értelemben. Felismerte és elfogadta az isteni meghívást és választást, teljes lelkével kizárólag Istenhez tartozónak tekinti magát, nem keres az Isten szeretetén kívül álló külső célt. Szent Ágoston szeretet–himnuszát vallva „nem tétovázó, hanem biztos öntudattal” szereti az Urat (amint ez a *Vallomásokban* olvasható). A szeretetet szereti, azaz egyetlen dologra „önmaga kedvéért” törekszik, anélkül, hogy bármit is birtokba akarna venni (pontosan úgy, ahogy ezt Ágoston a *Különböző kérdésekről* című munkájában leírja). Amikor Timár Virgil a külön szeretetébe fogadja Vágner Pistát, nemcsak feloldja magányát, szerzetesi elszigeteltségét, hanem a szeretet-megosztással elhagyja

a számára kijelölt üdvösség-utat is. Mindez a szövegrész és a zárlat értelmezése szempontjából fontos.⁶⁹

A regény utolsó oldalain újból három latin idézet, három intertextus van. Az első az *Aeneis* IV. énekéből való, az 552-553. sor: „Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem / Corpora.” Lakatos István fordításában: „S éjszaka lett szelid álom ömlott az élők / Fáradt teste fölé.” A második idézet három sorral későbből való. Ez már kihagyásos idézet. A teljes sor, Lakatos István fordításában: „[Minden táj lecsitult], minden iromba madár-nép.” A harmadik idézetet a következőképpen kapcsolja az előzőhöz Babits: „Künn zúg, a tenger, nagy árbocok feszülnek az égnek, útjára készül a hitetlen trójai...”

Ó jaj, nem! ... az önkénytelen asszociáció szédítette és megborzasztotta. – Milyen borzasztó szennyes a földiek szerelme! ... De nem is igazi szeretet az:

nondum amabam, et amabam amare... amorem
amabam... et quarebam, quid amarem...

Idézte magának Augustinust. Még nem szerettem, nem tudtam, hogy mit kell szeretni; és szerettem volna szeretni, a Szerelmet szerettem, kerestem, mit szeressek...

Most következik az igazi, az egyetlen szerelem:
az Isten szerelme...”⁷⁰

Ebben az utolsó részletben a bevezető gondolat retrospektív autotextus. Visszauntil egyrészt magára az eposzra, másrészt a Szent Ágoston különböző műveiben szavakba foglalt szeretet-felfogásra. Csakhogy azon a helyen, ahol Babits idézi, amint ezt Rimóczy-Hamar Márta kimutatta, az „amorem amabam”, a „szeretetet szerettem” szószerkezet nem szerepel. Ennek ellenére a *Timár*

⁶⁹ AUGUSTINUS, Aurelius, *Vallomások*, ford. VÁROSI István, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1982, 284; UÖ., *Nyolcvanhárom különböző kérdésről = Az égi és a földi szépről. Források a késő antik és a középkori esztétika történetéhez*, s. a. r. REDL Károly, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1988, 109-111; BARSÍ Balázs, *A keresztség és a szerzetesi élet*, Vigilia, 2001/6, 422; BAMBERG, Corona, *Az emberség ára* Eisenstadt, Prugg Verlag, 1990, 60-62.

⁷⁰ BABITS Mihály, *Timár Virgil fia*, i.m., 89-90

Virgil fia szövegében, a latin szöveg prózába oldott változatában az író Augustinus mondataként ismétli az előbbi teljes textust.⁷¹

Az intertextusok, a transztextuális kapcsolatok, a nyelvi-stilisztikai allúziók, a sugalmazó intenciók, a retrospektív autotextusok, a betoldások és a módosítások appericiálását Babits a befogadóra bízta. Nyilván arra számított, amit Wolfgang Iser szavakba is foglalt: az olvasó az ő írói horizontjához hasonló befogadói horizonttal olvas, a maga számára felépíti a szöveget, melynek újratерemtésében kész és képes értelmezni a metaszövegek, a transztextusok és az autotextusok (most nem részletezett) teljes körét is.

A szerző – ebben a reményben – tudatosan feszíti szét a szöveg kereteit. Meghagyja annak a lehetőségét, hogy a szöveget folyamatos szerveződésű, a közvetlen történés dekódolására inspiráló textusként, a ricour-i naiv olvasó szintjén olvassuk. Ugyanakkor lehetőséget kínál arra is, hogy intertextuális olvasással, intertextuális anamnézissel visszatérjünk az indukáló szöveghelyekhez is, s ezzel a paptanárnak és növendékének a históriáját az idegen szövegek transzformációjaként is értelmezzük.

*

Kosztolányi az 1922-es kritikájában a *Timár Virgil fiáról* szólva az „új realizmus” diadaláról, az „igazi titok”, „az élet” megjelenéséről írt.

Kétségtelen tény, hogy az író ebben a művében tömörszerűen jelentetett meg valóságelemeket, megidézve a maga ciszterci diákoskodásának és tanárságának pécsi és bajai helyeit, személyeit, valóságfoszlányait. A szövegépítés és a szövegalakítás módja azonban nyilvánvalóvá teszi: a személyesen megélt élettől talán itt távolodott el leginkább Babits, s itt került legközelebb ahhoz a metódushoz, amelyik a késő modern, sőt: posztmodern korszak prózateremtésének a sajátja lesz majd.

⁷¹ RIMÓCZY-HAMAR Márta, i.m., 60-61.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

LEVÉL, SZÖVEG, ALKOTÁS

LEVÉL MINT MŰFAJ

A levél, ma a személyes közlést helyettesítő kommunikációs forma, feltehetően egyidős az európai irodalommal. Az ókorban, amikor a szépirodalom, a tudományos próza, a tanköltemény, a verses episztola és a prózai levél nem különült el egymástól, a gyakorlatibb, a magáninformációkat tartalmazó valóságos levél és a fiktív levél között sem volt éles határvonal. A valóságos levél nem csak személyes információkat tartalmazott, a magánélet aktuális eseményei mellett tudósított a nagyobb közösség életéről is, s a közélet kiegészítője és ismeretforrása lett. A hivatalos-, a nyílt- vagy irodalmi levél pedig ugyanúgy alkalmazkodott a retorika szabályaihoz, mint a másik: vagy követte őket, vagy tudatosan megszegte előírásait.¹

A levélforma irodalmi szabályrendszerét (lehetőségeit, előírásait, gyakorlatát) Platón, Epikuros, Poseidónios, a vele is levelező híres rétor és filozófus, a római Cicero, a drámaíró és filozófus Seneca és Plinius Secundus alakította ki. Platón nézeteit nem csak traktátusaiban, hanem leveleiben is megfogalmazta, életrajzát pedig ebben a formában írta meg. Cicero, akinek 931 levelét – ebből 70 hozzá küldött iratot – a közvetlen utódok tudatosan szerkesztett kötetekben ki is adtak, általában levélben rögzítette gondolatait, lelkiállapotát, hangulatát, a vele történt eseményeket, a kortársak viszálykodásait, a politika hullámvásárát. Seneca, aki Cicerohoz hasonlóan szívesen fogalmazta meg egyszerűbb, közérthető formában filozófiai nézeteit levelekben, tudatosan választotta meg a levélközlés stílusát. Elhárította azt az igényt, hogy „gondos” leveleket írjon, azaz ügyeljen a retorika szabályaira; az *Erkölcsei levelek*

¹ A levélműfajról: MARÓTH Miklós, *Egy késő antik görög levélregény az arab irodalomban = Levél, író, irodalom*, szerk. KICZENKÓ Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar kiadása, 2000, 12-21; MÁRTONFFY Marcell, „... most az egyszer írásba foglaltatom” *A késleltetett személyesség szövegterve Rilke leveleiben*, Uo., 325–345; TARJÁNYI Eszter, *A viasztáblától az e-mailig, avagy „epistola no erubescit”*, Uo., 5-11.

75. darabjában szavakba öntötte a maga stíluseszményét: „Amilyen a beszédem lenne, ha együtt ülnénk vagy sétálnánk – írja –, spontán és könnyed, azt akarom, ilyenek legyenek a leveleim...”. Seneca tudatosan alakította a művek szerkezetét is. Mindig az egyedi esetekből indult ki, aztán haladt az általánosítás felé, ezenközben pedig idézte a filozófusok véleményét is. Plinius Secundus ezzel szemben írásaiban egyforma hangsúllyal küldözgette ünnepi jókívánságait, adott irodalmi tanácsokat, rögzítette életmozzanatait, vigasztalt, ösztönzött és pletykált.²

A középkorban módosult a levélműfaj jelentősége. Az ókori levélgyűjtemények egyrészt inspirálták a „keresztény epistolográfia fejlődését”³. Másrészt, az első időszakban, körülbelül a 12. század végéig, a társadalom szerkezetében, a gondolkodásban és a mentalitásban bekövetkezett változások okán, a levelekben a célirányos közlés lett a domináló: uralkodók, főpapok hoztak egymás tudomására döntéseket, fogalmaztak meg kéréseket, tettek ajánlásokat vagy nyilatkozatokat. A 13. század közepétől megszaporodtak a levelek, megnőtt a szövegeket megfogalmazó kancelláriák, királyi hivatalok és hivatalnokok mozgástere; az iratokból sok esetben kibontakozik a küldő egyénisége, a megfogalmazásban pedig megjelenik a leíró-fogalmazó stíluskészsége, szógazdagsága, tudása.⁴

Az ókori gyakorlatot a 15-16. századi humanisták újították föl és alakították tovább. Ekkortájt intézményesült az oktatás, egyre többen tanultak retorikát, s latin nyelvet és nyelvtant a háromszintű

² Vö.: PLATÓN, *Összes művei (1-3. k.)*, szerk. FALUS Róbert, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984; CICERO, Marcus Tullius, *Válogatott művei*, szerk. HAVAS László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987; SENECA, Lucius Anaens, *Erkölcsei levelek*, ford., utószó, jegyz. KURCZ Ágnes, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975; PLINIUS, Caius Secundus Minor, *Levelek*, ford. BORZSÁK István, MARÓTH Egon, MURAKÖZY Gyula, SZEPESSY Tibor, utószó SZEPESSY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966; FALUS Róbert, *A római irodalom története*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1970; ADAMIK Tamás, *Római irodalom az aranykorban*, Pécs, Seneca, A Halász és fiai Kft. Könyvkiadója, 1994; Uő., *Római irodalom az ezüstkorbán*, Pécs, Seneca, A Halász és Fiai Kft. Könyvkiadója, 1994.

³ MARÓTH Miklós, *Egy késő antik görög levélregény az arab irodalomban = Levél, író, irodalom*, i.m., 12.

⁴ Vö.: *Mátyás király levelei 1460–1490*, vál., szöveggond., utószó, jegyzet V. KOVÁCS Sándor, ford. BALLER Piroska, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

városi iskolákban is oktatták, hiszen a közigazgatás és a törvénykezés nyelvét az igényesebb iparos pályákra igyekvőknek is el kellett sajátítaniuk. Fokozatosan nőtt az írni-olvasni tudók köre, bővült a gazdasági-társadalmi-családi kapcsolatok rendszere, nőtt a műveltség iránti vágy. Nyugat-Európában, a polgárosodás előrehaladtával, ennek megfelelően bővült a levélírók és levélvárók csoportja. Az egymásnak küldött iratokban pedig az aktuális közlések mellett megjelent az igény az új tartózkodási hely bemutatására, az érdemi állapot közlésére, a várható események vázolására is.

Ezek a változások Magyarországon is megtapasztalhatók. A legelső misszilis levél itt is hivatalos közlés (1091-ben tudósítja ebben döntéséről László király a montecassinói apátot); a 13. és 14. századból megmaradt uralkodói levelekből – IV. Béla, Nagy Lajos és Zsigmond irataiból – már kitetszik a politikai helyzetet értelmezők gondolkodása. Mátyás király által elküldött iratokban nemcsak diplomáciai közlések, a cselekedetek mérlegelése, az uralkodói tervek jelennek meg, de van ezekben várostrom-leírás, személyes híradás, hétköznapi elfoglaltságokra történő utalás is.⁵

Az anyanyelven folyó levelezés Magyarországon a 15. század legvégén indult meg. A 16. században a magánlevelekben, akárcsak más műfajokban, felerősödnek a retorikai fordulatok.⁶ A 17-18. században a levélírók között már ott vannak a polgárok is. Az ő irataikban magánemberi gondolkodásuk jelenik meg: a levelek híradások társadalmi érvényű személyes céljaikról, tartalmaznak önmegfigyeléseket, általánosításokat, közéleti reflexiókat, ebben a kommunikációs formákban alakulnak a személyes kapcsolatok csakúgy, mint ahogyan így szerveződnek szűkebb-tágabb körű

⁵ Vö.: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*, s.a.r. és bev. MAKKAI László, MEZEY László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960; *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*, vál. bev. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1974; *Régi magyar levelestár, XVI–XVII. század*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Magvető Kiadó, 1981; *Mátyás király levelei*, i. m.

⁶ Hargittay Emil a szónoki beszéd retorikai fordulatait kimutatta Balassi Bálint *Egy katonaének* című versében is. Eszerint az 1. strófa, a hallgatóság megszólítása (exordium), a 2-3-4. szakasz a harc bemutatása (narratio), az 5. szakasz a vitézi eszmény megfogalmazása (propositio), a 6-7-8. strófa a vers középső részében megfogalmazott tétel megerősítése (confirmatio), a 9. szakasz az áldáskérő búcsúvétel (conclusio). Vö.: H. E., *Régi magyarországi misszilis retorikai elemzése* = *Levél, író, irodalom*, i. m., 22.

eszmecserék; a levelezés az ő esetükben „nyilvánosság-teremtő funkció”-val is rendelkezik.⁷

A 18-19. század fordulóján és a 19. században a magyar irodalomban és társadalomban egyrészt felerősödik a levél személyes kommunikációt helyettesítő szerepe; ez tapasztalható Csokonai irataiban, melyeket a pesti magyar színészeknek, Nagy Gábornak, Széchényi Ferenc grófnak, Vajda Júliának és másoknak küldött, meg Berzsenyi Dániel leveleiben, aki ebben a formában tudósította apját, rokonait a vele történekekről, s foglalta szavakba a feleségének szóló, a gazdaságra vonatkozó utasításait. A századforduló írói és költői másrészt ezzel az írott formával pótolták a nyilvánosság hiányzó fórumait: levelekben tudósították egymást terveikről, eszméikről, szavakba foglalták szellemi szituációjukat, az irodalomról, az irodalom funkciójáról vallott felfogásukat. Ugyanekkor megszorodtak az episztolák is. Ányos Pál, Verseghy Ferenc, Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Virág Benedek mellett Kazinczy és Berzsenyi is ebben a műfajban – a *Baróti Szabó Dávidhoz*, a *Berzsenyire*, a *Vitkovics Mihályhoz*, továbbá *A pesti Magyar Társasághoz*, a *Döbrentei Gáborhoz*, az *Epistola Kazinczy Ferenchez* és a *Vitkovics Mihályhoz* című művekben – foglalta szavakba a költészetről, a hagyományról, a műfajokról, a magyar irodalomról, a nyelvről vallott elképzelését.

Az iparos- és kereskedőcsaládokban, mint amilyen például a Katona Józsefé volt és a literátus hivatalnoki-értelmiségi pályákon tevékenykedők famíliájában, mint amilyenben id. Babits Mihály élt, már számon tartották, megőrizték, kézzől kézre adták és emlegették a szépen megírt leveleket. Katona Józsefék esetében ilyen sokszor emlegetett irat volt az apa, az algimnáziumot végzett takácsmester, id. Katona József levele 1807 őszén a Szegeden tanuló fiához.⁸ És ugyanígy vigyázták a szép és fontos leveleket a Babits családban is. Eltették például az 1858 novemberében kelt Kelemen József-féle tudósítást, melyben a pesti egyetemen orvosi tanulmányokat folytató Kelemen Mihály kapott megszívlelendő

⁷ MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, 6–7.

⁸ BÍRÓ Ferenc, *Katona József*, Bp., Balassi Kiadó, 2002, 15.

tanácsokat a pályaválasztáshoz, meg Kelemen Ákos levelét Kelemen Aurórának 1871-ből a „borotváltképű tót emberek”-kel teli vásárról, meg Horváth Károly 1883-ból való tudósítását a költő édesapjának, id. Babits Mihálynak szóló névnap i jókívánatokkal.⁹

A családi legendárium meg éppenséggel megőrizte a tényt: a költő születése előtti este, tehát 1883. november 25-én id. Babits Mihályné „gyönyörű” levelet írt a barátnőjének, „azonnal föl is olvasta” a férjének, „s később szentül meg volt győződve, hogy a fia költői pályáját „ennek a levélnek kell tulajdonítani”, hiszen akinek „a születése előtt pár órával az édesanyja ilyen levelet fogalmaz, abból nyilván csak költő lehet”.¹⁰

Ezek a családi levelek jelentik azt a hatalmas anyagot, melyet az utókor Babits-levelezésnek mond.

⁹ *A Babits család levelezése*, szerk., vál., a jegyzeteket írta BUDA Attila, Bp., Universitas Kiadó, 1996, 81, 93, 102.

¹⁰ BABITS Mihály, *Curriculum vitae* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, s. a. r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I, 680.

A LEVÉL MINT IRODALOMTÖRTÉNET: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE

Babits Mihály levelezése közel 10 000 tételt jelent. Ebből kb. 1250 a költő saját kezű irata, 8000-nél több azoknak a híradásoknak a száma, melyek Babbitshoz szólnak (ezek jó egyharmada válaszlevél), több tucatra tehető értesítésmennyiség származik Török Sophie-tól, aki a *Halálfi*ai írásakor és a költő betegsége idején Babits gondolatait, javaslatait, érveit tolmácsolta,¹¹ 1340 családi levél az 1858 és 1945 közötti időből: a költő déd- és nagyszüleinek időszakából meg az utána következő periódusból, olyan iratok, melyek révén (felhasználva természetesen más dokumentumokat is) rekonstruálni lehetett a Babits család kommunikációs és életviteli szokásait, szellemi és társadalmi értékrendjét, össze lehetett állítani a család történetét, meg lehetett rajzolni a leszármazási táblát, korrigálni lehetett a családfa néhány hibás adatát.¹²

Óriási anyag ez. Terjedelemben Goethe és Schiller, Thomas Mann, Stefan Zweig, Kazinczy Ferenc és Arany János levelezéséhez hasonlítható. Gondolatilag azonban ez a levéltömeg gazdagabb anyagot kínál amazoknál. Mivel a levélírók vagy a címzettek között ott van a Babits-rokonság, ott van – többek között – Kiss József, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Szabó Dezső, József Attila, Radnóti Miklós,

¹¹ *A Babits család kéziratai és levelezése I-IV.* (összeáll. CSÉVE Anna, KELEVÉZ Ágnes, MELCZER Tibor, NEMESKÉRI Erika, PAPP Mária, Bp. Argumentum Kiadó–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993) 7991 iratot vett fel „Babits Mihály levelei” közé. Az egyéb dokumentumok között ugyanakkor szerepeltet olyan szövegeket (például a költő kérvényét Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a Magyar Királyi Államrendőrség főkapitányának idézését, Babits házassági diszpenzációt kérő sorait, a miniszterhez benyújtott, családi pótlékot kérő írást, az esztergomi házzal és a Baumgarten Alapítvánnyal kapcsolatos híradásokat és más hasonló iratokat), amelyek külső formájukat és a közölt információk jellegét tekintve is (tágabb értelemben) mindenképpen levélnek minősíthetők. Ezekkel az iratokkal, az azóta előkerült levekkel és a családi anyaggal együtt jelent közel 10 000 dokumentumot a levelezés.

¹² *A Babits család levelezése*, i. m., 7-77.

Berda József, Bartalis János, Tamási Áron, Illyés Gyula, Vas István, Weöres Sándor, Bálint György, meg Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Tormay Cecil, Surányi Miklós, Herczeg Ferenc, valamint Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szamuely Tiborné, Kornfeld Móric, Weiss Manfréd, Zdravetz püspök, Bethlen István, Szilasi Vilmos, Buday Dezső, Lukács György, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, a Baumgarten-díj révén pedig költők, írók, dilettánsok sora, ezért ebből a irattömegből kitetszik a 20. század társadalomtörténete: az a változás, amely a literátus vármegyei hivatalnokokat elválasztotta a polgári-értelmiségi pályán boldoguló utódoktól, a kiegyezés körüli idők emberét az első világháború, a forradalmak és a kezdődő második világegés emberétől. A levélanyag ugyanakkor végigkíséri az irodalomtörténeti korszakváltozásokat is. A legrégebb írói-költői levelek (például Kozma Andor, Rákosi Jenő és mások küldeményei) stílustani és gondolati szempontból a népnemzeti iskolát reprezentálják; a Kiss József érdeklődését mutató kártyák A Hét körét idézik; Mohácsi Jenő, György Oszkár, majd Juhász és Kosztolányi híradásai *A Holnap*, a Nyugat és az új irodalom szerveződését mutatják; A Tett és a MA körébe tartozó iratok a magyar avantgárd dokumentumai; az utána való levelek a neofolklor, az új tárgyiasság, az új klasszicizmus, a későavantgárd kibontakozását, alakulását, módosulását kísérő iratok.

Ez a hatalmas levéltömeg nem egy esetben értelmezi, kiegészíti, magyarázza a kor és Babits viszonyrendszerét, számtalan alkalommal fontos befogadástörténeti információt ad, felvillantja a költő esztétikai gondolkodásának alakulását.

A Babits-levelezés darabjai egy szokás meglétét, továbbélését, módosulását is mutatják. A 19. század elején-közepén a családi levél még az élet fontos része és eseménye volt. Illett tudni szép levelet írni. Ezeket az iratokat aztán megőrizték, a következő generációkra hagyományozták, a levelekben rögzített történetek így nem merültek feledésbe.

A pesti egyetemre került, irodalmi pályára készülő Babits Mihály a levélírás szokását családi hagyományként és műfaj-történeti lehetőségként is megélte. Nem csak azzal volt ugyanis tisztában, hogy az egyetemista társakkal váltott leveleket meg kell őrizni, ezek ugyanis (amint erre Kosztolányi 1904-ben már

figyelmeztette is) törekvéseik dokumentációjának számíthatnak majd, de azt is tudta, hogy a levél befogadhat értekezésszerű meditációkat, amint azt Jean Louis Guez de Balzac 1624-ben kiadott levelei tanúsítják; fontos információkat jelenthet bármelyikük alkotásmódjáról, ahogyan azt James Boswell megtapasztalta Samuel Johnson esetében a 18. században; a levél ugyanakkor – tudhatta Gustave Flaubert példáján – megőrizhet műfajtörténeti, esztétikai, alkotás-lélektani fejtegetéseket is.

A Babitsnak küldött levelekből és az ezekre érkezett válaszokból pontosabb képet kaphatunk a költő pályájának külső történéseiről, a költő indítékairól, döntéseit meghatározó értékpreferenciákról, a század irodalmi kezdeményezéseiről, a folyóiratokról, írói csoportokról, mozgalmakról, szándékokról.

Nyilvánvaló például ezekből, hogy Babits már az *Új versek* megjelenése, tehát 1906 februárja előtt modern költőnek számított. Először csak a Négyesy-féle stílusgyakorlatokon volt „star” és „primadonna”, amint erről 1904. november 17-én Kosztolányinak írt; 1905-ben a budapesti egyetemisták tágabb körében volt modern költő, Mohácsi Jenő lapjában, a Tűzben megjelent Nietzschefordításával és a szerkesztőknek felolvasott verseivel.¹³ 1905 legvégén, 1906 legelején már a barátok barátai is így tekintették. Így vélekedtek a szabadkaiak, köztük Csáth Géza is (ezért aposztrofálta Babitsot Kosztolányi augusztus 18-a után kelt levelében „nemes fajunk megtestesült genialitása”-nak, „Petőfi unokája”-nak, „egy kölyök Arany”-nak). Így számoltak vele Juhász Gyula szegedi barátai, így a debreceni Oláh Gábor révén a *Bokréta* című kötet költői, meg Babitscsal ekkor is, később is rivalizáló Balázs Béla és a majdani Renaissance-kör tagjai is. Mindezeket a véleményeket foglalhatta össze Kosztolányi az *Új versek* szenzációját követő évben, 1907 decemberében: „Budapesten irántad óriási az érdeklődés. Kézirataid kézről kézre forognak.” Csak ez a korábbra tehető recepció magyarázza meg *A Holnap* antológiát, a Nyugat folyóiratban megjelent 1908 végi verseket és a *Levelek Iris koszorújából* című

¹³ MOHÁCSI Jenő, *Első megjelenése Budapesten: Babits Mihály és a Tűz = Babits emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, [Bp.], Nyugat Könyvkiadó, é. n. [1941], 160–162.

kötetet kísérő elismerést és dühödt elutasítást. Ez utóbbira, a modern Adyt és a modern Babitsot egyszerre elvető gesztusra lehet következtetni a Reviczky-életrajzot megíró Paulovics István 1911. áprilisi leveléből. „Amit Önök [azaz Ady és Babits] produkálnak, nem költészet; beteg agynak beteg szüleményei [...] az idők az Önök reklamizált költészetét [...] kellő értékre, a nullára fogják alászállítani. S csodálkozni fognak az utódok, hogy hogyan tudott a magyar (?) olvasóközönség egykor annyira eltévelyedni, ízlésben annyira degenerálódni, hogy az Önök verseit szeresse, az Önök irányát s tobzódását megtűrje.”

A külső történések pontosabb számbavételét segíthetik az 1923-as levelek, híradások, feljegyzések is.

A szemlélő számára a Nyugat környékén minden rendjén valónak tűnik ekkor: a folyóirat elleni támadások már elmaradtak, az Osvátot, Babitsot, Móriczot, Ignotust köszöntő ünnepi számok újból a modern magyar irodalom kezdeteire, az azóta eltelt időre irányítják a figyelmet. Babits maga is részt vesz az ünneplésben. Ignotusról – betegsége miatt – csak rövid köszöntőt ír, Móriczot *A gyémántszerő asszony* című verssel ünnepli. Osvátról 1923. május 27-én a Vígszínházban *Emlékezés* címmel mondja el a maga laudációját, az ünnepséget követően a Royal Étteremben tartott banketten pedig egy rövid beszéd kíséretében ő adja át az ünnepeltnek Beck Ö. Fülöp plakettjét. E mindössze 16 soros szöveg utolsó mondata így hangzott: „Fogadd szívesen, s gondolj szeretettel és megbocsátással reánk is, régi, s annyszor hálátlan munkatársaidra!” A záró formula csak részben volt retorikai fordulat. A „szerkesztők szerkesztője” (ahogyan Tersánszky nevezte Osvátot) és Babits között ugyanis a viszony semmiképpen nem volt felhőtlen. 1920-tól, akkortól tehát, amikor a Nyugatot közösen szerkesztették, fokozatosan erősödtek köztük az ellentétek.¹⁴

Az Osváttal való erősödő ellentétek közben,¹⁵ 1922 végén

¹⁴ Vö.: 212–222 old.

¹⁵ Babits és Osvát viszonyához: FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő élete és halála*, Bp., Magvető Kiadó, 1987, 174–179; KENYERES Zoltán, *A Nyugat periódusai* = K. Z., *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*, Bp., Anonymus Kiadó, 2001, 32–62; *Osvát Ernő a kortársak között*, szerk. KÖSZEG Ferenc, MÁRVÁNYI Judit, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1985.

Babits – Tormay Cecil közvetítésével – figyelemre méltó ajánlatot kapott Klebelsberg Kunótól: egy újonnan indítandó folyóirat, a Napkelet főszerkesztőségére kérték fel. A folyóiratnak az éppen csak hivatalba lépett kultuszminiszter fontos szerepet szánt nagyvonalú terveiben. A közoktatás modernizálásával, a tanyai iskolák rendszerének kiépítésével, a Collegium Hungaricumok megszervezésével, a polgári értékrend tudatosításával párhuzamosan, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtésében (a majdani „neonacionalizmus” programjában) kívánta volna a folyóirattal mozgósítani a szellem és a tudás fegyvereit.¹⁶ Babits akkor is, később is elhárította a megmegújuló invitációt¹⁷. Nyilvánvaló volt ugyanis számára, hogy egy „konzervatív”-nak tervezett irodalmi szemle, bármilyen színvonalas legyen is, csak „a Nyugat ellensúlyozására indul”-hat, amint ezt a hercegprímásnak küldött bizalmas miniszteri levél rögzítette is.¹⁸

Babits Mihály levelezésében minden kétséget kizáróan azok a levelek a legfontosabbak, amelyeket maga a költő ír. Ezek között is vannak egyszerű közlések az élet apróságairól, az elvégzendő feladatokról (akárcsak Berzsenyi Dániel iratanyagában); vannak kiadóknak küldött elszámolások, sürgetések¹⁹ (pontosan úgy, mint Ady Endre levelei között); akad olyan, különben kevésbé fontos beszámoló is, ilyen az 1908. augusztus 26-a előtti időjelzésű, amelynek egy mondata egy vers kiindulási pontja lett (akárcsak a

¹⁶ Vö.: KLEBELSBERG Kuno, *Válogatott beszédei és írásai, 1919-1932*, vál., az előszót és a jegyzeteket írta GLATZ Ferenc, Bp., Európa Kiadó, 1990, 401-464.

¹⁷ Tormay Cecile, aki végül a folyóirat főszerkesztője lett, 1929. április 24-i levelében így ír erről Török Sophie-nak: „Mondja meg [férjének], hogy a kérés, mellyel [1922-ben] fordultam Hozzá, élón él ma is és várja az ő választát. Mikor a Napkeletet elgondoltam, első gondolatom feléje fordult. Mondja meg neki, hogy az a folyóirat, melynek Török Sophie a munkatársa, hazavárja őt és én nem érzem beteljesültnek a küldetést, melyet vállaltam, mindaddig, amíg ő nem jön közénk, akik az ő olvasói vagyunk.” OSZK Fond III/1309.

¹⁸ Idézi: CSURDI Sándor, FENYŐ István, MÁRKUS László, MUCSI Ferenc, *A magyar sajtó története*, Bp., Tankönyvkiadó, 1977, 160.

¹⁹ Ilyen köteg például Stefan I. Klein 1916 és 1939 között kelt 260 levele. Ezekből az iratokból nemcsak az tudható meg, hogy mikor, melyik műért hány német márkát adott fel Babitsnak, mennyit tartott meg magának a fordítás fejében, de az is kitetszik, mikor, hol és milyen műveket próbált ajánlani, mérlegelve az adott újság vagy régió olvasási szokásait. Mivel kitűnő kvalitásérzővel rendelkezett – a 20. századi magyar irodalomból Krúdyt, Kosztolányit, Karinthyt, Szép Ernőt, Füst Milánt és Móriczot is fordított –, rövid értékelései is fontosak. Vö.: SÁLI Erika, *Babits és Stefan I. Klein*, Új Dunatáj, 1996/4.

Petőfi–Arany levelezésből közismert példa), ez a vers az *Itália*. A levelek jelentős része azonban „a legmagasabb irodalom breviáriumma” – amint Albert Thibaudet mondta a *Bovaryné* megírásán dolgozó Flaubert leveleiről. Ezek a híradások fontos információkat adnak a költői-írói gondolkodás alakulásáról, a belső történésekről. Erről tudósít az 1910 és 1942 között Szilasi Vilmossal folytatott levelezés. Ez a 138 szöveg²⁰ a maga udvarias, érdeklődő kezdeteivel, a rokonszenv fokozódó kinyilvánításával, a teljes kitárulkozással, a történelem által kikényszerített elválással, a kapcsolatok újrafelvételével, a legbenső gondolatok cseréjével, a halál utáni feltételezett jelenlét transzcendens távlatával egyszerre hasonlítható Goethe és Schiller, Franz Kafka és Brod, más vonatkozásban Vágó Márta és József Attila levélváltásához. Teljes műalkotás ez a levélegyüttes, a maga (elemzésre váró) visszatéréseivel, ismétlődéseivel, elhallgatásaival, hiátusaival.

A belső történet szempontjából különös érdeklődésre tarthat számot az egész Babits-levelezésből három peridus: az 1903–1909, az 1919–1921, továbbá az 1924–1925 közötti anyag. Mindegyikben bizonyos értelemben „meztelenre vetkőzik” Babits, akárcsak (önminősítése szerint) Franz Kafka tette a maga leveleiben; mindegyik periódusnak van legalább egy vezérgondolata, az írásoknak pontosan rögzíthető a mélyrétege, a fogalom- és utalásrendszere.

Az 1903 és 1909 közötti időszak központi problémája, amint a Juhász Gyulának írott, 1905. június 15-én kelt levelében megfogalmazta, a „mi [...] a művészet” kérdése, a műalkotás teremtésének „kínnal” teli folyamata.

Babits a reflexiót váró meditációt erről 1902 végén, 1903 elején a György Oszkárval való levélváltásban kezdte el.²¹ Bizonyára úgy gondolta, a francia irodalom közös tisztelete, a Baudelaire és Verlaine költészete iránti összekapcsoló rajongás, mindkettejük

²⁰ Ehhez a levelezéshez szorosan hozzátartoznak a férje helyett író Török Sophie kártyái, Szilasiné és Babitsné egymásnak küldött levelei, az özvegynek küldött híradások. A teljes anyag ezek beszámításával jelent 138 tételt. Vö. *Babits-Szilasi levelezés*, összeáll., közreadja és a bevezetőt írta GAL István, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Petőfi irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, é. n.

²¹ Yö.: SIPOS Lajos, *Adatok Babits Mihály és György Oszkár pályakezdéséhez*, Argus, 1995/6.

erős szándéka, hogy költők legyenek, elégséges alap a közös gondolkodáshoz. Útjaik azonban hamar elváltak. Ekkori verseikben ugyanis mindketten a 19. századi, a Reviczky és a Kiss József előtti beszédmódot tekintették normának, miközben – az ekkor egymásnak küldött levelek tanúsága szerint – teoretikusan már másként vélekedtek: György Oszkár mindössze kételkedett annak helyességét illetően, Babits azonban egyre határozottabban elutasította azt: az alkotást nem élménykövetkezménynek, nem bármilyen módon is intencionált gondolatok kifejezésének tekintette. 1903 végén (*A lírikus epilógja* a verspélda rá) és 1904-ben (*a Spinoza szobor előtt*, *a Vérivó leányok* és az *In Horatium* tanúsága szerint) már a versírói gyakorlatban is elhárította ezt az eszményt. Ekkortól, 1904 áprilisától azonban már Kosztolányi lett Babits levélbeli gondolkodó társa. Neki, és nem a kevésbé teóriaérzékeny Juhász Gyulának fejtette ki a véleményét a dekadenciáról, a közvetlen elődökről: Nietzsche-ről, Schopenhauerről, Aranyról és másokról, tőle várt reflexiókat Ady első kötetéről, mindenekelőtt pedig saját verseiről.

A Kosztolányinak küldött írásokban tér vissza állandóan a nyelv és a műalkotás kérdésére is. Ezekben a szövegekben, a korszak nyelvelméleti és nyelvpszichológiai gondolkodásával párhuzamosan, a műalkotást egyre inkább mint nyelvi tényt határozta meg. Érinti ezt a kérdést 1904 májusában, júliusában, az augusztus 20-i és a szeptember 15-i levelében; az *Új verseket* kommentáló iratában, 1906. február 21-én pedig már igazában csak ezt értékelte. Adynak – írta – „megvan a létjoga a magyar költészetben [...], mert néhány új ritmust, új szó-hangulatot alkotott”.

1909 után a művészetelméleti, műfaj történeti problémák, az elődökhöz való viszony kérdése a levelekben már alig bukkan föl. 1909-ben a szimbolizmusról és Adyról, 1910-ben a futurizmusról, a kortárs modern törekvésekről, Komjáthy Jenőről, Péterfyről, Petőfiről és Aranyról, 1911-ben Reviczkyről, Vörösmartyról és Nietzsche-ről írott hosszabb munkáiban azonban a levelekben elkezdett mondatok jelennek meg, folytatódnak, módosulnak, ellentétükbe fordulnak, mintegy jelezve: a maga számára megkezdett értelmező gondolkodás új, adekvátabb környezetbe ért.

A belső történésről adnak hírt az 1919 és 1921 közötti levelek, továbbá az 1924–1925-ös iratok.

1919 végén, 1920-ban és 1921-ben Babits a személyes történelemben, a család, a generációk és a nemzet históriájában definiálja önmagát. Mindez a műfajok teljességében és párhuzamosan történik. Megvalósul a versekben – a *Nyugtalanság völgye* darabjaiban, a *Régi kert*, a *Régi friss reggeleim* és a *Csillagokig!* című alkotásokban –, megvalósul a Szabó Lőrincnek mondott önéletrajzban és a *Halálfi* első változatában, a Pesti Naplóban 1921-ben közölt variációban, és megvalósul Babits ekkor írt kevés számú, de mindenképpen összefüggő sort alkotó leveleiben, amelyekben, akár Szent Ágoston, Descartes vagy Pascal ilyen írásaiban, a szerző egyénisége, az egyén és a történelem ütközése kap különös hangsúlyt.

1924-ben és 1925-ben más a helyzet. Az ifjúkori barátságok ekkorra meglazultak. Babits nem ír egyetlen sort sem ezekben az években György Oszkárnak, Juhász Gyulának, Kosztolányi Dezsőnek; Szilasi Vilmosnak is mindössze két híradást küld. Ez utóbbiak azonban – kiegészítve a Sárközi Györggyel folytatott levélváltással, a *Könyvről könyvre* sorozatban 1924-ben közölt Babits-írással, másoknak szóló kártyákkal – jelzik: a költőt ebben az időben az irodalmi generációk egymáshoz fűződő viszonya foglalkoztatta leginkább. És nem elsősorban a személyes konfliktusok okán.

Babits, aki *Az európai irodalom történetében* a világirodalom históriáját a nagy szellemek kéznyújtásának írta le korokon át, ezzel az irodalomfilozófiai problémával A Tett és a MA indulása kapcsán találkozott először. Akkor a nála mindössze négy évvel fiatalabb Kassákot, a körülötte csoportosuló költőket, írókat nem a beérkezett ember biztonságával mérlegelte, csupán azt vizsgálta, mi húzódik meg Kassákék jelszavai mögött, mi az, ami a deklarációkban valóban új, mi az, ami korábban – például a 19. századi amerikai költészetben és másutt – lehetőségként már megjelent. Az 1924–25. évben más a helyzet. Ekkor Babitshoz képest valóban új generáció áll készen: Erdélyi József, Szabó Lőrinc, Sárközi György, József Attila és mások. A fiatalok elégedetlenek. József Attila például – valamivel később – éles szavakkal fogalmaz magánlevélben Osvátról, aki „füt-fát közöl” a Nyugatban, tőlük pedig jóval kevesebbet hoz, mint lehetne és kellene.

Babits leveleiben a generációk egymásutánjára, egymáshoz való viszonyára vonatkozó gondolatok azonban csak felvillannak. A

költő vezető műfaja ekkor a vers, az esszé és a tanulmány; ezekben az absztrakció fokán és a történetiség kategóriáival jelenítődik meg mindez. A levél személyességével csupán egyszer esik szó róla: a Szilasi Vilmosnak küldött híradásban 1924. június 16-án.²²

1925 után pedig a belső történésekhez kapcsolódó, összefüggő, jelentős levéltömeg már nincs. Új partnereknek szólnak a levelek: Illyés Gyulának, Bartalis Jánosnak, Bálint Györgynek, Tamási Áronnak, Pap Károlynak, Reményik Sándornak és másoknak. Nem műfajt pótolnak, mint 1902 és 1909 között. Nem fontosabbak a műveknél, mint ahogy Voltaire esetében megtapasztható.

A Babits-levelezéssel kapcsolatban számos lehetőség kínálkozik. Érdekes bizonyára nyomon követni a költő levélíró szokásait, e szokások változását. Megrajzolható a levelekből kibontakozó személyiség. Külön tanulmány tárgya lehet a költő helyesírása. Stílustörténeti szempontból is érdekes következtetésekhez vezethet a Török Sophie által írt levelek analízise, annak pontos dokumentálása, hogyan használja a költő a saját nevében írt híradásokban a maga, a férje nevében írott levelekben Babits stílusformáit.

A kérdések azonban csak egy-egy korszakban vizsgálhatók. Általánosságban szólva legfeljebb csak jelezni lehet: ez a közel 10 000 levél érdekes kortörténeti, irodalomtörténeti, poétikai konzekvenciák levonásához segíthet hozzá.

²² Babits Mihály levele Szilasi Vilmosnak: „Az a hajsza, amiről beszéltem, az írásból élő ember hajszája, ami Magyarországon nagyon komoly dolog. Itt nem lehet pihenni percre sem; itt mindig újra kell bizonyítani az embernek, hogy él. Itt a nagy munka kedvéért nem lehet visszavonulni és egy ideig hallgatni. Itt negyven-éves korára automatikusan »megvénül« az író. Itt nem elég írni, hanem intrikálni kell, küzdeni kis törtetők ellen, akik bennünk csak az akadályt és a vén marhát látják, s tudatlanságuk oly önérzetű segíti őket, mely nagy erő a mi folytonos székspszisünkkel, és nagyobb súlyrakományukkal szemben. Ezek az állapotok engem is, aki a politikában eminensen ügyetlen vagyok, – mihelyt úgy fordult a dolog, hogy nekem is irodalomból kellett megélnem – nyílt összeütközésbe hoztak az irodalom kincskeresőivel és irigyeivel, és ma igazán ferde és küzdelmes helyzetben vagyok [...]” = *Babits-Szilasi levelezés*, i. m., 67; *A vén kötél tánco*s című versben ez olvasható: „»Nosza feszítsd ki font köteled / kösd lábra táncos cipellődet. / Fogd kézbe hosszú súlyzórudad: / tudnád-e még, mint egyszer tudtad? / Amíg élsz, ugrálj! Lássuk, hires! / Győzi-e jobban más ha kiles? / Kilestük titkok, csináljuk is / még néha-néha cifrázzuk is. // Lépted habozó, bokád remeg, / könnyekbe vakul gyöngye szemed: / de a mi falkánk halad, halad / előre, vissza könnyen szalad. / Felhők mezője lábunk alatt: / mit bánjuk, mi van a felhők alatt!«, Nyugat, 1924. márc. 1.

A KÖLTŐ-LÉT IDENTIFIKÁCIÓJA ÉS AZ ÚJ IRODALOM

Babits Mihály a nagyváradi antológiában, *A Holnap*ban közreadott versei és a Nyugatban megjelent alkotásai révén 1908 őszén ismert költő lett.

A Holnap, amelyik irodalomtörténeti távlatból esetleg korszakos jelentőségűnek tűnhet, valójában nem teljesítette ki a szerkesztők: Antal Sándor és az akkor nemrég Nagyváradra került Juhász Gyula reményeit. Nem lett a modern magyar költészet reprezentatív gyűjteménye. A fölvonultatott alkotók, a korában már híressé lett Adyt és a szűkebb körben szintén ismert Juhász Gyulát leszámítva, nem váltak a magyar költészet megújítóivá: Balázs Béla, elkanyarodott a filmelmélet felé, Dutka Ákost az emlékiratai őrzik meg az utókornak, Emőd Tamás érzelmes dalait a korabeli kabaré éltette csak; Miklós Jutka meg nem sokkal *A Holnap* megjelenése után formálisan is lemondott az irodalomról: kivándorolt, s lélekben a költészettől is távol fejezete be az életét. A kötet azonban mindezek ellenére mégis fontos. Egyrészt azért, mert Ady köré csoportosította a kezdő költőket, másrészt azért, mert (Babits szavát ismételve) a nyilvánosság elé „cibálta” a fogarasi gimnázium tanárát. Az az országos tollharc ugyanis, amelyik az antológiát kísérte (s amelyben Kemény Simon, Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő, Szabolcska Mihály és mások egyaránt véleményt nyilvánítottak), *A Holnap*ban megjelenőkre fordította a közfigyelmet. Főként Babits Mihályra, a kötet egyetlen valódi felfedezettjére.²³ Ezt dokumentálandó írhatta október 5-én Juhász Gyula Fogarason élő barátjának: személyed iránt „országszerte nagy az érdeklődés”.

Ebben az érdeklődésben természetesen komoly szerepet játszott a Nyugat is. Már mindjárt az indítással. Kemény Simon az 1908. október 1-jén megjelent, *A Holnapot* bíráló és elutasító kritikájához

²³ Vö.: LAKATOS István, *A Holnap és utókora = A Holnap. Irodalmi ritkaságok betűhív kiadásban*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet és a Szikra Lapnyomda kiadása, 1986, 251-272.

a szerkesztő Osvát Ernő ugyanis tőle és a laptól szokatlan módon lábjegyzeteket írt: „Babits Mihály nagy tehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme *A Holnapnak*, mely említetlenül nem hagyható”. A Nyugat ezután mindent megtett, hogy Babits útját egyengesse a magyar irodalomban. Az antológia megjelenése után Osvát Ernő levélben kérte tőle „összes művei”-t, Fenyő Miksa, a másik szerkesztő, újabb és újabb alkotásokat kívánt tőle. Gyors egymásutánban a folyóirat kiadásában megjelentették két verseskönyvét és egy kritikákat tartalmazó kis kötetét, külön éves honoráriumot ajánlottak föl, a köteteknek címeket javasoltak. A főszerkesztő Ignotus, Fenyő Miksa és a közvetlen vezérkarba tartozó Hatvany Lajos mindent megmozgattak, hogy a „végek”-ről Budapestre vagy legalább a főváros közelébe helyezzessék a költőt. Az ő kilincselésük eredményeként került 1911 augusztusára Babits az újpesti Magyar Királyi Állami Realgimnasyumba.

Az 1907-ben várossá nyilvánított Újpest 1911-re különös, kétarcú település lett. Már álltak vagy éppen készültek a gyors fejlődést jelző középületek: a szecessziós városháza, a főposta, az iskolák, köztük az ekkor főgimnáziummá nyilvánított intézmény, Babits leendő munkahelye²⁴, a város jellegét azonban a földszintes házak, a tömeglakások s a Duna-parton működő gyárak határozták meg. „Nagy műhelyek és raktárak voltak errefelé” – írta Babits *A gólyakalifában* a bizonyíthatóan újpesti tájáról. – Bútorraktár, vaskereskedések. Asztalosok, kis műhelyek, óriási telepek... Szén- és olajszag. Talányos, csupasz házak meresztették sötét, pusztá, szögletes testöket.”²⁵ A város nem egybehangzó lelkesedéssel fogadta a költőt. Az itt megjelenő lapok közül az Újpest, az Újpest és Vidéke és az Ellenzéki Hírlap örömmel köszöntötték, mint „olyan polgárt, akire méltán büszke lehet majd” a város, az Újpesti Figyelő azonban gúnyolódó hangú cikkben, *A nagy modern, Babits Mihály Újpesten* című írásban valósággal denunciálta a fiatal tanárt:

²⁴ NÁDAS József Gyula, *Történelmi arckép a Könyves Kálmán Gimnáziumról = Könyves Kálmán Gimnázium jubileumi emlékfüzete 1905–1980*, Bp., Könyves Kálmán Gimnázium kiadása, 1980, 5–15.

²⁵ BABITS Mihály, *A gólyakalifa. Kártyavár* s. a. r. ÉDER Zoltán, Babits Kutató-csoport, Bp., Historia Litteraria Alapítvány – Korona Kiadó, 1997, 52.

szemére hányta, hogy az Alföld helyett a lichthofról ír verset, hogy kétes egzisztencia, mert a „szabadkőműves, erkölcstelen, zsidó destruktív” folyóirathoz, a Nyugathoz tartozik.

Babits Újpestre kerülése az országos lapokat is foglalkoztatta. A Világ 1911. szeptember 15-i számában Fogarastól Újpestig és Újpest megér egy misét című cikkekben tárgyalta az eseményt; a Nyugat október 1-jén, nyitó írásban, Gellért Oszkár munkájában tért ki rá; a Népszavában pedig október 1-jén és 5-én Bresztovszky Ernő fűzött kommentárt az áthelyezéshez. Ezeken a fórumokon a főváros közelébe érkezés már tágabb összefüggésrendszerben jelent meg. A Világ, készségesen elismerve, hogy Babits Mihály mint az „előretörő magyar irodalom” kiválósága „minden módon és minden eszközzel való pártolást is érdemel”, arra utalt: Babits karrierje érdekében bizonyára belépett a Mária Kongregációba. Bresztovszky Ernő, akit Babits közös egyetemi éveikben Négyesy László stílusgyakorlatain igazságos határozottsággal bírált rossz versei miatt, s aki 1911 elejétől teljesen kiszorult a Nyugatból, Babits és a folyóirat elleni indulatait, a kongregációval szembeni ellenérzését keverve kelt ki a kormány ellen.²⁶ Gellért Oszkár más szférába emelte a polémiát. A kongregációvádát diszkréten elhárítva tett hitet „a bárki magyar társánál” „messzebb jutott” Babits költői rangja mellett.²⁷ De szót kért ebben a vitában maga a költő is. Egyrészt szeptember 22-én a Világban öntudatosan elutasította azt a föltevést, hogy bármi köze is lenne a kongregációhoz, másrészt – a Nyugat november 1-jei számában – a személyét ért támadásokat elméleti síkra terelve a művészet és a szabadság, a művész és a politika kérdését értelmezte.

A politika Babitsnak eszmélkedése idején ellenszenves dolognak tűnt. Akkor ez egyet jelentett tartalmatlan kuruckodással, a világtól való elzárkózással, a múltba fordulással, az egyre inkább retorikává szűkülő negyvennyolcassággal és Kossuth-kultusszal vagy a Népszavában megjelenő „népies” és „proletár” versekkel, tudóba-jos munkáslányok sorsát „bemutató” rossz novellákkal. Úgy kellett

²⁶ Vö.: ÉDER Zoltán, *Babits a katedrán*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966, 79-140.

²⁷ Nyugat, 1911. okt. 1.

éreznie, hogy az a hivatalos korkívánság, amely a versben változatlanul az „évezres lét” és a „természetes lét sorsváltozásai”-t kívánja²⁸, szemben áll a neki fontos 19. századi filozófusokkal, mindenekelőtt Schopenhauerral. Babits számára 1911-re a politikus-lét és a művész-lét egymással szemben álló két lehetőség lett. Az elsőt – amint idézett cikkében írja²⁹ – a türelmetlen célratorés, a szabadság korlátozása, a másodikat a teljes szabadság, a „belülről” látás (az intuíció révén a világ lényegének pontos megértése) jellemez. Az 1911-ben volt, személyeskedéstől sem mentes hangos disputa így adott alkalmat arra Babitsnak, hogy a művész és a politika kérdését 1911-ben egy rövid írásban ugyan, de elméletileg is rendszerbe foglalja. Ezen a módon tudatosult a közönség számára Babits Mihály személyének és művészetének nem csupán költészettani, de irodalompolitikai, sőt politikai jelentősége is.

Az 1911 őszen Újpestre érkezett Babits Mihály így közel jutott az irodalomhoz, a tudományhoz és közelebb a politikai küzdelmekhez. Szoros kapcsolatba került a Nyugat írói és szerkesztői közül Móricz Zsigmonddal, Schöpfung Aladárral és Fenyő Miksával, az *Isteni Színjáték* fordításán dolgozva a kitűnő Dante-szakértő Kaposi Józseffal, Bergsonról írott tanulmánya okán a francia filozófus közvetlenebb köréhez tartozó Geiger (Dienes) Valériával, másodunokatestvérével; irodalmi tanulmányai – mindenekelőtt az 1910-es *Petőfi és Arany* és az 1911-ből való két Vörösmarty-dolgozata –, valamint Szép Ernő és Lukács György könyvéről írott bírálatai ráirányították a szaktudományok figyelmét is; és kapcsolatba került Ady „akart ideál”-jával, Jászi Oszkárrel, a Társadalomtudományi Társasággal és a Huszadik Századdal, amely-nek 1912-es évfolyamában, *Irodalom és társadalom* című tanulmányában részben folytatta és tovább árnyalta az 1911 novemberi Nyugat-cikk gondolatait.

Mindezek ellenére vagy talán ennek következtében Babits nem kívánt tartósan berendezkedni Újpesten. Az 1911-12. tanév végén

²⁸ RÁKOSI Viktor, *Költészet* = R. V., *A magyarságért*, Bp., Élet Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadása, 1914, 52.

²⁹ BABITS Mihály, *Művészet és szabadság*, Nyugat, 1911/21, 782.

már a főváros alkalmazásába szeretett volna kerülni. Nem elsősorban azért, mert talán – a másik újpesti emlékeket is mozgósító-örző regény, a *Kártyavár* főhőiséhez hasonlóan – ő sem érezte itt magát kifogástalanul, esetleg őt is zavarta, mint Partos Kálmánt, a zajok, színek, szagok, zuhataga, a „szennyos forogató”, a „csúnyaságnak, a közönségessegnek, az üzletiségnek ... tanyája”,³⁰ hanem valószínűleg azért, mert a Nyugat szerkesztőségétől, az irodalom fórumait jelentő kávéházaktól, mintegy másfél órára, Rákospalotán lakva, még mindig távol érezte magát a valódi központtól. Barátai révén Gaál Mózes igazgató hívására így került 1912 novemberében az akkor szervezett tisztviselőtelepi gimnáziumba.

Újpestre, ahol – 1929-ben feljegyzett szavai szerint – „lelkének darabjait, múltjának töredékeit” hagyta, később mindig szívesen emlékezett. És nemcsak az „ismerős arcok és szemek” módján reá néző „hideg kövek”-re és a házak ablakai”-ra gondolt, hanem bizonyára arra a változásra, melyet itt élt meg.

*

Ez a fontos változás nyomon követhető a költő levelezésében is. 1908 legvégén, 1909 legelején *A Holnap* antológia sikere, a Nyugat vezérkarának támogató igyekezete jelenik meg a levelekben. 1909 májusában, júniusában az első verseskötetet, a *Levelek Iris koszorújából* című gyűjteményt fogadó érdeklődése a vezérszólam. 1909 végén, 1910 elején új szereplőkkel bővül a levélírók köre: Révész Béla a Népszava karácsonyi számában kér tőle verseket, Elek Artur az *Ujabb magyar költők. Lyrai anthologia 1890-1910* című gyűjteménybe (Babits ez utóbbiba a „legjobbakkak és legjellemzőbbeknek” tartott verseit: az *Óda a bűnhöz*, a *Himnusz Irishez*, *Sírsírs*, *Golgótai csárda*, *Sugár*, *Feketeország*, *Esti kérdés* című alkotásait ajánlja); Horvát Henrik egy német nyelven közreadandó válogatás számára kéri *A Danaidákat* (és más verseket); Szirmai Albert a *Gáláns ünnepség* sikeréről tudósítja (a verset, *Minét* címmel, „az Andrassy-uti cabaretben énekl

³⁰ BABITS Mihály, *A gólyakalifa. Kártyavár*, i. m., 430, 434.

Medgyaszay Vilma nagy sikerrel” – írta a költőnek). 1910 végén Balázs Béla, Lukács György, Fenyő Miksa, Füst Milán, Móricz és Kosztolányi levelez Babitscsal – többek között.

1909 januárjában, februárjában sűrűsödnek a levelek.

JUHÁSZ GYULA – BABITS MIHÁLYNAK

Nagyvárad [1909. jan. 27. után]

Kedves Babits Mihályom,

[...] Utolsó levelem óta sok víz lefolyt a Körösön és Dunán, és nagyot, nagyon nagyot nőttél – nem az én szememben, hiszen én láttalak igaz, egész mivoltodban már akkor, mikor nem ismertek mások – hát igen, nagyot nőttél, de talán ezt te is tudod, látod, olvasod. Rákosi Jenőtől, Kenedi Gézától Lampérth Gézáig és Szabolcska Mihályig mindenki rólad ír, beszél, dalol és dadog, a Nyugatnak – akarod, nem akarod – szellemi primadonnája lettél és Kiss József azt mondta rólad nekem – már ő is – hogy nagy poéta vagy! És szívesen közöl téled a Hétben.

[...] A Holnap rajongó szeretettel, tisztelettel üdvözlő! Február végén új antológia készül Ady nélkül, elől te leszel, add belegegyezésedet és válogass ki ide 15 verset, lehetőleg pár egészen újat! [...]

Szeretettel ölel igaz barátod

Juhász Gyula

BABITS MIHÁLY – JUHÁSZ GYULÁNAK

[Fogaras, 1909. febr. 2.]

[Megszólítás nélkül]

Levelet kaptam (már régen) egy Kolányi nevű úrtól, aki kér hogy küldjek neki az új Holnap részére 15 verset. Irtam neki hogy az ő címét s nevét nemtudván biztosan a verseket nem küldöm. De elkéstem: beteg is voltam, dolgaim is voltak, féltem is, hogy az illető versek közzététele nagyon is nagy kritikai lármát fog csapni (igen-igen modernnek) s ez engem igen bosszant. De nem tudok másképp írni... nem mindig ... Ha irsz, azonnal hogy a versekre még szükség van, s az új Holnap nincs még kész nélkülem: küldöm őket, azóta letisztáztam. Régebben neked küldött kézírataimról is adj

hírt, ha mást nem, hogy elvesztek. Dühöngök hogy akaratom ellenére gyenge kezdő műveimet közlik a lapok; a jókat meg nem. Felelj! Semmiesetre sem akarok úgy küldeni írást, hogy ne kapjam vissza.

Babits

FENYŐ MIKSA – BABITS MIHÁLYNAK

[Budapest, 1909. febr. 8.]

Igen tisztelt uram!

A „Nyugat” mint kiadóvállalat néhány verses és néhány elbeszélő (2 ¹/₂ – 4 íves) füzetet akarna kiadni. És pedig úgy tervezi, hogy előbb három verses füzettel jelenne meg: Ignotus, Kemény Simon és az ön verseit adván. Nagyon kérjük, hogy járuljon ehhez hozzá, állítsa össze a kiadandó verseket – mintegy három ivre valót – és küldje be nekünk minél előbb. Honoráriumot előre nem adhatunk; azonban e tekintetben a következőképen állapodhatnánk meg: a mi az eladott példányokból befolyik, annak fele önt illeti meg; vagyis minden egyes koronával eladott példány után (mert nyilván ez lesz az eladási ár) önt ötven fillér illetné meg. Nem sok, de ha sok kél el a füzetből, egész tisztességes összeg lehet. Minthogy a füzeteket már márczius közepén szeretnők hozni: nagyon kérjük szánja el minél előbb a dologra magát és küldje a verseket [...]

Szives tisztelettel

Igaz hive

fenyő m

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ – BABITS MIHÁLYNAK

Budapest, 1909. febr. 28.

Kedves Barátom

ma délután Bíró Lajos Budapesten volt. Átutazott s holnap ismét vissza megy Berlinbe. Egész délután vele voltam s egy kávéházban meghánytuk-vetettük a mai magyar irodalom sorsát és rólad, Te rólad beszélt majdnem egész idő alatt. Velem közölte és

engem kért meg, írjam meg a nevében, micsoda elragadtatással olvassa minden sorodat. Sokszor – mondotta – levelet akart írni Neked, de nem tudta ki vagy, hogy veszed az ilyen írásokat és inkább hallgatott. Vedd tehát az ő üdvözlét (azt hiszem jól esik melankóliádnak) s írj neki, ha teheted. (A címét legközelebb, pár napon belül megírom.)

Egyébként nem értem elkeseredettségedet. Én, Barátom, én lehetnék elkeseredve „a megállapodott hírnevű író”, akiről azt mondják: igen – – De a te pályád szeszélyesen kanyargó fölfelé kígyózó vonala büszkeséget kelthet benned és irigységet mindenben, bennem is. Kaphat-e többet valaki, mint te? Az egész fiatal Magyarország tereád tekint

(Hol van Ady?...)

[...]

Ölel régi híved

Kosztolányi Dezső

FENYŐ MIKSA – BABITS MIHÁLYNAK

[Budapest, 1909. márc. 26.]

Igen tisztelt uram

Vagy:

„Fanyar gyümölcsök” vagy

„Irisz koszorújából” („Levelek” nélkül.) az első címet Osvát kedveli, a másodikat Ignotus. Most döntsön ön.

A többről jövő levemben

Igaz hive

Fenyő Miksa

FENYŐ MIKSA – BABITS MIHÁLYNAK

[Budapest, 1909. ápr. 7.]

Igen tisztelt uram!

Mégis csak jobb, ha ön korrigálja a verseket. Itt küldöm a kiszedettek egy részét; a többi holnap kapja meg. Nagyon kérjük, hogy azonnal lásson a korrektúrához és lehetőleg forduló postával küldje vissza az anyagot. Éspedig a korrigált verseket is, a kéziratokat is.

Magam is a mellett vagyok, hogy a Helios, Memento és

Példabeszéd maradjon ki. Meg talán az „Emléksorok egy régi pécsi uszodára” is, bár ebben sok melegség van.

A mi a címet illeti, hosszas meghányás vetés után „Levelek Irisz koszorújából” mellett döntöttünk. [...]

Jó ünnepeket kívánunk önnek igaz baráti érzülettel

Híve

Fenyő Miksa³¹

³¹ JUHÁSZ Gyula, *Összes művei. Levelezés I. 1900–1922*, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981, 208-209, 210; *Osvát Ernő a kortársak között*, i. m., 143; *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése* s. a. r. BELIA György, Akadémiai Kiadó, 1959, 188-189; BABITS Mihály, „*Engem nem látott senki még.*” *Babits-olvasókönyv*, szerk., vál., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta SIPOS Lajos, Bp., Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 1999, I, 155–156.

KORSZAK ÉS STÁTUSVÁLTÁS: EGY FEJEZET BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSÉBŐL

Abban a hatalmas levéltömegben, mely Babits Mihály levelezését jelenti, az 1918 januárjától számított mintegy 15 hónap új szakaszt jelent.

A legelső időkben Babits, György Oszkár, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és a filozófus Zalai Béla tudósítják egymást olvasmányaikról, verselméleti elképzeléseikről, társaság- és folyóiratalapító terveikről. A későbbiekben a Nyugat szerkesztőivel, az első Nyugat-nemzedék tagjaival, a szegedi, a fogarasi, az úpesti, a tisztviselőtelepi tanártársaival és tanítványaival levelez a költő. 1915 és 1918 között a *Játszottam kezével* és a *Fortissimo* szerzőjének levelezése új vonásokkal gazdagodik. A személyes tudósítások, a hivatalos értesítések mellett megjelennek a nyílt levelek is. Dapsy Gizelláé például, az I. világháború alatt pacifista verseket író szeghalmi óvónőé, aki a Világ 1916. január 9-i számában így foglalt állást Babits mellett a Rákosi Jenő által indított hajszában. És olvashatók ebből a korból olyan írások is, melyeknek szerzői szolidaritásukat fejezték ki az inkriminált versek és a Babitsot ért támadások miatt: ilyet írt Soltész Juci 1916. január 16-án, azt követően, hogy a költőt nem választották be a Petőfi Társaságba („a vén hájfejük közé” – a levél szavai szerint), meg Békássy Istvánné, Békássy Ferenc édesanyja (a Nyugatban 1922-től publikáló költő és tanulmányíró), aki a *Fortissimo* utáni hajszában emelt magán-szót a költő mellett.³²

1918 januárjától 1919 márciusáig kiszélesedik a Babitscsal levelet váltók vagy neki levelet írók köre.

A címzettek között találhatóak változatlanul a közvetlen családtagok. Id. Babits Mihályné, az édesanyja, aki már nem fogalmaz szépen és nem ír gördülékenyen, aki gyermekeiért aggódik: a zavaros-forradalmas Budapesten élő idősebbikért és a hadifogságban

³² BABITS Mihály, „*Engem nem látott senki még.*”, i. m., I, 279, 304.

volt kisebbikért. Levelet vált költővel a nagynénje, Kelemen Ilona is, a Nenne. A feladók és a címzettek között található a költő húga, Babits Angyal, akkoriban a szekszárdi polgári iskola biológia és testnevelés szakos tanára és testvéröccse, István József Imre, 1915-től katona, 1916-tól hadifogoly, ekkor a berezovkai tábor lakója, aki majd csak Japánon át, a világot megkerülve 1920-ban ér haza.³³

A leveleket ebben az időben főleg a közélet szereplői váltottak a költővel. Több írás olvasható Jászi Oszkártól, a Babits cikkeinek helyet adó Huszadik Század szerkesztőjétől, a Világ munkatársától, az Osztrák-Magyar Monarchián belül a nemzetiségi probléma megfogalmazójától, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagjától, 1919 januárjától Babits professzor-társától az egyetemen, akkor a Külügyi Tanács elnökétől, meg Szabó Ervintől, a Fővárosi Könyvtár igazgatójától, Marx és Engels válogatott műveinek a kiadójától, akivel együtt vett részt Babits a háborúellenes mozgalmakban, és Lukács Györgytől, akinek „gondolatirányá”-t a költő 1910-ben még a „legteljesebb bámulattal és szeretettel” szemlélte, akihez azonban 1918 novemberében és decemberében, akkor, amikor Lukács erős pályafordulattal a KMP tagja, hamarosan egyik ideológusa és vezető politikusa lett, már semmiféle aktuális kapcsolat nem fűzte. Hasonlóképpen váltott levelet Hatvany Lajossal, Balázs Bélával, a polgári forradalom közoktatásügyi miniszterével, a kultúra irányításába a költőt bevonni kívánó Kunfi Zsigmonddal és államtitkárával, Gönczi Jenővel, az 1918 novemberétől alakuló oktatásügyi és írói szervezetek, szakszervezetek vezetőivel, meg másokkal, köztük Emil Isaackal, a román költővel, műfordítóval, publicistával, 1913-tól a Nyugat munkatársával, aki 1918 júliusában, a román irodalmi könyvtár vezetőjeként kérte Babits támogatását egy kötet összeállításához, melyet „az új magyar költőknek” akart szentelni³⁴ (aki aztán – fontos állami beosztásban – 1935-ben semmit nem tett azért, hogy a román hatóságok ne tiltsák meg Babitsnak a tervezett felolvasókörtut, melyre az erdélyi Kemény Zsigmond Társaság hívta meg a költőt).³⁵

³³ *A Babits család levelezése*, i. m., 36-37.

³⁴ SIPOS Lajos, *Babits és a forradalmak kora*, Bp., Akadémiai Kiad, 1976, 22-78.

³⁵ *Babits Mihály, Biharfüred. (Egy meghiusult írótalálkozó néhány dokumentuma, szerk., vál., szöveg. gond., jegyz. TÉGLÁS János, Bp., Zrínyi Nyomda, 1990.*

1918-ban és 1919 elején megszorodtak a Nyugat munkatársaival váltott levelek. Érthető ez. Babits ekkor – Ignotus főszerkesztősege és Ady névleges szerkesztősege mellett – egyre fontosabb szerepet vállalt a folyóirat irányításában. 1918 első felében ugyan csak egyetlen verssel szerepelt, júliusban Lévai József költészetét méltatta, augusztus elején négy költeménye volt olvasható – a *Zsoltár gyermekhangra*, a *Zsoltár férfihangra*, az *Egy perc, egy pille* és a *Dal prózában* –, majd *Kant és az örök béke* című tanulmánya következett; *Első pillanatban* címmel ő köszöntötte a győztes polgári forradalmat novemberben, és ő írta meg a számvetést is az *Évi sáfárkodásban*. November 1-jétől, a Munkácsy utcai gimnázium nyugállományú tanáraként, átvette a Nyugat tényleges szerkesztését: kéthetenként neki kellett a közlendő kéziratokat válogatnia és korrigálnia, írókkal tárgyalnia, felkéréseket fogalmaznia, és feladatai közé került egy előadássorozat szervezése és az ügyintézés egy része is. Ebben a periódusban ezért olvasható több levél Ignotustól, a Nyugat pénzügyeit szervező Fenyő Miksától, a szerzőktől: Cholnoky Lászlótól, Hoffmann Edittől, Schöpflin Aladártól, Rédey Tivadartól és másoktól. A szerepvállalásra és a szereplehetőség bővülésére mutatnak a Wolfner Józsefnek, az Új Idők kiadójának küldött híradás, az 1918 márciusi-áprilisi erdélyi irodalmi matiné ügyében feladott kártyák, az 1918. december 1-jén alakult Vörösmarty Akadémia dolgában váltott levelek, meg az Ódry Árpádhoz, Tihanyi Lajoshoz, Tessitori Nórához, az Ady-szoborbizottsághoz, az 1919. januári professzori kinevezést követően a budapesti egyetem vezetőihez és testületeihez küldött és tőlük kapott tudósítások.

*

Az 1918 januárjától 1919 márciusáig feladott mintegy 380 levélben külön csoportot alkotnak a pályakezdő költőktől érkezett írások.

Vannak ezek között mindig fellelhető naiv lapok is (Nyitrai Etától, Massányi Margittól, Pohánka Gizitől és másoktól). Van három levél Moholy-Nagy Lászlótól, a Babitscsal még feltehetőleg Szegeden diákként kapcsolatba került képzőművésztől, aki ekkor – folytatva a világháború alatt a költőnek küldött rajzolt levelezőlapok sorozatát – ilyen formán jelenti be: a festésből nem tud

megélni, és – riporter szeretne lenni. Van a levelek sorában egy nagyon fontos híradás is: Erdélyi József levele.

Erdélyi, akit 1920-ban Babits egy általa szerkesztendő, az utolsó 10 év verseinek legjavát bemutató antológiában (Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula és mások mellett) már a Nyugat második nemzedékét jelentő Szabó Lőrinc és Sárközi György társaságában szerepeltetni kívánt, ekkor még teljesen ismeretlen az irodalomban. A félig román, félig magyar családban 1886-ban született majdani költő 1915-től az orosz fronton harcolt, 1918 legelején a 310. honvéd gyalogezred tartalékos zászlósaként Debrecenben tartózkodott, mellesleg rövid ideig joghallgató volt, leginkább azonban költői pályára készült. Legelső verseiben, melyek közül egyet sem szerepeltetett később versválogatásában, a népdalforma lehetőségeit próbálta. Ebben szerepe lehetett a debreceni Oláh Gábor „népdalutánzó kísérletei”-nek, a népköltészet-kutatásnak, Balázs Bélának, esetleg Bartóknak és Kodálynak, Vikár Béla gyűjtésének, talán a *Kalevalának* is. Ugyanakkor tetten érhető a korai művekben Ady szörfűzés-hatása, az expresszionista költészet ember-értelmezése. Az Új Idők, ahová először küldte verseit, elutasította a közlést. Ezután kereste föl az itt következő levéllel a Nyugat „szerkesztő”-jét, Babits Mihályt.

ERDÉLYI JÓZSEF – BABITS MIHÁLYNAK

[Budapest, 1918. jan.4]

Budapest, 1918. január 4.

Igentisztelt Uram!

Egy versesfüzetet állítottam össze, szabadságom alatt. E körülmény szolgáljon mentségül a nem kifogástalan rendű írásért.

Először is bocsánatát kellett volna kérnem és kérem, mert ha írásaim magasabb bírálatra nem érdemesek, úgy csak drága idejét pazarolja reám. De remélem, hogy ha nem is túlerősen, de mégis egy kis szigorúsággal szoktam ítélni magam felől.

Nem gyűjtöttem össze minden versemet e füzetben, bár régibb, diákkori verseim is vannak benne. A legújabbakat mellőztem, mert nagy terjedelműek és töredékesek. Egyet itt említek meg. „Új Nap, új Ember” volna a címe; őse az a rövidke vers ugyanezzel a címmel.

Tárgya volna: búcsúzás; víg búcsú az igás, betegtestű embertől és az új embernek új napfénybefüröszítése: jövő elé harangozás. A régi ember minden, főbb testrészétől és összehangzólag a régi lélektől való búcsúzás a lehető legkötöttebb strófás verseket kívánja és merész verizmust követel és a legváltozatosabb szóképzésekre és szókötésekre nyújt alkalmat. Azonban ezzel itt nem foglalkozom.

Nagyon sajnálom, hogy személyesen nem nyújthatom át e zsenigéket, de áttallottam alkalmatlankodni s nem tudom, hogy fáradozásom nem lett volna-e hiábavaló. Ha érdemes e füzet olyan magas bírálatra, aminőre szánni bátor voltam és ha életben maradok, úgyis kell majd találkozoznunk.

Addig is kérem ismételten bűnöm bocsánatát és Önnek

minden jót kívánok:

Erdélyi József tzlz

[Címzés:]

Ngs. Babits Mihály úrnak

Erdélyi József tart. Honv. zls.

310. honv. gy.e. 5. szd. T.p. 6.49³⁶

Nincs meg Babits válaszevele erre a küldeményre. Elképzelhető azonban, hogy a költő híradása nem lehetett teljesen elutasító. Nem azért, mintha a népköltészeti hagyományt Ady kurucverseinek, Balázs Béla elő-expresszionista törekvéseinek módján érvényesnek érezte volna. Elképzelhető, hogy a *Nyugtalanság* völgyének versdarabjait író Babits, aki már 1910-ben megpróbált „Arany Jánoshoz visszatérni”, s aki akkor itt „a magyaros versben” remélt „új eret” a magyar költészet számára³⁷, 1918 elején lehetséges vers-szervezési módnak minősítette azt a fajta szintézist, melyre (talán) Erdélyi József versei között talált példát. Az 1920-as antológia-terv mindenestre megerősíteni látszik ezt a feltevést.

*

Babits egyre növekvő költői tekintélyére, irodalom-szervezői-szerkesztői presztizsére lehet következtetni Tabéry Géza

³⁶ OSZK Kézirattár, Fond III/403/1

³⁷ TÖRÖK Sophie, *A második ének. Babits Mihály kiadatlan mesedramája*, Magyar Csillag, 1942/4, 199–203.

akkori leveleiből. Az 1890-ben Nagyváradon született, jogi diplomával, közigazgatási tisztviselőként frontkatonai szolgálatot teljesített Tabéry főhadnagy 1918. szeptember 28-án levélben kérte, hogy az általa szerkesztett, a 46. császári és királyi gyalogezred kiadásában megjelenő *Hadialbum* számára Babits engedje át a *Fortissimo* című verset közlésre. A költemény ekkor jelent volna meg először magyarul.

Az 1917 februárjában kelt alkotás, melynek három fogalmazási variánsa és egy gépirású tisztázata (valamint ennek az utolsó változatnak még hét indigóval készült példánya) maradt ránk,³⁸ megjelent ugyan a Nyugat 1917. március 1-jei számában, a lap március 2-án történt elkobzása miatt azonban nem jutott el az olvasókhoz. A letiltás és a *Fortissimo* híre ezzel szemben a mindennapi beszéd tárgya lett. A március 3-i Népszavában és ugyanezen a napon a Világban közreadott ismertető tudósítások, a Pesti Naplóban március 5-én megjelent Hatvany Lajos-cikk, az időközben folyamatba tett bírósági eljárás, az ügyben egymás után hozott két határozat élénken foglalkoztatta a közvéleményt. A jelentős befolyással bíró barátok és tisztelők – közöttük az iparmágán Kornfeld Móric és az Esterházy-kormányban volt igazságügyminiszter, Vázsonyi Vilmos – közbenjárására az ügynek nem lett különösebb következménye,³⁹ azonban az 1917 novemberéig elhúzódó eljárás a maga izgalmaival talán hozzájárult Babits pálya-elhagyó döntéséhez, a nyugdíjaztatási kérelem benyújtásához.

Az átengedésre kért *Fortissimót* Tabéry nem az 1917. júniusi Le Plus Grand Monde-közléséből, hanem az 1918-ban Münchenben megjelent Horvát Henrik-fordításból, a *Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen* Heinrich Horvát-féle gyűjteményből ismerte. A vers-kérő levélben a reménybeli szerkesztő erre hivatkozott, ugyanakkor igyekezett megnyugtatóan a cenzurális következményekre bizonyára változatlanul gondoló Babitsot.

A közlési terv iránti rokonszenvet erősíthette egy ugyanekkor történt meghívás is. Tabéry Géza, akinek 1909-től folyamatosan

³⁸ Babits Mihály kéziratai és levelezése, i. m., I, 115–116.

³⁹ A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok 1915–1920, szerk., vál., a szöveget gond., utószó, jegyzet TÉGLÁS János, Bp., Universitas Kiadó, 1996, 237–272

jelentek meg írásai, 1912-től regényei, novelláskönyvei, s akinek színdarabját a nagyváradi színház be is mutatta, ekkor – megelőlegezve a szervező-szerepet, melyet a majdani Erdélyi Helikon körül bontakoztatott ki – irodalmi matiné szervezését tervezte *A Holnap* antológia megjelenésének tízéves évfordulóján. Erre invitálta Babitsot is. Az októberre szóló meghívás 'kedves lehetett a költőnek. Találkozhatott volna itt Juhász Gyulával, aki – egy 1923-ban adott interjú szerint – akarata ellenére jelentette meg a gyűjteményben a verseit,⁴⁰ meg Antal Sándorral, a kötet szerkesztőjével, az író-költő-újságíró-szobrásszal, a Babitsot bemutató ismertető írójával (akkor a Váradi Hét szerkesztőjével). Az 1918. október 5-én kelt második levél a matiné-tervezetet visszavonja, a *Fortissimo* kéziratát azonban változatlanul kéri.

A radikalizálódó légkörben a 46. császári és királyi gyalogezred Hadialbuma már nem valósult meg. A *Fortissimo* mégis megjelent. Közreadta a Gellért Oszkár által szerkesztett 1918. november végi gyűjtemény, *A diadalmas forradalom* könyve és a Nyugat 1918. december 1-jei száma.⁴¹

A levelekben ez a történelem – a tényleges megjelenést nem számítva – pontosan követhető:

TABÉRY GÉZA – BABITS MIHÁLYNAK

[Budapest, 1918. szept. 28.]

Bpest 918. IX/28.

Mélyen tisztelt Uram!

Horvát Henrik barátom társaságában tegnap kerestem Önt a lakásán, sajnálattal értesültem azonban, h. Szegszárdra elutazott.

⁴⁰ BABITS Mihály, „*Itt a halk és komoly beszéd ideje.*” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk., vál., a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta TÉGLÁS János, Celldömölk, PAUZ – Westermann Kiadó, 1997, 113.

⁴¹ A Gellért Oszkár által szerkesztett kötet végén lévő naptár utolsó, november 16-ára vonatkozó bejegyzése alapján valószínűsíthető, hogy a könyv a 16-át követő napokban, de még a hónap vége előtt megjelent. Erre következtethetünk a *Fortissimó*t kísérő lapalji jegyzetből is: „Ez a vers mindeddig nem jelenhetett meg és csupán kéziratban vált ismertté.”

A 46. sz. cs. és kir. szegedi gyalogezred Hadialbumának szerkesztőjeként arra óhajtottam volna kérni, hogy a „Fortissimo” c. versét, melynek csak fordítását olvashattam Horvát Henriknél – ezredem Hadialbuma számára átengedni szíveskedjék. Ez a könyv 600 oldal terjedelemben nyomdatechnikailag és tartalmilag elsőrendű kiadványnak készül s a benne közöltekért természetesen az ezred parancsnoksága vállalja a teljes felelősséget. Ami tehát Önnek speciell erre a versére vonatkozható aggályait illetné, arra ne is gondoljon, mert hisz katonai szerkesztés alatt megjelenő munkáról volna szó. – Kérném tehát méltóztassék verse eredeti magyar szövegét mellékelt címemre beküldeni.

Azt akartam továbbá közölni Önnel, hogy Szegeden a Társadalomtud. Társ. Fiókja Okt. 13.-ra a Holnap 10 éves emlékére nagyszabású irodalmi matiné rendezését tervezi. E matinén eddigi megbeszélések szerint Ön, Dutka Ákos, Juhász Gyula, Antal Sándor venne részt, Kérem annak szíves közlését vagy velem vagy Dr. Szalay József rendőrfőkapitány úrral, ki Dr. Hollós akadályoztatása folytán ez ügy szervezését magára vállalta, jöhet-e biztosan 13-ára Szegedre és melyik vonattal érkezik.

Honorárium a Corso-moziban tartandó matiné jövedelmének említett írók között egyformán felosztandó összege. (kb. 400 kor.)

Szíves válaszát várva maradok Uraságodnak őszintén tisztelő híve:

Tabéry Géza⁴²

TABÉRY GÉZA – BABITS MIHÁLYNAK

[Békéscsaba, 1918. okt.5]

Békéscsaba, 918/X/5.

Mélyen Tisztelt Uram!

Múlt héten Bpsten jártomban egy levelet adtam fel az Ön címére, melyben f. hó 13-án Szegeden tartandó matinéra megbízásból Önt felkértem. Ma levelet kaptam Szegedről, h. a matinét közbejött akadályok miatt későbbre halasztják. Amikor erről értesítem,

⁴² OSZK Kézirattár, Fond III/1264/1.

kérem arra, h. ne feledkezzék meg a Fortissimo c. versnek hozzánk leendő szíves beküldéséről.

Őszinte tisztelettel
maradok igaz híve:
Tabéry Géza
fhádnagy⁴³

Tabéry Géza harmadik levele 1919. március 13-án Nagyváradon kelt.

TABÉRY GÉZA – BABITS MIHÁLYNAK

[Nagyvárad, 1919. márc. 13.]
Nagyvárad, 919. III/13.

Igen Tisztelt Uram!

Az Ady-Endre Társaság Nagyváradon e hó 23-án matinét rendez, melyre mint a társaság ügyvezető elnöke, Uraságodat tisztelettel meghívom. Önön kívül Juhász Gyula és Horváth Henrik urakat hívtam meg. Témája megválasztásában természetesen semmiképpen nem akarjuk befolyásolni vagy irányítani.

Sajnos alig pár hetes egyesületünknek illő honorárium nyújtása módjában ez idő szerint nem áll, de kérjük, fogadjon el költségei fedezésére 350 (háromszázötven koronát).

Válaszát s ha lehetséges a tárgyat, mely előadását vagy felolvasását képezi, kérem sziveskedjék postafordultával közölni.

Cimem: Nagyvárad,
Kálvária u. 21. sz.

Igaz tisztelettel híve:
Tabéry Géza⁴⁴

⁴³ OSZK Kézirattár, Fond III/1264/2.

⁴⁴ OSZK Kézirattár, Fond III/1264/2.

Ebből a levélből kitetszik: az 1918. év utolsó harmadában a Budapesten, Szegeden és Békéscsabán tartózkodó Tabéry Géza feltehetően az év utolsó vagy az 1919. év első hónapjában visszatért szülővárosába, Nagyváradra.

Nem zárható ki, hogy minderre Erdély és Partium új jogállása okán került sor. A cseh Nemzeti Bizottság október 28-i, Horvátország október 29-i, Szlovákia október 30-i döntése után ugyanis (mellyel bejelentették az Osztrák-Magyar Monarchiától való elszakadásukat), a román nemzetgyűlés 1918. december 1-jén megszavazta a korábban Magyarország részét jelentő területek Romániával való egyesülését, megválasztotta az egyesülés végrehajtó szervét, Ferdinánd király pedig december 11-én királyi dekrétummal rendelte el Erdély és Románia egyesítését.⁴⁵

A szerveződő új államalakulatot jelentős magyar tömegek hagyták el. Az első hullám 1916-ban, a román királyi hadsereg betörése után, a második 1918 decemberében, az „egyesülés”-t és a királyi döntést követően távozott. Az ellenkező útra kevesen vállalkoztak. 1918 decemberében Kós Károly tért haza Budapestről Sztánára (ahol is 1919 tavaszán a wilsoni önrendelkezési elveket komolyan véve megszervezte a rövid életű Kalotaszegi Köztársaságot). 1920-ban, 61 évesen Benedek Elek tért vissza Kisbaconba, hogy irodalomszervezőként tollát „teljesen az erdélyi irodalom szolgálatába állítsa”.⁴⁶ Hasonló cél vezette Erdélybe Tabéry Gézát is.

1918 végén és 1919 elején a magyarok közül ugyanis még sokan reménykedtek valamilyen demokratikus megoldásban. Voltak, akik az igazság és a kanti erkölcs teremő és korlátozó erejében bíztak; közéjük tartozott Babits Mihály. Voltak, akik Maniu ígéretének hittek a teljes önkormányzatról és a kantonális jogokról; ezt erősítette a román kormány által 1919. december 9-én Párizsban aláírt kisebbségi szerződés.⁴⁷ Mások egyszerűen a regionális irodalmi

⁴⁵ POMOGÁTS Béla, *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 22.

⁴⁶ Benedek Elek Szentimrei Jenőnek. A levelet idézi: LENGYEL Dénes, *Benedek Elek*, Bp., Gondolat Kiadó, 1974, 214.

⁴⁷ POMOGÁTS Béla, *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, i. m., 25.

közponotk és a regionális irodalom megerősödését kívánták, azt gondolták, hogy az 1910-es években volt kulturális kezdemények, lap- és társaságalapító törekvések fognak most kiteljesedni; ezek a kezdemények Erdélyben az 1912-ben Kós Károly szerkesztésében megjelent *Kalotaszeg*, az 1915-ös Kolozsvári Szemle, az 1918-as Új Erdély hagyományaira kívántak építeni, a kulturális autonómia, a hagyományörzés és a nemzetiségekkel való együttműködés gondolatát kívánták erősíteni.⁴⁸

Tabéry Géza nyilván ez utóbbit tekintette meghatározónak az Ady Endre Társaság létrehozásával és a matiné megszervezésével. 1919. június 15-én a Nagyváradon megalapított hetilapjával, a Magyar Szóval ez már deklarált célja volt. „[...] irodalmi decentralizációt akarok – emlékezett 1930-ban a folyóirat születésére –, mert elszakadtunk Budapestről. Ki akarom fejleszteni az önálló vidéki irodalmat, mert sorsunkat, örömeinket, bánatainkat Budapestnek jó ideig aligha lesz módja visszhangoznia. Talpra kell állniok a vidék íróinak, s nekik kell sorstestvéreik életproblémáit közvetlenül megvitatniok.”⁴⁹

*

A vidéki decentrumok szervezéséhez, lapalapításhoz, az irodalmi életbe való bekapcsolódáshoz egyre többen kérték és várták Babits segítségét. Az 1918 januárjától tartó tizenöt hónapban így vélekedett Reményik Sándor (aki majd 1940-ben lesz fontos levélpartner). Később (erős érzelemhullámmal) Szabó Lőrinc és József Attila várta Babits támogatását; még később ezt remélte Sárközi György, Illyés Gyula, Bálint György, Radnóti Miklós, az 1913-as születésű (a verselméleti kérdések iránt különösen fogékony) Weöres Sándor. És így kezdeményezte 1935-ben Tabéry Géza a *Familia* című „folyóirat köré csoportosult román írók és az erdélyi magyar kisebbségi írók” tanácskozását, kérve a tanácskozáson Babits jelenlétét.

⁴⁸ MIKÓ Imre, *Huszonkét év*, Bp., Studium Kiadása, 1941, 9–38.

⁴⁹ Idézi: POMOGÁTS Béla, *Babits és Erdély, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984/6, 641-642.

A küldött és kapott iratokból 1919 után is rekonstruálhatóak a külső történések: az 1925-ig való visszahúzódás, az 1920-as évek végétől a Baumgarten-díj bizottságában volt erőteljes szerepvállalás és a politikától való tudatos távolmaradás, a betegség elhatalmasodása, az ország, Európa és a világ „betegsége”, a költő heroikus pesszimizmusa és életakarása. Ugyanígy rekonstruálhatóak a belső történések is: egy-egy korszakot meghatározó gondolatok és értékválasztások, a levelek műfajpótló funkciója, a levelek, a versek és a tanulmányok közti gondolat-átjárások.

És ezenközben – 1919 áprilisa után is – folyamatosan jelen van a levelezésben a szekszárdi család: a folytonosan aggodalmaskodó, a levelek ritkulása miatt állandóan perlekedő édesanya, az otthoni kötéshez a testvérétől fonalat váró Angyus, az egyetlen „fitestvérét” esküvői tanúnak hívó István, az „ezüsthajú” Nenne és – többek között – Rektorisz Lajos, a rokon sárbogárdi ügyvéd, aki 1939. március 24-én elküldi Babits Mihálynak „mind a nyolc dédszülő [...] születési anyakönyvi kivonatát”, bizonyítandó az első zsidótörvény után a költő „árja” származását.⁵⁰

⁵⁰ BABITS Mihály, „*Engem nem látott senki még.*”, i. m., II, 691–692.

LÉTFORMA-VÁLTÁS: BABITS ÉS A BÉKÁSSYAK

1919 áprilisában – az 1918. december 1-jén alakult Vörösmarty Akadémia alelnöke, – Babits Mihály az alábbi levelet kapta:

Kedves Babits

Egy tervről írok Magának ma amely tervhez a Vörösmarty Akadémiának is kell hogy valahogy köze legyen.

Mindenekelőtt megjegyzem hogy a terv régi keletű; bár a mai alakulások teszik talán égetően aktuálissá, én már több év óta foglalkozom vele.

[...] igen, mert ha az ember egy helyet szeret, ezt a hozzá fűződő emlékek és asszociációk miatt teszi, de ha ezek révén igazán megszerette akkor már önmagáért szereti, s akkor már nem azt fogom kívánni hogy, ne zavartassék az én viszonyom hozzá, az én emlékeim, hanem azt hogy mások is szeressék, hogy új asszociációk fűződjenek hozzá, új tradíciói keletkezzenek s azok is szépek legyenek s a hely jellemének megfelelők. Így vagyok Sennyével.

Ha egy ily helyet örökségképpen gyermekeinkre hagyunk, akkor a hely iránti szeretetet biztosítottuk, egy generációra, mert minden ember szereti gyermekkorá otthonát. Az asszociációk karakterét csak ha az örökös jelleme garancia erre. De az örökösödés az új világban ugys meg szűnik.⁵¹

Most tehát a terv.

A kis-sennyei kastély a Rába-berek és a Sorok rétek közt fekvő parkban áll, mellette sok és nagy gazdasági épület. Ezen épületek nagy része most is használatlan mert a szántóföldek melyek észak felé több község határa közé nyulnak el, <...> már évek óta parcellákban vannak bérbe adva ezen község lakóinak, s a földek kisajátítása esetén is csak azokhoz oszthatók be. Ez a nagy gazdasági udvar, kastély, park, rétek és berkekkel együtt egy különálló <...> egészet képeznek, egy zöld szigetet a szántóföld-síkságban, szép, kissé vadon, elhanyagolt oázist.

⁵¹ 1919 áprilisában szárnyra kelt a hír, miszerint a magántulajdon nem öröklődik az új rendben.

Itt tehát szeretnék létesíteni először egy üdülő-pihenő telepet szellemi munkások számára, evvel kapcsolatban egy könyvtárt melynek elég értékes alapjai megvannak. Ezeket szeretném valahogy, legalább részben a Vörösmarty-akadémia aegise alá helyezni. Végül egy Nature-Parkot, melynek természetkutatók örülhetnének.

Ezen terv mögött van egy másik idea is: összeköttetéseink az angol intellektuális világgal, különösen annak fiatalságával Jani révén megint szorosabbak lesznek; ha egyszer lesz a külfölddel rendszer érintkezés Jani kint fog élni, de úgy tervezik hogy az év egy részét mindig itt töltik s mindig hoznak magukkal angol szellemi munkásokat is pihenni, stb. Ez egy egész természetes, könnyű érintkezést hozhatna létre a két kultúra közt.

E mögött van még egy idea – ami Feri missiója volt, s ő tudott volna megvalósítani – de erről csak akkor lehet beszélni ha már mind a többi megvalósult.

(Azonkívül lehetne itt kölcsönkönyvtár a nép számára, és helyiségek ahol a környező községek számára lehetnének előadások, felolvasások stb. Ezt a környék tanítóival stb. együtt próbálnám létrehozni. Sennye 5 községből gyalog könnyen elérhető, köztük Rum nagyközség, hol sok az ún. intelligencia ezek számára itt valami oly kulturház-féle volna.)

A jövő hét csütörtökén Pestre jövök pár napra hogy a tervhez szükséges néhány praktikus dolgot megbeszéljek illetékes helyeken. Kérem szakítson magának időt s látogasson meg ismét, talán Schöpflinnel, hogy <...> minderről beszélhessünk. Ha megérkeztem, telefonálni fogok. Pénteken és szombaton mindenestre ott leszek, ha kell vasárnap is.

S ne mondják hogy most nincs ideje az ilyen idyllikus terveknek mert inkább épen most van szükség rájuk.

Sok szíves üdvözléssel
Békassy Bezerédy <j>E.⁵²

⁵² Babits Mihály levelezése 1919–1920 s. a. r. Pienták ATTILA, Bp., ELTE BTK, kézirat, 1999, 50–53. A levél aláírása jelzi a családnév-jelölésben volt bizonytalanságot is. Bezerédj Elek – a Bezeréden olvasható 1863-as tábla-felirat tanulmánya szerint – a név végén őrizte az ősi „j”-t, a családról szóló tanulmányok szerzői is általában ezt tekintik hitelesnek. A táblára Németh József hívta fel a figyelmemet.

A levelet aláíró Békássy Bezerédj Emma a lörenti nemzetségből származó Bezerédjek leszármazottja volt. Az első feljegyzés a családról 1431-ből való, ekkor kapott a dinasztia alapító címeres nemeslevelet Luxemburgi Zsigmondtól, magyar, német és cseh királytól, a későbbi német-római császártól. A család, amelyik 1456-ban birtokadományként megkapta a Zala megyei Bezerédet és Lörentét, négy és fél századon át vármegyei hivatalnokként, politikai és adminisztrációs tisztségek viselőjeként, katonaként vett részt a közéletben. Bezerédj Emma nagyapja, Bezerédj György (1779–1863) például több országgyűlésben Vas megye követe volt, majd a dunántúli királyi tábla elnöke lett.⁵³ Jól is gazdálkodhatott, hiszen 1828-ban Sennyei Károlytól (egyes források szerint 54 000, mások szerint 125 000 Ft-ért) megvette „a Rába berek és a Sorok rétek közt” fekvő sennyei (mai helyesírás szerint: zsennyei) kastélyt a hozzá tartozó 850 holddal együtt. Bezerédj György ezzel a vásárlással – a Sennyei család Kolozsvárt őrzött iratanyaga szerint – egy öt évszázadon át épített-újjaépített-átalakított-bővített, a vásárlás idején már kétszintes kastélyhoz jutott. Az új tulajdonos tovább építtette az épületet. Új tetőt húzott rá, új ajtókat, ablakokat rakatott, átépíttette a lépcsőházat, a korábbi barokk park helyére „tájképi kert”-et létesített.⁵⁴ Bezerédj György halála után fia, Bezerédj Elek (1823–1894) lett a kastély és a birtok ura. Nagy tehetségű és nagy ambíciójú nemes volt. Bécsben folytatott jogi tanulmányokat, ugyanitt építészetet is tanult, barátságba került Széchenyi Istvánnal, akárcsak Széchenyi és Wesselényi, ő is tanulmányutat tett Angliában. Diplomáciai pályára készült. Az 1848–49-es szabadságharcban nemzetőr lett, részt vett több dunántúli csatában, a bukás után visszavonult birtokára, ahol mintagazdaságot

⁵³ A családra vonatkozó adatokat az alábbi művekből vettem: *Egy angol-magyar műveltségközlő. Válogatás Békássy Ferenc műveiből*, kiad. ÉDER Zoltán, Bp., Nemzeti Hungarológiai Központ, 1989; GÁL István, *Rosti Magdolna, a Nyugat rejtélyes angol szakértője*, Irodalomtörténet, 1976, 942–951; GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, II. Bp., 1940, 250–255; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* Bp., 1906.

⁵⁴ A zsennyei birtokra és kastélyra vonatkozó adatok forrása: KOPPÁNY Tibor, *Kastélytörténet*; LISSÁK György, *A Sennyei-család a Kolozsvári Levéltárban őrzött levéltára = A zsennyei emlék*, szerk. LISSÁK György, kézirat, 1994. 21–30. A kötetre Lissák György hívta fel a figyelmemet.

létesített. Apja halálát követően tovább bővítette a kastélyt, a ma is látható gótizáló romantikus formára, külön szárnyat építve az állandóan gyarapodó könyvtárnak, benne olvasófülkével, melyben 1867-et követően a többször idelátogatott Deák Ferenc is szívesen elidőzött. Egész életében érdekelte a botanika. Hátrahagyott írsaiból arra lehet következtetni, hogy olvasmányairól folyamatosan feljegyzéseket készített.⁵⁵

Bezerédj György unokája, Bezerédj Elek leánya volt az 1919 áprilisában Babitsnak elküldött levél írója, Bezerédj Emma (1865–1944). Nem a századvégen gyakori módon, tehát a család ellenében emancipálódott. Anyja korai halála után apja irányította a nevelését. Nem csak a francia és a német nevelőnőktől tanult. Szabad bejárása volt a könyvtárba, ahol – és ez ebben a korszakban egyáltalán nem volt általános – tilalmak nélkül, bármit elolvashatott. Könyvekből minden külső segítség nélkül megtanult angolul, annyira, hogy 1907-ben egy angol kötet fordítására is vállalkozott. Az 1880-as évek legelején kötött házasságot az 1863-ban született Békássy Istvánnal.

A Békássyak a Pápa nemzetségből eredeztették magukat. Az első, a családra vonatkozó oklevél-feljegyzés a 13. század elejéről való. A historiában az őt itt felemlegetett fia, az 1244-ben alország-bíróvá emelt Benedek játszott szerepet. Meg az éppen 350 évvel később a török elleni harcban hősi halált halt Békássy Pál, Pápa várának alkapitánya. A Békássyak is, akárcsak a Bezerédjek, inkább vármegyei tisztségeket töltöttek be. Békássy Imre például, aki latin nyelvű naplót vezetett, 1833-ben Vas megyét képviselte az országgyűlésben. Az ő fia volt Békássy István.

A Bezerédj-Békássy házasságból hét gyerek született.⁵⁶ A család és a gyerekek életét – tudható Békássy István unokahúgának, lovag Dutzinski Alfrédné Békássy Helén lányának, Dutzinska (vagy

⁵⁵ „Nagyon érdekes feljegyzések könyvekről. Különösek.” –írja 1914-ben az unoka, Békássy Ferenc. Idézi: ÉDER Zoltán, i. m., 56.

⁵⁶ Éder Zoltán a legidősebb gyermektől, Antóniától, a későbbi Görgy Józsefnétől hat Békássy-testvérről hallott. Duzynska Ilona is, a Rum község plébániájában őrzött *Historia domus* is hét Békássy-gyerekről tesz említést.

ahogyan ő maga írta: Duczynska) Ilonkának a feljegyzéséből – Bezerédj Emma irányította. A költészet, a filozófia és a matézis szeretetére oktatta saját gyerekeit, valamint a vagyon nélkül maradt, náluk rendszeresen nyaraló-vendéget, lovag Dutzinski lányát is. A szabadság szelleme lengte be ugyanakkor a kastélyt, ahol reggelenként a közös beszélgetve-tanuláson a ház úrnője Gorge Everest Boole *Logikájából* tanította a gondolkodás alap-törvényeit a kicsinyeknek.⁵⁷ De ezt a szabadságot és liberalizmust áraszhatta az apa is. Róla az egyházközség ügyeit rendszeresen feljegyző rumi plébános a *Jegyzőkönyv III. a rumi plébánia nevezetesebb eseményeinek folytatólagos leírása 1895. június 2-ikától 1908. december 31-ig* című *Historia domusában* 1895. szeptember 4-én a kötelezettségen felüli áldozatvállalást írta meg a templom építésében, 1897. július 20-án a „liberális” Békássy uraság szavait rögzítette arról, miként van joguk 1848-tól az autonómiához „protestáns hitfeleink”-nek, miért örömdetes, hogy ez a jog biztosítatik a katolikusoknak is, akiknek ezután már csak az ügyeket és a jogi előírásokat értő embereket kell választaniuk ahhoz, hogy ezzel a lehetőséggel élni is lehessen. Az 1901. június 25-éről való plébániai bejegyzés különösen érdekes. Ezen a napon a plébános, bizonyára a törvény előírása szerint, a körzeti iskola tanítójával magánvizsgán ellenőrizte a zsennyei kastélyban otthon tanuló Békássy-gyerekek tudását. A bejegyzés az 1911-1917 között majd főispánságra jutó urasággal volt beszélgetést rögzíti. Az alábbiak szerint: „*Június 25.* Békássy István uraság elemi iskolás, magántanuló gyermekei vizsgájára Kis Sennyébe voltam. Az uraság egy husz koronás arannyal honorálta fáradozásomat, a mit midőn elfogadni vonakodtam, fogadja el emlékül – mondá meghatottan – ugyis ez volt Kis Sennyében az utolsó vizsgánk! Majd utam feléig elkísért ez alkalommal és elmondotta, hogy Kőszegre fog költözni családjával gyermekei neveltetése végett és nincs kilátás arra, hogy hosszabb tartózkodásra Sennyébe jönnének; sőt azt is kijelentette, hogy a sennyei uradalmat eladja; mert sok gyermeke van és nem hagyhatja egynek; sokba kerül a neveltetésük, a mit mindegyiknek

⁵⁷ DUCZYNSKA Ilona, *Korán reggel*, Új Írás, 1973/3,7-25.

teljes mértékben óhajt megadni, hogy a nemzetnek érdemes és hasznos tagja legyen és a vagyonból a mi reá marad a maga munkája után tudjon megélni, sőt óhajt gyermekei közül – hét gyermeke, négy fia és három leánya van – iparost is képeztetni; mert látta külföldön: milyen jólétnek és megbecsülésnek örvendenek némely gyárosok és nagyiparosok és nagy hibát lát nálunk magyaroknál abban, hogy a nemesi osztály csak urat nevelt eddig gyermekéből, kik a néhány száz holdnyi birtokukban elbizakodva semmi egyéb keresetre nem törekedtek és tönkre kellett menniök a nagyuraskodás miatt, mint pl. sógora Bezerédj Adorján, ki atyjától több mint négyszázezer forint vagyont örökölt, és egyedül a bezerédi uradalom fél jövedelméből él, a mit nem adhat el; mert le van kötve az atya végrendeletével.”⁵⁸

Békássy István és a Bezerédj Emma ennek megfelelően gyerekeiket egymásután írátták be az 1902-ben Hampshire-ben, Dél-Angliában, H. Bedley kvéker pedagógus által alapított iskolába. A családból először Antónia került ide, őt követte János (a levélben emlegetett Jani, aki Angliában megnősült és ott is maradt), majd sorban a többiek.

A legnagyobb reményekre az 1905-ben idejutott Békássy Ferenc jogosított. 1911-től már Cambridge-ben, a King's College-ben történelmi tanulmányokat folytatott, tagja lett az „Aposztolok” társaságának, az egyetem lekiválóbb diákjait tömörítő klubnak, melynek akkor – ahogyan Cs. Szabó László írta – „fő csillaga s mozgató szelleme” John Maynard, a későbbi Lord Keyns, a Világbank majdani alapító elnöke volt, tagjai sorába tartozott Virginia és Leonard Woolf, M. Forster, Ford Madox Ford, Bertrand Russel és (éppen Békássy Ferenc szavazatával) Wittgenstein is.

Békássy ebben a körben is jelentős személyiség volt. 1912-ben a King's College-ban pályadíjat nyert *Browning az íróművész* című esszéjével, 1913-ban elkészítette és felolvasta tanulmányát a magyar költészet utolsó hét évéről (Ady, Babits és Kosztolányi-versrészletek angol fordításával), tervezte egy magyar költői antológia kiadását, írt ezenközben verseket angolul és magyarul. 1914 januárjában elküldte költeményeit Babits Mihálynak. A verseket kísérő

⁵⁸ A rumi plébánia iratait Horváth István plébános úr engedélyével közlöm

levélben nemcsak szabadkozott („Magamban nem kételkedem – írta –, de a verseimben sokszor”), de Babits verseit is értékelte, megismételve az 1913-ban felolvasott tanulmány megállapításait, a „múlt” által „felhalmozott” dolgokon felnövekvő „új”-at dicsérte.⁵⁹

1914. augusztus 11-én, egy nappal az angol hadüzenet előtt, Békássy Ferenc a John Maynard-tól kapott kölcsönpénzzel hazautazott. Úgy gondolta, akárcsak Zrínyi Miklós egyik kései leszármazottja⁶⁰ ugyanezekben a napokban, hogy kötelessége hazatérni, bekapcsolódni a küzdelembe, melyet hazája vív. Önkéntesként jelentkezett a huszárokhoz. Pápára vezényelték, ahol 1915 júniusáig kiképzésen vett részt. Ebben az időszakban nagynénje, Békássy Elemérné Óbarokon lévő kúriájában találkozhatott volna személyesen is Babitscsal, akit erre az alkalomra a Szabó Ervinnel és Madzsar Józsefekkel szoros kapcsolatban lévő háziasszony invitált. A személyes megismerkedésre ekkor a költő elfoglaltsága okán nem került sor. Később pedig a találkozás már nem történhetett meg. Békássy Ferencet ugyanis 1915 június közepén a galíciai frontra vezényelték, ahol a kiérkezést követő harmadik napon Dobronócnál, Csernovic mellett elesett.

A halálhír megrendítette Babitsot. Nemcsak azért, mert öccse, Babits István ekkori hadi leveleiből és régi tanítványa, Moholy Nagy László rajzos levelezőlapjaiból követte és mélyen átélte a háborút, tehát pontosan tudta, milyen véletlenül múlhatott Békássy Ferenc élete. De megrendítette azért is a tragédia, mert – amint írta a halálhír vételét követően azonnal, még júniusban, a *B. F. huszárönkéntes elesett az északi fronton* című írásában – bizonyítva látta újból és újból, hogy a háborúban „a legkiválóbb elem pusztul el”, a háborút követően pedig most is „jön a fajnak nagy elkorcsosulása.”⁶¹ A halálban tehát a jövő vesztesét érezte meg.

Békássy Istvánné, aki *Elmerült sziget, Fantáziák és gondolatok, Írókról és irodalomról* címmel adta ki fia hátrahagyott munkáit

⁵⁹ Békássy Ferenc – Babits Mihálynak, OSZK Fond III. 258.

⁶⁰ Giorgio Niccolo Solrinról, a Zrínyiek olasz ágának utolsó férfitagjáról van szó, aki elesett az első világháborúban. A párhuzamra Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmemet.

⁶¹ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., II, 424.

1915-ben, 1916-ban és 1918-ban, a Babits hagyatékban őrzött iratanyag szerint először 1916. május 26-án fordult levélben a költőhöz. A hatodik írásában, 1917. március 5-én, négy nappal a *Fortissiomót* közlő Nyugat és az azonnali elkobzást bejelentő határozat megjelenését követően, együttérzéséről biztosította Babitsot.⁶² A tizenharmadik levelében, 1919 áprilisában ajánlotta fel a zsennyei kastélyukat „üdülő-pihenő telep”-nek „szellemi munkások számára”.

*

A Bezerédj, a Békássy és a zsennyei kuriát-kastélyt évszázadokon át birtokló Sennyei családok 19-20. századi története pontosan jelzi azt az értékpreferencia-váltást, melynek során – a főnemesek és az erdélyi mágnások mellett – az ún. anyaországi, főnemesi rang nélküli ősi nemesi családok közül többen bekapcsolódtak a társadalmi modernizációs folyamatba.⁶³ Eben a történés-sorban, a nemzeti és társadalmi elmaradottság tudatában, jelentős mértékben az angol mintából kiindulva próbálta meg ez a réteg átplántálni az intézményeket és a külföldön megismert mentalitást.

A 18. században ennek a rétegnek a tagjai legfeljebb lokális mecénások voltak. Segítették egy könyv kinyomtatását, kegyúri joggal vagy anélkül támogatták a templomteremtést, amint azt a zsennyei kastély építésével párhuzamosan megtette Sennyei Sándor a gutatöttösi középkori templom helyreállításával, meg az özvegyen maradt menyee, aki 1771–1772-ben id. Dorfmeistrel festette meg a gutatöttösi szentélyben Szent Cecília megdicsőítésének freskóját.

⁶² Békássy Istvánné – Babits Mihálynak: Senye, 1917. márc. 5. „[...] Nyugat-szám lefoglalása késztet arra, hogy ezt a levelet megírjam, pedig nem tudom, mi van itt a culissák mögött, és így azt sem tudhatom, feljogosít-e ez az eset arra, hogy most kifejezzem Magának mindazt az igazi, átgondolt és változtathatatlan tiszteletet, melyet költészete iránt érzek [...]”. Vö.: *A vádlott: Babits Mihály 1915–1920*, i. m., 254.

⁶³ Vö.: EDRDEI Ferenc, *A magyar társadalom a két világháború között = Magyarország társadalomtörténete*, szerk. GYÁNI Gábor, Bp., Kossuth Kiadó, 1995, 59-60; GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Bp., Osiris Kiadó, 1998, 148-153; HUDI József, *Veszprém vármegye nemessége 1812-ben = Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom*, szerk. ÓDOR Imre, PÁLMÁNY Béla, TAKÁCS Péter, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997; SZABÓ Miklós, *Polgárosodás és politikai fejlődés a Monarchiában*, Világosság, 1979/4, 224-228.

A 18-19. század fordulóján, a II. Ratio educationis után ezek a nem túlságosan nagy vagyonnal rendelkező családok – a veszprémi Bezerédjek éves jövedelme 1812-ben például mindössze 1000 forint volt – iskolákat alapítottak vagy támogattak: ezt tette Bezerédj Elek, aki az általa építet iskola falán elhelyezett kőtablára ennyit vésetett: „Bezerédnek Bezerédj Elek 1863“.

A 19. században ebben a körben már nem ritka az intézményteremtés. Bezerédj György leánya, Bezerédj Amália (1804-1837), akinek édesanyja Kisfaludy Sándor sógornője volt, szülőfalujában óvodát nyitott, kislányuknak mondott meséit, elbeszéléseit halála után a *Flóri könyve sok szép képpel, földrajzokkal és muzsika mel-léklettel* férje ki is adta. Ugyanakkor a Békássyak és a Bezerédjek között többen voltak, akik miniszteriális tisztségeket vállaltak, szakmájukban megbecsült emberek lettek, akadt köztük olyan is, aki a magyar Tudományos Akadémia soraiba emelkedett. Az ő esetükben az ilyen szerepváltás és szerepértelmezés nem kényszer-cselekvésnek számított. A történelmi családok ezen tagjai a hazához és a múlthoz kötődést ekkor egybekapcsolták a szükségesnek gondolt és az anyagi helyzetükben elképzelhető vállalásokkal. Jól jellemzi a hangulatot Széchenyi István naplóbejegyzése 1828. szeptember 28-án: „Derűs szívvel Főtra – később Károlyival lovon Gödöllőre ismét vissza – Fóton maradtunk. Hosszú, hazafias beszélgetés...”⁶⁴

Radikálisan megváltozott a helyzet 1849 után. A szabadságharcban részt vett főnemesek – Batthyány Lajos, Károlyi István és mások – a kivégzőosztag elé kerültek, emigráltak, börtönbe jutottak, a börtön után hosszú ideig mindenképpen kívülrekedtek a politikan és a társadalmi cselekvésen.⁶⁵ A főúri rang nélküli, kisebb tisztségeikig jutott nemesek, például Bezerédj Elek, visszakényszerültek a birtokra.

A Bezerédjek és Békássyak századfordulós generációjának beszűkültek a gazdasági lehetőségei. Vagy azt az életet éltek, melyet Mikszáth foglalt szavakba a *Balóthy dominium* és a *Gavallérok* történeteiben. Vagy a nyugat-európai értelemben értelmiségivé váltak,

⁶⁴ SZÉCHENYI István, *Napló*, vál., s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., Gondolat Kiadó, 1978, 570-571.

⁶⁵ Vö.: BUDA Attila, *Gróf Károlyi István élete*, Újpest, 1997, 159-214.

s megkísérelték átvenni a modernizáló középosztály szerepkörét.

Ere a folyamatra a Bezerédj–Békássy család talán a legjobb példa. Abban a tudatban éltek – mutatja Bezerédj Emma 1919 áprilisi levele –, hogy „az örökösödés [...] megszűnik”, s mindenkinek „a maga munkája után” kell majd megélni, amint azt Békássy István a rumi plébánosnak megfogalmazta. Ennek megfelelően a család 1919-ben tolsztoji döntésre jutott akkor, amikor a kastélyt az igazságos társadalomra készülve, közösségi használatra felajánlotta Babitsnak és a Vörösmarty Akadémiának. 1919 után erre a váltásra nem került sor ugyan, a társadalmi környezet a levélben foglalt cselekvést lehetetlenítette, Békássyné Bezerédj Emma azonban végleg státust váltott: „értelmiségi” lett. Eleinte csak verseket közölt tőle a Nyugat. Osvát halála után, a Móricz–Babits szerkesztőpáros idején, akkor, amikor Móricz néplappá kívánta alakítani a folyóiratot, Bezerédj Emma a (remélt) babitsi változtatásban vállalt feladatot. Az olvasók tájékoztatását–tájékozódását bővítendő a társszerkesztő a volt főispán-feleséget bevonta a folyóirat munkájába. Cikkeket kért tőle fia valamikori barátairól: Virginia Woolfról, Keynes-ről, az angol nyelvterület irodalmáról, T. S. Eliotról, Priestley-ről, a legújabb áramlatokról. Az élénk szellemű, a nagyvilágban biztosan tájékozódó, nagy kultúrájú aszszony így végleg abba a körbe került, amelyikben a vagyon és évszázados családi tradíciók nélküli Babits élt.

Még a köznapi gesztusai és reakciói is az új státushoz idomultak. Ha verset küldött a Nyugatnak – tudható a félszáznál több ráánkmaradt levélből – sürgető, visszavonó iratokban ugyanúgy elégedetlen volt önmagával, szövelezésével, kételkedett egy-egy sor helyességében, mint egy „igazi” költő. Ha tanulmányt vagy recenziót készített, hezitáló levelekben azt mérlegelte, miként töltsse ki a nyolc hasábot, feszegette a jó vagy kevésbé jó megszerkesztettséget, a filozófiai megalapozás elégséges vagy nem elégséges voltát, akárcsak egy „valódi” filosz.

A régi értékrendből talán csak egy dolgot őrzött meg. Nem a valódi nevét írta a versek és a cikkek alá. Álnevet használt. Mégpedig három lehetőség közül kérte Babits döntését: az egyik „Sibylla”, a másik „Novák Judit”, a harmadik „Rosti Magda” volt. Babits javaslatára ez utóbbi mellett döntött.

A NYUGAT "CSENDES VÁLSÁGA" 1923-BAN

Amikor 1919 novemberében a román cenzúra-hivatal engedélyező feliratával több, mint hat hónapi szünet után újból megjelent a Nyugat, a szerzők azonossága, az ismerős forma, a megszokott tördelés azt sugallta: a folyóirat tovább él. A szám méltósága, az elmúlt időszak irodalomfelfogásának és a Nyugatot minősítő gondolatrendszer alkotóelemeinek a megléte is ezt az érzést erősítette.⁶⁶ A folytatást idézték a szerkesztők is: az első két számban a távollévő Ignotus mellett Babits, 1920. január 1-jétől Babits és Osvát jegyezték a lapot.

A Nyugat azonban 1919 végén mindenképpen új helyzetbe került.

A szerkesztők ugyanis állandó bizonytalanságban voltak a folyóirat pénzügyeit illetően. A laptulajdonosként a Nyugatot jegyző Fenyő Miksának hónapról hónapra, számról számra kellett előteremteni a megjelenéshez szükséges összeget. Ezenközben pedig nemcsak az állandó pénzhiánnyal kellett számolniuk, de kalkulálni kellett a támogatói ígéretek bizonytalanságát, az 1921. április 1-jén megalakított Nyugat Kiadó és Irodalmi Részvénytársaság 700 000 koronás alaptőkéjének drasztikus leértékelődését (1921-ben a zürichi középárfolyamon 1 korona még 0,74 svájci frankot ért, 1923 decemberében ugyanezt az értékszám csak 0,03 korona volt);⁶⁷ kalkulálniuk kellett a szerkesztőknek aényt: a folyóirat preferenciális olvasótábora a háború előttihez képest megcsappant: jóval kisebb területen, jóval szerényebb lehetőségekkel rendelkezik már.

Megváltozott a Nyugat státusa is. A lap 1919 őszétől nem a modern magyar irodalom egyetlen fóruma már. Az akkor utódállamoknak mondott részek szerzői, meg az ott jelentkező fiatalok a regionálisan szerveződő folyóiratokra – a Pozsonyban, majd Bécsben szerkesztett Tűzre, a romániai Pásztortűzre, a jugoszláviai

⁶⁶ KENYERES Zoltán, *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*, i. m., 32-62; KISS Ferenc: *Két indulás*, Literatura, 1978/3-4, 51-56.

⁶⁷ BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000, 66-75.

Útra – számítottak. A Nyugat szerzői közül (politikai kényszerből vagy más okból) néhányan szintén itt és Kassák bécsi folyóiratában kerestek fórumot. Mások szívesen csatlakoztak a magas honoráriumot fizető Est-lapokhoz.⁶⁸

A Nyugat státusát kedvezőtlenül befolyásolta a körülötte alakuló ellenséges légkör is. A mindig elegáns és sohasem kategorikusan ítélező Négyesy László 1920-ban a Budapesti Szemlében diszkréten ugyan, de megkérdőjelezte a folyóirat ragaszkodásának őszinteségét a nemzeti jelleghez és az irodalmi hagyományokhoz. Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Császár Elemér, Pintér Jenő 1920-ban és 1921-ben a háborút előidéző és követő időszak szellemi válságát a Nyugat számlájára írták.⁶⁹ Az Új Nemzedék, a Nép, a Virradat, a Szózat és A Cél 1919 őszétől 1922 végéig hevesen, vádaskodón szólt, a folyóiratnak róva föl az „irodalmi patkányláza”-t (amint Milotay István írta egyik cikkének címében),⁷⁰ az I. világháborúban és az ország szétdarabolásában való bűnös részvételt. A támadásokat még az olvasók közül is visszahangozták. Jól jelzi ezt egy névtelenségbe burkolózó, feltehetően szekszárdi levélíró Babitsnak küldött levele 1920 legelején:

„[...] Kedves jó uram, térjen az eszére! [...] a kedves jó szüleit ismertem régen ez jogosít fel erre a hangra, s a fájdalom, hogy azoknak a drága becsületes embereknek a fia ilyen. Hiszen lehetne még segíteni, nem hangos megtéréssel, kínos pálfordulással, de csendben, észrevétlenül, hozzá igazítaná a szívét hozzánk, hiszen

⁶⁸ A Tűzben publikált Ignotus, Lengyel József, Lesznai Anna, Balázs Béla, Bányai Kornél, Falu Tamás, Füst Milán; a Pásztortűz szerzője lett Áprily Lajos, Berde Mária, Reményik Sándor, Tompa László; Déry Tibor, Gábor Andor, Németh Andor a MÁhoz csatlakozott. Az Est-lapok Babits Mihály, Bálint György, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád írásait közölte.

⁶⁹ NÉGYESY László, *Két év kritikai irodalma*, Budapesti Szemle, 1920; BEÖTHY Zsolt, *Irodalmunk és jövőnk*, Budapesti Szemle, 1920; BERZEVICZY Albert, *A bolsevizmus a magyar kultúrában*, Magyar Múzsza, 1920; CSÁSZÁR Elemér, *Irodalmunk a nemzeti újjászületésben*, Néptanítók Lapja, 1920; PINTÉR Jenő, *Gondolatok az irodalomról és a kritikáról*, Szivárvány, 1921. Vö.: DERSI Tamás, *Hozzászólása a Nyugat-konferencián*. = *Vita a Nyugatról*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993.

⁷⁰ MILOTAY István, *Néhány adat az irodalmi patkányláza*hoz, Új Nemzedék, 1920/121.

nem vesztetett még ki Önből minden keresztény, magyar és úri érzés! – Rövid idő alatt átformálhatná a Nyugatot is keresztény úri folyóirattá és ezzel a Nyugat megmaradna továbbra is a legjobb magyar szépirodalmi lapnak. De így feltétlenül megbukik, plane hogy holmi Gellért Oszkárnak, aki még nincs egy éve, hogy fényes tanújelét adta a magyarságának, most ettől a hazaárulótól közölnek hazafias verseket, hát micsoda ordító izléstelenség ez? hisz azt az embert pellengérre kellene állítani. Vagy ez is csak olyan pofoncsapása az úri olvasóközönségnek leköpeése, hogy fütyülünk rátok buta keresztények, mi bizony csak tovább rontjuk az országot, had bukjon meg egészen.

Nem uram! Míg a mi szalmalángunk tart, addig Önök nem maradhatnak meg communistáknak. Agitálni, beszélni fogunk a Nyugat ellen és előre megmondom Önnek, hogy rövid idő alatt, minden nívós olvasó és előfizető ott fogja hagyni a Nyugatot, mert az így nem mehet tovább, a mai kurzust nem lehet büntetlenül mellőzni, elég szomorú, hogy a kommunistáknak tele szájjal ordítottak [...]”⁷¹

Az újrainduló folyóirat lehetőségeit azonban nem a pénzügyi nehézségek, nem a státus-változás, a politikai és eszmetörténeti krízis és polarizálódás, nem a beszorítottság korlátozta. A folyóirat kilátásait a szerkesztők: Osvát Ernő és Babits Mihály közti felfogáskülönbség, az ebből (és az általános történeti helyzetváltozásból) következő 1923-as „csendes válság” veszélyeztette igazán.

1920. január 1-jén ugyanis két eltérő értékrendszerű, eltérő habitusú, más és más érintkezési formákat gyakorló irodalmár kezdte meg együtt a Nyugat szerkesztését.

Osvát gondolatrendszere lényegében megegyezett az alapító időszak elképzeléseivel. Most is a 19. század klasszicizmusát tekintette normának; az igazat, a meggyőző ábrázolást kereste;⁷² néha pedig meglepő elfogultságokkal és kvalitás-tévedésekkel tartott sokra szerzőket.⁷³ Ugyanakkor határozott stíluseszménye volt;

⁷¹ OSZK. Kézirattár, Fond III/121/2.

⁷² FRÁTER Zoltán, Osvát Ernő élete és halála, i. m., 134–139.

⁷³ Kassák *Mesteremberek* című versét közlésre alkalmatlannak tartotta, ezzel szemben Kosáryné Réz Lolának elébb Nobel-díjat kívánt, 1927-ben pedig minden befolyását latba vetve Baumgarten-díjat akart adni. Vö.: FRÁTER Zoltán, i. h.; FÜST Milán, *Napló*. vál., szerk., bev. PÓK Lajos, Bp., 1976, Magvető Könyvkiadó, 215–216.

kérlelhetetlen volt az alkotókkal, akik ennek nem feleltek meg. Azok a valamikori kezdők azonban, akiket 1908-ban vagy később ő fedezett fel, de többen azok közül is, akik 1920 után csatlakoztak a folyóirathoz, árnyaltabban szemlélték az irodalmat. Az aprólékos, sokszor feleslegesen kicsinyeskedő stílus-pedantériát pedig kifejezetten nehezen viselték. Füst Milán például ezt írja Naplójában Osvátról 1920 decemberében: „Osváttól el kell szakadnom! [...] Nekem elég volt, s nem kívánom magam sem ennyire alárendelni, sem megaláztatni.” 1923-ban ezt jegyzi fel: „Én állandóan Osváttól rettegek [...] ennél fogva szerényen, középszerűen és tisztességesen írok. – Semmi szuverenitás.” 1924-ben így medítál: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatásából.” 1929 után Móricz Zsigmond így emlékezik rá: „Osváttal [...] nem lehetett vitatkozni [...] szörszálhasogató elmélyedéssel foglalkozott az írásművel.” Németh László meg így idézte fel a szerkesztővel való találkozásait a *Horváthné meghal* sikere után: „Az írók elől eldugott [...] vesztegzár alá fogott, gyógykezelt, fertőtlenített, megpróbált átnevelni.”⁷⁴

Babits fellépésétől, tehát 1908-tól teoretikus igénnyel értelmezte a 19. századi európai és magyar irodalmat, a kortárs költőket, a költői törekvéseket, a törekvések változásait. 1919-es egyetemi előadásain Ferdinand Brunetiére 1892-ben megjelent nagy hatású könyvéből, a *L'évolution des genres dans l'histoire de la Littérature* című munkájából indult ki, de nem a műfajok fejlődéséről és harcáról beszélt csupán, hanem tágabb összefüggésbe helyezve mondanóját axiomatikus igénnyel tagolta a „kifejezés”-t és a „formulá”-t. 1920-ban állítja össze a *Nyugtalanság völgyét*, a *Pávatollakat*, a *Karácsonyi Madonnát*, dolgozik a Dante-fordításon, a *Timár Virgil fia* után a *Halálfiain*, mintegy jelezve az előző korszak közéleti szerepvállalásával szemben a maga igazi kompetenciáját, ennek a szépírói–költői–műfordítói kompetenciának rendkívül tág határait. 1920-ra szerkesztői gyakorlata is van már.

⁷⁴ Füst Milán sokszor idézi *Naplójában* Osvátot, a hozzá kapcsolódó sérelmei. Vö.: I. m. I., 257–391; II. 19–21, 39–40; 42–43; 47; Vö.: MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967, 116; NÉMETH László, *Homályból homályba*, Bp., Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, I, 305.

Az 1919-ben egyedül összeállított (a hagyományra és a világgöltészetre egyaránt figyelmező, érdekes és koherens) Nyugat-számokkal a háta mögött kezdi el a közös munkát Osváttal.

Még nem kizárólag kellemes emlékekkel.

Babits, amint Basch Lóránt a kortárs bizonyosságával írta, becsülte Osvátban az irodalomszervezőt, céljainak feltétlen tisztaságát, önérdeket nem ismerő önzetlenségét, nem felejtette el soha Osvát érte nyúló gesztusát, neki állást kereső fáradozását. Közte és felfedezője között azonban – írja Basch „a költő egy még élő barátja”-ra hivatkozva 1958-ban – „meghitt baráti viszony soha nem alakult ki.”⁷⁵

A szerkesztés napi feladataira vonatkozóan – amennyire ez megállapítható a Babits-hagyatékából, Gellért Oszkár, Szabó Lőrinc és mások visszaemlékezéseiből⁷⁶ – a két szerkesztő között nem született írásbeli megállapodás. Babits Osvátnak küldött 1923. március 12-i (a későbbiekben szó szerint közölt) leveléből pusztán nagyon általános szóbeli egyezsége lehetett következtetni.

Ez a megállapodás azonban semmiképpen nem jelentette a versrovat szerkesztését, amit majd 1929-ben Babits a Móriczcal való szerződésben kiköt magának, de a versek közlésébe való beleszólást sem. Még a neki különben tetsző alkotások elhelyezésében sem tudott érdemében szót emelni. Erre mutat György Oszkár eredménytelen hivatkozó-kérlelő írása 1921-ből, Békassy Emma visszafogott, de mégis sértődött hangú levele 1922 áprilisából, Aradi Szabó István költő, drámaíró, publicista megrázó-könyörgő kártyája ugyanebből az évből. Még egy Figyelő-közlemény elhelyezésére sem volt elég befolyása a költőnek: Dienes Barna kis írását sem tudta betenni a lapba a New Yorkban élő, a magyar művészetnek otthont adó Serly Lajosról. Úgy látszik, 1923-ra köztudottá vált Osvát teljhatalma, Babits és az általa képviselt költészet-eszmény abszolút térvesztése; erre enged következtetni György Oszkár ez év február 28-án és 1924. április 25-én kelt levele is.⁷⁷

⁷⁵ BASCH Lóránt, *Két literátor*, Irodalomtörténet, 1958/2, 233–235.

⁷⁶ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete. I–II.* Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1958; SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, vál., sajtó alá rend., a bevezetőt és a jegyzeteket írta KABDEBŐ Lóránt, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1974.

⁷⁷ OSZK Kézirattár, Fond III/534/34, 35.

Maguk a Nyugat számok jelzik azonban legjobban a folyóiratban ekkor érvényesülő szemléletet.

Osvát alig biztosított terepet a lapban az első nemzedéknek. 1920. január 1-jétől 1923 végéig Füst Milántól 9, Juhász Gyulától 6, Kosztolányi Dezsőtől 16, Tóth Árpádtól 1 verset közölt. A Nyugat vezető poétája ekkor Gellért Oszkár lett. A fenti időhatárok jelezte időben megjelent 48 számból 25-ben volt tőle olvasható 30 költemény. A lapot Osvát most is (ugyanúgy, mint amikor Ady és Hatvany, később pedig József Attila is rosszállóan szóvá tette) az abszolút kezdők (József Attilával szólva) „hülye versei” előtt nyitotta meg jórészt. Ebben a négy évnyi időben közel nyolcvan szerzőtől publikált költeményt, köztük Álgya Zoltántól, Barcsai Fehér Gézától, Boda Józseftől, Debreczeny Lilitől, Kovács Máriától (tőle 21 darabot), Kosáryné Réz Lolától, Marschalkó Liától, Mihályfi Ernőtől és Páll Rózsától. A Babits-körbe tartozók ezzel szemben fokozatosan háttérbe szorultak. A *Föld*, *erdő*, *Isten* és a *Kalibán* Szabó Lőrince és az „áhitatos, tartózkodó tanítvány”, a költő által a legtehetségesebb fiatalok egyikének tartott Sárközi György, meg a közvetlen Babits-diák Komjáthy Aladár kéziratának elutasítása, fektetése, értékük folyamatos kétségbevonása példázza ezt.

Még inkább szembetűnő Osvát és Babits értékszemléletének ellentéte, ha a periódusban volt vers-közléseket egybevetjük két antológia értékítéletével. Az első gyűjteménybe, amelyik 1920-ban végül nem valósult meg (s amelyik Elek Artúr *Újabb magyar költők. Lyrai antológia, 1890–1910* című összeállítását akarta volna folytatni az utolsó tíz év verseiből válogatva) Babits a kiszemelt költők klassziszba sorolásával, az egy klassziszba tartozók versszámának meghatározásával rögzítette: a korszak legnagyobb költőjének Adyt tekinti, utána Kosztolányit, Tóth Árpádot, Juhász Gyulát, Gellért Oszkárt (és saját magát) sorolja; ezt követően Füst Milán, Kaffka Margit és Ignotus verseit értékeli; Dutka Ákos, Emőd Tamás, Kozma Andor, Oláh Gábor és Szász Zoltán mellett szerepeltetni kívánta az akkor 24 esztendőes Erdélyi Józsefet, a 21 éves Sárközi Györgyöt és a nála egy évvel fiatalabb Szabó Lőrincet. 1932-ben, a valóban megjelent *Új antológiában*, a 33 költő 100 legszebb versét tartalmazó könyvben, mintegy a maga tizenkét évvel korábbi döntését is igazolva mutathatta fel a már

jelentős életművet alkotó valamikori fiatalokat: 10 költeménnyel Erdélyi Józsefet, 9-cel Szabó Lőrincet, 7-tel Sárközi Györgyöt. A Nyugat közlés-gyakoriságot mutató adatai, Babits antológia-minősítése jelzik: Osvát 1920 és 1923 között (meg alig valami módosulással egészen a haláláig) a permanens felfedezés nem szűnő izgalmában végig az egyéniség lázadását, a lázadás megvallását kívánta a verstől, végig a szavak egybefűzésének módját tekintette mércének, a “fogalmazás”-t, ahogyan annakidején mondta még Kassáknak. Babits ezzel szemben pontosan érzékelte: a Nyugat első évtizedét követően, Ady halála után a verseszmény változik. A vers egyre inkább olyan jelentésrendszerré válik, amelyikben az egyéni nyelvhasználat, a háttérben érzékelhető szemléleti forma a lényegi elem. Pontosán érzékelte, az 1920 utáni időszak már a paradigma-váltás kezdete a magyar költészetben.⁷⁸

Az 1920-tól számított négy évben – ha csak a közlésszámokat tekintjük – Babits maga is hátrább szorult a Nyugatban. Mindössze 17 verse jelent meg a lapban. A *Timár Virgil fiát* pedig – emlékezik rá Gellért Oszkár – Osvát csak Fenyő Miksa határozott fellépését követően volt hajlandó közölni. Talán a viszonylagos ódzkodás, az esetenként megtapasztalt mérsékelt érdeklődés okán Babits új regényét, a *Halálifait* (eltérően a korábbi és későbbi gyakorlatától, mely szerint minden fontos alkotását a Nyugatnak adta) eleve a Pesti Naplónak ajánlotta föl.

A Babits és Osvát között fokozatosan éleződő szakmai és személyi ellentét 1923 márciusában drámai fordulatot vett. Ekkor, a Gragger Róbert által szerkesztett *Anthologia Hungarica* című gyűjteményről írott Babits-tanulmányban Osvát már szerkesztőtársa irodalmi ítéletét is korrigálni akarta. A kéziratra küldött levélben a következőket írta: „Cikked correcturája, melyben Gellért Oszkár és Juhász Gyula jelentkezését feltüntetni akarod, azt hiszem nem szerencsés [...] Juhász Gyula nem sok önállóságot mutatott [...] a termékeny jelző [pedig] egyikre sem talál: Juhász Gyula szapora, Gellért Oszkárt

⁷⁸ Vö.: RÁBA György, *Babits seregszemléje fél évszázad távlatából = Új anthologia. Fiatal költők 100 legszebb verse*, összeáll. BABITS Mihály = *Irodalmi ritkaságok betűhív kiadásban*, szerk. TÉGLÁS János, Bp., 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet, valamint a Szikra Lapnyomda kiadása, 1985.

csak az mutatja termékenynek, hogy abból a kevésből, amit írt, a későbbi idő számára alig vészett el valami.” Babits – talán kerülendő a konfliktust – a végleges változatban visszafogta Juhász minősítését.⁷⁹ Osvát ezt egy személyes beszélgetésben „a legbölcsebb konzekvencia” levonásának mondta. Babits még aznap az alábbi levélben, a lehető legélesebb szavakkal utasította el Osvát megállapítását.⁸⁰

BABITS MIHÁLY – OSVÁT ERNŐNEK

MÁ S O L A T .

1923. márc. 12.

Osváthoz

Kedves Barátom!

Tegnapai beszélgetésünk végén te egy olyan megjegyzést tettél, amit nem hagyhatok szó nélkül. Úgy emlékszem szóról szóra azt jelentetted ki, hogy én a legbölcsebb konzekvenciát vontam le akkor, amikor neked egy bizonyos kívánságodat teljesítettem.

Ez a szó engem oly váratlan érintett és annyira meglepett, hogy abban a pillanatban nem tudtam semmit sem felelni rá. Mondanom sem kell, hogy én kívánságod teljesítésével nem konzekvenciát vontam le, hanem éppen ellenkezőleg engedményt tettem mikor bizonyos – véleményem szerint jogtalan de érthető érzékenységek iránti tekintetből elnéztem neked sőt bizonyos mértékig elfogadtam egy olyan szerkesztői tanácsot, amit minden más esetben felháborodással utasítottam volna vissza.

Az a kifejezés, hogy konzekvenciákat vontam le olyan színben akarta feltüntetni a dolgot, mintha én nem önként szívességet tettem volna, hanem nyomás előtt hajoltam volna meg, s megvallom ez a gondolat majdnem arra bírta, hogy cikkemen mégsem tegyem meg a megígért változtatást. Ettől csak az tartott vissza, hogy ezt a

⁷⁹ Vö.: FRÁTER Zoltán, *Osvát Ernő a kortársak között*, i. m., 305.

⁸⁰ OSZK Kézirattár, Fond III/105. A levelet, melyet Babits talán másoknak is megmutatott – erre utal a “Másolat” jelölés és az aláírás hiánya –, BASCH Lóránt közölte idézett tanulmányában.

változtatást nem csupán a te kedvéért, hanem még inkább Gellért kedvéért ígértem. Annyival azonban tartozom magamnak, hogy azt az attitűdöt, amelyet szavaid velem szemben jelezni látszottak, nemcsak a leghatározottabban visszautasítsam, hanem egyúttal megtegyek minden lépést annak megakadályozására, hogy ez az attitűd velem szemben bárkitől is egyáltalán még egyszer lehetséges legyen. Addig is ezt az egy konzekvenciát már most levonom, hogy a színdarabot, amit neked előadásra átengedtem, visszaveszem, s kérek hogy ezt ezennel vedd tudomásul.

Még egyet: ne gondold ezt az ügyet szavakkal és kimagyarázkodásokkal elintézhetőnek. Az az érzésem, hogy ezúttal nem érhetem be szavakkal, mert nem a szavak hanem a mögöttük levő attitűd bántott meg, melynek megváltozásához a szavak kevés garanciát nyújtanak. Te éveken át míg együtt szerkesztettük a Nyugatot, velem nem természetes és őszinte hanem hogy úgy mondjam, politikus attitűdöt foglaltál el, amely szavaidnak értékét nagyon csökkenti. Sohasem éreztem, hogy ugyanazt gondold amit mondasz. Mikor ezt a szerkesztést veled elvállaltam, két dolgot kötöttem ki: először bizonyos vétó jogot (előre megjegyezve, hogy ezt nem esztétikai szempontokból kívánom gyakorolni); s aztán azt a jogot hogy egyes közleményeket a Nyugatban én is elhelyezhessek. Mindkét jogot a legnagyobb liberalizmussal s irántad való teljes tisztelettel kezeltem és a vétójoggal annyira emlékszem, egyetlen egyszer sem éltem, s a másik[at] is csak ritkán, kivételes esetekben gyakoroltam. De valahányszor gyakoroltam, te majdnem mindig nehézségeket támasztottál, nem őszinte és természetes ellenvetésekkel, hanem valami különös makacssággal és hallgatagsággal (pl. a Komjáthy-ügyben); s ez szinte arra látszott kiszámítva lenni, hogy engem kiről tudod hogy konciliáns ember vagyok és nem harcos természet, kifárasszon az ellenkezésben, s ... miután semmi kívánságom sem ment simán, szokjak le a kívánságokról. Én csakugyan nem vagyok harcos, sem politikus, s miután energiámat a munkámra kell fenntartanom, nem vállalhatom ezeket az örökös kicsinyes súrlódásokat; de még kevésbé vállalhatom tovább hogy rendkívül szerény kikötéseim illuzóri[k]usak maradjanak s magam az állandóan visszautasítható és visszaszorítható ember, nevemhez és pozíciómhöz méltatlan szerepében álljak.

El vagyok szánva hogy ennek a dolognak mindenképpen véget vetek, s addig is elküldöm ezt a levelet, hogy álláspontomat őszintén és félreérthetetlenül leszögezzem.

Üdvözl

Babits sem 1920 februárjában, az első komoly ütközés idején, sem most nem vitte azonban kenyértörésre a dolgot. Semmiképpen nem akarta ugyanis gyöngíteni a Nyugatot. Meg – bizonyára – a maga sorsát sem tudta elképzelni más keretek között.

A költő 1908-tól 1923-ig mélyen megélte és jelentősen alakította maga is a folyóirat szellemét. Sokra tartotta az irodalom teljes autonómiáját, a szerzők lehetőségét az önmagukhoz való hűségre, az „állandóbb tartalmak továbbvitelére”. Legközvetlenebbül tapasztalhatta, a folyóirat munkatársai az elmúlt 15 évben végig ugyanabban a szellemi rendszerben dolgoztak, a „zajló idő parancsai” szerint – ez is Babits kifejezése – legfeljebb egy-egy problémát más oldalfényben világítottak meg. 1908-ban például Ignótus a *Kelet Népe* című írásában a magyar kultúra értelméről beszélt. Ő maga, Babits 1919 novemberében a magyar költő lehetőségéről szólt. 1919 ősze és 1923 vége között a Nyugatban megjelent verseiben – például a *Szaladva fájó talpakon*, a *Csak a dalra, A könnytelenek könnyei*, a *Csonka Magyarország*, a *Petőfi koszorúi* című alkotásokban, meg az Ady emlékéit idéző cikkekben és tanulmányokban – a nemzeti és irodalmi hagyományokhoz való viszony: a hűség lehetősége és a hűség parancsa foglalkoztatta.

Babits pontosan érzékelt: e gondolatrendszer elemeinek a megőrzésére máshol nincs és nem lehet mód. Nyilván ezért utasította el 1922-ben a Napkelet főszerkesztőségét, melyet Klebelsberg Kunó egyetemi tanári kinevezés-ajánlatával együtt Tormay Cecile közvetített. Bizonyára ezért nem ambicionálta az 1923 végén a felajánlott másik folyóirat, az angol mintát követő, a Salusinszky család támogatásával induló Magyar Gondolat szerkesztését sem. Neki – mutatják a tények – mindenekelőtt a háború előtti szellemi szabadság konstrukciója volt a fontos. Ezt a törekvést jelzi majd az 1925-ben a *Sziget és tenger* nyitó-programverse, mely az induló

Nyugat és az induló Babits szemléletét meghatározó gondolat-elemek teljesebb körét foglalja magába. Meg az 1934-es és az utána következő tanulmányok: például a *Nemzet és Európa*, *A humanizmus és korunk*, *A tömeg és nemzet*; ezekben és a velük kortárs-versekben a század harmadik évtizedének (és az utána következő időszaknak) a gondolatai nagyobb távlatokban és nem egyetlen centrum köré rendeződnek már.

1923-ban azonban még a megmaradást biztosító szolidaritás a központi elv. Ezt, az alapító eszmék és az alapító személyek körüli összefogást szolgálja a Nyugat Ady emlékének az őrzésével, az egymást követő Petőfi, Madách, Osvát, Móricz, Babits, Ignotus emlékszámokkal.

Feltételezhetően a szolidaritás mindenek feletti szükségére gondol Babits, aki az 1923 márciusi majdnem-szakítás után május 27-én, Osvát Ernő jubileumán, a Royal Étteremben rendezett vacsorán a következő szavakkal adja át szerkesztőtársának Beck Ö. Fülöp plakettjét: „Kedves Barátunk! engedd meg, hogy a Nyugat nevében a mai szép napon átnyújtsuk Neked emlék gyanánt művésznünk új érmét, amelyről a Te nemes és okos fejed néz ránk. Jól tudjuk, hogy akik annyira egymáshoz nőttek, mint Te és a Nyugat, azoknak nincs szükségük emlékre: legszebb emlék Tenéked maga az új magyar szellem nagyszerű orgánuma, tömött évfolyamainak sűrű kincseivel, melyeknek bányásza Te voltál. Mégis, nekünk jobban esik, s talán neked is kedves lesz, hogy ily művészi relikvia legyen hirdetője ennek az összetartozásnak, testi ércben is szimbolizálva, amit az új magyar szellem története lelkek ércébe fog vésni. Fogadd szívesen s gondolj szeretettel és megbocsátással reánk is, régi s annyiszor hálátlan munkatársaidra!”⁸¹

⁸¹ BABITS Mihály *Köszöntő beszéde*, Nyugat, 1923. jún. 16.

MÓRICZ ÉS BABITS A NYUGAT SZERKESZTŐSÉGÉBEN

Amikor 1929. október 28-a után, Osvát Ernő halálát követően Móricz Zsigmond és Babits Mihály átvették a Nyugat irányítását, a kortársak sejtették, a két szerkesztő együttműködése nem lesz zavartalan. Nyilvánvaló volt, a folyóirat alaptökéjét majdnem kitevő 24 000 pengős adósság irgalmatlan teher (a lapnak – az akkor érvényes kereskedelmi törvény szerint – réges-régen csődeljárást kellett volna kezdeményezni önmaga ellen).⁸² És várni lehetett, hogy előbb-utóbb konfliktus támad a kiegyensúlyozott, nyugodt, derűs Móricz és a riadt, gyanakvó, ideges, feszült Babits között is. A két alkotó közös munkáját azonban az irodalom lényegére, a művész szerepvállalására, önértelmezésére vonatkozó elképzeléseik különbözősége, a folyóiratról vallott álláspontjuk távolsága, személyes emberi-művészi ambícióik eltérő volta veszélyeztette leginkább.⁸³

Más és más ideálok vonzották ugyanis őket. Móricz a századvégen kibontakozott, Reymont, Sadoveanu, Andrič, Laxness nevével jellemezhető új népiesség felfogásához állt közel. A realista próza, a naturalista regény- és embereszmény és a pozitivizmus hagyományrendszerét követte, a paraszti világ történéseihez kapcsolódott, a történelem „újraértelmezése”-re és „megteremtése”-re vállalkozott. Legfontosabbnak az életszerűséget tekintette. Úgy gondolta, csak az életesség lehet a hitelesség művészi biztosítéka. Hitt a művész küldetésében. A mandátum vállalását, a szószóló státusát érezte egyedül elfogadhatónak. Adyt tekintette a „legnagyobb zseni”-nek,

⁸² BUDA Attila, *A Nyugat kiadó története*, i. m., 85.

⁸³ Vö.: MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979; Uő, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, i. m.; MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó 1982; *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője. Levelek*, vál. és szerk. TASI József, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1984; RÁDICS Károly, *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Kiadása, 1989.

különösen vatesz-verseit, prófétikus verseit tartotta sokra.⁸⁴ Korábban is, 1929-ben is, később is élt benne a direkt politizálás vágya.⁸⁵

Babits pályája elején az autonóm irodalom és az autonóm kritika elveit hirdette. Elutasította a népnemzeti eszmény érvényesülését a művészetben, Kosztolányihoz hasonlóan elvetette a nemzeti elvet, mint a műalkotást konstituáló és legitimáló gondolatot. Legelső tanulmányaiban ugyan még fellelhető a pozitivizmus néhány jellegzetessége, egész gondolatrendszere azonban már ekkor sem a mimészis, az utánzás, hanem a poieszisz, a teremtés elvére visszhangzott. A társadalmat filozófiai meghatározottságúnak tekintette. Úgy képzelte, minden korban vibrál valami, amit inkább érezni és sejteni lehet és nem látni és megnevezni. Ez, amit a „század lelké”-nek mondott, beszivárog a filozófiába, a filozófia felismerései, a metafizikai vagy ismeretelméleti igazságok aztán „mély megindulások”-at okozhatnak az alkotóban, s e „mély megindulások” pedig költői kifejezést nyerhetnek. A művészet eme bergsoni értelmezése Babits felfogását Mallarmé, Apollinaire, Rilke, T. S. Eliot kezdeményeihez látta közel.⁸⁶ A költő, Rilkéhez, Ahmatovához, Mandelstámhoz hasonlóan, a művészet határain belül gondolkozott. 1916 után, Kant tanulmányozásával párhuzamosan megnőtt ugyan társadalmi érdeklődése, vatesz és néptribun azonban sohasem lett. Az erkölcsi elvek, az emberi méltóság eszméjét hirdette. Magának nem a gyakorlati politika, hanem az abszolút igazságot felmutató etikus lény pozícióját kívánta.

⁸⁴ SZABOLCSI Miklós, *Világirodalom a XX. században*, Bp., Gondolat Kiadó, 1987, 49, 87–88, 120; MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsi sarkantyú*, i.m., 708–709. 714; BODNÁR György, A „mese” lélekvándorlása, Bp, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 391; CZINE Mihály, *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1960, 295–305.

⁸⁵ „Sok minden folyton arra ösztökél, hogy politizáljak...” Móricz Zsigmond feljegyzése 1929. november 3-án. Idézi: MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, i.m., 112.

⁸⁶ Vö.: BABITS Mihály, *Filozófia és irodalom*, = B. M., *Tanulmányok, interjúk, vál. és szerk.* TÉGLÁS János Bp., Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola kiadása, 1987, 12–38; BODNÁR György, *A „mese” lélek-vándorlása*, i.m., 397; RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981, 313–345; Uő: *Csönd-herceg és a nikkel szamovár*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 83–101.

1929 novemberében a Nyugat közös szerkesztésére készülő Móricz és Babits nem azonosan értékelte a folyóirat múltját és jelenét sem. Móricz, bár a legelső időktől jelen volt a lapban, Osvát haláláig 7 regénye, 45 novellája és elbeszélése, 6 tárcája és riportja, 18 színműve, 3 fordítása, 46 kritikája és tanulmánya jelent ott meg,⁸⁷ lelke legmélyén némi fenntartással szemlélte az újságot. Kevesellte, sőt hiányolta nemzeti irányultságát, túlzottnak tartotta, „exkluzivitását”, kárhoztatta szakembereknek szóló magas színvonalát, arisztokratizmusát, „perverz pesszimizmusát”-t.⁸⁸ Szerkesztőként olvasmányos közlapot akart csinálni a folyóiratból, közelebb akarta vinni a magyar élethez, azt kívánta, akárcsak Hatvany Lajos ama nevezetes párbajjal véget ért polémiában, hogy a Nyugat engedjen az „esztétaság”-ból, legyen benne kevesebb irodalom és több élet.⁸⁹

Babits 1911-től folyamatosan és egyformán ellenezte az olvasóknak teendő engedményeket. Változatlanul hirdette, a művészet önelvű és öntörvényű.⁹⁰ A Nyugattal éppen a folyóirat deklarált elveihöz való alkalmi hűtlenség esetén került konfliktusba. 1923-ban például, amikor Osváttal volt kicsinyes kézirat-viták miatt érezte veszélyeztetve függetlenségét, s 1929-ben, amikor ugyancsak a szerkesztő önkényeskedése miatt előbb egyedül, aztán Németh Lászlóval és Sárközi Györggyel együtt akart új folyóiratokat alapítani.⁹¹

Móricz és Babits esetleges közös folyóiratszerkesztése azonban elsősorban azért volt eleve nehéz vállalkozás 1929-ben, mert a két alkotó ekkor döntően és visszavonhatatlanul más és más problémák iránt érdeklődött.

Móricz a *Kivilágos kivirradtig*, az *Úri muri* és az *Erdély-trilógia* írása közben, a *Segítség!*, az *Édes Anna*, az *Angyalföld*, a *Lélekindulás*, az *Ének a búzamezőkről*, a *Nehéz föld* megjelenésével

⁸⁷ RÁDICS Károly, *Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője*, i.m., 11.

⁸⁸ MÓRICZ Virág, *Móricz Zsigmond szerkesztő úr*, i.m., 116, 120, 111.

⁸⁹ HATVANY Lajos, *Irodalompolitika* = H.L., *Ady. Cikkek, emlékezések, levelek*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959, I, 101.

⁹⁰ Erről – többek között – a Kassákkal volt 1916-os vitájában is írt. Vö.: BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, i. m., I, 434–449.

⁹¹ NÉMETH László, *Homályból homályba*, i. m., I, 384.

párhuzamosan, nyilatkozataiban, cikkeiben, közemberi valóságában döntően a társadalom alapkérdéseivel foglalkozott. Mindenekelőtt a falu sorsával. Kétkedéssel, bizalmatlansággal szemlélte az 1925-re befejeződött földosztást. Nem hitte, hogy a kisparcellához jutott parasztokban majd kialakul a magántulajdonosi gondolkodás, s ez az „attitűd” lesz az alapja a falu sorsfordulásának. De elutasítottá Szabó Dezső vélekedését is: a legszámottevőbb társadalmi réteg helyzetét nem faji, hanem szociális problémának tekintette. A *Hárommillió koldusról*, a falusi egykézésről, *A magyarság pusztulásáról* szóló híradások foglalkoztatták.⁹²

Az egyetemes magyarságért érzett felelősség készítette arra, hogy a határokon túlra is tekintsen. 1926-ban megfordult Erdélyben, Szlovéniában és Ruszinszkóban, ahogy akkor mondták, 1927-ben újból visszatért Csehszlovákiába. Közben a határokon belül is járta a vidéket. Sem ott, sem itt nem Julianus barát volt, ahogyan magát a Nyugat 1927 júniusában megjelent útirajzában írta. Sokkal inkább amolyan író-Bethlen Gáborként mérlegelte, mi az, amit tenni lehet és kell. Hevület, cselekvésvágy és kereső szándék hatja át 1926 decembere és 1929 októbere közti tanulmányait és újságcikkeit (a Pesti Naplóban, a Nyugatban, a Prágai Magyar Hírlapban, a Magyarországon és a Hídban).⁹³ A cselekvési lehetőséget kereső Móricz kapcsolatba került a csehszlovákiai Sarló mozgalommal, az ott élő és szervezkedő fiatalokkal: Balogh Edgárral, Jócsik Lajossal, Peéri Rezsővel, Szalatnai Rezsővel, és másokkal. Tapasztalhatta, hogyan hat falukutató tevékenységük a magyarországi Bartha Miklós Társaságra, hogyan kapcsolódott ehhez a munkához a Királyhágón túl megalakult szövetség, az Erdélyi Fiatalok társaság. A szervezők és a kezdeményezők mindenütt – Móricz szavát idézve – „új”, „szociálisabb”, „kulturáltabb”, „európaibb” magyarságot akartak. S mindenhol

⁹² Vö.: ROMSICS Ignác, *Bethlen István*, Magyarságkutató Intézet kiadása, 1991, 150–163; GOMBOS Gyula, *Szabó Dezső*, New York, Püski Kiadó, 1975, 226–321; KIRÁLY István, *Útkeresések*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1989, 53–90; OLÁH György, *Hárommillió koldus*, Miskolc, Magyar Jövő Nyomda kiadása, 1928; FÜLÉP Lajos, *Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok, 1920–1970*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1976, 93–185.

⁹³ MÓRICZ Zsigmond, *Erkölcsei sarkantyú*, i.m., 622–725.

Ady, Szabó Dezső és az ő gondolatait ismételték.⁹⁴ A Nyugat egyik szerkesztői székét elfoglaló író e friss élmények alapján akaratlanul is amolyan szellemi vezér-helyzetben érezhette magát. Talán ennek a történelmi-társadalmi szituációnak, a jelent és a megoldó jövő virtuális találkozásnak is szerepe volt abban, hogy a folyóirat programadó cikke fölé 1930. január 1-jén Móricz ezt a címet írta: *Nemzeti koncentráció*.

Az írás önmagában kevesebbet mondott, mint a címe. Az összefogást ugyanis csak kevés és evidens dologban kívánta. A határokon túli és inneni magyarok egymásratalálásában, a teljes magyar irodalom megjelenítésében, a tehetség változatlan tiszteletében, a napi politika elvetésében, a jogtalanság és igazságtalanság elleni fellépésben. A közvélemény várakozása, a cím sugalma, a hírverés, a Nyugat és Móricz körül támadt sajtópolémia azonban alaposan megnövelte a beköszöntő írás jelentőségét.

Móricz ugyanis már november közepétől lázas levelezésbe kezdett. Biztosítani akarta a Nyugat állandó íróinak-költőinek közreműködését, ezért gyakorlatilag azonos szövegű levélben kérte a volt főmunkatársak írásait és változatlan jóindulatát. Udvariasan hívta a laphoz állandó szerzőnek Kassákot és Szomory Dezsőt. Ki akarta bővíteni az olvasótábort. Be akarta kapcsolni a tanárokat és a református lelkészeket (ezért kérte levélben két tankerületi főigazgató: Ady Lajos és Pintér Jenő támogatását és a püspök Ravasz László segítségét). Nagy reményeket fűzött a határokon túli, főleg a csehszlovákiai lapterjesztéshez. Kassai, eperjesi, pozsonyi és prágai fogadtatásán felbuzdulva úgy gondolta, kiépíti itt a főbizományosok hálózatát, megnöveli az előfizetők számát, s azt is remélte, hogy megszűnőben lévő csehszlovákiai Képes Hét megrendelői esetleg automatikusan átpártolnak a Nyugathoz. Feltűnően sok csehszlovákiai magyar szerzőt akart bekapcsolni a munkába. Számított Győry Dezsőre, Sebesi Ernőre, Szalatnai Rezsőre, Szent-Ivány Józsefre, Tamás Mihályra, Szenes Erzsire, sőt Fábry Zoltánra és

⁹⁴ BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Bp., Püski Kiadó, 1989, 103–125; TURCZEL Lajos, *Tanulmányok és emlékezések*, Bratislava, Madách Kiadó, 1987, 138–163; MÓRICZ Zsigmond, *Az irodalom és a „faji” jelleg*, Nyugat, 1931. márc. 1.

Vozáry Dezsőre is.⁹⁵ Nemcsak intézményesen és territoriálisan, hanem érdeklődési kör szerint is szélesíteni akarta a folyóirat táborát. Talán Maugham, Priestley és Zweig népszerűségét mérlegelve, Zilahy Lajos *Két fogoly* című könyvének 1927-es berobbanását követően gondolt arra, esetleg a Nyugatban is helyet lehetne adni könnyen hozzáférhető, olvasói tudást nem igénylő, azonosulási lehetőséget, hagyományos attitűdöt prezentáló, a fabuláris elemek szervező funkcióját biztosító alkotásoknak – Adorno szavával –, a kulturpiac termékeinek is. Talán az Új Idők és a Napkelet olvasótáborát biztosító Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Komáromi János és Surányi Miklós példájára gondolt, amikor levélben kérte Gulácsy Irén közreműködését. Az író, aki Kolozsvárt élt, kapcsolatban volt Kós Károllyal és a Helikon körrel, 1927-ben nyerte el *Fekete vőlegények* című történeti regényével az MTA Péczely-díját, nemcsak az erdélyi olvasókat vonzotta volna, meg azt a köztisztviselői kört, amelyik időközben Magyarországra települt, hanem a történeti és áltörténeti regények olvasótáborát is. A szóbeszéd bizonyára szárnyára vett még néhány hasonló szerzőt is mint a folyóirat lehetséges munkatársát. Bíró Lajos és mások azonban határozottan óvták Móriczt a „tömegkultúra” alkotóitól. Fellépésük elgondolkoztathatta a szerkesztőt. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a legelső felhívást föltűnő örömmel fogadó Gulácsy Irén végül sohasem jelent meg a Nyugat folyóiratban.

Móricz talán a kormányzat megnyerésére is gondolt. Ez olvasható ki 1929. december 6-án kelt leveléből, melyben Klebelsberg Kunó kultuszminisztertől a nemzeti koncentráció gondolatának támogatását, a Nyugat januári számába egy „vezető cikk” megírását kérte.

Klebelsberg, aki Szekfű Gyulával párhuzamosan aktív szerepet vállalt a Bethlen-kabinet konzervatív reformtervének elméleti kimunkálásában, programjában Móricz ekkori gondolataival sok vonatkozásban rokon vagy analóg, legalábbis nem ellentétes mozzanatot épített föl egységes konstrukcióvá. A hivatalosnak tekintett publicisztika szövirágai ellenében a miniszter számára nyilvánvaló volt, semmiféle területi revízióra nem lehet számítani, még kevésbé

⁹⁵ TURCZEL Lajos, *Tanulmányok és emlékezések*, i. m., 139; Móricz Zsigmond a *Nyugat szerkesztője. Levelek*, i. m., 11-290.

lehet arra gondolni, hogy egy esetleges revízió megoldaná a magyar-ság problémáit. Miután az Ausztriától való elszakadással és a soknemzetiségű államból homogén alakulattá válással a magyar nacionalizmus történelminek mondott céljai semmissé váltak, szükségesnek gondolta új, mozgósító program megalkotását. Ez volt a neonacionalizmus-koncepció. Ennek vezéreszméje a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának emelése, a munkahatékonyság növelése, a polgári értékrend tudatosítása és elfogadtatása, a „művelt és jómódú nemzet” megteremtése, a mintaállam felépítése volt. Klebelsberg azonban 1927-ben váratlan nehézségekkel találta magát szemben. A földbirtokosok jelentős része felesleges luxusnak tekintete a miniszter által felépített 5000-nél több tanyai iskolát, a parasztok, a cselédek, a munkások gyerekeinek kiművelését. Az érintett néposztályok a gazdasági nehézségek miatt nem tudtak élni a tanulás-lehetőséggel. A sajtó a kialakult állapot pusztá tagadását tartotta feladatának. A hagyományos társadalomképpel élő parasztság azon a bizonyos kisparcellán pedig legjobb esetben is önellátásra rendezkedett be; a Klebelsberg által remélt farmergazdaságok semmiképpen nem jöttek létre.⁹⁶

A miniszter ebben a helyzetben a Napkelet 1928. január végi számában az írókhoz, mindenekelőtt e folyóirat munkatársaihoz fordult. Egy „nagy irodalmi mozgalmat” kívánt, hasonlót a reformkorhoz, olyant, amely előkészítené a társadalmat a jövőépítő program, a neonacionalizmus befogadására. A vitához, melyben a Napkelet hasábjain Hajnal Istvántól Mályusz Elemérig, Moravcsik Gyuláig, Surányi Miklósig, Németh Lászlóig sokan vettek részt, kapcsolódott talán levelével Móricz is.⁹⁷ Az író, aki a történelemben transzponálva élte ekkor a mintaállam-teremtés fázisait, megfordította a miniszter kérését: azt kívánta tőle, formulázza meg, szerinte mi

⁹⁶ KLEBELSBERG Kunó, *A magyar neonacionalizmus* = K.K., *Válogatott beszédei és írásai*, i. m., 434–439.

⁹⁷ Sokat elárulnak a korszak hangulatáról a miniszteri felszólításra írt cikkek címei is a Napkelet 1928-as évfolyamából: HAJNAL István, *A múlt és a jelen szolgálatában*, MÁLYUSZ Elemér, *Értelmiségünk és a neonacionalizmus*, MORAVCSIK Gyula, *Neonacionalizmus – nemzeti tudomány*, SURÁNYI Miklós, *Az új nacionalizmus*, NÉMETH László, *Új reformkor felé*, DÉKÁNY István, *A nemzeti eszme renaissance-ának kérdése*. Pusztán csak adalék: Klebelsberg nem írta meg a kért cikket, s nincs nyoma annak sem, hogy Móricznak válaszolt volna.

lenne az irodalom lehetősége a jövőépítésben (Klebensberg terminológiájával: a neonacionalizmus programjában, Móricz szavával: a nemzeti koncentráció megvalósításában).

A nemzeti koncentráció gondolata semmiképpen nem maradt meg a Nyugat, az írók, az olvasók belügyének. Móricz fellépését a csehszlovákiai magyarság demokratikus lehetőségei mellett néhány vármegyei közgyűlés hazaárulásnak minősítette. Négyesy László később hírlapi hajszát indított az író ellen. Móricz az 1930. január 1-jén közölt programadó cikkével (szándéka ellenére) a napi politika érdekszférájába lépett.⁹⁸

Babits ezen az úton nem társulhatott vele. A maga beköszöntőjében, az 1930. február 1-jén megjelent írásában, a *Nyugat és az akadémizmus* címűben leírta ugyan a nemzeti koncentráció jelszavát, ezt azonban nem átfogó etikai tervként, még csak nem is mozgósító esztétikai programként értelmezte. Számára ez a gondolat legfeljebb irodalomszervezői állásfoglalás volt, olyan, mely a szélesebb kör áttekintését, a másfelé is megnyilvánuló figyelem fokozását ígerte; szép metaforájával: a szellemi élet minden lüktetésének átbocsátását a folyóiraton, mint centrális és élő szívkamrán.

A distancírozó és árnyaló fogalmazás jelzi: Babits ebben az időben másként gondolkodik már. Más szerepre készül.

A költő 1927 után egyre inkább az irodalom berkeibe vonul vissza. Nemcsak gyengülő szervezete, belső hajlamai, negyedszázados költői jubileuma, *Az istenek halnak az ember él* és a *Halálfi* megjelenése és fogadtatása késztették arra, hogy az 1925 előtti vállalását felcserélje; a váltásban bizonyára szerepet játszott a Baumgarten-díj kurátorsága, a szellemi konszolidáció, *A kettészakadt irodalom* presztizsnövelő vitája; feltehetőleg szerepet kapott ebben az is, hogy a szellemi fajfenntartást Goethehez hasonlóan fontosnak tekintő Babits körül ebben az időben már kialakult a következő generációból szerveződő új költő-író tábor. Ebben a sereglésben az évtizedvég minden jelentős törekvése jelen volt. Ott voltak, akik korábban

⁹⁸ NÉGYESY László, *Nemzeti jelleg és irodalom*, Budapesti Hírlap, 1931. febr. 22; HEGEDŰS Lóránt, *Az irodalom és a „faji jelleg”*, Nyugat, 1931. márc. 1; JÓZSEF Attila, *Ahogy azt a nagy Móricz elképzeli*, Toll, 1931. márc. 31; VARGHA Kálmán, *Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz*, Irodalomtörténet, 1957/3.

az expresszionista szabadversben vagy a szürrealista programban éreztek adekvát lehetőséget; meg azok, akik az új népiesség kategóriáiban gondolkoztak, meg azok, akik a német új tárgyiasság hívei voltak. Babits bizonyára nemcsak elemében volt ebben a közegben, de nyilvánvalóan azt is érezte: a magyar költészet talán soha nem volt annyira szinkronban a világlírával, mint ekkor.

Babits visszahúzódása 1927 után nemcsak a tanulmányok gondolatrendszerében, vállalásaiban és levelezésében jelenik meg, de ott van a versek mélyáramában: az önstilizációban megjelenő kulturális toposzokban, archetipusokban, emblémákban, allúziókban is.

Babits költészetében a lírai én alakváltozatai mindig sokat elárulnak a művészetértelmezés hangsúlyeltolódásairól. A pályakezdés multiplikációs variációi, később az etikum felerősödése, 1916 környékén a szenvedésben osztozás expresszionista kényszere, az 1920-as versben, *A könnytelenek könnyeiben* a manifesztálódó, áttétel nélkül érvényesülő nemzetféltő-szószóló lírai én 1925 környékén felcserélődik az őrző, védő, óvó, figyelő, várakozó „gazdá”-val, „szerzetes”-sel, az ószövetségi Dániel prófétával. E költeményekben megjelenő lírai hős attribútumai a hűség, a hit, a belső erő, az önzonosság szilárdsága. 1927-től a vers perszonája gyakran a világból elszökő, kiszakadó, barlangba húzódó, félrevonuló szökevény. 1929-ben és a következő évben ez az önstilizáció átmenetileg stabilizálódik. A lírai ént a kiválás–elkülönülés jellemzi (az *Introibóban*, a *Gondok kereplőjében* és a *Levélben*), és a biztos hit a világ érték-telenségében és kicsiségében (*Az álom kivetettben*, a *Füst és korom közül* címűben); meg a személyéhez kapcsolt várakozás elhárítása, az öntörvényűség (a *Levélben*, a *Medve nótában*). Ez az önértelmezés teljesedik ki az 1931-es költeményben, a *Holt próféta a hegyen* című alkotásban. A vers lírai énje, az ószövetségi Jeremiás próféta nem a város pusztulását jövendöli, nem a tragédián szomorkodik, mint az erre a sorsra alludáló más alkotások stilizációi. Csupán a rejtezkedés, az elvonulás minősíti őt. Ebben a versben a lírai én végképp kiszakadt a világból. Sem etikailag, sem érzelmileg nem kötődik a lentlévőkhez. Alapérzése a másakra és a másra vonatkozó teljes bizonytalanság, meghatározó attribútuma a kizárólagos önérvényesség.

1927 és 1931 között Babits gondolkodását némiképp egy ilyenfajta

kiválasztottság-tudat jellemzi. Az Ady-revízió-vitában, a József Attila–Németh László afférben, az őt célbavevő József Attila pamfletben, majd az *Új anthológia* szerkesztésében folyamatosan az lehetett az érzése, minden esetben az elitkultúra központi kérdéséről mond véleményt. Nyilvánvalóan változatlanul a kultúra primátusát érzi a politikával szemben. Éppen ezért feltételezhető, talán nem óhajtott a közönségnek kedvezve engedni a Nyugat filozófiájából, de az is valószínű, 1929 és 1931 között nem szándékozhatott részt venni egy olyan társadalmi irányultságú folyóiratban sem, mint amilyen a Válasz és a Kelet Népe lesz majd később.

Amikor Móricz Zsigmond és Babits Mihály 1929 novemberében átvették a Nyugat irányítását, nagyon távol voltak egymástól. Törekvéseikben, aktuális céljaikban mindenképpen.

Valójában három számot állítottak össze konfliktus nélkül. 1930. január 5-én azonban Babits már felvetette a szerkesztési elveket tartalmazó szerződés revideálását. Augusztus végén pedig Móricznak is szavakba kellett foglalni: a közöttük lévő „lelki eltérések” miatt nem tudnak ketten egy vállalatot vezetni. Babits szeptember elején kilépett a Nyugat Szindikátusból, a lapnál a vers- és kritikai rovat vezetője lett, havi 100 pengő fizetéssel.⁹⁹ Ekkortól a folyóiratban, mely az impresszumban változatlanul hozta a költő nevét, egy másik, tőle távolabb kerülő korszak kezdődött. Ebben a periódusban Gelléri, Papp Károly, Kassák, Kodolányi és Szabó Pál prózája lett a meghatározó. Az 1933 utáni majd évtizedben, mikor Babits lesz a főszerkesztő, a vers, az esszé, a kritika, a tanulmány és a vita veszi át a vezérszólamot.

Móricz és Babits közös kilenc hónapig tartó szerkesztése alatt azonban a Nyugat a külső szemlélő számára nem szakadt ketté. Megőrizte hagyományos koalíciós egységét, a többféleség együvértartozását. Ugyanis mindkettőjüknek fontos volt a folyóirat, a „fél-tett irodalmi fórum”, a magyar irodalom, az irodalmi fegyverbarátság, az elvek ellenkezése ellenére is összefűző „kölcsonös szeretet és tisztelet”. Ahogy mindez Móricz Babitsnak írt, 1930 szeptemberében kelt levelében olvasható.

⁹⁹ Móricz Zsigmond a Nyugat szerkesztője. *Levelek*, i. m. 138.

A TELEOLOGIKUS ÉS GENETIKUS SZÖVEGGONDOZÁS BABITS-SZÖVEGEK ALAPJÁN

Az autentikus szöveg előállítása, a szó legtagabb értelmében, régi tudomány. Előzményének lehet tekinteni egyrészt a Kr. e. 6. évszázadtól a homéroszi eposzokhoz készített magyarázatokat, meg Arisztotelész, Theophrasztoz, az alexandriai, köztük Eratoszthenész munkáit, az 5-6. századból Cassiodorus szövegmen-tő tevékenységét, Nagy Károly híres kapituláréját 789-ből, mely előírta a kéziratmásolóknak az egyházi szövegek gondos összeha-sonlítását és korrigálását,¹⁰⁰ másrészt előzménynek tekinthető a 11. századi dél-franciaországi *Biblia*-kommentátor, Ábrahám ibn Ezra, aki Mózes *Öt könyvének* vizsgálata során felfedte, hogy az *Ószövet-ség* eme részében vannak későbbi időből származó részletek is,¹⁰¹ meg azok, akik a 12-18. században a klasszikus ókori szövegek és a bibliai textusok autenticitását kívánták biztosítani.¹⁰²

Az autentikus szövegek elkészítése, értelmezése és magyarázata a 17-18. századra egymást kiegészítő tevékenység lett. Ebben a munkafolyamatban lassan elkülönült egymástól a bibliai, a filozófiai,

¹⁰⁰ Thienemann Tivadar ezt a tényt értelmezte is: „Amint írástalan fokon és szóhagyomány szövegeit adott esetben az állam vagy az egyház gondozza, úgy az íráshagyomány fokán is állami vagy egyházi szempontból fölmerül az a szükséglet, hogy a kéziratok mű szövege állandó legyen és el ne változzon a másolás által. Ez a példa is igazolja, hogy a kéziratmásolással csaknem egyidős a helyes szöveg tudatos rekonstrukciója: a szövegphilológia.” = THIENEMANN Tivadar, *Irodalom-történeti alapfogalmak*, Pécs, Danubius Kiadó, 1931, 95-96; Vö.: FALUS Róbert, *A római irodalom története*, Bp., Gondolat Kiadó, 1970, 454.

¹⁰¹ HAHN István, *Bibliakritika és bibliatudomány = Mi a Biblia?*, szerk. RAPCSÁNYI László, Bp., MRT – Minerva, 1972, 288-292.

¹⁰² Közéjük tartozott például Frobenius bázeli könyvnyomtató, aki felkérte Rotterdami Erasmust, hogy a rendelkezésére bocsátott kéziratok alapján készítse el a görög nyelvű *Újszövetség* pontos latin fordítását, és Estin Robert Veje a 16. században, aki kéziratok kritikai felhasználásával adta ki az *Újszövetség* görög szövegét, széljegyzetekkel, kritikai apparátussal; a 17. században így vélekedett az Elzevir-testvérpár, 1716-ban Richard Beutley cambridge-i professzor, aki rögzítette: csak olyan szöveget szabad kiadni, amelyik a legrégebb görög kézira-ra támaszkodik. Vö.: VANKÓ Zsuzsa, REISINGER János, *Bevezetés a Biblia tanulmányozásához*, Bp., Bibliaiskolák Közössége, é. n. [1993], 69-70.

az irodalomtudományi és a jogi hermeneutika,¹⁰³ azonban kialakultak azok az eljárási metódusok, amelyek révén bizonyítható lett bármely szöveg esetében a rétegek egymásra rakódása, elvégezhetővé vált a forráskritika, a forrásütköztetés és a szövegrekonstrukció.¹⁰⁴

Az autentikus szöveg előállításának, az írott szövegek tanulmányozásának és megértésének a tudománya, tudományos módszere, e tevékenység szűkebb értelmezése a 18. században alakult ki. Ekkor lett a bibliai és szépirodalmi szövegek hermeneutikájából a grammatikával, a filozófiával, a poétikával, de még a jogtudománnyal, a numizmatikával és a papirológiával is érintkező tudományos módszerből, vagy ahogyan August Böckh még a 19. században is hangsúlyozta: a civilizáció átfogó tudományából,¹⁰⁵ kizárólagosan a szépirodalmi szövegek autentikus változatát előállító tudományszak. Ez a tudományszak a maga önminősítésére általában az Eratoszthenésztől származó filológia elnevezést használta. Az elnevezés azonban nem stabilizálódott. Tomasevskij 1928-ban textológiának, Thienemann Tivadar 1931-ben szövegphilológiának nevezi ezt a tevékenységet, Walter Wilson Greg 1932-ben, a Wellek-Warren szerzőpár 1948-ban, Stoll Béla az 1987-es tanulmánykönyvében szövegkritikáról, szövegkritikusról, szövegek kritikai helyreállításáról beszél.¹⁰⁶ Markiewicz (*Az irodalomtudomány fő kérdései* című munkájában) 1965-ben látszólag visszatért Erathoszthenész szóhasználatához. Ő azonban a filológia elnevezést szélesebb értelemben alkalmazta.

¹⁰³ VANKÓ Zsuzsa, REISENBERG János, *Bevezetés a Biblia tanulmányozásába*, i. m., 212.

¹⁰⁴ Spinoza a 17. században, Jean Austruc francia orvos 1753-ban, Herman Samuel Reimarus a 18. század második felében, David Friedrich Strauss 1835-ben (az évszázadok alatt kialakult módszerekkel) mutatták ki egyes bibliai szövegrészek belső ellentmondásait, pontatlanságait Vö. THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, i. m., 90; HALÁSZ Előd, *A német irodalom története*, Bp., Gondolat Kiadó, 1971, I, 315, II. 115.

¹⁰⁵ BÖCKH, August, *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*, Leipzig, 1877, 5-33.

¹⁰⁶ THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, i. m., 95; GREG, Walter Wilson, *Collected Papers*, szerk. MAXWELL, J. C., Oxford, 1966. – Idézi: DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétosztása: (poszt) modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989/3-4, 328; WELLEK, René, WARREN, Austin, *Az irodalom elmélete*, ford., SZILI József, Bp., Gondolat Kiadó, 1972, 86; STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987.

Rendszerében a filológia főként szövegkritikát jelent, tágabb értelemben ehhez kapcsolja a textológiát és az irodalomtudományi-irodalomtörténeti metodológiát. Akár így, akár úgy nevezte is magát ez a tudománysszak, fő célja a szerző akarata szerint tételezett szöveg rekonstrukciója volt emendatióval, interpretatióval, a szövegváltozatok összefüggéseinek feltárásával, nyelvi, tárgyi, történeti jegyzetek készítésével.

A késő modernitás második hullámában, az 1920-as években az irodalom–fogalom módosulása elveti a befejezett mű fogalmát, elveti a mű zártságát és véglegességét, felszámolja az „irodalom–nem irodalom” közötti nyelvi különbségtételt. Ez a változás elutasítja a végleges autentikus szöveg képzetét, egy-egy irodalmi mű esetében az alapszöveg kiemelését, s ennek alapján a kiadás számára a főszöveg megállapítását. Ez a gondolatmenet a szöveget folyamatnak írja, a különböző szövegváltozatokat–szövegállapotokat egymással egyenrangúként kezeli, a mű életének különböző állomásaiként tekinti őket, mégpedig olyan állomásokként, melyeket „a mű magába olvaszt”.¹⁰⁷ Amíg tehát a késő modernitás második hullámáig tételeződött az autentikus szöveg fogalma, s célként lehetett meghatározni a szerző akarata szerinti egyetlen változat rekonstrukcióját, azaz el lehetett készíteni például egy vers vagy egy regény „lehető teljes és hiteles alakját”, amint Péter László írta,¹⁰⁸ addig ma már arra kell törekedni, hogy a célelvűen elgondolt szövegkiadás helyett az új szövegfogalomnak megfelelő kiadás valósuljon meg.

Az a gondolat, hogy az eredeti szöveg rekonstrukciója helyett a szöveg minden stádiuma fontos, nem köthető kizárólag Walter Wilson Greg 1949-ben elhangzott, *Az alapszöveg elvrendszere című* előadásához, de az 1970-es évtizedhez sem.¹⁰⁹ Borisz Viktorovics Tomasevszkij, az OPOJAZ iskola tagja már az 1922-es Puskin-dolgozatában arról írt, hogy a „tudomány számára az alkotás minden stúdiuma fontos”, 1928-ban pedig, egy tanulmánykönyv

¹⁰⁷ Vö.: SZILI József, *Az irodalomfogalmak rendszere*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1993, 184–186.

¹⁰⁸ *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeáll. PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 7.

¹⁰⁹ DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom széttörése: (poszt) modernizáció a szövegkritikában*, i. m., 328–343.

címében (*Az író és a könyv. Textológiai tanulmány*) a textológia terminus technicusát lényegében a mai értelemben használta. Ezt az elnevezést mások is átvették, mégpedig anélkül, hogy a nevezetes Puskin-tanulmányra, az 1928-as könyvre vagy magára a szerzőre hivatkoztak volna.¹¹⁰ Hasonlóképpen történt Dmitrij Szergejevics Lihacsovval. Lihacsov 1962-ben, a francia, német és angol szöveggenetikai kutatások intézményesülése előtt 10-12 évvel, 22 évvel megelőzve Hans Walter Gabler Joyce-kiadását, *A 10-17. századi orosz irodalom textológiája* című könyvében leírta: létezik „olvasói befogadás”, melyben az olvasó teljes bizalmat szavaz a szerzőnek, s „a szerző vezeti az olvasót az »utolsó szerzői akarat« szerint”, ugyanakkor van „tudományos szintű befogadás” (naucsoje voszprijatije), amelyben „a valóságos alkotói folyamat” jelenik meg, s ebben a „textológus igyekszik megszabadulni a »szerzői akarat« hipnózisa alól, a helyreállítja a szöveg történetét [...] A szöveg történetének és a szöveg megalkotásának tanulmányozása nélkül igazában, a tudomány mai színvonalán nem érthetjük meg a szerző »utolsó akaratát« sem”.¹¹¹

Az 1970-es évtizedben, a „mechanikus textológia krízisé”-nek korszakában (ahogyan Tomasevszkij nevezte ezt a periódust), Nyugat-Európában intézményesült a szövegkutatás: 1968-ban megalakult a Heine-kutatócsoport, 1974-ben a Zola- és Proust kutatók megszervezték a Modern Kéziratokat Vizsgáló Központot, 1978-ban az MTA és a párizsi Centre Nationale de la Recherche Scientifique nemzetközi konferenciát szervezett Mátrafüreden, melynek anyaga *Avant-texte, texte, apres-texte. Communications du Colloque International de Textologie Mátrafüred, Hongrie* címmel 1982-ben jelent meg, még ebben az évben megalakult a Modern Kéziratok és Szövegek Kutatóintézete Párizsban, 1987-ben ugyanitt

¹¹⁰ TOMASEVSKIJ, Borisz Viktorivics, *Pisztyel i knyiga: Ocserk textologii*, Leningrád, Izdatyelsztvo Hudozsesztvennaja Lityeratura, 1928.

¹¹¹ LIHACSOV, Dmitrij Szergejevics, *Textologija na materiale ruszkaj literatury X-XVII. vv.*, Leningrad, Izdatyelsztvo Hudozsesztvennaja Literatura, 1962, 72. 112; TÓTH Réka, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata. Előkészület Pilinszky János regényének genetikus megközelítésére*, Bp., 1997, kézirat; MCGANN, Jerome J., *Az Ulysses mint posztmodern szöveg: a Gabler-féle kiadás*, ford. FIEDRICH Judit, Helikon, 1989/3-4, 429-451; KOVÁCS Ilona, *A szöveg születése. Nemzetközi textológiai kollokvium*, uo., 110., 481-482.

nemzetközi kongresszust szerveztek *A szöveg születése* címmel.¹¹² Ebben a húsz évnyi időszakban alakul ki a szövegkiadás új elmélete, fogalomrendszere és gyakorlata. Ez a kiadásforma, mely önmagát szöveggenetikának nevezi, a szöveg megírásának rekonstruálását és interpretációját tekinti feladatának. Alapkategóriái az előszöveg, szöveg, utószöveg. Előszövegnek tekint minden előzetes feljegyzést, szövegutalást, szövegrészletet, kéziratot, a variánsok összességét mint a mű létrejöttének dokumentumait. Ebben a munkában a szöveg (pl. egy regény) kézírata csak kiindulópont ahhoz, hogy a kutató helyreállítsa a szöveg megírásának-megalkotásának a folyamatát. A szöveggenetikus szempontjából az előszöveg kétféle szövegtípust jelent: jegyzeteket, terveket, programokat, vázaltokat, valamint a piszkozatot és a tisztázatot. A második szövegtípus maga szöveg: a végleges kézirat és a korrektúra. A harmadik szövegforma az utószöveg: a kiadások mint az újraírás formációi, melyekben nyelvtani, helyesírási, nyelvhelyességi, de még akaratlan vagy akart szöveg-változtatási variációk is előfordulhatnak.

*

Babits Mihály kézíratos hagyatéka sok esetben demonstrálhatóvá és tanulmányozhatóvá teszi a szövegszületés-szövegalkotás teljes folyamatát. Nemcsak *A gyémántszőró asszony* variációi-javításai példázzák ezt, de igaz ez *A festő halála*, *Az anyám nevére*, *A bogárkák jó haláláért*, a *Cigány a siralomházban*, a *Dal, prózában*, az *Ősz és tavasz között*, a *Szittál-e lassú mérgeket* és más költemények esetében is. Arra is van példa, hogy egy folyamatos levél részlete a kvázi előszöveg, a levél végén pedig, még ha később megváltoztatott címmel is ugyan, de megjelenik a végleges vers-szöveg.

Babits 1908. augusztus 26-a előtt feladott, az olaszországi benyomásait is mutató levelében ezt írta Juhász Gyulának: „Kedves barátom, megírtam egy kis karajt a szép Itáliából és úgy érzem, hogy megnöttem egy fejjel [...] Konstatáltam hogy a mi szép dunántúli egünk épp oly kék, dombjaink éppoly zöldek és enyhén gömbölyűek, mint az olasz ég és az olasz dombok: de honfitársaink mogorvábbak, utcáink csöndesebbek mint a kedves olaszok és az olasz utcák.

A legfeledhetetlenebb benyomást az architektúráról kaptam. Az olasz architektúra már Fiumében kezdődik s innen kezdve e középkori városok igazán a mesék varázslatával hatnak [...] A következő szonettet azért írom ide, mert közvetlen e levél írása közben támadt, amint láthatod.”

Az itt következő vers címe *Szonett*, a végleges cím: *Itália*.

Itália! tudom városaid csodálni,
hol dús sikátoron vidám nép bizsereg.
Lázaz az ily szűk út, mint testben kék erek,
s nemes, habár hanyag, szennyében is királyi.

Vonzanak íveid s tűnt fényed palotái,
árkádod, oszlopod, a sugaras terek,
hol elszédülnek az ideges emberek;
vonzanak a sötét toronylépcsők csigái.

De nem kékebb eged és dombod se zöldebb,
mint honni dombjaik s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelid, színjátszó kék vidék.

S olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!”¹¹³

A levélrészlet és a vers összevetéséből fontos alkotáslélektani következtetéseket lehet levonni „az önkéntelen emlékezet szakadatlan,

¹¹³ Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése, s. a. r. BELIA György, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959, 173-175; BABITS Mihály *Összegyűjtött versei*, s. a. r. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Századvég Kiadó, 1993, 33.

mozgóképszerű áttünései”-re, a költő „lényegszemléleté”-re vonatkozóan. Rába György a levélrészlet és a vers összevetéséből „az intellektuális ember úti élményét”, az ezzel szembenálló-szembeállítható – prózában megjelenített – „mogorvább” honfitársaikat és a „csöndesebb” utcákat állítja párhuzamba, s mindebből „a balsors tépte magyar sorselvére” való vonatkoztatást idéz.¹¹⁴ Mindehhez hozzátehető: ezt a konzekvenciát az *Itália* közvetlen közelében, az 1908 szeptemberétől december végéig írt versek, köztük mindenekelőtt a *Zrínyi Velencében* demonstrálja igazán. A levél, a gondolat önmozgása, alkotássá válása ebben a szöveguni-verzumban kapja meg igazi távlatát.

Szöveggenetikai vizsgálódás szempontjából Babits Mihály regényei még érdekesebb összefüggéseket mutatnak. A *golyakalifa* szemléleti és világirodalmi vonatkozásrendszere, a személyes tapasztalások és értéktételek feltűnése a szövegvilág mélyrétegeiben szövegalkotási konzekvenciákhoz vezethet el. A *Halálfi*ai újságközlése és az 1927-es változat összevetése a két idő-pólusú és a több idő-elvű regény poétikájának, a metaforikus regényszerkezet új alakzatának a lényegére vonatkozó felismeréseket kínál. Az *Elza pilóta* előszövegeinek minősíthető alkotások és a regény nemcsak poétikai, de gondolkodástörténeti, önszemléleti következtetések levonására is ösztönözhet.

Különösen érdekes megfigyelésekre ad alkalmat a *Timár Virgília* című regény genetikus vizsgálata.

Valószínűsíthetően 1919 júniusában fejben kezdte formálni Babits a szöveg fabuláris szintjét. A kézirat első változatát, a végleges szöveg történéssorát 1919 augusztusában–szeptemberében rögzítette. 1920 végén „elővette” a kéziratot. 1921. január 15-én a Budapesten megjelenő Hetilapban és a kolozsvári Napkeletben közölt belőle egy részletet (néhány változtatással), azt a passzust, amelyben Vitányi Vilmos belép a szövegvilágba. Ezzel a résszel kívánta (talán) ellenőrizni az erős antiszemitizmussal telítődött korban

¹¹⁴ RÁBA György, *Babits-prózából Babits-vers. (A költő lényegszemléletéről) = Mint különös hírmondó. Tanulmányok és dokumentumok Babits Mihályról*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp, Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda Kiadása, 1983, 8-9.

az olvasók és a közvélemény „teherbírása”-t. Mivel a két részlet reflexió és reakció nélkül maradt, ezért dönthetett úgy, hogy (talán újabb igazítások után) közreadja a szöveget. A regény előszövegének első szövegtípusa – a végleges alkotás terve, programja, vázlata – nincs meg, megvan viszont néhány feljegyzés és utalás, mégpedig olyan, amelyekben vagy cselekményfordulat, vagy erőteljesen más szövegvariáns jelenik meg. Ez az előszöveg-típus, amelyik peremelőszövegnek is nevezhető, gyakran csak egy-egy feljegyzés. Például ilyen: „Alex. Kat. és Sienai Katalin szobája”; „Viccek a tanárokról, Pista beszél Timárnak, Lesinszky, Austria alakja”; „Jubileum. Tervek”. Az előszöveg másik szövegformája a piszkozat vagy a tisztázat nincs meg. De van egy változat, van egy második variáció, s ennek a variációnak van egy betoldásokkal, be- és leragasztásokkal kiegészített – megcsonkított változata. A három rétegű kézírathalmazból meg lehetett próbálni rekonstruálni az összöveget, az összöveg szinoptikus formáját, melyben nyomon követhető a szöveg születése: a betoldások, törlések, átírások teljes rendszere, meg az ún. olvasói szöveget, a szinoptikus változat jelölésektől megtisztított alakját. Ez a majdnem kézirat, melyből hiányzik a kritikai kiadás 37-46. oldalának megfelelő szöveg, az alapja a Nyugatban 1921. július 1-jén közreadott szövegnek; ennek a változatnak nincs meg azonban sem a kézírata, sem a korrektúra-változata, melyekből bizonyára érdekes következtetéseket lehetne levonni az utolsó pillanatig javító-változtató szerző gondolkodás-állapotára vonatkozóan. Megvan viszont maga a folyóiratban olvasható szöveg, megvannak a szövegkiadások, ideértve magát a kritikai kiadást is.¹⁵ Az utószövegek betűszerint jelzik az újraírás formációit: azt, miként változott Babits nyelvhasználata, miként örzi még 1921-ben is a maga Tolna megyei nyelvjárásra épülő szuverén beszédformáját s az ezt reprodukálni kívánó írásképet, miként módosult ez 1937-ben, az Athenaeum tizkötetes életmű kiadásának vonatkozó kötetében ismét, miként erősödött föl újból a gyermek- és fiatalkor nyelvi világa.

¹⁵ A szöveg keletkezéstörténetére vonatkozó tények és következtetések forrása: BABITS Mihály, *Timár Virgil fia* s. a. r. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 211-241, 95-207.

Nem kevésbé érdekes és fontos az alakteremtés szempontjából az előszöveg (összöveg) és a regényszöveg közötti változtatások sora. A végső változatban van az előszöveghez képest redukció, redukció és szövegeltérés, jelenet-építésbeli különbözés; a végleges változathoz hiányoznak a „világi” gondolatok: ebben Timár Virgil nem arra számít, hogy növendéke a rend és a haza nagy embere lesz, dicsősége a nemzetnek, s a nagy ember életrajzában majd neki is jut egy kis hely (mint az első feljegyzésben); eltűntek az erotikus mozzanatok is. Vágner Pista belső monológjában, az első előszövegben, ez olvasható: „Mintha sértés volna anyjára már az is, ha mások csak gondolnak reá. Ne is gondoljanak rá, felejtsek el hogy van, ne is legyen többé másoknak mint neki. Ez a gyengéd alak melyet ő már betegen és megtörve ismert meg, ez a halvány arc mely annyiszor hajolt a bölcsője fölé, ez a drága szem annyi édes fény és meleg könny otthona, idegenek prédája hajdan – legyen most már egészen az övé! A világnak mely szerette míg szép volt, azután szegénységben és megvetésben hagyta, – semmi köze hozzá! Neki most is szép – az ő anyukája! Ott ült volna az ágyánál egész nap, a kezét fogva, és szemébe nézve.” Ugyanez a rész a (feltételezett) második előszövegben így alakul: „Ne is gondoljanak rá, felejtsek el hogy van, ne is legyen többé másoknak mint neki. Dac, düh, és titkos földalatti szégyen – a Stirling-ház levegőjének egész szégyene – egyesültek ebben a büszke szeretetben. Csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szeszélyes anyukáját. Mióta beteg volt, azóta egészen az övé volt; és nem eresztett senkit hozzá míg ő ott volt. Féltékenyen őrizte mintha szerelmét őrizné: hisz csakugyan minden szerelme még ő volt. Gondozta ügyetlen, fiús gyöngédséggel, és figyelte éjjel, nem ébred-e, miközben dolgozatait csinálta a rideg konyhában, mint egy megható ifjúsági regénynek a hőse.” A végleges változatban ez olvasható: „Csak azért is szerette az ő drága, beteg, szép és szeszélyes anyukáját. Szerette, kissé takargató, szégyenlő szeretettel, mely majdnem szerelem volt; sohasem beszélt róla, soha pajtásait nem hívta magukhoz, még azt is eltitkolta, hol laknak.” Ezek a változatok nem a szövegmenyiségben térnek el főként egymástól. És nem is az a különbség a legfontosabb, amelyik az ellenkező nemű iránti szeretet-szerelmet verbalizálja. Az első variációban, a diák belső

beszédében kétféle „tudás” és kétféle nézőpont keveredik. A szöveg első felében a szövegmondó a diák nézőpontjából értelmezi a helyzetet. Aztán a külső szemlélők „tudása”-ra vált, akik Vágner Linát mint meggyeszerzte híres kurtizánt ismerték. Végül az anyjába (titokban) szerelmes ifjú szemléleti pozíciója jellemzi a leírást itt. A harmadik (végleges) változatban a poétikai szituáció érvényes és homogén lett. A belső beszédben kommentáló diák csak annyit gondol, amennyit neki különben gondolnia lehet és gondolnia illik.

*

A szöveggenetikai eljárás során a szöveg megalkotásának a rekonstrukciója sok esetben a mű poétikai interpretációjához ad új szempontokat. Így van ez a *Timár Virgil fia* példájában, meg Petőfi Sándor *A füstbe ment terv*, József Attila *Mama*, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse és minden olyan szöveg esetében is, amelyhez számottevő előszöveg, szöveg és utószöveg áll rendelkezésre...

A KÖNYVBEN SZEREPLŐ ÍRÁSOKRÓL *

Előszó helyett címszó: Babits Mihályról

Babits Mihály = A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája, főszerk. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 481–483.

Új törekvések a századelő költészetében

Új törekvések a századelő költészetében = A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája, főszerk. SIPOS Lajos, Bp., Magyar Könyvklub, 2002, 462–464.

A költői szerep keresése – „Petőfiből, Aranyból jöttem rá először, hogy mi a költészet

„Életem egy kis vidéki városban kezdődött...“, Új Dunatáj, 2002/2.

A költő-lét tematizálása: Zrínyi Velencében.

Zrínyi Velencében = 99 híres magyar vers, szerk. SZÉKELY Éva, Bp., Móra Könyvkiadó, 1994, 304–309.

A babitsi szövegalkotás reprezentációja: Esti kérdés *Esti kérdés = 99 híres magyar vers*, szerk. SZÉKELY Éva, Bp., Móra Könyvkiadó, 1994, 309–314.

A szerepvers új változata: A könnytelenek könnyei

Egy versmodell és a költői pálya = Babits Mihály világa, szerk. LACZKÓ András, Kaposvár, Kaposvári Városi Tanács és a Somoly megyei Múzeumok Igazgatósága, 1983, 31–38.

A vers mint alkotói folyamat: A gyémántszóró asszony

Babits Mihály: A gyémántszóró asszony. Adalékok egy vers keletkezéstörténetéhez = Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára, szerk. LACZKÓ Krisztina, Bp., ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék kiadása, 1995, 347–353.

A vers mint személyes sors és lételméleti probléma: Balázsolás

Balázsolás = 99 híres magyar vers, szerk. SZÉKELY Éva, Bp., Móra Könyvkiadó, 1994, 315–320.

* A könyv fejezeteinek egy része már megjelent tanulmányok átdolgozott változata; itt az első megjelenést adjuk meg.

**A vers mint korábbi szerephelyzetek újrainterpretációja:
Jónás imája**

Jónás imája = 99 híres magyar vers, szerk. SZÉKELY Éva,
Bp., Móra Könyvkiadó, 1994, 321–326.

A prózaíró

A prózaíró Babits, Dunatáj, 1989/2.

**Karácsonyi Madonna. Megjegyzések Babits első novel-
láskönyvéről.**

Irodalomtörténet, 1978/2.

Mythológia

Irodalomtörténet, 1983/4.

Szövegépítés és szövegalkotás a Timár Virgil fiában

*Szövegépítés és szövegalkotás Babits Mihály Timár Virgil fia című
alkotásában*, Vigilia, 2002/6.

A levél mint irodalomtörténet: Babits Mihály levelezése

A Babits-levelezésről, Irodalomtörténeti Közlemények, 1997/5–6.

A költő-lét identifikációja és az új irodalom

Tallózás Babits Mihály levelesládájában, Hevesi Szemle, 1987/5.

Korszak- és státusváltás: egy fejezet Babits levelezéséből

Egy fejezet Babits Mihály levelezéséből = Levél, író, irodalom,
szerk. THIMÁR Attila, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000, 277–286.

Létformaváltás: Babits és a Békássyak

Babits és a Békássyak, Irodalomismeret, 1996/1–2.

A Nyugat „csendes válsága” 1923-ban

A Nyugat-jelenség (1908–1998), szerk. SZABÓ B. István,
Bp., Anonymus Kiadó, 1998, 164–172.

Móricz és Babits a Nyugat szerkesztőségében

A Magvető nyomában, szerk. SZABÓ B. István,
Bp., Anonymus Kiadó, 1993, 126–136.

NÉVMUTATÓ

- Abelard, Pierre 130
 Adamik Tamás 168
 Adorno, Theodor 228
 Ady Endre 10–12, 17–19,
 21, 39, 43, 44, 46–48, 55, 58,
 65, 66, 68, 71, 82, 102, 121,
 172, 175, 176, 178, 181, 184
 186, 188, 192, 193, 194, 207,
 2117, 218, 221, 223–227, 232
 Ady Lajos 227
 Ágh Timót 30
 Ágnes, Szent 153, 154
 Ágoston, Szent 53, 73, 118,
 151, 153, 156, 157, 160, 161–
 163, 179
 Ahmatova, Anna 224
 Aiszhülosz 36
 Álgya Zoltán 217
 Alexander Bernát 39
 Ambrus, Szent 153, 154
 Andrásy Gyula, góf, ifj. 17
 Andrejev, Leonyid
 Nyikolajevics 49
 Andrič, Ivo 223
 Angelico, Fra Giovanni
 da Fiesole 153
 Antal Sándor 181, 196, 197
 Ányos Pál 170
 Apafi Mihály 66
 Apollinaire, Guillaumue 18, 224
 Áprily Lajos 36, 213
 Apró Ferenc 59, 60–61, 62, 64
 Aradi-Szabó István 216
 Arany János 18, 22, 26, 31, 33,
 34, 36, 46, 49–52, 90, 91,
 172, 177, 178, 194
 Arisztotelész 233
 Augustinus → Ágoston, Szent
 Austruc, Jean 234
 Babits Angyal 191
 Babits Anna 24
 Babics (I) János 22
 Babics (II) János 22
 Babics Adám 22
 Babics Ferenc 22
 Babics György 22
 Babics József 22
 Babics Mátyás 22
 Babits Ildikó 93, 136
 Babits István 24, 137, 191, 208,
 Babits Márton 22
 Babits (I) Mihály 22
 Babits (II) Mihály 22, 23
 Babits (III) Mihály 23, 27, 29,
 37, 170, 171,
 Babits Mihály, id. → Babits
 (III) Mihály
 Babits Mihályné, id. →
 Kelemen Auróra
 Bacsó Béla 154
 Bahtyin, Mihail Mihajlovics 157
 Baksay István 25
 Balassa Ármin 60, 92
 Balassi Bálint 38, 169
 Balázs Béla 18–21, 46, 65, 77,
 174, 181, 186, 191, 193, 194, 213
 Balázs, Szent 93, 94, 96
 Balázsovits Erzsébet 23
 Bálint György 173, 180, 200, 213
 Bálint László 53
 Balogh Edgár 226
 Balzac, Honoré de 111, 114
 Balzac, Jean Louis Guez de 174
 Bamberg, Corona 162
 Bányai Kornél 213
 Barcsi Fehér Géza 217
 Bárdos László 157
 Barkóczy János 62, 63
 Barsi Balázs 162
 Bartal Antal 39, 52
 Bartalis János 173, 180
 Bartók Béla 17, 20, 193
 Basch Lóránt 216, 219
 Bata Imre 124

- Batthyány Lajos, gróf 210
 Batsányi János 170
 Baudelaire, Charles 18, 40,
 41, 45, 49, 55, 123, 177,
 Bauer Herbert → Balázs Béla
 Baumgarten Ferenc
 Ferdinánd 12
 Beck Ö. Fülöp 42, 222
 Bedley, H. 207
 Békássy Antónia 207
 BékássyBezerédj Emma →
 Békássy Istvánné
 Békássy Elemérmé 208
 Békássy Emma→ Békássy
 Istvánné
 Békássy Ferenc 78, 190,
 207, 208
 Békássy István 205, 206,
 207, 211
 Békássy Istvánné 190, 203,
 204, 208, 209, 211, 216
 Békássy János 207
 Békássy Pál 205
 Béla, IV. 169
 Béli Pál 66
 Belia György 23, 24, 27, 29,
 30, 41, 45, 52-55, 57, 64,
 100, 109, 110, 116, 122, 124,
 171, 189, 238
 Benedek Elek 199
 Benedek Marcell 13, 136, 145
 Benkő Gyula 47
 Bentley, Richard 233
 Beöthy Zsolt 39, 41, 47, 109,
 173, 213
 Bérci Ede 59
 Berda József 173
 Berde Mária 213
 Bergson, Henri Louis 12, 73,
 76, 184
 Bernát, Szent 152
 Berzeviczy Albert 213
 Berzsenyi Dániel 81, 170, 176
 Bethlen Gábor 226
 Bethlen István 173
 Bezerédj Adorján 207
 Bezerédj Amália 210
 Bezerédj Elek 203, 204, 205, 210
 Bezerédj Emma 204-205, 207
 Bezerédj György 204, 205, 210
 Bezerédj István 57
 Bíró Ferenc 170
 Bíró Lajos 48, 58, 187, 228
 Bitter Illés 30
 Bloom, Harold 158
 Boccaccio, Giovanni 122,
 126, 129
 Boda József 217
 Bodnár György 45, 50, 224
 Bodnár Zsigmond 39, 49,
 50, 110
 Bóka László 99, 145
 Bolland, Jean 153
 Boole, George Everest 206
 Borbándi Gyula 227
 Borosnyai Károly 59
 Borzsák István 168
 Bosch, Hieronymus 153
 Boswell, James 174
 Böckh, August 234
 Böcklin, Arnold 135
 Botticelli, Sandro 147
 Bresztovszky Ernő 18, 41, 183
 Browning, Robert 112
 Brueghel, Peter, id. 153
 Brod, Max 177
 Brunetière, Ferdinánd 215
 Buda Attila 23, 34, 171, 210,
 212, 223
 Buday Béla 31
 Buday Dezső 31, 173
 Bulgakov, Szergej
 Nyikolajevics 120
 Burckhard, Max Eugen 124
 Buzatti, Dino 90
 Byron, George
 Gordon, lord 45

Carducci, Giosué 66
 Cassiodorus 233
 Cenci néni → Raác
 Innocencia
 Cervantes, Saavedra 131
 Chamberlain, Huston
 Stewart 43
 Champfleury, Jules 123
 Chesterton, Gilbert Keith 156
 Cholnoky László 192
 Cicero, Marcus Tullius 33, 57,
 167, 168
 Claudel, Paul 128
 Coleridge, Mary Elizabeth 66
 Crivelli, Carlo 147
 Czeizel Endre 22, 23, 25, 35, 54
 Czine Mihály 224
 Czuczor Gergely 26
 Csányi László 22, 26
 Császár Elemér 122, 213
 Csáth Géza 19, 48, 111, 174
 Csathó Kálmán 228
 Csehov, Anton Pavlovics 49
 Cserei Mihály 26
 Cséve Anna 172
 Csiky Gergely 61
 Csokonai Vitéz Mihály 51, 74, 170
 Csokonay Zsigmond 30
 Csonka Ferenc 59
 Csurdi Sándor 176

D'Annunzio, Gabriele 66
 Dániel próféta 101, 231
 Dante, Alighieri 12, 66, 91,
 123, 126, 130
 Dapsy Gizella 190
 Dávidházy Péter 234, 235
 Deák Ferenc 205
 Debreczeny Lili 217
 Descartes, René 179
 Déry Tibor 213
 Dersi Tamás 213
 Dézsi Lajos 39
 Dienes Valéria 43, 184
 Diocletianus 93

Dombi Márk 53
 Dorfmeister István 209
 Dosztojevszkij,
 Fjodor Mihajlovics 49, 94
 Dreyfus, Alfred 23
 Dutka Ákos 21, 48, 65, 181,
 197, 217
 Dutzinska Ilona 205, 206
 Éder Zoltán 28, 36, 53, 55, 60,
 62, 116, 182, 183, 204, 205
 Elek Artúr 72, 185, 217
 Elek, Szent 154, 161
 Eliot, Thomas Stearns 11, 18,
 97, 211, 224
 Elzevir testvérek 233
 Emerson, Ralph Waldo 66, 73
 Emőd Tamás 21, 65, 181, 217
 Endrődi Sándor 44
 Engel (Engler) Rozália 53, 54
 Engels, Friedrich 191
 Eötvös József 26
 Eratoszthenész 233, 234
 Erasmus, Rotterdami 233
 Erdei Ferenc 209
 Erdélyi Ildikó 136
 Erdélyi József 20, 92, 179, 193,
 194, 217, 218
 Erős Erika 35
 Erzsébet, Szent 130
 Ezra, Ábrahám ibn 233

Fábry Zoltán 227
 Falus Róbert 168, 233
 Falu Tamás 213
 Farkas László 123
 Fechner, Gustav 136
 Fehér Ferenc 99
 Fénelon, François de
 Salignac de la Mothe 43
 Fenyő István 176
 Fenyő Miksa 18, 58, 182, 184,
 186-189, 192, 212, 218
 Ferdinánd, király 199

Fináczy Ernő 57
 Flaubert, Gustav 45, 111, 114
 118, 174, 172
 Flavius, Josephus 98, 99
 Ford, Madox 207
 Forster, Edward Morgan 207
 Fort, Paul 45
 Fra Angelico → Angelico,
 Fra Giovanni da Fiesole
 France, Anatole 111, 123, 128
 Fráter Zoltán 49, 50, 110, 175,
 214, 219
 Freud, Sigmund 73, 125, 137
 Friedrich Judit 236
 Frobenius 233
 Fülep Lajos 58
 Füst Milán 176, 186, 213,
 215, 217

Gaál Mózes 185
 Gál István 85, 118, 177, 204
 Gábor Andor 213
 Gabler, Hans Walter 236
 Garay János 23, 26, 33
 Gautier, Theophile 18, 44
 Gebhardt József 30
 Geiger Valéria → Dienes Valéria
 Gelléri Andor Endre 232
 Gellért Oszkár 20, 85, 183, 196,
 214, 216, 218-220
 Gergely Jenő 79
 Gergely, IX. 153
 Glatz Ferenc 176
 Gobineau, Joseph Arthur 124
 Goethe, Johann Wolfgang 24,
 33, 34, 36, 40, 43, 45, 73, 109
 114, 143, 148, 150, 172, 177, 230
 Gombos Gyula 226
 Gorkij, Makszim 49
 Gönczi Jenő 191
 Gragger Róbert 218
 Gratz Gusztáv 17
 Graves, Robert 133, 134
 Greg, Walter Wilson 234, 235
 Greska Kázmér 30, 34

Greza Ferenc 41
 Grünnewald, Mathias 153
 Gulácsy Irén 228
 Gulyás Pál 204
 Gyáni Gábor 209
 Gyenes György 94
 György Oszkár 18, 36, 41-43,
 55, 84, 173, 177-179, 190, 216
 Győry Dezső 227
 Gyulai Pál 39, 109

Hahn István 233
 Hajnal István 229
 Halász Előd 234
 Hankiss Elemér 134
 Hargittay Emil 169
 Hatvany Lajos 19, 182, 191,
 195, 217, 225
 Haydn, Franz-Joseph 23
 Hegedüs-Bite Gyula 58
 Hegedüs Lóránt 230

Hegel, Georg Wilhelm
 Friedrich 96, 113
 Heidegger, Martin 118
 Heine, Heinrich 9, 24, 32,
 34, 40, 42
 Heinrich Gusztáv 39
 Heltai Jenő 50
 Herczeg Ferenc 17, 44, 61,
 68, 173, 181, 228
 Herder, Johann Gottfried 84
 Heredia, José Maria de 44, 58
 Hildebrand 137
 Hoffmann Edit 192
 Hoffman, Ernst
 Theodor Amadäus 128
 Hofmannsthal, Hugo von 123
 Hóman Bálint 173
 Hollós 197
 Homérosz 126, 143
 Homor István 59, 62, 64
 Horatius, Flaccus 156
 Horthy Miklós 79

Horvát Henrik 185, 195-198
 Horváth Iván 114
 Horváth István 207
 Horváth János 47
 Horváth Károly 171
 Horváth Vince 52
 Hudi József 209
 Hume, David 73
 Hunfalvy Pál 48

Ibsen, Henrik 45
 Ignótus 18, 19, 58, 78, 125, 175,
 182, 187, 192, 212, 213, 217, 222
 Ilka néni → Engel
 (Engler) Rozália
 Ilona, Szent 154
 Illyés Gyula 20, 48, 81, 99,
 173, 174, 180, 200, 242
 Isaac, Emil 191
 Iser, Wolfgang 163
 Izsák Lajos 79

Jakab Ödön 44
 James, Williams 9, 39, 73,
 124, 136
 Jászai Oszkár 17, 43, 173, 184, 191
 Jékely Zoltán 20
 Jeremiás próféta 101, 231
 Jeroboám 98
 Jeromos, Szent 153, 154, 156
 Jócsik Lajos 226
 Johnson, Samuel 174
 Jókai Mór 24, 31, 109, 123
 Jónás próféta 98, 101, 104, 105
 Jósika Miklós 24
 József Attila 20, 35, 36, 39, 81 172,
 177, 200, 217, 230, 232, 242
 Juhász Gyula 10, 18-21, 36,
 40, 41, 43, 45-48, 51, 52, 55,
 58, 60, 61, 64-66, 71, 123,
 172-174, 178, 179, 181, 186,
 189, 190, 193, 196-198, 217,
 218, 237
 Jung, Carl Gustav 111

Kabdebó Lóránt 81, 213, 216
 Kaffka Margit 19, 45, 48, 111,
 124, 217
 Kafka, Franz 177
 Kálmán C. György 155
 Kant, Immanuel 11, 45, 57,
 101, 124, 137, 157, 224
 Kapisztrán János 53
 Kaposi József 184
 Kardos Pál 132, 136
 Karinthy Frigyes 19, 172, 176, 213
 Károli Gáspár → Károlyi Gáspár
 Károly, Nagy 233
 Károlyi Gáspár 99
 Károlyi István, gróf
 Kassák Lajos 19, 21, 120, 172,
 179, 213, 218, 225, 227, 232
 Katalin, Sienai Szent 153
 Katona József 170
 Kazár Emil 31
 Kazinczy Ferenc 121, 170, 172
 Kelemen Ákos 24, 170
 Kelemen Auróra 23, 24, 26,
 27, 37, 170, 190
 Kelemen Ilona 24
 Kelemen Ilona Klára 24, 26, 191
 Kelemen Imre 24, 36, 37,
 Kelemen József 23, 24, 25, 38, 170
 Kelemen László 24
 Kelemen Mihály 24, 31, 35, 170
 Kelemen Tekla 31
 Kelevéz Ágnes 25, 33, 85, 89,
 118, 172, 177, 238, 239
 Kemény Simon 68, 181, 187
 Kemény Zsigmond 26, 109
 Kenedi Géza 186
 Kenyeres Zoltán 47, 76, 99,
 175, 212
 Képes Géza 20
 Keresztúry Dezső 83, 123, 145
 Keynes, John lord 207, 211
 Kiczenkó Judit 167
 Király István 83, 99, 226
 Kis Lajos 59
 Kisfaludy Sándor 51, 210
 Kiss Ferenc 44, 212

- Kiss József 33, 50, 59, 172,
 173, 178, 186
 Klebersberg Kunó 176, 221,
 228-230
 Klein, Stefan I. 176
 Kodály Zoltán 77
 Kodolányi János 232
 Kollányi Boldizsár 186
 Kolozsvári Grandpierre Emil 118
 Komáromi János 114
 Komjáthy Aladár 136, 137,
 217, 220
 Komjáthy Jenő 10, 18, 46, 50
 Komoróczy Géza 99
 Koppány Tibor 204
 Kornfeld Mór 173, 195
 Kós Károly 199, 200, 228
 Kosáryné Réz Lola 214, 217
 Kosztolányi Dezső 10, 17, 18,
 36, 40-48, 51, 52, 55-58, 67,
 111, 120, 123, 124, 145, 163,
 172-174, 176, 178, 179, 186,
 187, 190, 193, 513, 217, 224
 Kosztolányi Dezsőné 101
 Kovács Ilona 236
 Kovács Mária 217
 Kovács Sándor Iván 70, 208
 Kovács Sándor, V. 168, 169
 Kozma Andor 44, 173, 217
 Kölcsey Ferenc 68, 81, 84
 Könczöl Csaba 157
 Kőszeg Ferenc 175
 Kövér György 209
 Krúdy Gyula 176
 Kulcsár Szabó Ernő 72
 Kun József 59, 60, 65, 122
 Kunfi Zsigmond 191
 Kuncz Aladár 122, 128
 Kurcz Ágnes 168
 Kühár Flóris 93
 Külley Lea 52-54, 57

 Laczkó András 243
 Laczkó Krisztián 243
 Lajos, Nagy 130, 169

 Lakatos István 159, 162, 181
 Lamartine, Alphonse de 30
 Lämmert, Eberhard 134
 Lampérth Géza 44, 186
 Lányi Sarolta 131
 László, Szent 169
 László Zsigmond 97
 Laxness, Halldór 223
 Leconte de Lisle, Charles
 Marie René 40, 44, 45, 123
 Ledniczky Ipoly 52
 Lehr Albert 50
 Lengyel József 213
 Lengyel Dénes 199
 Leó, XIII. 30
 Lesznai Anna 213
 Lévai József 192
 Lihacsov, Dmitrij
 Szergejevics 236
 Liliencron, Detlev von 123
 Lissák György 204
 Locke, John 9, 73
 Lucanus, Marcus Anneus 25
 Lueger, Karl 36
 Lukács György 19, 68, 99,
 109, 173, 184, 186, 191
 Lukianosz 153

 Mach, Ernest 39, 45
 Madách Imre 222
 Madzsar József 208
 Maeterlinck, Maurice 123, 128
 Magdolna, Szent 155
 Makkai Emil 50
 Makkai László 169
 Mallarmé, Stéphane 45, 123, 224
 Mályusz Elemér 229
 Mandelstam, Oszip
 Emiljevics 18, 224
 Maniu, Iuliu 199
 Mann, Thomas 11, 78, 111, 172
 Márai Sándor 20, 120
 Marschalkó Lia 217
 Marinetti, Filippo Tommaso 97
 Márk 101

Markiewicz, Henrik 234
 Márkus László 176
 Maróth Egon 168
 Maróth Miklós 167, 168
 Martialis, Marcus Valerius 33–35
 Mártonffy Marcell 167
 Márványi Judit 175
 Marx, Karl 100, 191
 Massányi Margit 192
 Mátyás, király 169
 Maugham, Somerset 228
 Maxwell 234
 Mayláth István 66
 Maynard, John 207, 208
 McGann, Jerome 236
 Medgyaszay Vilma 186
 Melczer Tibor 172
 Ménard, René 135
 Meredith, George 112, 123
 Merezkovszkij, Dmitrij
 Szergejevics 124
 Mészáros Károly 78
 Mezei Márta 170
 Mezey László 169
 Mihályfy Ernő 217
 Mikes Kelemen 34
 Mikessy Sándor 48
 Miklós Jutka 21, 65, 181
 Mikó Imre 200
 Mikszáth Kálmán 28, 66, 123, 210
 Milotay István 213
 Mócs Szaniszló 30
 Mohácsi Jenő 18, 40, 47, 48, 55
 Moholy-Nagy László 192, 208
 Molnár Erika 93
 Molnár Ferenc 48, 61
 Molnár Samu Pál 53
 Montaigne, Michel 43
 Moravcsik Erno 157
 Moravcsik Gyula 229
 Moréas, Jean 45
 Mórincz Virág 215, 223–225

Mórincz Zsigmond 19, 20, 85, 68, 88, 111, 120, 172, 175, 176, 184, 186, 213, 215, 216, 222, 224, 225, 226–230, 232
 Mucsi Ferenc 176
 Muraközi Erika 172
 Muther, Richard 124

Nádas József Gyula 182
 Nagy Gábor 170
 Négyesy László 20, 38, 39, 41, 42, 51, 52, 183, 213, 230
 Neményi Erzsébet 58
 Nemeskéri Erika 172
 Németh Andor 213
 Németh G. Béla 49, 83, 94, 119
 Németh József 203
 Németh László 215, 225, 229, 232
 Nietzsche, Friedrich 9, 39, 43, 45, 49, 51, 73, 76, 174, 178
 Nissen, Rudolf 94
 Nyitrai Eta 192

Odorics Ferenc 113, 11
 Ódor Imre 209
 Ódry Árpád 192
 Oláh Gábor 17, 18, 20, 41, 43, 174, 193, 217
 Oláh György 226
 Oltványi Ambrus 210
 Osvát Ernő 18, 19, 48, 65, 68, 175, 179, 182, 188, 212, 214–219, 222, 223, 225
 Ovidius Naso, Publius 64, 156
 Pál, Remete Szent 153, 161
 Pálmány Béla 209
 Páll Rózsa 217
 Palotai Ireneusz János 53, 54
 Papp Károly 180, 232
 Papp Mária 172
 Papp Zoltán 93
 Pascal, Blaise 45, 53, 179

Pauler Ákos 39
 Pauler Imre 57
 Paulovics István 175
 Peéri Rezso 226
 Perczel Sándor, id. 22
 Péter László 235
 Péterfy Jenő 178
 Petőfi Sándor 22, 26, 31, 35, 91
 177, 178, 222, 242
 Pienták Attila 51
 Pintér Jenő 213, 227
 Platon 36, 113, 167, 168
 Platz Bonifác 59
 Plinius, Secundus 167, 168
 Poe, Edgar Allan 18, 40, 123, 128
 Pohánka Gizike 192
 Pók Lajos 214
 Pomogáts Béla 76, 199, 200
 Pór Péter 81
 Pósa Lajos 28
 Poseidónios 167
 Poszler György 111
 Praznovszky Mihály 66
 Prém József 44
 Priestley, John 211, 228
 Proust, Marcel 120, 236
 Puskin, Alekszandr
 Szergejevics 49

Quintilianus, Marcus Fabius 57

Raács Innocencia 23, 25, 26,
 Rába György 11, 45, 67, 75,
 84, 128, 136, 145, 218, 224, 239
 Rádics Károly 223, 225
 Radnóti Miklós 20, 82, 102,
 172, 200
 Radó Polikarp 93
 Raffael, di Giovanni Santi 147
 Rákosi Jenő 17, 152, 173,
 181, 186, 190
 Rákosi Viktor 184
 Rapcsányi László 233
 Rédey Tivadar 40, 192

Redl Károly 162
 Reismarus, Herman Samuel 234
 Reisinger János 233, 234
 Rektorisz Lajos 201
 Reményik Sándor 180, 200, 213
 Renan, Joseph Ernest 156
 Révay József 99
 Révész Béla 185
 Reviczky Gyula 50, 58,
 175, 178
 Réz Pál 41, 131
 Reymont, Wladislav
 Stanislav 223
 Richepin, Jean 123
 Richter Nándor 57
 Ricour, Paul 163
 Riedl Frigyes 50
 Rilke, Rainer Maria 18, 128, 224
 Rimbaud, Jean Arthur 45
 Rimóczy-Hamar Márta 156,
 160, 162, 163
 Romsics Ignác 226
 Rónay György 20, 151
 Rónay Miklós 94, 99
 Rosetti, Dante Gabriel 123
 Ruppert Miklós 54
 Russel, Bertrand 207

Sadoveanu, Ion Mariu 223
 Salamon Konrád 79
 Sáli Erika 176
 Sárközi György 179, 193,
 200, 217, 218, 225
 Sárvári Anna 21
 Sável Kálmán 23
 Schiller, Friedrich 172, 177
 Schmitt Jenő 40, 43
 Schopenhauer, Arthur 9, 45,
 73, 137, 178, 184
 Schöpflin Aladár 19, 131,
 132, 136, 138, 184, 192
 Sebesi Ernő 208
 Seneca, Lucius Annaeus
 167, 168
 Sennyeyi Károly 204

Sennyei Sándor 209
 Serli Lajos 216
 Shakespeare, William 36, 45
 Simonyi Zsigmond 39, 48, 52
 Sipos Lajos, id. 62
 Sklovszkij,
 Viktor Boriszovics 131
 Soltész Juci 190
 Soltész Katalin J. 71, 75, 90, 102
 Solvin, Giorgio Niccolo 208
 Somló Bódog 43
 Sötér István 146
 Spencer, Herbert 39, 45, 73, 124
 Spinoza, Baruch 9, 39, 41,
 45, 51, 73, 234
 Stoll Béla 234
 Strauss, David Friedrich 234
 Sturm, Julius 9, 31, 34, 42
 Sukenick, Ronald 110, 114
 Surányi Miklós 34, 173,
 228, 229
 Swinburne, Algernon
 Charles 76, 123

Szabó B. István 157, 244
 Szabó Dezső 36, 120, 172,
 226, 227
 Szabó Ervin 100, 173, 191, 208
 Szabó László, Cs. 207
 Szabó Lőrinc 20, 23, 24, 26,
 31, 83, 109, 121, 137, 179,
 193, 200, 213, 216-218
 Szabó Miklós 209
 Szabó Pál 232
 Szabolcsi Miklós 224
 Szabolcska Mihály 44, 50,
 181, 186
 Szamuely Tibor 173
 Szalárdi János 26
 Szalatnai Rezső 226, 227
 Szalay József 197
 Szállási Árpád 93
 Szász Zoltán 217
 Széchényi Ferenc, gróf 170
 Széchényi István, gróf 210
 Szegedy-Maszák Mihály 154

Székely Éva 243, 244
 Székely Károly 52
 Szekfü Gyula 119, 173, 228
 Szele Róbert 63
 Szenes Erzs 234, 235
 Szentimrei Jenő 199
 Szent-Iványi József 227
 Szentkuthy Miklós 20
 Szép Ernő 21, 48, 176, 184
 Szepes Erika 97
 Szepessy Tibor 168
 Szerb Antal 145
 Szerdahelyi István 97
 Szilasi Vilmos 69, 118, 173,
 177, 179, 180
 Szilasi Vilmosné 177
 Szili József 234, 235
 Szilvássy János 62
 Szini Gyula 19, 58, 122
 Szinnyei József 38, 204
 Szirmai Albert 185
 Szokratesz 118
 Szomoró Dezső 227
 Szunyogh X. Ferenc 93
 Szuper Mihály 53

Tabéry Géza 195-199, 200
 Taine, Hippolyte Adolphe 40
 Takács Péter 209
 Tamás Mihály 227
 Tamás, Szent 115, 153, 154
 Tamási Áron 173, 180
 Tandori Dezső 96
 Tanner Ilona → Török Sophie
 Tarjányi Eszter 167
 Tasi József 223
 Téglás János 22, 23, 109, 116,
 181, 191, 195, 196, 218, 224
 Tersánszky Józsi Jenő 175
 Tessitori Nóra 192
 Thackeray, William
 Makepeace 36, 109
 Tharaud, Ernest 42
 Thibaudet, Albert 177
 Thienemann Tivadar 233, 234

Thimár Attila 167, 244
 Teophrasztoz 233
 Tiepolo, Giovanni Battista 153
 Tihanyi Lajos 192
 Tinyanov, Jurij 111
 Tisza István 19
 Tisza Kálmán 23
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 49, 111, 114
 Tomasevskij, Borisz
 Viktorovics 234, 235, 236
 Tompa László 213
 Tompa Mihály 80
 Tormay Cecile 173, 176, 221
 Tóth Árpád 19, 21, 36, 193, 213, 217
 Tóth Endre 41
 Török Sophie 12, 22, 26, 93, 172, 176, 177, 180, 194
 Traiber Vince 52
 Trencsényi Waldapfel Imre 133
 Turczel Lajos 227, 228
 Turgenyev, Ivan
 Szergejevics 36, 49, 109
 Tüskés Tibor 30

Udvardi-Heckenshoffer
 Lázár 54

Vágó Béla 18, 41
 VágóMárta 177
 Vajda András 97
 Vajda János 50
 Vajda Júlia 170
 Vajda Ödön 59
 Vankó Zsuzsa 233, 234
 Vargha Kálmán 230
 Városi István 162
 Vas Gereben 24, 31, 109
 Vas István 173
 Vázsonyi Vilmos 195
 Veigelsberg Hugó → Ignotus

Veje, Estin Robert 233
 Vendel-Mohay Lajosné 26
 Veress András 114
 Vergilius, Publius 151, 154, 157, 158-160
 Verhaeren, Emil 128
 Verlaine, Paul 18, 45, 123, 177
 Verne, Jules 31, 109
 Verseghy Ferenc 170
 Vikár Béla 193
 Virág Benedek 170
 Voltaire 180
 Vörösmarty Mihály 18, 22, 24, 26, 31, 34, 45, 76, 80, 91, 178
 Warren, Austin 134, 234
 Weiss Manfréd 173
 Wellek, René 134, 234
 Weöres Sándor 20, 35
 Werner Adolf 52
 Wesselényi Miklós 204
 Wilde, Oscar 123, 136
 Wille, Bruno 43
 Wilson, Woodrow 79
 Wittgenstein, Ludwig 207
 Wittmanné 27
 Wolfner József 192
 Woolf, Leonard 207
 Woolf, Virginia 207, 211
 Wurdtt, Wilhelm 136
 Wzentek Irén 54

Zadravetz István 173
 Zalai Béla 18, 42, 43, 67, 173, 190
 Zilahy Lajos 228
 Zola, Emil 23, 109, 111, 236
 Zoltai Dénes 96
 Zrínyi Miklós (hadvezér) 69
 Zrínyi Miklós (költő) 26, 68, 69, 70, 208
 Zweig, Stefan 78, 172, 228
 Zsigmond,
 Luxemburgi 169, 204
 Zsoldos Sándor 28

BABITS KÖNYVTÁR
Szerkeszti SIPOS LAJOS

1. Babits Mihály: „Itt a halk és komoly beszéd ideje.“ Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Szerk. Téglás János. Második, bővített kiadás. Celldömölk, Pazu-Westermann Könyvkiadó, 1997.
2. A Babits család levelezése. Szerk. Buda Attila. Budapest, Universitas Kiadó, 1996.
3. A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok, 1915-1920. Szerk. Téglás János. Budapest, Universitas Kiadó, 1996.
- 4-5. „Engem nem látott senki még.“ Babits-olvasókönyv, I-II. Szerk. Sipos Lajos. Budapest, Historia Litteraria Alapítvány - Korona Kiadó, 1999.
- 6-7. A Baumgartner-díj története. Dokumentumok, 1918-1947. Szerk. Téglás János. Budapest, Argumentum Kiadó. Megjelenés előtt
8. „...kínok és álmok közt...“ Czeizel Endre, Gyenes György, Harmati Lídia, Németh Attila, Rihmer Zoltán, Sipos Lajos, Szállási Árpád, Babitsról. Szerk. Sipos Lajos. Budapest, Magyar Könyvklub. Megjelenés előtt
9. Babits Aranyról. Szerk. Pienták Attila. Megjelenés előtt
10. Török Sophie naptárai. Szerk. Papp Zoltán. Megjelenés előtt
11. Ami a Babits család levelezéséből kimaradt. Szerk. Buda Attila. Bevezette: Lovas Csilla. Megjelenés előtt

ISBN 963 446 241 3

9 789634 462415

2200 Ft

"A művészet különös kompromisszum idő és örökkévalóság között. Még inkább az az irodalom, mely formájában egyúttal beszéd is; nemcsak alkot, hanem mond is valamit; s mint minden beszédnek, kérdések és válaszok közé kell iktatódnia.

[...] Elfogulatlan és teljes művészet! Nem tendencia, s nem idealizálás: mert mit ér a Jó hite a Rossz tudása nélkül? De klasszicizmus: azaz teljesség! nyisd ki szemeidet, s tekints tenné mélyeidbe, világ! merd látni, mily rossz vagy, s merd megérezni, milyen jó vagy!

Ez a Művészet! Klasszikus művészet! teljes, elfogulatlan, a Kor érzelmeivel és irányaival nem törődő alkotások: s mégis azok, amelyekre szüksége van a Kornak: amelyek erősítik az Életet!"

Így töpreng az író valami Oltár előtt: az istennő bizonynal neveti.

Évek golyói gurulnak lábainál, s néha megcsillannak aranya visszfényében.

Valahogy csak lesz; addig is: hadd legyen szép az oltár!

Babits Mihály: Új klasszicizmus felé, 1925